١٠

LAS CASES

MEMORIALUL DIN SFÎNTA ELENA

Traducere de Mihai Murgu şi Vasile Covaci

ediţia a II-a revăzută

VOL. II

- CARTEA ROMÂNEASCA
1987

C R

Coperta de ***Val Munteanu***

Capitolul

al

nouăl
ea

Sîmbătă 1 iunie 1816

...I s-a citit împăratului un discurs al d-luf de C...

[I]prin care cerea să i

se acorde clerului

I/ *Marie-Joseph Chenier* **(1764—1811), poet şi**

dreptul de moște-

dramaturg, unul dintre scriitorii reprezentativi

nire ; era, spunea el,

ai revoluţiei burgheze din 1789. Opu- nîndu-se

un discurs pentru

arirbitiilor lui Bonaparte, în epoca Imperiului a

Academie și nu

trăit, izolat, în solitudine (n. t,).

părerea unui legislator. Avea mult spirit, foarte puţin

bun simţ, nici o vedere clară. ,,Dacă i se acordă clerului

dreptul de moştenire, continuă împăratul, nimeni nu va mai

muri fără să fie obligat să plătească pentru iertarea păca-

telor, căci oricare i-ar fi opiniile, nimeni nu ştie unde se duce

cînd părăseşte
această viaţă"...

De altfel, a observat cineva, d-l de C... susţine mai

degrabă o părere decît o convingere ; există motive să se

creadă că *în religie şi în politică* predică

adesea lucruri de care nu e convins...

în timpul catastrofei din 1814', d-1 de C... s-a făcut

remarcat prin pamflete peste măsură de pătimaşe

şi atît de virulente, atît de nerușinat calomnioase încît e

de crezut că le regretă în prezent şi că un talent atît de

mare ca al său nu s-ar
mai prostitua

reproducîndu-le
astăzi.

Cu cîţiva ani înainte de dezastrele noastre, împăratul,

citind cîteva bucăţi de acest scriitor, a întrebat cum se făcea

că nu era membru al Institutului. Aceste cuvinte au devenit

deîndată o recomandaţie atotputernică şi d-1

de C... a fost în curînd numit aproape în unanimitate. La

Institut uzanţa de rigoare era ca cel care e primit să facă

elogiul predecesorului său. D-1 de C...,

îndepărtîndu-se de la drumurile bătătorite, a consacrat o parte

din discursul său
criticii principiilor
politice ale d-lui

Chenier [1], înaintaşul său, şi proscrierii lui ca regicid. Discursul

a fost o adevărată pledoarie politică în care discuta despre

Să analizezi în public, să pui la îndoială, să discuţi

evenimente atît de recente, în împrejurările în care

ne găsim, înseamnă să cauţi noi convulsii, înseamnă să fii

inamicul liniştii publice. Restaurarea monarhiei este şi

trebuie să rămînă o
taină ; şi apoi, ce e cu
această pretinsă nouă

proscriere a convenţionalilor şi regicizilor ? Cum

îndrăzniţi să readuceţi în discuţie probleme atît de

delicate. Să-1 lăsăm pe Dumnezeu să se pronunţe asupra unor

fapte pe care oamenii nu îşi pot îngădui să le judece...

Şi cum ! Ţinta tuturor grijilor mele, fructul tuturor

eforturilor mele să fie
oare pierdut ?
înseamnă deci că

dacă mîine n-aş mai fi
v-aţi omorî din nou
unii pe alţii, cu şi maj,

multă înverşunare ?"
Şi plimbîndu-se cu paşi mari îşi lovea

fruntea cu palma spunînd : *„Ah ! biată Franţă ! multă vreme*

vei mai avea nevoie
de un tutore^ l"

Apoi reluă : „Am făcut tot ce se putea face pentru a pune

toate partidele de acord ; v-am adunat în aceleaşi

apartamente, v-am adus să mîncaţi la aceeaşi masă, să beţi

din aceleaşi cupe ;
tinirea voastră a fost
ţinta grijilor mele ;

am dreptul să cer sa fiu sprijinit...

De cînd sînt în fruntea guvernului, m-a auzit vreodată

cineva întrebînd care
cine este, ce a fost,
ce-a zis, ce-a făcut,

ce-a scris ?.,. Urmaţi-
mi exemplul !"...

Dojana a fost atît de aspră încît cel căruia i-a fost adre-

sată, om de onoare şi de mare delicateţe de altfel; s-a cr ezut

obligat a douş si să
ceară o audienţă spre
a-şi prezenta demisia.

Audienţa i-a fost acordată şi împăratul, cînd 1-a văzut i-a spus

: „Dragul meu, vii pentru discuţia de ieri ; te-a supărat, şi pe

nune la fel ; dar e un avertisment pe care am vrut să-l dau

multora ; dacă va face un cît de mic bine, aceasta va fi

consolarea noastră a amîn- durora : să încheiem aici

discuţia/' Şi trecu la alt subiect, în felul acesta, împăratul

critica adesea o întreagă categorie de oameni prin

intermediul unor indivizi ; şi o făcea cu mare zgomot pentru

Principiu general. Izbucnirile împăratului, oricît de

pătimaşe ar fi părut ele, erau întotdeauna secondate de un

calcul. ,.Cînd unul dintre miniştrii mei, spunea el, sau vreo

altă persoană supusă făcea o greşeală gravă, cînd

aveam într-adevăr motive să mă supăr, cînd, trebuia într-

adevăr să mă mînii, să fiu furios, aveam întotdeauna grijă să

fie .„prezent şi un al treilea la o astfel de scenă ; aveam ca

regulă ca atunci cînd mă hotărâm să lovesc, lovitura să

aibă efect asupra mai multor persoane ; cel care o primea nu se

supăra nici jrnai mult
nici mai puţin din
această pricină : iar

cel care era martor, şi să fi văzut ce figură făcea şi cît de

împăratul a ieşit
să se plimbe călare
în jurul orei opt • era

multă vreme de cînd renunţase la călărie...

La întoarcere am luat masa în grădină. Seara, in timp ce ne

plimbam* în caleaşcă,
ne-am petrecut
vremea făcînd

bugetul unuia care, la Paris, ar avea o rentă de o sută cincizeci de

mii de livre : grajdurile, spunea împăratul, constituie,

desigur, o şesime, mîncarea un sfert etc.

Am spus şi pînă acum că îi plăceau aceste calcule, care,

atunci cînd le făcea el, aveau întotdeauna ceva nou şi spiritual.

Discuţia ne-a purtat spre detalii mai curioase despre

lista civilă şi cheltuielile casei

împăratului. Iată ce am reţinut :

Masa costa un milion : şi totuşi cina personală a

împăratului nu depăşea, în această socoteală, o sută de

franci pe zi. Nimeni n-a reuşit să-1 facă să mănînce mîncare

caldă, pentru că dacă începea lucrul nu se ştia niciodată cînd. o

să-1 termine ; de aceea cînd venea ora cinei se puneau

pentru el pui la frigare din jumătate in jumătate de oră ; şi

uneori se întîmpla să
se frigă cîteva'duzini

pînă să i se poată servi unul.

De aici conversaţia a ajuns la avantajele unei bune contabili

lăţi. în această privinţă, Împăratul îi cita mai ales pe d-nii

Mollien și La Bouillcric. Primul a redus trezoreria

publică la o simplă instituţie bancară ; atît de bine, spunea

el, încît împăratul, într-un mic caiet, avea, în mod constant

sub ochi situaţia completă a finanţelor sale, veniturile,

cheltuielile, restanţele, resursele etc.

împăratul spunea că avusese în pivniţele lui, la Tuîle-

ries, pînă la patru sute de milioane franci în aur, de care

dispunea într-o asemenea măsură încît nu existau alte

urme despre ei decît un mic livret pe care îl păstra trezorierul

său particular. Totul £ a topit rînd pe rînd şi mai ales în timpul

nenorocirilor, pentru cheltuielile statului. Cum s-ar fi putut

gîndi, spunea el, să-şi păstreze ceva ; se

identificase întrutotul cu naţiunea.

Spunea de asemenea că făcuse să intre în ţara peste

două miliarde în numerar, fără a socoti şi*sumele care

au fost aduse
individual, de unii şi

de alţii, pe cont propriu.

Împăratul spunea că a fost foarte4mpresionat de

faptul că în 1814, d-1 de La Bouillerie, fiind Ia Orléans, eu cîteva

zeci de milioane care-i aparţineau lui, lui Napoleon, fiind

proprietatea sa personală, i-a dus d-lui conte de Artois \ la

Paris, în loc să-i ducă la Fontainebleau cum ar fi trebuit să-i

dicteze datoria şi propria lui conştiinţă...

,,Estève, în schimb, predecesorul său, nu ar fi făcut la

fel ; îmi era foarte ataşat ; mi-ar fi adus averea la

Fontainebleau uzînd chiar de forţă. Şi dacă nu ar fi putut, ar

fi îngropat-o, ar fi aruncat-**o** într-un rîu, ar fi împărţit-o mai

degrabă, decît s-o predea."

împăratul, după o baie de trei ore, a ieşit pe la eincî să se

plimbe în grădină. Era foarte trist, tăcut ; părea

suferind. Am urcat în caleaşcă şi încetul cu încetul şi-a revenit şi

a devenit mai vorbăreţ.

La întoarcere s-a mai plimbat o vreme pentru a ***se*** război cu

una din doamnele care erau cu noi. Se amuza declarînd că

este împotriva femeilor. „Noi nu pricepem nimic, noi

pppoarele din Occident, spunea el, şi clipind din ochi ne-

a avertizat că glumește ; am stricat totul tratînd femeile

prea bine. Am greşit grav făcîndu-le aproape (galele

noastre. Popoarele din Orient aveau mult mai multă minte şi

mai multă dreptate decît noi, cînd le-au socotit ca fiind

adevărata proprietate a bărbatului ; şi, într-adevăr, natura le-a

făcut sclavele noastre ; numai datorită rătăcirilor-noastre

îndrăznesc ele să pretindă că ne sint stăpîne ; abuzează de

Şi la urma urmei, ce motive aţi avea să vă plîngeţi,

doamnelor, continua el, zîmbind pe furiş, oare nu am

recunoscut că aveţi un suflet deşi ştiţi că au existat filozofi -

care mai avoau dubii. Aveţi pretenţii la egalitate ? Dar e o

adevărată nebunie. Femeia e proprietatea noastră

pe cînd noi nu sîntem
proprietatea ei ; căci
ea ne dăruieşte copii

pe cînd bărbatul nu-i dăruieşte. Ea este deci proprietatea lui

aşa cum pomul cu roade e proprietatea grădinarului. Dacă

bărbatul îşi înşeală soţia, să mărturisească, să se

pocăiască, nu mai rămîne nici o urmă ; femeia se supără,

iartă, sau se împacă şi adesea mai şi cîştigă. Nu la fel se

După cină, împăratul 1-a trimis pe fiul meu să-i aducă

de Grammont[1] şi un

volum din *Teatrul lui*

I **Este vorba de**

Memoriile **ducelui de**

Voltaire. Impunîndu-

Grammont, diplomat şi mareşal al Franţei sub

şi, spunea el, să

Ludovic al XlV-lea (n. t).

rămînă treaz pînă la unsprezece a citit destul de mult din

prima carte
remarcînd că lucruri
foarte neînsemnate

pot fi amuzante atunci cînd în ele există spirit autentic.

Din Voltaire, a citit *Mahomet, Semiramis* şi altele, scoţînd în

evidenţă punctele lor slabe şi conchizînd, ca de obicei, că

Voltaire nu a cunoscut nici lumea,

nici oamenii, nici marile pasiuni.

împăratul m-a chemat pe la orele patru să ne plimbăm

cu caleaşca. Mi-a spus că, în sfîrşit, va începe iar să dic- **Irze**

şi că a **reuşit** să lucreze cu un oarecare rezultat ; că

toată dimineaţa a fost foarte prost dispus ; că mai întîi, pe la ora

unu, a încercat să se plimbe dar s-a reîntors imediat în

casa, cuprins de dezgust şi de plictis, şi că neştiind ce să

mai facă i-a venit ideea de a începe din nou să dicteze.

Trecuse multă vreme de cînd

împăratul a întrerupt
obişnuita sa muncă la

memorii. *Campania* mea *din Italia* era

terminată de cîteva luni ; cea din Egipt, a

lui Bertrand, de asemenea ; generalul

Gourgaud fusese foarte bolnav ; aceste

împrejurări au produs
goluri care l-au făcut

să se simtă dezgustat
de toate. împăratul se

complăcea în această
stare şi nu se simţea

destul de îmbărbătat
ca să reînceapă

lucrul. Am profitat de ceea ce tocmai îmi

spusese ca să-i atrag
atenţia că dictările

erau pentru el
marele, unicul mijloc

de a scăpa de plictiseală, de a-şi

omorî timpul, iar
pentru noi ele

reprezentau un nepreţuit avantaj de a

strînge adevărate
comori, inestimabile

pentru onoarea,
pentru gloria

Franţei ; că era deosebit de important

ca el să-şi continue istoria... împăratul

mi-a spus că va lucra
iarăşi şi s-a întrebat

după ce plan se va orienta : fi-vor

dictările lui o istorie ?
fi-vor anale ? Am

discutat multă vreme
despre acest lucru

fără să ajungem la vreo decizie.

La cină a spus :
„Astăzi am fost
foarte aspru certat

pentru lenea mea ;
voi reîncepe deci
lucrul atacînd mai

multe probleme deodată, şi fiecare va avea partea lui. Oare

Herodot, după cîte mi se pare, nu şi-a intitulat cărţile cu

numele Muzelor ? Ei bine, eu vreau ca fiecare din cărţile

mele să poarte numele unuia dintre voi. Nici unul, nici

micuţul Emmanuel, nu va rămîne fără cartea sa. Consulatul

îl voi trata cu Montholon.
Gourgaud va avea

altă epocă sau diverse bătălii, iar micuţul Emmanuel

va pregăti
documentele şi

materialele pentru epoca încoronării."

împăratul a ieşit către ora patru : nu se simţea deloc

bine ; făcuse o baie de trei ore. Vremea era totuşi foarte

plăcută ; era o seară frumoasă ca în Europa. Am pornit

pe jos ca să ajungem din urmă caleaşca, plimbîndu-ne, şi am

făcut turul nostru obişnuit. Am vorbit despre vechea şcoală

militară din Paris, despre luxul de care avusesem noi parte

şi, în opoziţie, despre severitatea pe care Împăratul o

instaurase în şcolile sale.

In Şcoala militară din Paris eram hrăniţi, serviţi mag-

nific, trataţi în toate ca nişte ofiţeri care se bucură de o mare

bunăstare... In școlile lui militare, împăratul voise să

evite aceste greşeli, spunea el ; voise mai ales ca tinerii lui

ofiţeri, care trebuiau să comande într-o. zi soldaţi, să înceapă

prin a fi ei înşişi adevăraţi soldaţi, să aplice ei înşişi în

practică toate detaliile tehnice, ceea ce reprezenta

un avantaj imens după şcoală, spunea el, deoarece le

puteau face să fie urmate şi respectate de către cei pe care

aveau să-i comande. Astfel, la Saint-Germain. tinerii

făceau ei înşişi pansajul cailor, învăţau să-i

Acelaşi spirit
călăuzea şcolile de la
Ecouen, Saint-Denis

si alte instituţii pe care solicitudinea binevoitoare a lui

Napoleon le-a creat pentru fiicele membrilor Legiuni)

de Onoare. Regulamente întocmite de -el însuşi

ordonau să nu se folosească în aceste instituţii decît lucruri

făcute în casă şi de mîinile elevelor. Aceste regulamente

interziceau orice lux, cochetăria, spectacolele de teatru

şi nu aveau alt scop, spunea împăratul, decît de a face din

fete bune gospodine
şi femei cinstite...

A făcut mult pentru militari şi veterani ; şi-a propus

să facă şi mai mult : avea în fiecare zi o idee nouă.

Ne-a fost prezentat în Consiliul de Stat un proiect de decret

pentru ca în viitor posturile de la vămi, de la percepţii, de la

birourile contribuţiilor indirecte etc. să fie

date militarilor răniţi sau veteranilor capabili să le facă

faţă, începînd de la simplul soldat pînă la gradele superioare...

In cele din urmă, acest proiect de decret, după mai

multe redactări, a dispărut ca multe altele şi intenţiile

împăratului nici măcar nu au fost cunoscute d^ public,

după cîte ştiu eu, deşi se pâre că a depus multă rîvnă ca să-l

vadă adoptat şi 1-a apărat pînă în cele mai mici amănunte.

Cînd s-a îiiserat a trimis după mine ; stătea în camera lui,

singur, pe întuneric, lîngă un foc mocnit ; luminările erau în

odaia de alături; îi plăcea această obscuritate, spunea

el, se potrivea cu starea lui de

melancolie. Era trist şi tăcut.

După cina, a încercat din nou să citească din

Cavalerul de Grammont, dar n-a

putut continua lectura.

Am început atunci să discutăm despre felul în care ne

petreceam timpul la Paris. Am vorbit de obiceiurile societăţii

vechi şi ale celei moderne. împăratul repeta că s-a gîndit

mult la mijloacele de recreere a celor din anturajul său. La

Curte existau diferite cercuri, se organizau spectacole, călătorii

la Fontainebleau... I s-a spus că a făcut foarte mult pentru ca

serile, în capitală, să fie cît mai scurte. Toţi membrii şi

funcţionarii guvernului munceau foarte mult şi,

trebuind să se scoale foarte de dimineaţă, erau obligaţi să se

culce cit mai devreme.

„De altfel, Parisul a fost foarte uimit, spunea împăratul, s-a

produs o adevărată revoluţie în moravuri, aproape o rebeliune

în societate, cînd primul consul a cerut ca bărbaţii să nu mai

apară în societate cu cizme şi să-şi pună ciorapi, să aibă o

ținută cît de cît îngrijită."

împăratul vorbea adesdfei despre bunul gust şi manierele

plăcute ale societăţii din vremea tinereţii lui. A insistat mai ales

asupra a ceea oe
făcea pe atunci ca
reuniunile intime să

fie mai plăcute : tenta uşoară de flaterie reciprocă sau

discuţiile în contradictoriu subtile şi delicate etc.

Nu l-am văzut pe împărat decît la ora şase : rămăsese toată

ziua în camera lui, fiind suferind, şi nu mîncase nimic în ziua

aceea. Se simţea rău, după cum spunea, şi în momentul acela îşi

omora timpul uitîndu-se la nişte gravuri cu imagini din Londra,

pe care i le împrumutase medicul. Acesta

avusese onoarea de a-
1 vedea în cursul zilei
şi 1-a făcut să rîdă cu

multă poftă. „Aflînd că nu mă simt bine, spunea împăratul,

voise să facă din mine
o pradă a medicinei
prescriindu-mi pe loc

un medicament, tocmai mie, care nu-mi amintesc să fi luat

vreo doctorie în viaţa mea."

Trecuse de şapte ; împăratul a spus că cel căruia îi este

foame nu e prea bolnav. A cerut de mîncare ; i s-a adus

un pui pe care 1-a găsit excelent ; mîncarea 1-a întremat

; a devenit vorbăreţ şi a analizat diferite romane franţuzeşti...

Apoi a început să răsfoiască o culegere cronologică şi s-a

oprit asupra frumoasei acţiuni a

generalului Bizanet/la Berg-op-Zoom.

„Totuşi, spunea împăratul, cîte fapte frumoase s-au pierdut

în învălmăşeala
dezastrelor noastre
sau au rămas

necunoscute, amestecîndu-se în noianul actelor de

vitejie pe care le-am
săvîrşit noi. Episodul
de la Berg-op-Zoom

se numără printre aceste fapte ; în mod obişnuit garnizoana

acestei cetăţi era de opt sau zece mii de oameni şi totuşi în

momentul acela nu avea mai mult de două mii şapte sute

de combatanţi. Un general englez, profitînd de întuneric

şi fiind înţeles cu locuitorii, a pătruns în cetate cu patru mii

opt sute de oameni de elită. Intră deci în nla(<\ populaţia e de

partea lor; dar nimic nu poate **învinge** vitejia soldatului

K cert că în
ultimele noastre
clipe, aşa cum spunea

împăratul, o mulţime
de fapte măreţe, de
acţiuni istorice au

pierdut în
învălmăşeala
dezastrului şi în

prăpastia iu
»norocirilor noastre.

Cum a fost de pildă apărarea extraordinară şi

nemai**pomenită** a
localităţii Huningue

de către îndrăzneţul Barba negre.

Cum a fost frumoasa rezistenţă pe care a opus-o

gene- i.-ilul Teste, la Namur, unde, într-un oraş deschis, cii o

mînă de viteji, a oprit înaintarea prusienilor şi a favori- v at

retragerea fără pierderi a lui Grouchy...

Totuşi, în momentele hotărîtoare, aceste

acţiuni frumoase au
făcut mai cu seamă
onoare armatei decît

principalilor comandanţi. Ar fi fost plăcut pentru noi ca

în criza aceea fatală,
în toiul catastrofei
înspăimîntătoare, :.;i-i

vedem pe generalii noştri de frunte făcînd astfel de

eforturi îndrăzneţe, astfel de fapte răsunătoare ca cele

care au semnalat începutul triumfurilor noastre şi care, sub

conducerea lui Napoleon, deveniseră aproape o obişnuinţă

pentru noi; oricare ar fi fost rezultatul lor, strălucirea naţională

ar fi găsit în ele o uşurare, iar patria s-ar fi plecat **cu**

recunoştinţă asupra convulsiilor eroice ale agoniei sale. Nu

în epoca aceea dureroasă, aveam mai multe trupe în

afară decît duşmanul,
care n-ar fi putut să-i
separe pe aceşti viteji

de Franţa şi să împiedice reîntoarcerea lor în

(ară. De ce nu s-a născut în sufletul şi în gîndul unui şef din

afară ideea de a profita de aceste împrejurări pentru a

degaja pămîntul sfînt, atacînd el însuşi cu curaj pămîn- tul

duşmanului, spre a-1 forţa astfel să se retragă ? Unirei în

masă a majorităţii acestor corpuri ar fi

fost oare impo^ sîbilă
? j

Concentrarea armatelor din Dresda, Torgau,

Magde- burg, Hamburg nu ar fi creat oare o forţă

formidabilă în spatele duşmanului ? Nu ar fi putut ea să ocupe

Berlinul, să
despresoare
garnizoanele de pe

Oder, să ajute Dantzig-ul şi să ridice la insurecţie Polonia,

care nu aştepta decît un semn ; sau, în sfîrşit, nu ar fi putut

face orice altă faptă
îndrăzneaţă,
strălucită,

neașteptată, într-uni cuvînț, ceva demn de noi ?

Şi oare ce anume ar fi fost necesar ca să ne schimbăm

destinul ? înainte de intrarea aliaţilor în Franţa, cel mai mic

eveniment ar fi fost de ajuns pentru a face să se încheie în

mod rezonabil pacea la Frankfui't ; şi chiar mai tîrziu, cînd

duşmanul era pe teritoriul nostru, cea mai neînsemnată

acţiune în spatele frontului inamic, în vremurile eroice ale

luptelor de la Champaubert, Montmirail^

Vauchamp, Craonne, Montereau nu ar fi dus la retragerea

precipitată a aliaţilor,
la triumful nostru,
poate la nimicirea lor

? Dacă generalul care
ai' fi avut îndrăzneala
să-ş: arate în acest fel

devotamentul ar fi
căzut în luptă, pentru
noi, care am pierit,

Pe cînd aşa, aproape o sută de mii de oameni au fosi

pierduţi pentru Franţa, resemnîndu-se cu un destin prei

comun, lucru cu care noi nu mai eram de mult obişnuiţi[1] dar

poate că eu vorbesc aici cu prea multă uşurinţă şi îi

necunoştinţă. de
cauză ; poate că mi
se va răspunde ci

glorioase nume de localităţi, cu dificultăţi care mie

îra sînt necunoscute, menţionîndu-se bolile care srau răspîndî

printre soldaţi, lipsurile de tot felul, faptul că nu au foa

primite ordinele (căci împăratul a transmis ordine $ această

privinţă şi tocmai în acest sens), teama de a nu prejudicia planul

principal, sau aceea de a-şi asuma responsabilităţi prea

Dar oare lucrurile nu s-au petrecut în acest fel mai degrabă

pentru că adevăratul izvor al concepţiilor noastre ui totul

deosebite şi al îndeplinirii lor era numai Napoleon, şi

că acolo unde nu mai era el, aşa cum adesea s-a putut

remarca, situaţiile erau lăsate să urmeze un curs obişnuit ?

Oricum, ceva în genul celor de mai sus i-a fost totuşi

sugerat, în momentul capitulării Dantzig-ului, generalului **şef,**

comandant al acestei cetăţi. Ideea a venit de la un ofiţer cu

grad mult inferior, e adevărat, dar ale cărui temeritate,

îndrăzneală şi succese reprezentau, poate, tot atîtea

merite care-i permiteau să emită o astfel de părere : era

căpitanul de Chambure, comandantul acelei

celebre companii loiale, care s-a acoperit de glorie în

timpul asediului. Fusese formată anume pentru asediu,

din o sută de oameni de elită, aleşi din toate armele, tocmai

pentru vitejia lor ; ea a justificat şi chiar a întrecut toate aştep-

Cînd s-a reîntors
de pe insula Elba,

Napoleon a vrut să-1
cunoască pe viteazul

Chambure care era
ciuruit de răni ; i-a

fost prezentat de
către ministrul de

război	şi	<	hiar
atunci	a	şi	fost

desemnat să comande un corp' de

partizani pe frontiera

răsăriteană a Franţei...

$\hat{\imath}$

De dimineaţă, în timpul unei lungi

convorbiri, împă^
râtul s-a referit astăzi

din nou la
îngrozitoarea

noastră, situaţie
prezentă şi a

examinat şansele

favorabile pe care - ni
le-ar oferi viitorul.

-

, La capătul acestui subiect, pe care nu-

1 pot reda aici,j
dînd frîu liber

imaginaţiei, a spus
că pentru el nu ma|

poate exista altă
ţară de reşedinţă

decît Anglia sau
Ame-j rica, pentru

că acolo ar fi într-
adevăr liber şi că

nu maij aspira
decît la

independenţă şi repaus ; şi atunci a

imagi-! nat un
întreg roman. Se

vedea lîngă fratele
său JosephJ

înconjurat de o mică Franţă etc.

Totuşi, remarca
el, în cazul Angliei
raţiunile politicd

puteau să fie hotărîtoare. El însă fusese obligat să

rămînăi sclavul evenimentelor. La urma urmelor, avea

datorii faţa de un popor care făcuse pentru el mult mai

mult decî| făcuse el, la rîndul său, pentru acest popor

etc. ; şi atunc şi-a continuat romanul imaginar.

Apoi, cum discuţia s-a

prelungit, Împăratul s-a

arătal extrem de mirat, după ce s-a

convins că multe
persoam din

anturajul lui și care
alcătuiau Curtea

credeau cele ma;
multe dintre

absurdităţile şi
balivernele ce

fuseseră debitate pe seama lui şi

chiar se îndoiau că
ororile cu care en

ponegrit ar fi fost false. Bunăoară, la

Curte credeam cs
vine printre noi

îmbrăcat cu o cuirasă de

protecţie, că d|
crezare

presentimentelor şi crede în fatalitate,

că se lăsi pradă
unor accese de

furie sau de epilepsie ; că 1-a

sugruj mat pe
Pichegru, că a

ordonat să i se taie
gîtul uniţ oarecare

căpitan englez
etc...
\

Seara, după cină, am ajuns să

discutăm despre religie împăratul a

stăruit asupra acestui subiect. Am

să tran scriu aici cu grijă rezumatul

spuselor lui,
considerînd q

reprezintă o atitudine caracteristică într-o

problemă care, fără îndoială, a trezit interesul multora.

împăratul, făcînd
un gest foarte

energic şi înflăcărat, a spus : „Totul şi

toate proclamă, fără discuţie, existenţa

unui Dumnezeu ; dar
toate religiile sînt în

modul cel mai evident copiii

oamenilor. De ce există atîtea ? de ce

a noastră nu a existat
dintotdeauna ? de ce

era exclusivistă ? ce se întîmplă cu

oamenii virtuoşi care ne-au precedat ? de

ce aceste religii se defăimează reciproc,

se combat, se
extermină ? de ce s-a

întîmplat aşa în toate
timpurile şi în toate

locurile ? Pentru că totdeauna oamenii

sînt oameni şi pentru
că preoţii au

strecurat
pretutindeni

înşelătoria şi minciuna. Totuşi,

spunea împăratul, de
îndată ce am ajuns la

putere, m-am grăbit
să repun religia în

drepturile ci. Mă serveam de ea ca de

o bază şi ca de o rădăcină. Religia era

din punctul meu de vedere susţinatoarea

moralei, a
adevăratelor

principii, a bunelor moravuri. Şi apoi ne-

liniştea sufletească a omului e de aşa

natură încît are
nevoie de nebulosul

şi de miracolele pe care i le oferă reli-

gia ; şi e mai bine să
le caute la biserică

decît să meargă la Cagliostro, la~d-na

Lenormand, la toate
ghicitoarele şi Ja toţi

escrocii." Cum cineva spunea că

pînă la urmă şi el ar putea deveni

evlavios, împăratul i-
a răspuns cu un aer

convins că se temea
că nu va fi aşa şi că

spunea acest lucru
cu regret ; căci

credinţa era fără
îndoială o mare

consolare ; că totuşi,
necredinţa lui nu era

un capriciu sau un
semn de libertinaj

spiritual, ci se datora numai forţei raţiunii.

„Totuşi, omul nu trebuie să se jure

niciodată în legătură
cu ceea ce va face în

ultimele lui clipe. în acest moment cred,

fără îndoială, că am
să mor fără confe-

sor ; deşi iată aici pe cineva, a spus

arătînd spre unul dintre noi, care poate

mă va spovedi. Sînt departe de a fi ateu,

desigur, dar nu pot
crede tot ce mi se

spune în ciuda raţiunii mele, în

afară de cazul cînd

aş fi un om fals şi ipocrit...

Dar cum poţi să te laşi convins de vorbele absurde, pe

care majoritatea celor care ne predică le rostesc, de faptele

lor samavolnice ? Sînt înconjurat de preoţi care îmi repetă

mereu că domnia lor nu este pe acest pământ, dar care

apucă tot ce le stă la îndemînă. Papa este capul acestei religii a

cerului, dar nu se ocupă decît de cele pămîro- teşti. Cîte nu

mi-a oferit actualul papă, care desigur este un om

cumsecade şi sfînt, ca
să se poată
reîntoarce la Roma !

Disciplina bisericii, instituţia episcopilor nu mai însemnau

nimic pentru el dacă cu preţul lor ar fi putut redeveni

domnitor temporar. Chiar şi astăzi este prieten cu

...Dq altminteri, nu
încape îndoială că
felul meu de a fi

necredincios era, cît am fost împărat, o binefacere pentru

popoare ; căci altfel cum aş fi putut instaura o reală

toleranţă ; cum aş fi putut favoriza egalitatea unor secte

potrivnice dacă aş fi
fost dominat de una
singură ? Cum mi-aş

fi păstrat independența de gîndire şi de acţiune

dacă aş fi fost sub influenţa unui confesor care m-ar fi

condus prin teama de iad ? Şi ce mare influenţă poate

exercita m această calitate un netrebnic, cel mai stupid dintre

oameni, asupra celor care guvernează naţiunile ! Nu e el ca

iumînărarul care, din culisele operei, poate să-1 mişte după

împăratul a vorbit îndelung de crearea Directoratului,, pe

care el 1-a instalat, fiind atunci comandant şef al

armatei din interior. Apoi a ajuns să vorbească pe rînd,

despre cei cinci directori, făcîndu-le portretele şi descriin-

du-le caracterele. Ne-a înfăţişat ridicolul şi greşelile lor, care au

condus la evenimentele din fructidor, şi ne-a pre-

zentat un mare număr de lucruri foarte curioase. Iată

ce am strîns, parte din aceste conversaţii întîmplătoare, parte

din dictările lui despre campania din Italia.

„Barras, care se trăgea dintr-una din familiile de seamă din

Proveņţa, spunea împăratul, era ofiţer în regimentul din Île-

de-France. Cînd a venit Revoluţia a fost numit deputat al

departamentului Var în Convenţia naţională. Nu avea

nici un talent oratoric şi nu era deloc obişnuit să

muncească. După 31

mai[I] a fost numit,

împreună du Freron.

I **1793 ; insurecţia Comunei ; Comitetul**

comisar al armatei

celor Doisprezece, înfiinţat la insistenţele

din Italia Proventa.

girondinilor pentru a ancheta activitatea Co-

pe vremea aceea

munei, este desfiinţat (n. t.).

focare ale războiului civil. Reîntors la Paris, a intrat în

partidul thermidorian ; amenințat de Robespierre, la fel ca

Tallien şi ca toţi ceilalţi din partidul lui Danton, s-a unit cu

aceştia şi a declanşat evenimentele din ziua de 9 thermidor. în

momentul crizei,
Convenţia 1-a
desemnat să meargă

împotriva Comunei, care se răsculase în favoarea lui

Robespierre ; a reuşit.

Acest eveniment i-a adus o mare celebritate. Toţi

thermidorienii, după căderea lui Robespierre, au

devenit oamenii Franţei.

în 12 vendemiaire, în momentul crizei, unii au avut ideea,

pentru a scăpa subit
de cei trei comisari
de pe lîngă armata

din interior, să reunească în persoana sa puterile

de comisar şi de comandant al acestei armate. Dar împre-

jurările erau prea grave pentru el ; erau mai presus de

puterile lui ; Barras nu făcuse războiul ; părăsise serviciul

militar pe cînd era doar căpitan ; de "altfel nu avea nici un

fel de cunoştinţe militare.

Evenimentele din thermidor şi din vendémiaire i-au dus

spre Directorat ; nu avea deloc calităţile necesare pentru

acest post ; s-a comportat mai bine

decît se aşteptau cei care-1 cunoşteau.

Ducea o viaţă fastuoasă : avea un echipaj de vînătoare

şi făcea cheltuieli considerabile. Cînd a ieşit din Directorat, la

18 brumar, îi mai rămăsese încă o mare avere : nu o ascundea

; această avere nu avea nici pe departe o proveniență care să fi

influenţat dereglarea finanţelor, dar modul în care o cîştigase,

favorizîndu-i pe furnizori, a alterat morala publică. \

Barras era înalt de statură ; a vorbit de cîteva ori în

momentele critice şi atunci vocea lui a acoperit sala.

Facultăţile lui morale nu-i permiteau să meargă dincolo de

cîteva fraze. Pasiunea cu care vorbea ar fi făcut să fie luat drept

un om ferm. Nu era ; nu .avea,formată nici o părere în privinţa

nici unuia dintre sectoarele

administraţiei
publice.

în fructidor [I] a
format. împreună cu

Rewbell si La

I **lH fructidor (4 septembrie) 1797 (n.**

Révellière-Lépeaux,

t.).

majoritatea împotriva

"J -»0 prairial (Ui iunie) 1700 (n. t.).

lui Carnot şi Barthélemi ; după

ziua aceea a devenit.,
în aparenţă, omul cel

mai important din Directorat ; dar în

realitate Rewbell era cel mai influent.

Barras a jucat în. public, în mod

constant, rolul de prieten înflăcărat al

lui Napoleon. La 30 prairial -, a avut

abilitatea de a atrage
de partea lui partidul

dominant din
Adunare şi nu a

împărtăşit soarta

colegilor săi care au căzut în dizgraţie.

La Revelliere-Lepeaux, originar din Angers, provenea din

mica burghezie ; era mic, cocoşat, cu o înfăţişare deosebit de

dezagreabilă : un adevărat Esop. Scria acceptabil :

inteligenta lui era limitată, nu avea experienţă politică şi

nici nu cunoştea oamenii. A fost dominat, rînd pe rînd,

după cum erau vremurile, de Carnot şi Rewbell. Le Jardin

des Plantes şi *theofilantropici,* nouă religie, al cărei fon-

dator avea mania de a se socoti, constituiau singurele

lui preocupări. 'Altfel era un patriot înflăcărat şi sincer,

om cinstit, cetăţean prob şi instruit ; a intrat sărac în Direc-

torat şi sărac a ieşit. Natura nu i-a acordat decît calităţi de

Rewbell, spunea
Napoleon, originar

din Alsacia, era unul dintre cei mai buni

avocaţi din Colmar. Era inteligent, avea

inteligenţa care-1 caracterizează pe un

bun practician ; a influenţat aproape

întotdeauna
deliberările, se

molipsea uşor de prejudecăţi, credea

prea puţin în vir- lute.
era de un patriotism

destul de exaltat. E greu de ştiut dacă s-a

îmbogăţit în timpul Directoratului ; era

înconjurat cie furnizori, e adevărat ;

dar, ţinînd seama de firea lui, se poate să

se fi, complăcut doar
în mijlocul oamenilor

activi şi
întreprinzători şi să

se fi bucurat de linguşirile lor, fără

să-i facă să plătească
favorurile pe care li

le făcea. Avea o ură deosebită împotriva

sistemului germanic ;
s-a arătat energic în

"Adunări şi înainte şi
după magistratura lui

: îi plăcea să
muncească şi să

acţioneze ; fusese membru al

Constituantei şi al Convenţiei :

Convenţia 1-a numit comisar la Mainz,

unde s-a dovedit prea
puţin energic şi lipsit

de orice talent militar
: a contribuit la

predarea cetăţii, care
mai putea încă să se

apere. Avea, ca toţi practicienii, o

prejudecată de

breaslă împotriva militarilor.

Carnot, originar din Bourgogne, intrase foarte tînăr ***în***

trupele de geniu şi a susţinut în cadrul corpului său sistemul

lui Montalembert. Trecea drept un original printre

camarazii lui şi era cavaler de Saint-Louis încă dinaintea

Revoluţiei, căreia i s-a dedicat cu înflăcărare. A fost

numit în Convenţie şi membru al Comitetului Salvării

Publice, împreună cu Robespierre, Barrère, Couthon, Saint-Just,

Billaud-Varennes,
Collot d'Herbois etc.
Era pornit cu patimă

împotriva nobililor, ceea ce a prilejuit mai multe certuri cu

Robespierre, care, mai tîrziu, i-a protejat pe foarte mulţi.

Carnot era muncitor, sincer în toate, dar nepriceput

la intrigi şi uşor de înşelat. A fost folosit pe lîngă Jourdan, în

calitate de comisar al Convenţiei, la deblocarea localităţii

Maubeuge, unde s-a arătat util ; în cadrul Comitetului Salvării

Publice, a condus operaţiunile de război şi a fost folositor ;

altminteri, nu avea nici experienţa, nici deprins derile

necesare pentru
război. Arăta

întotdeauna un mare curaj moral.

După thermidor, cînd Convenţia i-a arestat pe toti

membrii Comitetului Salvării Publice, cu excepţia lui, Carnot

voi să aibă aceeaşi soartă. Această purtare era cu atît

mai nobilă cu cît opinia publică se pronunţa cu violenţă

împotriva Comitetului. A fost numit membru al-

Directoratului după vendémiaire ; dar după 9 thermidor se

simţea cu inima
sfîşiată din pricina
reproşurilor opiniei

publiçe, care atribuia Comitetului tot sîngele ce cursese pe

eşa- foade. Simţind nevoia de a recîştiga stima oamenilor şi

crezînd că el e cel care conduce, s-a lăsat antrenat de in-

triganţii partidului din străinătate. Atunci fu ridicat în

După 18 brumar, Carnot a fost rechemat şi numit la

ministerul de război
de către primul
consul şi a aviit multe

fi-i-furi cu ministrul finanţelor şi cu directorul trezoreriei,

DuLYenes, certuri în care, trebuie spus, nu a avut niciodată

dreptate. In cele din urmă a părăsit ministerul,

încredinţat fiind că
treaba n-o să mai

meargă din lipsă de bani.

Ca membru al Tribunalului, a luat atitudine şi a votat

împotriva Imperiului ; dar purtarea lui, întotdeauna corectă,

nu a atras asupra lui neîncrederea adminstraţiei. Mai

tîrziu, a fost făcut inspector şef al efectivelor armatei sl

a primit din partea
împăratului o pensie

de douăzeci dfc mii
de franci.

Atîta vreme cît lucrurile au mers bine, împăratul nu a

mai auzit vorbindu-se de el ; dar după campania din Ru- *îa,

cînd au început nenorocirile Franţei, Carnot ceru să

reintre în viaţa activă : i-a fost încredinţat oraşul Anvers ; s-a

comportat bine. La reîntoarcerea din 1815, împăratul,

după cîteva ezitări, I-â numit ministru de interne şi nu a

regretat ; a fost fidel, cinstit, muncitor şi întotdeauna sincer.

Fiind numit membru al comisiei guvernului provizoriu, în luna

iunie, şi fiind
nepotrivit pentru

această funcţie, a fost tras pe sfoară.

Le Tourneur de la Manche s-a născut în Normandia. înainte

de Revoluţie a fost ofiţer de geniu. E greu de explicat cum

a fost numit în Directorat ; nu se poate explica decît

printr-una din bizareriile marilor adunări. Era măr-

ginit, incult şi cu un caracter slab. Existau în Convenţie cinci

sute de deputaţi mai buni decît el ; altminteri era un om

cinstit şi cumsecade ; a ieşit sărac din Directorat...

Directorii, ameţiţi de ascensiunea lor, s-au decis să devină

oameni subţiri şi s-au grăbit să adopte manierele la modă.

Pentru a reuşi mai bine, fiecare dintre ei şi-a format o mică

curte în care primeau
lume din clasa
suspusă, pînă atunci

dizgraţiată şi duşmana lor firească ; în acelaşi

timp şi-au renegat mai toate vechile cunoştinţe, camarazii,

ca fiind acum oameni prea de rînd. Toţi cei care în timpul

Revoluţiei arătaseră
mai multă energie ■
decît membrii

Directoratului, sau merseseră împreună cu ei, le-au devenit

inoportuni şi au fost deîndată îndepărtaţi : Directoratul stîrni

deci rîsul unuia dintre partide şi îl îndepărtă pe ce-

Aşadar, toate încercările Directoratului de a

cîştiga saloanele Parisului au dat greş ; nu a dobîndit

nici o influenţă asupra lor, iar partidul Bourbonilor

cîştigă teren. Cînd Directoratul şi-a dat seama de situaţie a

revenit brusc înapoi ; dar atunci nu i-a mai regăsit pe

republicanii pe care
şi-i îndepărtase. Au
existat deci

permanente oscilaţii care semănau a capricii ; navigau

fără direcţie, fără ţintă, fără unitate. Nu doreau nici

teroarea, nici regalitatea, dar nu

ştiau pe ce drum s-o apuce.

Directoratul a crezut atunci că va scăpa de aceste

incertitudini şi va evita aceste veşnice oscilaţii, lovind în

acelaşi timp cele două partide extreme, pe drept

sau pe nedrept ;[v] dacă era arestat un regalist, care

conspirase sau tulburase ordinea publică, era arestat

în acelaşi timp şi un republican, chiar dacă nu făcuse

nimic. Acest sistem s-a numit *bascula politică.*

Nedreptatea, falsitatea acestui

sistem a discreditat guvernul...

Oamenii de afaceri, agiotarii, intriganţii, au pus

stăpî- nire pe domeniile cheie şi au dobîndit o încredere

nelimitată ; posturile au fost date unor oameni josnici,

protejaţilor sau rudelor ; corupţia s-a introdus în toate

sectoarele
administraţiei ; lucru
de care delapidatorii

şi-au dat seama în curînd şi au putut acţiona fără teamă.

Relaţiile externe,
armata, finanţele,
politica internă,

toate resimţeau urmările unui sistem cît se poate de viciat.

O asemenea stare de lucruri a

determinat în curînd
o i furtună politică şi

ţara se îndrepta cu
paşi mari către criza

j din fructidor.

în vremea aceea, stilul Directoratului continua să fie moale, capricios, nesigur ; emigranţi reveniţi în ţară, jurnalişti plătiţi de străinătate defăimau cu îndrăzneală pe cei mai buni patrioţi. Turbarea duşmanilor gloriei naţionale îi irita, îi exaspera pe soldaţii armatei din Italia ; aceştia se pronunţau cu tărie împotriva lor ; consiliile, la rîndul lor, nu mai vorbeau decît despre preoţi, clopote şi emigranţi ; se comportau ca nişte adevăraţi contrarevoluţionari : de aceea, toţi ofiţerii din armată care s-au remarcat mai mult sau mai puţin în cadrul departamentelor, al batalioanelor voluntare, sau chiar în trupele de linie, simţindu-se loviţi în ceea ce le era mai scump, aţîţau şi mai mult furia soldaţilor lor ; toate spiritele erau înfier- bîntate.

într-o împrejurare atît de furtunoasă, ce hotărîre trebuia să ia generalul armatei din Italia ? I se ofereau trei posibilităţi :

1. Să 1 teacă de partea partidului care domina în consilii ? Dar era prea tîrziu ; armata se pronunţase şi conducătorii partidului, oratorii din consiliu, atacîndu-1 fără încetare, pe el şi armata, nu-i mai lăsau posibilitatea de a lua această hotărîre.

2. Să treacă de partea Directoratului şi a Republicii ? Era calea cea mai simplă, aceea a datoriei, care răspundea, impulsului armatei, era chiar calea pe care se afla angajat ; căci toţi scriitorii rămaşi credincioşi Revoluţiei se declarau, din proprie iniţiativă, apărătorii înfocaţi şi apologeţii zeloşi ai armatei şi ai şefului ei.

3. Să domine cele două facţiuni, prezentîndu-se deschis în luptă ca omul care pune ordine în Republică ? Dar, oricît de puternic ar fi simţit Napoleon sprijinul armatei, oricît credit ar fi avut

în Franţa, nu credea că spiritul timpului, sau opinia publică, i-ar fi permis o acţiune atît de îndrăzneaţă. Şi de altfel, dacă această ultimă alternativă ar fi fost scopul lui secret, nu l-ar fi putut atinge imediat şi fără să fi trecut în prealabil de partea unuia dintre cele două partide care-şi împărţeau în acel moment arena politică. Trebuia neapărat ca mai întîi să treacă sau de parteâ consiliilor, sau de partea Directoratului, chiar dacă voia să formeze un al treilea partid.

Astfel, dintre cele trei posibilităţi, a treia, pentru a fi pusă în practieă, se includea într-una din primele două : după reînnoirea consiliilor şi în urma atacului pe care acestea l-au şi dezlănţuit împotriva lui Napoleon, una dintre celelalte două posibilităţi, prima, îi era absolut interzisă. Această analiză, remarca împăratul, reieşea în mod cît se poate de firesc dintr-o adîncă meditaţie asupra împrejurărilor de atunci din Franţa. Generalul nu avea deci nimic de făcut decît să lase ca evenimentele să se desfăşoare de la sine şi să »urmeze impulsul! firesc al trupelor. Din situaţia aceasta a rezultat mesajul armatei din Italia şi faimosul ordin de zi al generalului.

«Soldaţi, o ştiu, spunea el, inimile voastre sînt pline de îngrijorare în faţa nenorocirilor patriei ; dar dacă uneltirile străinătăţii ar învinge, noi am zbura de pe vîrfu- rile Alpilor. cu iuţeala vulturului, pentru a apăra cauza care ne-a costat atîta sînge.»

Aceste cuvinte au rezolvat chestiunea : soldaţii, în delir, voiau cu toţii să meargă la Paris ; ecoul lor s-a făcut resimţit imediat şi în capitală, unde s-a produs o adevărată explozie ; iar Directoratul, pe care toţi îl credeau pierdut, şi care cu o clipă înainte se clătina, singur şi abandonat, s-a văzut susţinut de opinia

publică ; adoptă de îndată atitudinea şi felul de a acţiona al unui partid victorios, zdrobind dintr-o dată toţi duşmanii.

Generalul armatei dih Italia transmisese Directoratului mesajul soldaţilor săi prin Augereau, pentru că era din Paris şi adept înfocat al ideilor timpului.

Şi totuşi politicienii timpului se întrebară : Ce-ar fi făcut Napoleon dacă consiliile ar fi câştigat; **dacă această** facţiune, care a fost învinsă, ar fi.răsturnat Directoratul ? In acest caz se pare că era hotărît să meargă spre Lyoia şi Mir bel cu cincisprezece mii de oameni. Acolo i s-ar fi alăturat deîndată toţi republicanii din sud şi din Bourgogne. Consiliile, deşi victorioase, ar fi ajuns, în trei sau patru zile, la sciziuni violente ; căci dacă membrii consiliilor erau uniţi împotriva Directoratului, se ştie că erau departe de a fi uniţi în ceea ce priveşte scopurile pe care şi le propuneau ulterior. Conducători, ca de exemplu Pichegru, Imbert-Oolomes şi alţii, vînduţi străinătăţii, îndemnau cu vehemenţă la restabilirea regalităţii şi la contrarevoluţie ; pe cînd Carnot şi alţii urmăreau rezultate cu totul contrare. Confuzia şi anarhia n-ar fi întîrziat să se răspindească de îndată în stat. Atunci toate clasele, toate facţiunile ar fi văzut cu plăcere în Napoleon o ancoră salvatoare, un punct de raliere, singurul capabil de a-i salva în acelaşi timp şi de teroarea regalistă şi de teroarea demagogică. Ar fi ajuns deci la Paris cu uşurinţă iar acolo, în mod firesc, ar fi fost pus în fruntea treburilor statului prin voinţa şi cu asentimentul tuturor partidelor. Majoritatea din consilii era puternică şi reală, **e** adevărat; dar numai împotriva directorilor. Desigur că s-ar fi

scizionat la infinit de îndată ce aceştia ar fi fost răsturnaţi.

Alegerea a trei noi directori dînd pe faţă adevăratele intenţii ale conducătorilor contrarevoluţiei, imensa majoritate a cetăţenilor s-ar fi îndreptat înspăimântată spre Napoleon, desfăşurînd flamura naţională ; căci adevăraţii contrarevoluţionari emu, de fapt, puţini la număr, iar pretenţiile lor erau prea ridicole şi prea absurde. Toţi s-ar fi închinat în faţa lui Napoleon, numin-du-I Cezar sau Cromwell. El venea cu un crez, cu un partid, aie -cărui idei erau neschimbătoare' şi populare ; era siăpîn pe soldaţii săi, trezoreria armatei era plină şi deţinea toate celelalte mijloace în măsură să-i asigure constanţa şi fidelitatea lor ; problema era dacă Napoleon, în adîncul inimii lui, ar fi dorit ca lucrurile să ia o astfel de întorsătură. Noi am spune că da. Următorul fapt ne face să credem că triumful majorităţii din consilii era dorinţa şi speranţa lui : în momentul crizei dintre cele două facţiuni, o hotărîre secretă, semnată de trei membri din partidul Directoratului, îi cerea trei milioane, pentru a înfrunta atacul consiliilor, şi Napoleon, sub diverse pretexte, nu le-a trimis, deşi i-ar fi fost uşor ; şi se ştie că nu este în firea lui să ezite cînd e vorba de bani.

De altfel, cînd lupta s-a sfîrşit, şi cînd Directoratul triumfător declara sus şi tare că îşi datora existenţa numai lui Napoleon, avea totuşi bănuiala ascunsă că Napoleon nu i-a îmbrăţişat cauza decît în speranţa că va fi răsturnat şi că îi va lua locul.

în ox^ice caz, după 18 fructidor, delirul armatei ajunse la culme' şi triumful lui Napoleon era complet. Dar Directoratul, cu toată recunoştinţa lui aparentă, îl înconjură din acest moment cu numeroşi agenţi

care îl urmăreau pas cu pas şi căutau să-i pătrundă gîndurile.

Poziţia lui Napoleon era delicată, deşi purtarea lui fusese atît de corectă şi atît de perfectă încît chiar şi acum în această privinţă nu formulăm decît simple presupuneri; numai că noi credem *că în această poziţie delicată trebuie căutate principalele motive ale încheierii păcii la Cam- po-Formio, ale refuzului de a rămîne la congresul de la Radstadt şi, în fine, ale începerii expediţiei din Egipt.

Cum se întîmplă întotdeauna în Franţa, partidul învins a dispărut subit şi, îndată după 18 fructidor, majoritatea Directoratului a triumfat din plin. Directoratul deveni totul, reducînd consiliile la zero.

Napoleon simţi atunci necesitatea păcii, care, punînd «•apăt situaţiei de pînă atunci, i-ar fi sporit popularitatea : avea toate motivele să se teamă de continuarea războiului; războiul putea furniza celor care l-au suspectat pretexte facile pentru a-i face rău ; puteau să-1 pună în si-«, luaţii dificile şi să se servească împotriva lui de concursul altor generali...

Persoane bine informate consideră că de fapt Napoleon nu a calculat destul de bine influenţa de care se bucura în Franţa, că se lăsase impresionat de pamfletele şi de ziarele care erau împotriva lui ; că el considerase măsurile pe care le-a luat capabile să nu ducă la triumful deplin al Directoratului, ci exact numai la ceea ce era ne-cesar pentru a deveni el însuşi salvatorul şi adevăratul susţinător al Republicii. Aceste persoane adaugă că în momentul în care ofiţerii pe care Napoleon îi avea la Paris şi scrisorile din Franţa l-au informat că proclainaţia lui a schimbat complet, peste noapte, starea de spirit din in-

teriorul ţării, numai atunci şi-a dat seama că făcuse prea mult. Ne-am alăturat cu atît mai mult acestei păreri cu cît nu înţelegeam cum s-ar fi putut gîndi Napoleon să păstreze trei directori pe care nu-i stima. Singurul pe care-1 stima (Carnot) făcea parte din partidul opus şi ştim că era indignat de corupţia sau de slăbiciunea celorlalţi.

Un anume Bottot, agent personal al lui Barras, a fost trimis pe lîngă Napoleon cu misiunea secretă de a-i afla intenţiile şi pentru a afla de ce nu trimisese cele trei milioane de care Directoratul avusese atîta nevoie.

Bottot s-a întîlnit cu generalul francez la Passeriano ; ţesu multe intrigi în jurul lui Napoleon, dar a descoperit că toţi susţin foarte călduros partidul care a triumfat şi, avînd de rezolvat unele interese personale, sfîrşi prin a mărturisi, în cadrul unor conversaţii intime, secretul misiunii sale şi bănuielile vagi ale Electoratului...

Aşa că acesta a scris la Paris că bănuielile existente erau numai Jiimere, cu mult mai puţin primejdioase decît spiritele răuvoitoare care voiau să le acrediteze. Dar cele trei milioane, a fost întrebat, eare era cauza acestui re- * fuz ? — Napoleon dovedise că ordinul trimis de Directorat era obscur, în neregulă, că fiind inconjurat de hoţi eare, fapt notoriu, au jefuit trezoreria, era obligat să se asigure cu prudenţă care era realitatea ; că 1-a trimis în grabă la Paris pe aghiotantul lui de încredere, Lavalette, şi că de îndată ce Lavalette 1-a informat care era adevărata stare de lucruri, cele trei milioane erau pe cale să fie expediate, cînd iată că soarta Directoratului s-a clarificata

Luni 10

Astăzi, în cursul discuţiei, împăratul a ajuns să spună că nimic nu era mai primejdios şi mai perfid decît conversaţiile oficiale cu agenţii diplomatici englezi...

„Toţi agenţii politici englezi sînt în situaţia de a face două rapoarte despre acelaşi lucru ; unul public şi fals, pentru arhivele ministeriale şi altul confidenţial şi adevărat, numai pentru miniştri ; şi cînd e pusă în joc responsabilitatea acestora, îl dau la iveală pe primul, care deşi fals, dă răspuns la toate şi îi pune la adăpost. Şi astfel, spunea împăratul, cele mai bune instituţii devin vicioase cînd încetează de a mai avea la bază morala şi cînd agenţii nu mai sînt conduşi decît de egoism, orgoliu şi insolenţă. Puterea absolută nu are nevoie să mintă ; ea tace. Guvernul care trebuie să dea soeoteală şi e obligat să vorbească mistifică şi minte cu nerușinare. _____

De altfel, este un lucru demn de remarcat faptul că în marea mea luptă cu Anglia, guvernul ei a stăpînit arta de a face întotdeauna cît se poate de odioase persoana şi
faptele mele : că a făcut cu neruşinare mult caz de despo- **t** ismul, egoismul, ambiţia, perfidia care mă caracterizează* r.md tocmai el era culpabil de toate învinuirile de care îndrăznea să mă acuze...

Miniştrii englezi nu încetau să vorbească de decepţia pe care le-am provocat-o ; dar oare se putea compara ceva cu machiavelismul, cu egoismul lor din întreaga perioadă a frâmîntărilor şi a convulsiilor pe care le alimentau ei înşişi ?

Au sacrificat nefericita Austrie, în 1805, numai pentru a scăpa de invazia cu care-i ameninţam.

Au sacrificat-o din nou în 1809, numai pentru a se instala mai în largul lor pe peninsula spaniolă.

Au sacrificat Prusia în 1806 în speranţa de a redobîndi Hanovra.

Nu au ajutat Rusia în 1807 pentru că preferau să pună mina pe colonii îndepărtate şi pentru că încercau să cucerească Egiptul...

In sfîrşit. în timpul întregului război din peninsula spaniolă, unde caută să prelungească confuzia şi anarhia, erau grăbiţi să facă negustorie pe seama nevoilor şi a sîngelui spaniol, făcînd să le fie cumpărate serviciile şi furniturile la greutatea lor în aur şi cu concesii.

Cînd toată Europa se omora datorită intrigilor şi subsidiilor lor, ei nu se ocupau pe de lături decît de propria lor siguranţă, de avantajele comerţului lor, de a dobîndi suveranitatea pe mare şi monopolul lumii. în ceea ce mă priveşte, nu am făcut niciodată nimic din toate acestea şi, chiar şi în ce priveşte nefericita afacere a Spaniei, care de altfel nu vine decît după evenimentele de la Copenhaga, .pot să spun că moralitatea mea rămîne inatacabilă. Tranzacţiile mele au fost poate tranşante, dictatoriale, dar niciodată perfide.

Şi acum să se mai mire cineva şi să se întrebe cum se face că în 1814, Anglia fiind adevărata eliberatoare a Europei, nici un englez nu a putut face un pas pe Continent fără să întîlnească peste tot blesteme, ură, repulsie !...

De o jumătate de secol, guvernele Angliei au scăzut mereu în consideraţia şi stima publică. Odinioară ele erau disputate de marile partide naţionale, caracterizate prin mari sisteme distincte ; astăzi nu mai reprezintă decît rezultatul dezbaterilor uneia şi aceleiaşi oligarhii, care are întotdeauna

acelaşi scop şi ai cărei membri aflaţi în dezacord se aranjează totdeauna între ei cu ajutorul concesiilor şi al compromisurilor : au făcut din cabinetul de la Saint-James o băcănie.

Politica lordului Chatham [I] avea, făcuse poate, destule greşeli : dar cel puţin el le proclama cu îndrăzneală şi energie : aveau o oarecare grandoare. D-l Pitt [II] a introdus viclenia şi ipocrizia : lordul Castlereagh, aşa-zisul lui moştenitor, a reunit în politică culmile celor mai felurite josnicii şi imoralităţi. Chatham îşi făcea o glorie din a fi *negustor ;* lordul Castlereagh, în detrimentul naţiunii sale, şi-a satisfăcut plăcerea de a face pe *domnul,* şi-a sacrificat ţara pentru a fraterniza cu cei mari de pe Continent, şi, din clipa aceea, a îmbinat viciile salonului cu cupiditatea tejghelei ; duplicitatea, supleţea curteanului cu duritatea, cu insolenţa parvenitului.

Sărmana constituţie engleză este astăzi grav compromisă ; ce îndepărtată e acum de oameni ca Fox ca She- ridau K ca Gray [2] ; de aceste mari talente, de aceste frumoase caractere din opoziţie, pe care oligarhia victorioasă le-a batjocorit fără ruşine.

Lordul Comwallis, spunea împăratul, este primul englez care mi-a produs o foarte bună impresie despre naţiunea sa ; apoi Fox, şi aş putea să adaug încă, la nevoie, pe amiralul de astăzi (Malcolm).

I **Prim-ministru al Angliei (n. t.).**

II **De asemenea prim-ministru al Angliei ; a organizat mai multe coaliţii împotriva lui Napoleon (n. t.).**

Fox, om de stat englez. în 1763 a încheiat pacea cu America şi cu Franţa. La moartea lui Pitt, în 1806, a fost numit ministru de externe, dar a murit înainte de a putea semna tratatul de pace cu Napoleon (n. t.).

Cornwallis, spunea el, era în adevăratul înţeles al cu- vîntului un om demn, cumsecade şi cinstit. Cu ocazia tratatului de la Amiens, după ce am căzut de acord, el promisese să semneze documentul a doua zi la o anumită >ră ; un impediment major 1-a reţinut acasă ; dar mi-a trimis cuvîntul său. în aceeaşi seară, un curier din Londra a venit să-i interzică anumite articole ; el i-a răspuns că a semnat, şi a venit să-şi depună semnătura...

Fox venise în Franţa imediat după tratatul de la Ami- «tis. Se ocupa de o istorie a Stuarţilor şi mi-a cerut permisiunea de a cerceta arhivele noastre diplomatice. Am ordonat să-i fie pus la dispoziţie tot ce dorea. îl primeam adesea ; renumele lui mi-a vorbit despre talentele sale ; in curînd am descoperit în el un suflet ales, o inimă hună, vederi largi, generoase, liberale, o podoabă a omenirii : ţineam mult la el[ki]...

împăratul a încheiat spunînd : ..-.„Cu asemenea oameni, m-aş fi înţeles întotdeauna ; am fi căzut de acord. Nu numai că am fi făcut pacea cu o naţiune care, în mod rert, e foarte vrednică de stimă ; dar, împreună am fi făcut şi o treabă bună"...

*** Unul dintre principalii adversari politici ai lui Pitt, (n. t.).**
'' Om de stat cu vederi liberale ; a făcut parte din guvernul îui Fox (n. t.).

Miercuri 12

Timp de trei zile a fost o vreme îngrozitoare. împăratul a profitat de un moment cînd s-a înseninat pentru a se plimba cu caleaşca. Tocmai citise *Istoria Constituantei* de Rabeau de Saint-Etienne. îi aducea cam aceleaşi critici ca şi lui Lacretelle...

„Multe fraz£, repeta el, şi puţină culoare ; rezultate deloc : e academic şi nicidecum istoric." Mi-a cerut să-1 chem pe fiul meu şi a dictat următoarele do,uă note, pe care le transcriu aici, literă cu literă, oricît ar fi de imperfecte ; căci nu le-a recitit niciodată. Dar am considerat că tot ce vine de la el este preţios.

PRIMA NOTA

,.Convenţia. însărcinată printr-o lege a Adunării legislative să dea Franţei o nouă constituţie, a proclamat Republica ; nu pentru că minţile cele mai luminate nu ar fi considerat încă de pe atunci că sistemul republican era incompatibil cu moravurile prezente ale Franţei, ci pentru că nu se putea continua monarhia fără a accepta ca monarh pe ducele de Orleans, care ar fi îndepărtat o mare parte a naţiunii.

Convenţia a decretat, pentru bunul mers al treburilor Republicii, o putere executivă compusă din cinci miniştri.

în, Convenţia naţională îşi disputau puterea două partide : cel al *Girondinilor,* compus din oameni care influenţaseră Adunarea legislativă ; şi cel al *Montagnarzi- lor,* format de Comuna din Paris, care avusese un rol hotărî tor în zilele de 10 august şi 2 septembrie şi era conducătoarea populaţiei din capitală.

Şefii Girondinilor erau Vergniaud, Brissot, Condorcet, Guadet şi Roland ; şefii Montagnarzilor erau Danton, R&- bcvspi erre, Marat, Collot d'Herbois, Billawd-Varennei ; aceste două partide erau la fel de înflăcărate de princi- .piile Revoluţiei ; conducătorii lor proveneau din diverse asociaţii populare pe care éi le-au dominat succesiv.

Partidul Girondinilor avea cele mai multe talente - era cit se poate de popular în marile oraşe din provincie, şi in special la Bordeaux, Montpellier, Marseille. Caen, Lyon.

Partidul Montagnarzilor avea mai multă energic si pasiune : el era cît se poate de popular în capitala ün i'îndul cluburilor din departamente.

Partidul Girondinilor, care în Adunarea legislativa fusese partidul cel mai înflăcărat al Revoluţiei, dtven/j, in Convenţie, partidul moderat, pentru că îi avea alături pe Montagnarzi, partid cu mult mai aprig decît el. care, sub Legislativă se găsea în afara Adunării.

Girondinii numeau pe adversarii lor facţiunea din septembrie, si mereu le reproşau odioasele masacre de care se tăcuseră vinovaţi. Acuzau acest partid că nu vrea cu nici un preţ adunare naţională şi că vrea ca Franţa să fíe condusă de Comuna din Paris ; dar tocmai prin aceasta Girondinii nu făceau decît să-i întărite împotriva lor înşişi. pe iacobinii din toate departamentele.

La rîndul ei. Comuna din Paris (Montagnarzi i) îi numea pe Girondini federalişti. ac,uzîndu-i că vor să stabilească în Franţa un sistem federativ asemănător cu cel din Elveţia. Ii mai acuza că încearcă să aţîţe provinciile împotriva capitalei, atrăgînd astfel asupra lor ura poporului din Paris, care nu putea să-şi

păstreze splendoarea decît prin unirea şi unitatea întregului teritoriu. Cind Girondinii îi acuzau pe Montagnarzi de masacrele din 2 septembrie, aceştia le reproşau Girondinilor de **a**
fi declarat război, sub Legislativă, în mod imprudent şi fără motiv, întregii Europe.

În Convenţie s-a părut, la început, că Girondinii sînt în avantaj ; au făcut să fie judecat Marat şi au dispus să se procedeze la judecarea zilelor din septembrie. Dar Marat, susţinut de Iacobini şi de Comuna din Paris, a fost achitat de tribunalul revoluţionar şi s-a întors în triumf în mijlocul Adunării.

Procesul regelui a fost un alt măr* al discordiei. Se părea că cele două partide sînt de acord, şi au votat, e drept, pentru moarte ; dar cea mai mare parte a Girondinilor a votat de asemenea pentru dreptul de apel adresat poporului ; şi aici e greu de înţeles raţiunea comportării acestui partid în împrejurarea dată. Dacă voia să-1 salveze pe rege, putea s-o facă ; nu avea decît să voteze pentru deportare, pentru exil sau pentru amînare ; dar a-1 condamna la moarte şi â face apoi ca soarta lui să depindă de voinţa poporului era culmea inconsecvenţei şi a lipsei de simţ politic ; aceasta ar fi însemnat că, după pe a fost doborîtă monarhia, să mai vrei să sfîşii ţara în bucăţi prin război civil.

Din acel moment s-a verificat un lucru pe care lumea 1-a crezut dintotdeauna, de la începutul Revoluţiei, şi anume că partidul cel mai îndrăzneţ şi mai exagerat va fi totdeauna în avantaj. Totuşi Girondinii au luptat cu curaj şi foarte adesea au obţinut majoritatea în Adunare în tot cursul lunilor

martie, aprilie, mai. Dar partidul Montagnarzilor a uzat în această împrejurare de mijlocul pe care 1-a folosit în mod constant : la 31 mai, o insurecţie a secţiunilor din Paris a pecetluit soarta partidului Girondin : douăzeci şi şapte a,u fost arestaţi, traduşi în faţa tribunalului revoluţionar şi condamnaţi la moarte ; şapte-, zeci şi trei au fost reţinuţi în închisoare ; din clipa aceea Montagnarzii triumfători n-au mai întîmpinat piedici în
Convenţie. Dar o parte dintre membrii deputăţiei Giron- dei s-au refugiat la Caen unde au ridicat stindardul insurecţiei. Lyon, Marseille, Bordeaux, Montpel'lier, mai multa oraşe din Bretania au îmbrăţişat cauza Girondinilor şi s-au răsculat, de asemenea, împotriva Convenţiei.

Toate aceste eforturi izolate nu puteau face nimic împotriva capitalei ; şi Montagnarzii păstrau nestînjeniţi tribuna naţională. O împrejurare cu totul aparte contribuia la asigurarea preponderenţei Parisului ; este vorba de asignate \ pe atunci singura sursă care alimenta trezoreria ; căci nu se mai plăteau nici un fel de impozite.

Provinciile au aflat de evenimentul din 31 mai, apoi despre moartea oamenilor celor mai vestiţi clin partidul Girondin şi au fost foarte impresionate. Armata nu a fost deloc zguduită de aceste catastrofe ; nu a participat la insurecţiile care a,u avut loc în cele cîteva provincii ; a rămas în întregime ataşată Convenţiei si partidului care era dominant la Paris..

Cînd s-a aflat de insurecţiile parţiale din cîteva oraşe în favoarea Girondinilor, toată armata, care depusese ju- rămîntul, şi-a exprimat adeziunea faţă

de Montagnarzi ; şi apoi, pentru francezi, Parisul însemna Franţa. De al t- fel departamentele Alsacia, Mosella, Flandra, Franche- Comte, Dauphine, unde erau principalele forţe ale Republicii, nu împărtăşeau starea de spirit a.oraşelor federaliste.

La 31 mai Franţa a pierdut oameni de mare talent care erau cu înflăcărare ataşaţi ideii de libertate şi principiilor Revoluţiei. Această catastrofă a mihn.it poate: minţile luminate, dar fără îndoială că nu le-a surprins. Era imposibil ca o adunare, care trebuia să scoată Franţa din situaţia critică în care se găsea, să poată acţiona cu două partide atît de înverşunate şi atît de ireconciliabile. Pentru ca Republica să poată fi salvată, unul dintre cele două partide trebuia neapărat să-1 facă pe celălalt să dispară ; este sigur că dacă Girondinii ar fi învins nu şi-ar fi trimis adversarii la eşafod." v

împăratul, care dictase ca de obicei din memorie, fără să recurgă la alte surse, fie că a fost nemulţumit de ceea ce făcuse, fie din alt motiv, s-a întrerupt în acest punct spre a reîncepe, spunea el, o nouă dictare în legătură cu acelaşi subiect.

A DOUA NOTĂ

„Convenţia a început în septembrie 1792 şi s-a terminat în octombrie '95. Domnia ei a durat ceva mai mult de trei ani : a avut patru epoci.

Prima, de la începutul ei pînă la 31 mai [5]93, epocă m care au fost distruşi Girondinii.

A doua pînă în martie '94, distrugerea Comunei din Paris.

A treia pînă în iulie '94> căderea lui Robespierre.

A patra pînă 13 vendémiaire (4 octombrie 1795), in-, stalarea guvernării Dictatoratului. i

în prima sa epocă, Convenţia a fost în mod constând divizată între partidul Montagnarzilor şi cel al Girondinilor.

Danton, Robespierre, Marat, Collot d'Herbois, Bil-Jaud-Varennes, Camot, Hérault de Séchelles erau şefi partidului Montagnarzilor.

Brissot, Condorcet. Vergniaud, Guadet, Gensonne, Pe- tîon, Lasource, Barbaroux, erau şefii partidului Girondin.

Cele do,uă partide erau în egală măsură duşmane ale Bourbonilor şi ale regaliştilor.

Oamenii din primul partid aveau mai multă energie, cei din al doilea mai mult talent ; amîndouă voiau Republica, Montagnarzii pentru a distruge ceea ce existase înainte de Revoluţie, oameni şi stări de lucruri ; Girondinii o voiau fiind îmbătaţi de propria lor tinereţe. Pentru ei republica însemna Atena şi Roma ; ea le redeştepta amintirea frumoasei antichităţi.

Montagnarzii existau de la începutul Adunării constituante ; erau nişte exaltaţi de club cunoscuţi atît de bine sub numele de Iacobini. Ei au fost cei care au declanşat insurecţia de la Champ-de-Mars.

In timpul Constituantei şi al Legislativei, acest partid se afla în afara acestor adunări.

Girondinii, în Legislativa pe care o dominaseră, au fost inamicii Constituţiei din '91 şi ai regelui. N-au mai voit deloc să o apere şi au lăsat-o să piară prin eforturile Montagnarzilor, care totuşi erau şi duşmanii lor. Montagnarzii au fost cei care au declanşat evenimentele din 20 iunie, 10 august şi din 2 septembrie ; atunci ei n-aveau nici un partid în

Adunare ; dar după victorie i-au con- strîns pe Girondini să li se alăture.

Prima epocă a Convenţiei ne oferă lupta dintre Girondini şi Montagnarzi ; Girondinii i-au dominat la început prin superioritatea talentelor lor, a elocinţei lor, şi prin reputaţia pe care o şi dobîndiseră. Aproape toţi preşedinţii au fost Girondini : ei îi acuzau pe Montagnarzi că vor să distrugă Adunarea naţională şi să pună în locul ei o dictatură pariziană ; îi acuzau de masacrele de la 2 septembrie etc.

Montagnarzii, la rîndul lor, le reproşau că vor o republică federativă ca în Elveţia, că sînt inamicii capitalei, că fără nici un motiv au împins republica într-un război împotriva întregii Europe.

Montagnarzii îi dominau pe Iacobini şi dominau cea mai mare parte a societăţilor populare din republică ; Comuna din Paris, secţiile, tribunalul revoluţionar, populaţia cea mai de rînd a capitalei le erau devotate.

Girondinii aveau mare trecere pe lîngă majoritatea departamentelor şi pe lîngă partidele cele mai instruite ale naţiunii ; aveau partizani în clasele suspuşe ale societăţii. Girondinii, care ocupaseră partea stîngă a Legislativei, arătaseră atîta violenţă împotriva regelui, împotriva miniştrilor şi împotriva celor din dreapta sau a moderaţilor, nu mai erau aici decît partea dreaptă şi partidul moderat al Convenţiei, opus violenţelor şi impetuoşilor Montagnarzi care formau acum stînga.

Montagnarzii, jucînd în continuare rolul pe care şi —1 asumaseră sub Constituantă aţîţau toate pasiunile, cereau în gura mare moartea regelui. Girondinii puteau să-1 salveze, luîndu-i partea în mod deschis ; au adoptat însă ciudatul sistem de a-1

condamna şi, după ce au voit astfel să distrugă monarhia, să ceară ca sentinţa să fie confirmată printr-un apel adresat poporului, adică să distrugă Franţa printr-un război civil. Această falsă combinaţie i-a pierdut : Vergniaud, unul dintre pilonii Girondei, a pronunţat sentinţa de moarte a regelui.

Puterea Girondinilor era atît de mare în Adunare încît au fost necesare multe luni de muncă şi mai multe zile de insurecţie pentru ca să fie abandonaţi de Convenţie.

Acest partid ar fi dominat Convenţia, ar fi guvernat Franţa, i-ar fi zdrobit pe Montagnarzi dacă drumul lui ar fi fost mai simplu şi mai drept ; a fost prea mult dominat de metafizicieni.

A doua epocă a Convenţiei este epoca domniei Monta- gnarzilor. Douăzeci şi doi dintre principalii Girondini au pierit pe eşafod ori s-au sinucis ; şaizeci şi trei au fost puşi sub stare de arest. Montagnarzii conduceau fără contradicţii ; au creat guvernul revoluţionar, şi Convenţia în totalitatea ei s-a pus singură sub jugul Comitetului Salvării Publice şi al Tribunalului revoluţionar.

In această a doua epocă şedinţele Convenţiei nu mai semănau cu cele din prima, nu mai existau discuţii, nu mai exista libertate : era domnia decemvirilor. O parte din deputaţi conduceau comitetele siguranţei generale, finanţelor etc. O altă parte au fost trimişi de către Comitetul Salvării Publice pe lingă armatele din departamente şi au devenit adevăraţi proconsuli.

Lună de lună, săptămînă de săptămînă, zi de zi guvernul devenea mai sălbatic şi mai sîngeros ; toţi cei din clasele de sus ale societăţii care nu

emigraseră- eraiU îngrămădiţi ca suspecţi în închisori si duşi cu sutele ia eşafod.

După ce acest partid considerase ca suspecţi pe toţi cei care erau nobili, preoţi, negustori, mari proprietari, excesele pe care le săvîrşise se întorceau acum chiar împotriva lui, el îi domina pe Iacobini, domina Comuna din Paris, stăpînea Convenţia şi o amenința cu distrugerea totală ; propovăduia ateismul, proscria artele şi ştiinţa şi toate marile talente : artiştii, savanţii au fost întemniţaţi ca suspecţi ; se ' întrezărea momentul în care Biblioteca Naţională, Jardin dès Plantes, aveau să fie incendiate, distruse.

Robespierre şi Danton s-au indignat în acelaşi timp de asemenea fapte şi au acţionat împreună pentru a opri acest marş înspăimîntător al delirului popular. Atunci capucinul Chabot, Bazire, Fabre d'Églantine, Hébert, Chaumet, Vincent şi toţi confraţii lor au pierit pe eşafod.

Pentru prima oară de la începutul Revoluţiei, poporul a văzut oameni condamnaţi la moarte ca ultrarevoluţio- nari şi nu pentru că ar fi vrut să oprească Revoluţia. Ceea se însemna o răsturnare, o adevărată revoluţie în idei.

închisorile au fost umplute cu *sans-culottes* şi cu tot ceea ce societatea avea mai impur. S-a remarcat că printre aceştia se aflau foarte mulţi preoţi apostaţi.

Poporul privea fără mirare şi cu bucurie supliciul celor pe care îi susţinuse pînă atunci la putere, iar acest sentiment însemna o revoluţie de care Robespierre şi Danton nu şi-au dat seama sau nu au ştiut să profite.

Cea de a treia epocă prezintă un spectacol diferit de primele două : Danton, Robespierre reuşiseră fără

efort să pornească Revoluţia şi să lichideze puterea Comunei din Paris ; dar după succes s-au dezbinat.

Danton, Camille Desmoulins, Hérault de Séchelles, Lacroix voiră să facă un pas mai mult şi să pună capăt asasinatelor Tribunalului revoluţionar... ca nici un nevinovat să nu mai fio condamnat, ca să se pună capăt Terorii, Să se înfiinţeze un comitet de clemenţă.

Billaud-Varennes, Collot cTHerbois, care dominau Comitetul Salvării Publice precum şi masa Iacobinilor au uespins aceste măsuri de indignare şi furie, iar Robespierre, după ce a şovăit, nu a mai îndrăznit să-1 susţină pe Danton şi 1-a sacrificat. Danton, Camille Desmou- ïins, Hérault de Sôchelles etc. au pierit pe eşafodul la care au fost tîrîţi de întregul Comitet al Salvării Publice şi de Iacobinii cuprinşi de turbare. Poporul a fost consternat şi pentru prima oară nu mai dădu semne de veselie.

Ceea ce însă Robespierre n-a îndrăznit să facă, şi i-ar fi fost uşor dacă l-ar fi sprijinit pe Danton, îndrăzni să opereze singur, după moartea acestuia. Pentru a pune capăt ateismului, el făcu să se proclame existenţa lui Dumnezeu şi încercă să reabiliteze virtuţile, ştiinţele şi artele. Atunci Billaud-Varennes, Collot d'Herbois, Barreres s-au înspăimîntat văzînd că se apropie sîîrşitul guvernului revoluţionar ; s-au alăturat tuturor reprezentanţilor care prin misiunea lor au făcut să curgă sînge, tuturor numeroşilor amici pe care Danton îi avea în Convenţie, ca Tallien, Freron, Legendre ; şi cînd Robespierre îndrăzni la rîndul său să dea de înţeles că regimentul de proconsuli ar trebui lichidat, că ar trebui să fie judecaţi oamenii impuri care au făcut ca Revoluţia să devină urîtă în provincii, a fost condamnat la eşafod.

Ziua de 9 thermidor a marcat într-adevăr triumful lui Collot d'Herbois şi al lui Billaud-Varennes, oameni mai înspăimîntători şi mai setoşi de sînge decît Robespierre : dar această victorie n-a putut fi cîştigată şi împotriva Iacobinilor şi a Comunei din Paris decît prin mobilizarea tuturor cetăţenilor ; astfel că pentru masa burgheziei şi a poporului, moartea lui Robespierre a însemnat moartea guvernului revoluţionar şi, după multe oscilaţii, cei care voiau să continue Teroarea şi care îl sacrificaseră pe Robespierre, aşa cum acesta 1-a sacrificat pe Dănton, pentru că voia să îmblînzească şi să modereze Revoluţia, se găseau tîrîţi, stăpîniţi de către opinia publică.

In ultimele zece luni Robespierre se plîngea că e pus în situaţia de a deveni odios, atribuindu-i-se toate masacrele ce se comiteau. Aceştia erau oameni mai sîngeroşi şi mai înspăimîntători decît Robespierre ; dar întreaga naţiune, care de multă vreme punea toate asasinatele pe seama lui Robespierre, striga că în ziua aceea i s-a dat o lovitură tiraniei, şi această convingere 1-a dus la pieire."

N. B. Dictarea se termină aici ; împăratul a început să discute despre altceva şi cum n-a mai revenit asupra acestui subiect sîntem privaţi de cea de a patra epocă.

Joi 13

împăratul tocmai terminase de citit un teanc de ***Mo****nitoare.* „Aceste *Monitoare,* spunea el, atît de necruţătoare şi care au pus în primejdie reputaţia multora, numai mie mi-au fost totdeauna utile şi favorabile. Oamenii înţelepţi, adevăratele talente vor scrie istoria pe baza documentelor oficiale. Or, aceste documente vorbesc mereu de mine -*şi* eu pe ele le solicit şi le iau drept martore." Adăugă că făcuse din *Monitor* sufletul şi forţa guvernului său ; intermediarul şi mijlocul lui de comunicare cu opinia publică dinlăuntru şi din afară. Mai pe urmă, toate guvernele au urmat, mai mult sau mai puţin, acest exemplu.

„Dacă se întîmpla ca nişte înalţi funcţionari să comită vreo greşeală gravă, spunea împăratul, trei consilieri de stat deschideau imediat o anchetă ; îmi făceau ,un raport, expuneau faptele, discutau principiile ; mie nu mai îmi rămînea decît să scriu pe raport : *Să fie respectate legile Republicii sau ale Imperiului,* şi datoria mea era împlinită, rezultatul public obţinut, opinia publică făcea dreptate. Acesta era cel mai temut şi cel mai neîndurător din toate tribunalele mele. Dacă în afara ţării era vorba de vreo afacere'politică importantă sau de unele probleme diplomatice delicate, în *Monitor* se punea chestiunea în mod direct ; atrăgea imediat atenţia tuturor, devenea obiectul tuturor discuţiilor, era cuvîntul de ordine pentru partizanii guvernului şi, în acelaşi timp, »un apel adresat opiniei publice. *Monitorul* a fost blamat pentru articolele lui prea tranşante, prea virulente îndreptate împotriva duşmanului ; dar înainte de a le fi condamnat ar fi fost bine să se ţină seama de efectul pozitiv pe care

poate l-au avut ; de îngrijorarea ce i-o provocau duşmanului ; de groaza ce i-o inspirau unui cabinet oscilant ; de stimulentul pe care ele îl reprezentau pentru cei ce mergeau alături de noi ; de încrederea şi îndrăzneala pe care le-o dădeau soldaţilor noştri etc."

De aici am ajuns să discutăm despre libertatea presei, împăratul ne-a cerut părerea. Am flecărit multă vreme pe această temă şi am debitat o mulţime de banalităţi. Unii s-au declarat împotrivă : nimic nu rezistă în faţa unei prese libere, spuneau ei ; e în stare să răstoarne orice guvern ; să producă tulburări în orice societate ; să distrugă orice reputaţie/Numai interzicerea acestei libertăţi e periculoasă, spuneau alţii : dacă e înăbuşită, presa e ca o bombă gata să explodeze ; dacă e lăsată în voia ei nu mai e decît un arc fără coardă care nu poate răni pe nimeni. La toate acestea împăratul ne-a răspuns că e departe de^ fi convins, dar că, la urma urmelor, alta era problema ; spunea că astăzi există o seamă de instituţii, şi libertatea presei se numără printre ele, iar în legătură cu aceste instituţii chestiunea nu mai era de a stabili dacă sînt bune, ci numai dacă este posibil să nu le mai accepţi din moment ce torentul opiniei publice le impune. Or, el era de părere că interdicţia, în condiţiile unui guvern reprezentativ, era un anacronism izbitor, o adevărată nebunie. De aceea, la reîntoarcerea sa de pe insula Elba, lăsase presei libertatea de a se deda la orice exces ar fi voit, şi considera că ea nu a contribuit cu nimic la noua lui căderе. Cînd s-a propus să se discute faţă de ***eh*** în Consiliu, mijloacele prin care autoritatea ar trebui să se pună la adăpost de

excesele presei, el le-a răspuns în glumă : „Domnilor, se vede că doriţi să interziceţi sau să îngrădiţi această libertate numai în folosul vostru, căci în ceea ce mă priveşte, de acum înainte eu rămîn străin de tot ce se scrie. Presa s-a epuizat discutîndu-mă *in* absenţă ; aşa că o desfid acum să mai spună ceva nou sau răutăcios pe seama mea."

Vineri 14

împăratul a fost bolnav toată noaptea şi a fost suferind şi în timpul zilei ; a făcut o baie la picioare şi nu a avut poftă să se plimbe ; a cinat singur în apartamentul său şi m-a chemat spre seară.

împăratul s-a simţit mai bine vorbind ; subiectul 1-a constituit tot timpul războiul din Spania...

..Bătrînul rege şi regina, spunea împăratul, erau în momentul evenimentului obiectul urii şi dispreţului supuşilor lor.

Prinţul de Asturia a conspirat împotriva lor, i-a făcut să abdice şi a devenit de-ndată idolul, speranţa naţiunii. Oricum, această naţiune era coaptă pentru mari schimbări şi le cerea cu tărie ; eram foarte popular în Spania ; în această stare de spirit toate aceste personaje au fost întrunite la Bayonne ; bătrînul rege îmi cerea răzbunare împotriva fiului său, tînărul prinţ mă solicita să-l protejez împotriva tatălui şi îmi cerea o soţie. Am hotărît să profit de această ocazie unică pentru a mă debarasa de această ramură a Bourbonilor, ca să continui prin propria mea dinastie sistemul legăturilor de familie instituit de Ludovic al XlV-lea şi să leg Spania de destinele Franţei. Ferdinand a fost trimis la Valencay ; bătrînul rege Ia Compiegne, la Marseille, unde dorea ; şi fratele meu Joseph a fost instalat să

domnească la Madrid, în baza unei constituţii liberale adoptată de o junta a naţiunii spaniole, care venise să o primească la Bayonne.

Mi se pare, continuă el. că Europa şi chiar Franţa nu au avut niciodată o idee justă despre situaţia lui Ferdi-' nand la Valengay... Adevărul e că abia dacă era pâzri- "Ja Valencay şi că nu a vrut să scape. Dar s-au urzit unele intrigi pentru a-i favoriza evadarea ; şi el a fost primul care le-a denunţat. Un irlandez (baronul de Colii) a ajuns pînă la el, în numele lui George al III-lea, şi s-a oferit să-1 răpească ; dar, departe de a fi de acord, Ferdiftarjd a adus de îndată faptul la cunoştinţa autorităţilor.

Nu înceta ¡eă-mi ceară o soţie dată de mine. Îmi sena din proprie iniţiativă, pentru a-mi trimite complimente de fiecare dată cînd se petrecea vreun eveniment fericii A dat proclamaţii către spanioli pentru a-i îndemna 'Ja supunere, 1-a recunoscut pe Joseph, lucruri care ar l'ji putut fi privite ca forţate poate... In sfîrşit, îmi cerea insistent să-1 las. să vină ia Curtea mea de la Paris, şî nu m-am pretat la un spectacol care ar fi frapat Europa şi i-ar fi dovedit întărirea puterii mele, numai pentru eâ gravitatea împrejurărilor care mă chemau în afară şi frec-ventele mele absenţe din capitală nu mi-au oferit această ocazie...

Cînd împrejurările au devenit dificile pentru nui m Spania, spunea împăratul, i-am propus în repetate rin- duri lui Ferdinand să se reîntoarcă în patrie, să meargă sa domnească asupra poporului său, spunînd că vom duce războiul in mod franc şi că soarta armelor va hotărî. Nu, răspunse prinţul, care se pare că fusese bine sfătuit şi nu se abătea niciodată de la aceste spuse : ţara mea e agitată de tulburări politice, eu nu aş face decît să complic treburile ; aş

putea să devin victima lor şi să-mi las capul pe eşafod ; rămîn pe loc, dar dacă vreţi să-mi daţi o soţie şi să-mi. acordaţi sprijinul şi protecţia armelor, plec şi am să vă fiu un aliat fidel.

Mai tîrziu în timpul dezbaterilor noastre şi spre sfîrşi- tul lui 181-3, am fost de acord cu această propunere şi s-a hotărît căsătoria lui Ferdinand cu fiica mai mare a lui Joseph ; dar atunci împrejurările nu mai erau aceleaşi şi Ferdinand ceru să fie amînată căsătoria. Nu mai puteţi să-mi acordaţi sprijinul armatei, spunea el, nu trebuie ca datorită soţiei mele să apar ca un înstrăinat în ochii poporului meu. Şi a plecat cu intenţii de bună credinţă, după cîte se pare, continua împăratul, căci a rămas fidel acestor principii de la plecare pînă la evenimentele de la Fontainebleau."

E în afară de orice îndoială că dacă evenimentele din '1814 ar fi avut alt deznodămînt, s-ar fi căsătorit cu fiica lui Joseph.

Revenind asupra acestor evenimente, împăratul spunea că rezultatele dovedeau clar că a greşit; dar că, independent de aceste greşeli ale destinului, şi el îşi reproşa erori grave în execuţie. Una dintre cele mai mari era aceea de a fi dat importanţă detronării dinastiei Bourbo- nilor şi de a fi menţinut ca bază a acestui sistem, ca nou suveran, tocmai omul pe care calităţile şi caracterul lui aveau să-1 facă în mod necesar să dea greş...

Mi-am permis să-i spun că unii spanioli m-au asigurat că dacă orgoliul naţional ar fi fost menajat, dacă junta spaniolă s-ar fi întrunit la Madrid în loc de Bayonne, oii dacă ar fi fost înlăturat Carol al IV-lea şi păstrat Ferdinand, revoluţia ar fi fost populară şi evenimentele ar fi luat o altă întorsătură. împăratul

nu se îndoia de spusele mele şi era de acord că această afacere o pornise rău, că în multe împrejurări s-ar fi putut acţiona mai bine... „Oricum, termină împăratul, acest nefericit război din Spania- ti fost o adevărată rană, cauza dintîi a nefericirilor Franţei. După conferinţele mele de la Erfurt cu Alexandru, spunea el, Anglia trebuia să fie constrînsă

facă pace prin forţa armelor sau a raţiunii. Se vedea pierdută, desconsiderată pe Continent ; acţiunile întreprinse la Copenhaga au revoltat pe toată lumea, şi eu străluceam în momentul acela prin toate avantajele contrare, cînd iată că această nefericită afacere a Spaniei a .venit să întoarcă subit opinia publică împotriva mea şi să reabiliteze Anglia. Din clipa aceea Anglia a putut continua războiul; debuşeele din America meridională i-au fost deschise ; şi-a făcut o armată în peninsulă şi de acolo a devenit agentul victorios, nodul redutabil al tuturor intrigilor care s-au urzit pe Continent etc., iată ce m- a pierdut !

Totuşi am fost asaltat atunci de reproşuri pe care nu le meritam ; istoria mă va spăla de aceste învinuiri. Am fost acuzat în această afacere de perfidie, că întind curse, că sînt de rea credinţă, dar nimic nu era adevărat. Niciodată, indiferent de ce s-a spus, nu am fost de rea credinţă şi nu mi-am călcat cuvîntul, nici în cazul Spaniei, nici în cazul oricărei alte puteri...

Departe de a fi folosit ocolişuri josnice, de om slab, cum s-a spus, am păcătuit, dimpotrivă, printr-o sinceritate îndrăzneaţă, printr-un exces de energie. Bayonne nu a fost o cursă ci o imensă, o strălucită lovitură de stat. Puţină ipocrizie m-ar fi salvat...

Orice s-ar spune, dispreţuiam căile întortocheate şi obişnuite, mă consideram foarte puternic !... Am îndrăznit să lovesc prea de sus. Am vrut să acţionez ca Providenţa, care remediază nenorocirile muritorilor prin mijloace dictate de propriile ei capricii, uneori violente, şi fără să-i pese de judecata cuiva"...

Şi aici împăratul a reluat în întregime şi de la început tot istoricul evenimentelor din Spania, repetînd multe lucruri spuse şi mai sus.

„Două partide, spunea împăratul, dezbinau Curtea şi familia domnitoare : unul era cel al monarhului, guvernat orbeşte de favoritul lui, prinţul de la Paix, care se făcuse adevăratul rege. Celălalt era al moştenitorului prezumtiv, condus de preceptorul acestuia, Escoiquiz, care aspira să ajungă la putere. Aceste două partide căutau în egală măsură sprijinul meu şi-mi făceau curte ; fără îndoială că eram hotărît să obţin toate avantajele posibile.

Favoritul, pentru a-şi menţine poziţia, cît şi pentru a se pune la adăpost de răzbunarea fiului (dacă murea tatăl), îmi oferea, în numele lui Carol al IV-lea, să cucerim împreună Portugalia, rezervîndu-şi pentru el ca azil suveranitatea asupra Algarvelor.

Pe de altă parte, prinţul de Asturia îmi scria în secret, fără ştirea tatălui său, cerîndu-mi o soţie aleasă de mine şi protecţia mea.

M-am înţeles cu prinţul şi l-am lăsat fără răspuns pe al doilea. Trupele mele sosiseră în Peninsulă cînd fiul a profitat de o răscoală pentru a-1 face pe tatăl său să abdice şi pentru a domni în locul lui.

Mi s-a imputat prosteşte că aş fi luat parte la toate aceste intrigi ; dar eram cu atît mai străin de

ele, c,u cît mai ales ultimul eveniment îmi încurca toate planurile stabilite împreună cu tatăl şi în virtutea cărora trupele mele se şi aflau în inima Spaniei. Cele două partide şi-au dat bine seama că din clipa aceea eu puteam şi trebuia să fiu arbitru. Regele detronat mi s-a adresat deci pentrw a obţine răzbunare ; şi fiul a făcut la fel pentru a fi recunoscut. AmîndM au venit în grabă să-şi pledeze cauza în faţa mea, împinşi şi unul şi celălalt de consilierii respectivi, aceiaşi care îi conduceau în toate şi care nu vedeau alt mijloc de a-şi salva capul decît ar.uncîndu-se în braţele mele...

Cînd i-am avut pe toţi reuniţi la Bayonne. politica mea s-a văzut în posesia unor avantaje cu mult mai mari
decît ar Ii îndrăznit să pretindă vreodată ; aşa s-au petrecut lucrurile cu multe alte evenimente din viaţa mea, pentru care a fost lăudată politica mea şi care erau doar rodul întîmplării : nu le-am plănuit eu, dar am profitat de ele. Aveam nodul gordian în faţa mea şi l-am tăiat; i-am oferit lui Carol al IV-lea şi reginei să-mi cedeze coroana Spaniei şi să trăiască în linişte în Franţa ; au fost de acord, aş putea spune că aproape cu plăcere, atît erau de porniţi împotriva fiului lor şi într-atît ei şi favoritul lor nu mai căutau de aici înainte altceva decît liniştea şi siguranţa. Prinţul de Asturia nu a rezistat prea mult: dar nu au fost folosite împotriva lui nici violenţa nici ameninţările ; şi dacă teama 1-a făcut să se hotărască, lucru pe care îl cred, e vorba de o chestiune care îl priveşte numai pe el.

Iată, dragul meu, în cîteva cuvinte, tot istoricul evenimentelor din Spania ; orice s-ar spune, ori s-ar scrie, tot la spusele mele se va ajunge...

De altfel, de îndată ce m-am pronunţat, gloata de intriganţi care mişună pe la toate Curţile, chiar cei care fuseseră mai activi în a provoca nenorocirile, căutară imediat să se pună bine pe lîngă Joseph, cum încercaseră şi cu Carol al IV-lea şi Ferdinand al VH-lea ; dar, atenţi la mersul evenimentelor, s-au depărtat pe măsură ce împrejurările-deveneau dificile şi dezastrele noastre se apropiau ; în aşa fel încît tot ei sînt cei care îl conduc astăzi pe Ferdinand"...

N. B. Astăzi problema Spaniei e perfect cunoscută graţie scrierilor principalilor actori, călugărul Escoiquiz, ministrul Cevallos şi alţii şi mai ales ale cinstitului şi respectabilului d. Llorente, care sub semnătura anagramă de
Nelterto a publicat memoriile timpului bazate pe strîn- gerea tuturor documentelor oficiale. Contradicţiile dintre primii.doi, certurile dintre ei, protestele şi renegările contemporanilor au redus scrierile lor la justa lor valoare, golindu-le de tot ce era fals, eronat sau chiar falsificat ; rez,ultă din ele că pentru orice om imparţial şi fără patimă, toţi concură, chiar în mod involuntar, la confirmarea aserţiunilor justificative emise mai sus de către Napoleon...

Ceea ce se mai poate observa în istoria, astăzi bine cunoscută, a acestor evenimente, este că Anglia însăşi a fost cu totul străină de ele, cel puţin în

principiu, fapt care nu concorda nici pe departe cu părerile lui Napoleon care i-a acuzat pe vremea aceea pe englezi de a fi cauza principală a intrigilor şi îi acuza de acelaşi lucru şi în Sfînta-Elena. atît era de obişnuit să-i găsească în spatele tuturor urzelilor îndreptate împotriva lui.

Mai mult, iată o scrisoare a împăratului despre această problemă a Spaniei, scrisoare care aruncă mai multă lumină asupra ei decît ar face-o volume întregi. E admirabilă ; evenimentele care au urmat fac să fie o capodoperă. Din ea se vede agerimea, privirea de vultur cu care Napoleon judeca imediat lucrurile şi oamenii.

Din nefericire, din ea se vede, de asemenea, modul îh care subalternii îi executau ordinele, distrugeau sau alterau, de cele mai multe ori, cele mai frumoase, cele mai înalte concepţii şi, sub acest aspect, scrisoarea rămîne foarte preţioasă pentru istorie. Data ei o face profetică.[I]

2<) martie 1ÎI08

Domnule mare duce de Berg,

Mă tem să nu mă informaţi greşit despre situaţia din Spania şi să nu vă înşelaţi şi dumneavoastră înşivă. Evenimentul din 20 martie a complicat în mod deosebit situaţia. Sînt foarte uimit.

Să nu credeţi că atacaţi o naţiune dezarmată şi că nu e nevoie decît să apăreţi cu trupele pentru a învinge Spania. Revoluţia din 20 martie dovedeşte că spaniolii au energie. Aveţi de a face cu iun popor nou

I **în realitate este vorba de o falsă scrisoare ; acest text, extras de Las Cases din** *Bibliotheque historiqne*, **a fost scris în tlmpjjl Restauraţiei de un ziarist liberal (n. t.).**

; are tot curajul şi va avea tot entuziasmul de care dau dovadă oamenii pe care nu i-au uzat pasiunile politice.

Aristocraţia şi clerul sînt stăpînii Spaniei. Dacă se tem pentru privilegiile şi existenţa lor, vor pune la cale, împotriva noastră, răscoale în masă care ar putea eterniza războiul. Am partizani ; dacă mă prezint în calitate de cuceritor, n,u voi mai avea.

Prinţul de la Paix e detestat pentru că a vîndut Spania Franţei. Iată elementele care au favorizat uzurparea lui Ferdinand. Partidul popular e cel mai slab.

Prinţul de Asturia nu are nici una dintre calităţile care sînt necesare setului unei naţiuni ; ceea ce nu-i va împiedica pe spanioli să facă din el un erou împotriva noastră. Nu vreau să se facă uz de violenţă împotriva persoanelor clin această familie : nu e niciodată util să te faci odios şi să stîrneşti ura. Spania are peste o sută de mii de oameni sub arme, mai mult decît e necesar pentru a susţine cu succes un război intern. Dezbinaţi în multe privinţe, ei pot servi de nucleu pentru înălţarea monarhiei.

Vă prezint ansamblul obstacolelor care sînt inevitabile ; mai sînt şi altele de care vă veţi da singur seama. Anglia nu va lăsa să-i scape această ocazie de a ne face
noi greutăţi. Trimite zilnic avizuri forţelor pe caic le ţine pe coastele Portugaliei şi în Mediterană ; face înrolării de *sicilieni şi portughezi.*

Cum familia regală nu a părăsit Spania pentru a merge să se stabilească în India, numai o revoluţie poate schimba starea de lucruri din această ţară. Poate că e cea mai puţin pregătită din Europa. Oamenii care văd viciile monstruoase ale acestui guvern şi anarhia care a luai' locul- autorităţii

regale constituie o minoritate ; cei mai mulţi profită de aceste vicii şi de această anarhie.

In interesul imperiului meu, pot face mult bine Spaniei. Care ar fi măsurile cele mai bune pe care le-aş putea lua ?

Să plec la Madrid ? Să iau iniţiativa unui act de înalt protectorat pronunţîndu-mă între tată şi fiu ? Mi se pare dificil să-1 fac să domnească pe Ca rol al IV-lea ; guvo-nul şi favoritul lui sînt atit de lipsiţi de popularitate încît nu ar rezista trei luni.

Ferdinand e duşmanul Franţei ; de aceea l-au făcut, rege. A-l pune pe tron ar însemna să servim facţiunile care de douăzeci şi cinci de ani doresc distrugerea Franţei. O alianţă de familie ar fi o legătură slabă. *Regina Elisabeth şi alte principese* franceze au pierit în mod jalnic cînd au putut fi jertfite, fără riscul de a atrage vreo pedeapsă, în interesul unor răzbunători cumpliţi. Cred că situaţia nu trebuie precipitată, că e bine să ne ghidăm după evenimentele care vor urma... Va trebui să întărim corpurile de armată care vor st$ pe frontierele Portugaliei şi să aşteptăm...

Nu aprob hotărîrea pe care a luat-o alteţa-voastră imperială de a cuceri atît de precipitat Madridul. Armata trebuia ţinută la zece leghe de capitală. Nu aveţi siguranţa că poporul şi magistratura îl vor recunoaşte pe Ferdinand fără contestaţii. Prinţul de la Paix are desigur
partizani în rîndurile demnitarilor de stat, există dealtfel un ataşament din obişnuinţă faţă de bătrînul rege, lucru care ar putea avea urmări. Intrarea voastră în Madrid, ingrijorîndu-i pe spanioli, i-a servit foarte mult lui Fer- dinand. I-am dat ordin lui Savary să se ducă la noul rege să vadă ce se petrece. Se va sfătui cu Alteţa-voastră imperială. îmi voi da mai

tîrziu avizul asupra măsurilor care trebuie luate ; pînă atunci iată ce consider necesar să vă prescriu :

Nu veţi aranja pentru mine nici o întrevedere *în Spania* cu Ferdinand decît dacă socotiţi că lucrurile stau astfel încît trebuie să-1 recunosc ca rege al Spaniei. Veţi proceda cu deferenţă faţă de rege, regină şi prinţul Go- doy. Veţi cere să li se dea şi le veţi da aceleaşi onoruri ca altădată. Veţi face în aşa fel încît spaniolii să nu poată bănui hotărîrea pe care o voi lua. Nu va fi greu nici eu nu ştiu încă ce voi face.

Veţi da de înţeles nobilimii şi clerului că dacă Franţa va trebui să intervină în treburile Spaniei privilegiile şi imunităţile lor vor fi respectate. Le veţi spune că împăratul doreşte perfecţionarea instituţiilor politice ale Spaniei spre a o aduce la nivelul de civilizaţie al Europei, pentru a o scăpa de regimul favoriţilor... Veţi spune demnitarilor şi burghezilor din oraşe, oamenilor luminaţi, că Spania are nevoie să-şi reconstruiască mecanismul guvernării ei şi că are nevoie de legi care să-i apere pe cetăţeni de arbitrariul şi de acţiunile uzurpatoare ale feudalităţii, de instituţii care să învioreze industria, agricultura şi artele. Le veţi descrie starea de linişte şi de bunăstare de care se bucură Franţa, cu toate războaiele în care s-a angajat mereu, splendoarea religiei, care se datorează Concordatului pe care l-am semnat cu papa. Le veţi arăta avantajele pe care le pot trage dintr-o regenerare politică : ordinea şi pacea în interior, stima şi puterea în exterior. Acesta trebuie să fie spiritul cuvintelor şi mesajelor voastre. Nu încercaţi să grăbiţi nici un demers ; pot aştepta la Bayonne, pot trece Pirineii şi, întă- rindu-mi forţele înspre Portugalia, să mă duc să desfăşor războiul din partea aceea.

Mă voi gîndi eu însumi la interesele voastre personale, nu vă gîndiţi dumneavoastră... Portugalia va rămîne la dispoziţia mea. Să nu vă preocupe şi să nu vă conducă nici un proiect personal : pentru mine ar fi dăunător, iar dumneavoastră v-ar pricinui mult mai mult rău decît mie.

Sînteţi prea grăbit în privinţa instrucţiunilor pe care le-aţi dat în 14 ; ordinul de înaintare pe care i l-aţi dat generalului Dupont e prematur, datorită evenimentelor din 19 martie. Sînt unele schimbări de făcut, veţi da noi dispoziţii, veţi primi instrucţiuni din partea ministrului meu de afaceri externe.

Ordon ca disciplina să fie menţinută în modul cel mai sever : nici o iertare pentru cea mai mică greşeală. Se va avea cel mai mare respect faţă de locuitori. Vor fi respectate mai ales bisericile şi mînăstirile.

Armata va evita orice ciocnire, fie cu corpurile armatei spaniole, fie cu detaşamente : nu trebuie ca, de vreo parte sau alta, să se deschidă focul.

Lăsaţi-1 pe Solano să treacă de Badajoz ; ţineţi-l sub observaţie ; daţi chiar dumneavoastră ordinele de mişcare pentru armata mea, pentru a o ţine în permanenţă la o distanţă de mai multe leghe de corpurile spaniole. Dacă ar izbucni războiul, totul ar fi pierdut.

Politica şi negocierile trebuie să hotărască soarta Spaniei. Vă recomand să evitaţi explicaţiile cu Solano ca şi cu ceilalţi generaii şi guvernatori spanioli.

îmi veţi'trimite %două ştafete pe zi. In cazul unor evenimente majore îmi veţi trimite aghiotanţi. Il veţi

trimite de îndată înapoi pe şambelanul de T... care vă aduce această scrisoare ; îi veţi înmîna un raport amănunţit.

Acestea fiind spuse, mă rog lui Dumnezeu, domnule mare duce de Berg să vă aibă etc.

Semnat : Napoleon

Sîmbălâ 15

Vremea a fost minunată ; ne-am plimbat cu caleaşca şi cu acest prilej am observat aproape de ţărm un vas mare ale cărui manevre ni s-au părut ciudate. Semnele lui distinctive ne-au făcut să-1 luăm drept *Newcasile*, a cărui sosire era anunţată de cîtva timp şi care urma să schimbe vasul *Northumberland,* dar nu era decît nava unei companii.

La un moment dat în ziua aceea, împăratul, vorbind despre cele mai diverse subiecte, a ajuns să menţioneze mai multe persoane care, spunea el, ar veni să i se alăture pe Sfînta-Elena, dacă li s-ar lăsa această libertate şi a început să analizeze motivele care le-ar determina. Apoi a vorbit despre motivele celor care se află în jurul lui.. „Bertrand, spunea el, s-a identificat acum pe deplin cu soarta mea : e un fapt care a devenit istoric. Gourgaud era primul meu aghiotant : e opera mea, e copilul meu. Montholon e fiul lui Semonviile, un cumnat al lui Jou- bert, un fiu al Revoluţiei şi al cîmpurilor de bătălie. Dumneata dragul meu, i-a spus el celui de al patrulea, dumneata..." Şi după ce s-a gîndit o clipă a continuat : „Dar la drept vorbind dumneata, dragul meu, prin ce a naibii de întîmplare ai ajuns aici ?" — „Sire, i-am răspuns, sînt aici datorită stelei mele norocoase şi pentru onoarea emigraţiei."

Duminică 16

Timpul a fost fbarte frumos... împăratul a dorit să ia masa în aer liber şi ne-a chemat pe toţi afară.

Cum se discuta despre modă şi podoabe, împăratul spunea că la un moment dat voise să proscrie folosirea bumbacului în Franţa, pentru a înturaja şi mai mult producţia de batist şi linon în oraşele din Flandra. împărăteasa Josephine s-a revoltat ; a început să ţipe : a fost obligat să renunţe.

Împăratul era foarte vorbăreţ... Conversaţia s-a oprit asupra faimoaselor vremuri de la Tilsit[1]. Iată amănuntele preţioase pe care le-am reţinut :

împăratul povestea că dacă regina Prusiei ar fi venit la începutul negocierilor ar fi putut influenţa mult rezultatul lor ; din fericire, a sosit cînd lucrările erau destul de avansate, astfel încît împăratul a putut lua decizia de a le încheia la douăzeci şi patru de ore după sosirea ei. Se crede că regele a împiedicat-o să vină pînă atunci din- tr-un început de gelozie faţă de o mare personalitate ; şi această gelozie, spunea împăratul, nu era, se zice, lipsită de un oarecare temei.

De îndată ce a sosit, împăratul i-a făcut o vizită. Regina Prusiei, spunea el, fusese foarte frumoasă, dar începea să treacă de prima tinereţe.

împăratul spunea că regina 1-a primit ca d-şoara Duehesnois în *C'himerie*[2], cerînd, pretinzînd să se facă *dreptate*, cu capul răsturnat pe spate ; într-un cuvînt era chiar ca pe scenă : ea într-o autentică tragedie. Pentru un moment împăratul a rămas năucit şi nu s-a gîndit decît, spuse el. că nu va putea ieşi din această situaţie doar dacă

I **8 iulie 1807 (n. t,).**

[a] **Eroina din** *Ctdul* **tui Corneille in. t).**

va transforma toată scena într-o comedie de mare clasă, lucru pe care 1-a încercat, dîndu-i un scaun şi forţînd~o să se aşeze ; ceea ce n-a împiedicata să continue pe tonul cel mai patetic. „Prusia şi-a făcut iluzii în privinţa puterii ei, spunea ea ; a încercat să lupte împotriva unui erou, să se opună destinelor Franţei, a neglijat fericita prietenie a acesteia ; şi-a primit cuvenita pedeapsă L. Inima Prusiei era prea plină de gloria marelui Frederic, de amintirea, de moştenirea lui ; iar acestea au dus-o la ruină !../' Ce- * rea, se ruga, implora mai ales Magdeburgul. care era obiectul dorinţelor ei. Împăratul a trebuit să-i ţină piept din toate puterile ; din fericire, a venit soţul. Regina, printr-o privire plină de înţelesuri, a arătat că e nemulţumită de intrarea lui'inoportună, rămînînd apoi foarte prost dispusă... „într-adevăr, regele a încercat să se amestece în discuţie, a stricat totul, iar eu am scăpat", a spus împăratul.

împăratul a invitat-o pe regină la cină : s-a folosit, spunea împăratul, faţă de el, de tot spiritul, şi avea mult ; de toate manierele, şi erau foarte plăcute ; de toată cochetăria, şi nu era lipsită de farmec. „Dar eu eram hotărît să mă ţin tare, adăugă el. Â trebuit totuşi să mă supraveghez foarte atent pentru a evita orice fel de angajament şi orice cuvînt ce s-ar fi putut interpreta, cu atît mai mult cu cît eram observat cu grijă, mai ales de către Alexandru."

Cu puţin înainte de a se aşeza la masă, apropiindu-se de o consolă, Napoleon luă un trandafir foarte frumos pe care-1 oferi reginei ; la început ea făcu un gest de refuz afectat ; dai' răzgîndindu-se imediat i-a spus : „Da, *dar cel puţin împreună cu Magdebiuguv'.* La care Împăratul i-**a**

replicat :„Dai... am să atrag atenţia majestăţii-voastre că eu sînt cel care îl dă şi dumneavoastră sinteţi cea care o să-1 primiţi". Cina şi tot restul timpului a trecut în acest fel.

Regina stătea la masă între cei doi împăraţi care s-au întrecut în galanterie. Era aşezată în partea urechii cu care Alexandru auzea bine ; cu una abia aude. Seara, după ce regina a plecat, împăratul, care nu încetase să fie foarte amabil, dar care ajunsese adesea la capătul răbdării, hotărî să lămurească situaţia. îi chemă pe d-1 de Talleyrand şi pe prinţul Kurakin, le-a vorbit foarte înfierbîntat şi, spuse el, scăpînd şi cîteva înjurături, i-a făcut să înţeleagă că la urma urmei o femeie şi galanteria nu puteau şi nici nu trebuiau să dăuneze unui sistem conceput pentru destinele unui mare popor ; că el cerea să fie încheiat tratatul de îndată şi să fie semnat imediat ; lucru care a şi fost făcut conform dorinţei lui. „Astfel încît convorbirea cu regina Prusiei, spunea el, a grăbit încheierea tratatului cu vreo opt sau cincisprezece zile." A doua zi, regina se pregătea să vină să-şi reînnoiască atacurile ; a fost indignată cînd a aflat de semnarea tratatului. A vărsat multe lacrimi şi a hotărît să nu-1 mai vadă pe împăratul Napoleon. Nu voia să mai accepte o a doua invitaţie la cină. Alexandru a fost obligat să meargă personal s-o convingă ; ea protesta în gura mare, pretindea că Napoleon. nu şi-a ţinut cuvîntul. Dar Alexandru fusese tot timpul de faţă. Era. chiar un martor primejdios, gata să depună în favoarea ei la cel mai mic gest, la cel mai mic cuvînt care i-ar fi scăpat lui Napoleon. „Nu v-a promis nimic, spunea el ; dacă puteţi să-mi dovediţi contrariul mă angajez aici să-1 fac să-şi ţină cuvîntul şi îl va ţine, sînt sigur." — „Dar mi-a dat de înţeles", spunea ea... — „Nu. spunea Alexandru, şi nu aveţi nimic să-i reproşaţi." în sfîrşit s-a lăsat convinsă, şi Napoleon, care nu mai era obligat să se apere, a fost cu atît mai amabil faţă de ea. Regina a jucat o vreme rolul cochetei ofensate ;

iar după cină, pe cînd se pregătea să se retragă, şi Napoleon, care o conducea, ajunsese la mijlocul scării şi s-a oprit,
regina i-a strîns mîna şi i-a spus cu o nuanţă de afecţiune : „E oare posibil ea avînd fericirea de a-1 vedea atît de aproape pe omul secolului şi al istoriei *sa* nu mi se lase libertatea şi satisfacţia de a-1 putea asigura că m-a legat de el pentru toată viaţa !"... — „Doamnă, sînt de plîns, i-a răspuns grav împăratul, e hotărîrea stelei mele nenorocoase !" Şi şi-a luat rămas bun de la ea,

Cind a ajuns la caleaşca ei, s-a aruncat în ea hohotind, de plîns, 1-a chemat pe Duroc, pe care-1 preţuia mult, i-a repetat toate plîngerile ei şi arătînd spre palat i-a spus : „Iată o casă în care am fost înşelată cu cruzime".

„Regina Prusiei, spunea Împăratul, era, desigur, inteligentă, era foarte instruită şi avea mare experienţă ; domnea realmente de mai bine de cincisprezece ani ; aşa se face că în ciuda abilităţii mele şi a eforturilor pe care le făceam, s-a dovedit mereu stăpînă pe conversaţie, a dominat-o tot timpul, a revenit fără încetare la subiectul ei, chiar prea mult poate, clar cu multă politeţe şi fără să te poţi supăra din această cauză ; şi e drept să spunem că subiectul era important pentru ea, iar timpul scurt şi preţios.

Unul dintre cei mai supuşi negociatori i-a spus de mai multe ori, zicea împăratul, că regina ar fi trebuit să vină sau de la început sau deloc, amintindu-i că, în ceea ce-1 privea, făcuse tot posibilul pentru a o face să vină imediat. Se zice, spunea împăratul, că el ar fi avut un interes personal ; dar, dimpotrivă, soţul arătase un interes la fel de personal opunîndu-se venirii ei." Napoleon

credea că în această împrejurare el a fost foarte îndatoritor şi că s-a arătat a fi un bun prieten...

Napoleon, dealtfel, îşi reproşa, spunea el, ca o greşeală reală, faptul că, oricum, 1-a primit pe regele Prusiei la Til- sit. Prima lui hotărîre a fost să-1 refuze ; atunci ar fi avut mai puţine motive să-1 menajeze şi i-ar fi putut lua Silezia; ar fi mărit S^xonia alipindu-i Silezia şi poate că în acest fel i-ar fi hărăzit o altă soartă. împăratul spunea de asemenea : „Aflu că politicienii de astăzi blamează foarte sever tratatul meu de la Tilsit : au descoperit, după dezastrele mele, că prin acest tratat am pus Europa la discreţia Rusiei ; dar dacă aş fi reuşit la Moscova, şi se ştie cit de puţin a lipsit ca să reuşesc, ar fi admirat fără'îndoială, in ce măsură, dimpotrivă, prin acest tratat am pus Rusia la discreţia Europei. Aveam planuri mari în privinţa germanilor... Dar am eşuat, şi din acel moment, pe bună dreptate puteam fi socotit vinovat..."

Aproape în fiecare zi, la Tilsit, cei doi împăraţi şi regele ieşeau împreună călare ; dar regele era întotdeauna neîndemînatic sau nervos, spunea Napoleon. Prusienii sufereau în mod vizibil din această cauză. Napoleon era mereu între cei doi suverani : or, regele abia putea să ţină pasul sau se ciocnea de Napoleon şi îl stînjenea mereu...

„Această neîndemînare ieşea cu atît mai mult în evidenţă, spunea Împăratul, cu cît Alexandru era plin de graţie şi ar fi fost la înălţime chiar şi în cele mai rafinate saloane pariziene. Acesta era uneori atît de obosit de însoţitorul lui, care era absorbit de necazuri sau de cine ştie ce alte gînduri, încît ne înţelegeam să încheiem reuniunea pentru a scăpa mai repede de el. Ne despărţeam deci imediat după cină ^ub pretext că aveam de lucru ; dar Alexandru

şi cu mine ne întîlneam cîteva clipe mai tîrziu pentru a lua ceaiul la unul sau la altul şi stăteam de vorbă pînă la miezul nopţii sau chiar pînă mai tîrziu."

Alexandru şi Napoleon s-au revăzut după cîtva timp la Erfurt, dînd reciproc dovadă de o mare afecţiune. Alexandru a mărturisit acolo că nutreşte faţă de el sentimente de caldă prietenie şi o sinceră admiraţie. Au petrecut împreună cîteva zile pline de farmec, ca doi foarte buni prieteni, povestindu-şi unul altuia despre lucrurile cele mai intime din viaţa lor privată. „Eram doi tineri care se simţeau bine împreună, spunea împăratul, şi petrcceau împreună fără să aibă ceva de ascuns unul faţă de celălalt."

Napoleon a adus la Erfurt tot ceea ce scena franceză avea mai distins. O actriţă foarte cunoscută, d-ra B..., a reţinut atenţia musafirului său care, dintr-un capriciu de moment, a âorit să facă cunoştinţă cu ea. L-a întrebat pe tovarăşul său dacă nu s-ar ivi vreun inconvenient din această pricină. — „Nici unul, i-a răspuns acesta ; numai că, adăugă el cu o anume intenţie, e un mijloc sigur şi rapid de a ajunge să fii cunoscut imediat de întregul Paris. Poimîine, cînd va pleca poşta, vor pleca şi cele mai amănunţite informaţii,-şi în puţină vreme oricare sculptor din Paris vă va putea modela cu uşurinţă din cap pînă în picioare." Primejdia unei asemenea publicităţi a calmat de îndată ardoarea ce abia se născuse ; căci îndrăgostitul, spunea împăratul, se arăta foarte circumspect în această privinţă şi fără îndoială, remarca el, de teama cunoscutului adagiu : Cînd *cadc masca, eroul dispare...*

Dacă Napoleon ar fi vrut, Alexandru, ne asigură el, i-ar fi dat în mod sigur pe sora sa în căsătorie ; politica l-ar fi determinat s-o facă chiar dacă nu i-ar fi fost pe plac. A rămas uluit clnd a aflat de căsătoria

cu o prinţesă din Austria, şi a exclamat : „Iată-mă trimis la plimbare în adîncul pădurilor mele[ki]. La început părea că tergiversează, dar numai pentru că avea nevoie de un răgaz pînă să se pronunţe ; sora lui era foarte tînără şi apoi mai era nevoie de consimţămîntul mamei sale, precum o cerea testamentul lui Pavel ; şi împărăteasa mamă era foarte pornită împotriva lui Napoleon. Credea toate absurdităţile, toate poveştile ridicole ce fuseseră răspîndite pe seama lui: ,.Cum oare, spunea ea, aş putea să-mi mărit fata cu un bărbat care nu poate fi soţul nimănui ? Va trebui deci ca un alt bărbat să vină în patul ietei mele dacă ea ar dori să aibă copii ? O astfel de situaţie e inacceptabilă pentru ea." — „Marnă, îi spunea Alexandru, chiar crezi ce spun pamfletele din Londra şi.glumele deocheate din saloanele Parisului ? Dacă într-asta constă dificultatea, dacă nu mai există o altă piedică, depun eu garanţie pentru el şi mulţi alţii ar putea să depună garanţia împreună cu mine".

„Dacă afecţiunea lui Alexandru faţă de mine a fost sinceră, mai spunea împăratul, e sigur că numai intrigile l-au îndepărtat de mine. Intermediarii, M... [1] sau alţii, la instigarea lui T... [2], s-au străduit la vremea potrivită să-i relateze batjocurile cu care-1 copleşeam, spuneau ei, asi- gurîndu-1 că la Tilsit şi la Erfurt, de îndată ce pleca de lingă mine mă amuzam pe socoteala lui. Alexandru e foarte susceptibil, desigur că le-a fost uşor să-1 dezguste. Cert este că s-a plîns cu amărăciune de acest lucru la Viena, în timpul congresului şi totuşi nimic nu era mai fals, îmi plăcea şi îl iubeam"...

I Mettemich (n. t.). *
Talleyrand (n. t).

Luni 17

împăratul a ieşit devreme. A cerut caleaşca spre a face o plimbare înainte de masă. în momentul cînd ne urcam, ara fost anunţaţi că fregata *Newcastle* şi fregata *Oronte* erau în dreptul portului şi făceau manevrele de intrare. Cele două vase nu nimeriseră intrarea în port în timpul nopţii şi acum erau obligate să se apropie de insulă împotriva vîntului. Părăsiseră Anglia în 23 aprilie şi ne aduceau decretul privind detenţiunea împăratului. Parlamentul convertise în lege hotărîrea pe care miniştrii o luaseră în această chestiune. Comisarii celor trei puteri, Austria, Franţa şi Rusia, erau de asemenea la bordul acestor vase.

In cursul zilei, împăratul, vorbind despre maniere, despre costumele pe care le-a impus, despre eticheta pe care o introdusese, spunea : ,,îmi devenise foarte greu să mă port oricum. Eram ieşit din gloată ; trebuia neapărat să-mi creez o ţinută exterioară, să-mi compun o anumită gravitate, într-un cuvînt să stabilesc o etichetă, căci altfel toţi m~ar fi bătut pe burtă. în Franţa, sîntem înclinaţi din fire către o familiaritate deplasată ; şi trebuia mai ales să mă păzesc de cei care s-au ridicat peste noapte fără să aibă cei şapte ani de acasă. Noi sîntem cu mare uşurinţă curtenitori, foarte slugarnici la început, înclinaţi mai întîi spre flaterie,- spre adulaţie ; dar se ajunge de îndată, dacă lucrurile nu se pun la punct, la o anumită familiaritate care "ar deveni cu uşurinţă obrăznicie. Se ştie că regii noştri nu au fost scutiţi de acest inconvenient".,.

Altădată, în aceeaşi zi, împăratul ne-a spus o-seamă de lucruri despre şedinţele Consiliului de Stat. I-am adus eu aminte de cîteva ; despre altele

aveam o imagine îndoielnică şi ştearsă. „Ei bine, a adăugat el, în curînd nu va mai rămîne din ele decît o vagă amintire." Cum n-am putut dormi în această noapte, cuvintele lui mi-au revenit în minte şi, în timpul insomniei mele, am încercat să trec în revistă cît mai minuţios tot ceea ce ştiam despre Consiliul de Stat : sala de şedinţe, activitatea obişnuită, procedura etc., etc., şi cred că nu pot folosi mai bine lipsa de ocupaţie din singurătatea noastră din Sfînta-Elena decît consem- nîndu-le aici ; voi adăuga din timp în timp ceea ce îmi voi aminti din şedinţele la care am fost martor, pe măsură ce mă va ajuta memoria. Există oameni pentru care aceste amănunte vor avea un oarecare preţ.

Sala Consiliului de Stat la Tuilerics, locul obişnuit al şedinţelor, era o încăpere lipită ele capelă şi la fel de lungă ; peretele dintre ele avea mai multe uşi masive, care, deschise duminica, formau traveele capelei...

De-a lungul sălii, în dreapta şi în stînga, se aşeza ocazional. şi numai cît ţineau lucrările Consiliului, un lung şir de mese, destul de departe de perete ca să încapă un fotoliu şi să se poată circula nestînjenit prin spatele lor. La aceste mese se aşezau, ierarhic, consilierii de stat, al căror' loc era dealtfel desemnat printr-un dosar pe care le era scris numele şi care conţinea documentele fiecăruia. La capătul sălii, către marea uşă de la intrare, şi transversal faţă de aceste două rînduri de mese, erau plasate altele asemănătoare, pentru raportori ; auditorii luau loc pe taburete sau pe scaune, în spatele consilierilor de stat.

La capătul de sus al sălii, în faţa marii uşi de la intrare, era locul împăratului, pe o estradă mai înaltă cu una sau două trepte. Acolo era fotoliul lui

şi o masă mică acoperită cu un covor greu şi plină cu toate accesoriile necesare, aşa cum aveau în faţa lor toţi membrii Consiliului : hîrtie, pene, cerneală, bricege etc.

în dreapta împăratului, dar mai jos ca el şi la nivelul nostru, şedea prinţul arhicancelar, la mica lui masă separată ; în stînga lui, prinţul arhitrezorier care asista foarte rar la şedinţe ; şi în fine, şi mai la stînga dccît acesta, d-1 Locre, redactorul proceselor-verbale ale Consiliului.

Cînd veneau uneori prinţi din familie, aveau şi ei o masă pusă în aceeaşi linie şi după rangul lor ierarhic. Dacă erau doar miniştri, care de altfel aveau libertatea de a veni la Consiliu cînd credeau ei de cuviinţă, aceştia luau loc în rîndurile laterale, înaintea primilor consilieri de stat. O mare incintă interioară rămînea goală ; pe-acolo nu trecea decît împăratul sau membrii Consiliului cînd se duceau să-şi depună jurămîntul în faţa lui.

Chiar şi în timpul deliberărilor uşierii treceau în tăcere prin sală pentru a-i servi pe membrii Consiliului. De altfel, fiecare dintre aceştia se putea ridica oricînd ar fi dorit şi
putea să circule prin spatele meselor pentru a cere de la colegi informaţii mai deosebite de care ar fi avut nevoie.

In partea superioară, pereţii sălii erau acoperiţi cu picturi alegorice privind funcţiile Consiliului de Stat, cum ar fi Justiţia, Comerţul, Industria etc., etc. şi, în fine, plafonul era decorat cu frumosul tablou al bătăliei de la Austerlitz, de Gérard. Astfel. Consiliul administra treburile interne sub unul dintre cei mai frumoşi lauri cu care Napoleon a înnobilat Franţa.

In această sală, vreme de optsprezece luni, m-am bucurat de inestimabila satisfacţie de a asista cu

regularitate, de două ori pe săptămînă, la şedinţe atît de preţioase prin interesul lor special, şi mai ales prin prezenţa împăratului care nu lipsea niciodată şi părea că este într-adevăr sufletul şi viaţa lor. Acolo l-am văzut prelungind cîteodată şedinţele de la orele unsprezece dimineaţa pînă la ora nouă seara şi la sfîrşit spiritul şi mintea lui arătau tot atîta agerime, abundenţă şi limpezime ca la început, pe cînd noi ceilalţi cădeam toţi de oboseală şi de sfîrşeală.

Cînd Curtea se afla la Saint-Cloud, Consiliul era convocat acolo ; dar cînd şedinţa era fixată prea de dimineaţă sau se prevedea că avea să fie foarte lungă, se întîmpla ca împăratul s-o suspende, pentru ca lumea să poată mînca ceva şi atunci, în nişte încăperi alăturate, erau pregătite, pentru nevoile Consiliului, cîteva mese extraordinar de bogate şi care apăreau^ oarecum ca din pămînt ; căci, în treacăt fie spus, nimic nu ar putea da o idee exactă despre atmosfera de feerie ce învăluia toate împrejurările la care am fost martor în palatele imperiale.

Ora şedinţei Consiliului era indicată de fiecare dată în scrisorile noastre de convocare ; în general erau convocate la orele unsprezece.

După ce se strîngea un număr suficient de membri, ar- hicancelarul, care era întotdeauna primul, şi care prezida
Consiliul în absenţa împăratului, deschidea şedinţa şi începea atunci ceea ce se numea *mica ordine de zi*, care nu conţinea decît probleme privind cîteva mici localităţi şi pur formale.

La ora unu, de obicei, toboşarul dădea onorul în interiorul palatului, anunţîndu-se sosirea împăratului. Se deschidea poarta cea mare, era anunţată majestatea sa : tot Consiliul se ridica si

împăratul intra, precedat de şambelanul şi aghiotantul de serviciu, care îi ofereau fotoliul, îi luau pălăria şi rămineau la şedinţă în spatele lui, gata de a primi şi de a-i executa ordinele.

Arhicancelarul îi prezenta atunci împăratului *marea*[v] *ordine de zi* care conţinea lista problemelor aflate in deliberare. împăratul o citea şi spunea cu glas tare care era problema pe care voia s-o dezbatem. Consilierul de stat însărcinat cu raportul la acest punct citea raportul şi de-liberarea începea.

Fiecare putea lua cuvîntul : şi dacă mai mulţi îşi exprimau dorinţa să vorbească, în acelaşi timp, împăraţi;! hotăra ordinea ; fiecare vorbea de la locul său stînd jos ; nimeni nu avea Voie să citească, trebuia să improvizeze. Cînd împăratul considera că discuţia, la care de altfel participa în mare măsură el însuşi, este destul de lămuritoare, făcea un rezumat, întotdeauna limpede, deseori nou şi spiritual, conchidea şi,punea la vot.

Am mai spus de altfel cită libertate exista în cursul acestor deliberări. Pasiunea, trezindu-se treptat, devenea uneori cxţremă, şi adesea discuţiile se prelungeau peste măsură, mai ales cînd împăratul, ocupîndu-se probabil de altceva, părea, din distracţie, sau din vreun alt motiv că e străin de ea ; atunci, de obicei arunca peste sală o privire vagă, sau ciopîrţea creioanele cu briceagul, împungea, cu acelaşi briceag, tapetul de pe rnasă sau braţul fotoliului ori îşi uza creionul sau pana făcînd mîzgăleli şi desene bizare, care, la plecarea lui, deveneau un obiect rîvnit ***ie*** toţi tinerii care şi le smulgeau unul altuia din mîini ; şi să fi văzut numai, dacă din întîmplare era scris un nume de

ţară sau vreo capitală, cîte interminabile speculaţii se făceau.

Uneori, cînd împăratul venea la Consiliu chiar după ce luase masa, şi adesea foarte obosit de treburile din cursul dimineţii, se întîmpla să-şi pună braţul pe masă şi să adoarmă. Din acel moment arhicancelarul conducea dezbaterile, care continuau, şi la care împăratul, cînd se trezea, lua din nou parte de la punctul în care se aflau atunci, chiar dacă problema anterior discutată fusese epuizată şi înlocuită cu alta. împăratului i se întîmpla, de asemenea foarte des, să ceară un pahar cu apă şi zahăr ; în acest scop şi anume pentru el se găseau întotdeauna pe una dintre mesele din camera vecină şi fără nici o precauţie, toate cele necesare.

împăratul avea obiceiul, după cum se ştie, să prizeze tabac din clipă în clipă ; era un fel de manie care în cea mai mare măsură se datora faptului că era distrat. Tabachera i se golea repede, dar el continua, fără încetare, să caute o priză în tabacheră, sau să o ducă mereu deschisă la nas, mai ales cînd el era cel care avea cuvîntul. Atunci şambelanii, care s-au adaptat mai bine în serviciul lui sau care erau mai grijulii, îi sustrăgeau tabachera goală spre a o înlocui cu una plină ; căci exista o mare emulaţie în ceea ce priveşte grija şi curtoazia în rîndurile şambelanilor care aveau favoarea de a-1 servi de obicei pe împărat, serviciu foarte invidiat. De .altfel erau aproape întotdeauna aceiaşi, fie că încercau prin intrigi să-şi păstreze locul, fie ca împăratului îi plăceai, cum era şi normal, să fie în continuare servit de aceiaşi

oameni pe care îi^aprecia. De altfel, marele-mareşal Duroc hotăra în aceste chestiuni...

împăratul nu înceta să fie foarte sensibil la aceste atenţii, nevinovate în fond, ba chiar mişcătoare, am putea spune, dacă porneau din inimă şi izvorau doar dintr-o afecţiune autentică, deoarece in acest caz nu arătai prin astfel de atenţii că eşti un curtean servil, ci un servitor cu totul devotat ; cu atît mai mult cu cit Napoleon, la rîndul lui, orice s-ar fi spus în saloanele din Paris, era plin de reale atenţii faţă de cei ce se aflau în serviciul lui. Cînd pleca din Paris la Saint-Cloud, la Malmaison sau în alt loc, cînd, într-un cuvînt, după cum se spunea la Curte, era la tară, îi admitea de obicei pe cei din serviciul lui la multe recepţii care aveau loc seara într-un cerc familiar, favoare care era ţinută la mare preţ. Tot în aceste împrejurări mai avea obiceiul să ia masa cu şambelanii. Odată, la Trianon, fiind la masă şi foarte răcit, a avut nevoie de o batistă ; şi pînă să i se aducă una, şambelanul de serviciu, care şedea lină el, o rudă de-a Mariei-Louise, s-a grăbit să-i ofere una pe care o avea la el din precauţie şi voi s-o ia pe cealaltă. ,,Iţi mulţumesc, i-a spus împăratul, dar nu mi-aş ierta dacă cineva ar putea spune că l-am lăsat pe d-1 Cutare să atingă batista mea murdară." Şi o aruncă jos. Acesta era totuşi omul despre care în cercurile noastre se spunea că e atît de grosolan, atît de brutal, că îi maltratează pe toţi cei din serviciul său, chiar şi pe doamnele de la palat. Adevărul e că, dimpotrivă, împăratul respecta în modul cel mai scrupulos convenienţele şi era foarte sensibil la micile atenţii cu care era înconjurat, deşi, e adevărat, nu arăta niciodată pe faţă acest lucru ; era un fel de deprindere ciudată sau un sistem ; trebuia să ştii să-

1 ghiceşti şi puteai observa acest lucru după privirea care devenea mai atentă, după voce^ care devenea mai blîndă. Spre deosebire de alţii, care te copleşesc cu expresii mişcătoare pe care adesea nu le simţi, Napoleon se pare că-şi făcuse o lege din a-şi stăpîni sau deghiza simţămintele binevoitoare pe care le-ar fi nutrit faţă de cineva Cred că am mai spus acest lucru *şi altundeva ; iată cîteva dovezi în plus de care-mi aduc aminte acum : vor fi cu atît mai caracteristice cu cît sînt legate chiar de Longwood, unde Napoleon era oricum mai liber în gesturi şi se ţinea mai puţin în gardă.

De obicei şedeam lîngă băiatul meu cînd împăratul îi dicta plimbîndu-se prin apartament ; or, se întîmpla adesea să se oprească în spatele meu pentru a vedea unde a ajuns cu dictarea. De cite ori, în această situaţie nu mi-a cuprins capul în mîini. Atunci, foarte adesea, cu un gest uşor mă apropia mai întîi de el ; dar aproape imediat, re- primîndu-şi această mişcare, părea că nu voise decît să se sprijine pe umerii mei, sau că încercase în joacă, jsă mă facă să mă plec, şi părea foarte mirat de forţa mea.

Faţă de fiul meu, pe care-1 iubea mult, l-am văzut adesea făcînd, cu mîna, un gest care s-ar fi putut numi mîn- gîiere ; dar, parcă pentru a anula de îndată acest gest, îl însoţea imediat cu cuvinte spuse pe un ton ridicat, foarte aproape de asprime. în fine, l-am văzut într-o zi intrînd în salon, mulţumit şi bine dispus, luînd afectuos mîna d-nei Bertrand, ridicînd-o pentru a o duce la buze şi oprindu-so deodată, cu o mişcare care ar fi părut stîngace dacă d-na Bertrand însăşi nu ar fi lămurit situaţia grăbin- du-se, cu graţia perfectă care o caracteriza, să sărute chiar ea mîna ce i-a fost întinsă. Dar iată că m-am îndepărtat

de subiect, am ajuns să flecăresc. Să revenim la Consiliul de Stat.

Ni se distribuiau, tipărite şi la domiciliu, toate rapoartele, proiectele de decizii şi de decrete pe care trebuia să le discutăm. Un anume subiect, Universitatea, de exemplu, a suferit poate douăzeci de redactări ; altele zăceau vreme îndelungată în dosare sau pînă la urmă dispăreau cu totul fără să ni se fi dat vreo explicaţie...

.Nu exista şedinţă prezidată de împărat care să nu fie de cel mai mare interes, pentru*că lua întotdeauna cuvîn- tul şi tot ce spunea el era extrem de remarcabil. Ieşeam întotdeauna entuziasmat ; dar ceea ce mă surprindea în mod deosebit şi mă indigna foarte mult era faptul ca seara auzeam reiatîndu-se în saloane unele lucruri, dar întotdeauna foarte denaturate şi, în general, foarte răuvoitoare. Cum se putea explica oare acest ciudat fenomen ? Prin infidelitatea celui care ascultase ? prin răutatea celui căruia i s-a povestit ? Oricum ar fi, aceasta era situaţia.

Am dorit de multe ori, pe vremuri, să scriu despre lucrurile la care fusesem martor şi mai tîrziu am regretat mult că nu am făcut-o. Am să transcriu aici cîteva amintiri răzleţe care-mi vin în minte.

într-o zi, împăratul, vorbind despre drepturile politice care trebuie acordate străinilor de origine franceză, spunea : „Cel mai frumos titlu pe acest pămînt este acela de a te fi născut francez ; e un titlu dăruit de ceruri pe care nimeni de pe pămînt nu ar trebui să aibă dreptul de a-l retrage. în ceea ce mă priveşte, aş vrea ca un francez de origine, chiar dacă ar fi ele zece generaţii în străinătate, să fie tot francez, dacă ar dori acest lucru. Aş vrea ca dacă s-ar prezenta pe celălalt mal al Rinului, spunînd : Vreau

să fiu francez, vocea lui să fie mai puternică decît legea, ca barierele să fie ridicate din faţa lui, iar el să se întoarcă triumfător la sînul patriei comune."

Altă dată, spunea, vorbind despre nu.mai ştiu care subiect : „Adunarea constituantă a fost foarte stîngace abolind chiar şi titlurile de nobleţe pur onorifice ; fapt care a umilit multă lume. Eu fac mai bine, îi înnobilez pe toţi francezii : fiecare poate să fie mîndru"...

Acum ar putea să vă mire poate faptul că văzîndu-1 atît de des pe împărat şi auzind din gura lui asemenea cuvinte, am spus că nu-1 cunoşteam încă atunci cînd m-am hotărît să-1 urmez. Răspunsul meu este că în vremea despre care vorbesc aveam în privinţa lui mai degrabă admiraţie şi entuziasm decît adevărate convingeri. Eram asaltaţi chiar în palat de atîtea zvonuri absurde despre el şi despre viaţa lui intimă, comunicam atît de puţin în mod direct cu el, încît auzind mereu aceleaşi lucruri, păstrasem, poate iară voia mea, un fel de neîncredere şi de îndoială. Ni se spunea că e atît de ascuns, de perfid, de viclean, încît la urma urmelor, era posibil ca în public să rostească frazele cele mai strălucitoare cu vreun anume scop, dar fără să fie pătruns ele ele : sînt doar atîţia care au gîndurile cele mai rele dar vorbesc foarte bine ! De aceea numai aici, la Longwood, clupă ce am învăţat să-1 cunosc în profunzime, ştiu în ce măsură era şi atunci într-adevăr el însuşi. Poate că niciodată pe pămînt nimeni nu a iubit ca el Franţa şi strălucirea ei ; nu există sacrificiu pe care nu l-ar fi făcut pentru ea. A dovedit-o la Châtillon, a dovedit-o la reîntoarcerea de la Waterloo şi o afirma cu tărie cînd, pe slînca lui, îmi spunea aceste cuvinte memorabile pe care le-am mai amintit : „Nu, adevăratele mele suferinţe nu sînt aici !''

Dar iată alte subiecte, unele vesele, altele mai grave, într-o zi, consilierul de stat, generalul Gassendi, luind parte la discuţia care avea loc, şi-a fundamentat expunerea pe doctrina economiştilor ; împăratul, care-l iubea mult, ca pe un vechi camarad din artilerie, oprindu-i, i-a spus : „Dar dragul meu, cine te-a făcut atît de savant ? de unde ai luat aceste principii ?" Gassendi, care vorbea rar, s-a apărat cît a putut de bine, dar epuizîndu-şi argumentele, a răspuns că la urma urmelor a luat această părere de la el, de la Napoleon. „Cum ! exclamă împăratul cu pasiune, ce spui ? E oare posibil ? Cum de la mine, pentru că eu am crezut întotdeauna că dacă ar exista o monarhie de granit, ar fi de-ajuns ideile economiştilor ca să o facă praf !" Şi după ce a mai dezvoltat cele spuse, jumătate ironic şi jumătate în serios, a conchis : ,,Lasă, dragul meu, poate ai dormit în birou şi ai visat teoriile acestea". Gas- sendi, care se supăra uşor, i-a ripostat : ,,Oh, sire, cu dormitul în birouri e altă poveste ; în privinţa aceasta v-aş putea contrazice ; prea scoateţi sufletul din noi ca să mai putem dormi". Şi tot Consiliul a început să rîdă, şi împăratul rîdea mai cu poftă decît toţi ceilalţi...

Marţi 18*

împăratul m-a chemat" în cabinetul său înainte de cină : citea ziarele care tocmai veniseră din Franţa : ,,0 preocupare cu totul deosebită, spuneau ziarele, se pare că îi domină în acest moment pe Bourboni în Franţa : aceea de a dezgropa morţii. Cîteva vestigii regăsite, reale sau presupuse, sînt pentru ei un mare eveniment ; aceasta şi crearea ordinelor călugăreşti, sînt noile triumfuri cu care împodobesc acum naţiunea."

,,E sigur, adăugă împăratul, că vor face tot posibilul pentru a *capuciniza* biata Franţă ; o vor împînzi de călugări şi preoţi, mai mult din ipocrizie decît din evlavie, în- tr-atît sînt de convinşi şi într-atît e de adevărat că tronul şi altarul sînt aliaţi fireşti, indispensabili pentru a încătuşa poporul şi a-1 abrutiza..." Apoi a continuat : „O, naţiuni ! ce soartă vi s-a hărăzit în ciuda înţelepciunii voastre ! Sîn- teţi jucăria pasiunilor şi a capriciilor, aşa cum aţi putea fi jucăria furtunilor şi a modei... în vremea mea nu se vorbea decît de războaie, bătălii şi buletine ; astăzi auzi numai rugăciuni, clopote şi predici. Toate cazărmile mele se pot transforma în seminarii şi poate că o recrutare de călugări va înlocui recrutarea noastră de soldaţi etc."

D-l de Montholon a cerut permisiunea să se prezinte. I-a adus la cunoştinţă că d-na de Montholon născuse o fată şi i-a cerut majestăţii sale favoarea de a-i fi naş...

Vineri 21

împăratul se plimba prin grădină ; eram cu toţii în jurul lui. Am ajuns să vorbim despre posibilitatea de a ne reîntoarce cîndva în Europa, de a revedea Franţa. ,,Dragi prieteni, ne-a spus el, cu o reală emoţie, cu o intonaţie imposibil de descris, voi o s-o revedeţi !" — „Nu fără ma- jestatea voastră", am exclamat noi cu toţii. Ceea ce ne-a făcut să analizăm din nou şansele posibile de a părăsi Sfînta-Elena şi concluziile ne-au condus spre obligaţia şi spre necesitatea de a conveni că nu putem pleca decît prin intermediul englezilor. Şi împăratul nu vedea cum s-ar putya realiza acest lucru. „Impresia lor este definitivă, spunea el, şi e prea profundă, se vor teme totdeauna ele mine. D-l Pitt le-a spus : nu există nici

o salvare pentru voi cîtă vreme mai există un om care are în mintea lui planul unei invazii." — „Dar, a întrebat cineva, dacă ar apărea interese noi ; dacă ar veni la putere un guvern realmente liberal şi constituţional, oare nu ar considera că este avantajos ca prin majestatea voastră să stabilească în Franţa principii liberale şi să le propage astfel pe întregul Continent ?" — „De acord, a spus împăratul, nu e ceva de neconceput." — „Acest cabinet, a continuat cel care vorbea, nu ar avea oare o garanţie chiar îh aceste principii liberale, şi chiar în propriile voastre interese ?" — „Sînt de acord şi cu acest lucru, a spus împăratul. Dacă lordul Hol- land, ministru, mi-ar scrie la Paris : în cazul că faceţi cutare lucru voi fi răsturnat ; sau dacă prinţesa Charlotte de Galles, după ce mă va fi scos de aici, mi-ar trimite un mesaj la Paris : Dacă procedaţi în cutare fel eu voi deveni oroarea, flagelul naţiunii mele, cuvintele lor m-ar opri imediat şi m-ar ţine mai bine încătuşat decît o armată etc."

„Şi, la urma urmelor, de ce s-ar teme ? Că aş face război ? Sînt prea bătrîn. Că aş mai alerga după glorie ?
m-am săturat de ea, pentru mine nu mai are nici un preţ ; şi, în treacăt fie spu?, făcusem din glorie ceva foarte obişnuit şi* în acelaşi timp, ceva greu de atins. Că aş încerca să fac noi cuceriri ? nu le-am făcut niciodată mînat de pasiune, erau rezultatul unui plan vast, mai mult chiar, aş zice al necesităţii ; erau rezonabile la vremea lor * astăzi ar fi o imposibilitate ; era cu putinţă să le fac atunci ; pe cînd acum ar fi o nebunie ; şi apoi tulburările şi nenorocirile din sărmana Franţă au creat acum destule dificultăţi şi lichidarea lor ar fi pentru mine o glorie suficient de mare ca să nu mai caut şi altele."

Doi dintre cei de faţă fuseseră în oraş să-i vadă pe noii- sosiţi şi să afle noutăţi

Cei care au debarcat de pe *Newcastle* au vorbit şi ei mult despre *Atlasul* meu *istoric*, ceea ce 1-a făcut pe împărat să remarce din nou cît de reputată e această lucrare şi că era de necrezut că el nu o cunoştea exact.

„Cum se face, spunea el, că nu s-a găsit nici un prieten de-al dumneavoastră care să-mi dea o idee justă despre acest *Atlas ?* Eu l-am cercetat mai atent numai cînd am ajuns pe bordul vasului *Northuviberland* şi văd că el e cunoscut în toată lumea. Cum de nu mi-aţi cerut permisiunea de a-mi vorbi chiar dumneavoastră despre el ? v-aş fi apreciat şi v-aş fi asigurat o cu totul altă soartă. Aveam despre el o idee confuză şi păreri derizorii, încît poate că îi erau chiar defavorabile. Iată cum sînt suveranii, care e nenorocul lor ; căci nimeni, fără îndoială, nu avea mai multă bunăvoinţă ca mine... Repet, de ce nu mi-aţi dat prilejul să vă cunosc lucrarea ? E neplăcut pentru mine să mărturisesc acest lucru, dar trebuie să vă spun, dragul meu, că în preajma suveranilor e nevoie să uzezi de intervenţii şi mici intrigi ; modestia, mai totdeauna, nu rezolvă nimic. Se poate oare ca Clarke, Decrès, Montaiivet, d-1 de Montesquiou să nu-mi fi vorbit de lucrarea dumneavoastră ; şi nici chiar bibliotecarul meu. Barbier ? Căci e încă un adevăr care trebuie mărturisit,. că uneori obţii mai degrabă un rezultat intrînd pe uşa de serviciu decît într-altfel. Cum se face că d-na de S... prietena dumneavoastră, nu mi-a vorbit de el ?"... — „Da, sire, am răspuns eu... dar atunci"... — „Înţeleg, poate că atunci nu doreai neapărat acest lucru." — „Sire, încă nu sosise vremea mea." A urmat apoi o foarte lungă explicaţie

în legătură cu modul în care am ajuns pe lîngă împărat, despre misiunile pe care mi le-a încredinţat, despre părerile pe care şi le-a făcut în privinţa mea ; îşi amintea de felul în care m-a caracterizat... — „Nu aveam o părere precisă despre dumneavoastră, spunea el, nu ştiam nimic exact în ceea ce vă privea. Nu aţi avut în anturajul meu nici un prieten care să mă facă să vă apreciez ; aţi neglijat chiar dumneavoastră să faceţi acest lucru. Cîţiva dintre cei pe care aţi fi putut conta v-au făcut chiar un deserviciu ; nu v-am cunoscut lucrarea ; or, pentru dumneavoastră, ea ar fi prezentat un mare avantaj...

Aţi fost emigrant şi nu v-aş fi acordat niciodată deplină încredere ; ştiam că aţi fost legat de Bourboni, aşa că nu aţi avut niciodată acces la secretele importante." — „Dar, sire, majestatea voastră m-a admis pe lîngă persoana sa, mi-a dat misiuni." — „Da, pentru că mi-aţi făcut impresia de a fi un om cinstit ; şi- în afară de aceasta eu nu sînt suspicios : fără să-mi dau seama de ce, vă consideram foarte curat în materie de bani... dar, repet, nu v-aş fi admis în nici o problemă politică... Aţi ajuns în preajma mea şi nu aţi ştiut să profitaţi de această situaţie : aţi avut misiuni, iar la reîntoarcere nu aţi ştiut să le puneţi în valoare ; e o mare greşeală, cînd eşti la Curte, să nu ştii să te faci remarcat. Acum chiar îmi aduc aminte că am vrut să apelez la dumneavoastră. Cel de la ministerul de care depindeaţi într-o oarecare măsură, pe care îl consideraţi prietenul dumneavoastră şi care ar fi putut să vă ajute, v-a înlăturat ; m-a făcut să-mi menţin părerile pe care mi le făcusem despre dumneavoastră : el vă cunoştea bine, poate că i-a fost -frică de dumneavoastră ; se ştia eă eu acţionez rapid." — „Sire, situaţia mea era cu atît mai penibilă cu cît lumea îmi vorbea mereu de

bunăvoinţa voastră şi mi se prezicea o carieră foarte frumoasă. Se zicea mereu că voi fi numit în diferite posturi : la prefectura maritimă din Brest, la cea din Toulon, la cea din An- vers, la ministerul de interne, la ministerul marinei ; un Ioc important printre cei ce se ocupau de educaţia regelui Romei etc., etc." — „Da, a reluat împăratul, îmi aduc aminte ; cele spuse de dumneavoastră sînt în parte exacte ; într-adevăr, hotărîsem în sinea mea să vă dau un post pe lîngă regele Romei, şi la reîntoarcerea dumneavoastră din Olanda vă desemnasem pentru prefectura maritimă din Toulon, care pentru mine, în vremea aceea, era un fel de minister ; erau douăzeci şi cinci de vase de linie în radă şi voiam să le sporesc numărul. Ei bine, prietenul dumneavoastră, ministrul, m-a convins să mă răzgîndesc ; făceaţi parte din vechea marină, spunea el ; şi prejudecăţile dumneavoastră şi cele ale noii marine vă făceau incompatibil cu un asemenea post. Mi s-a părut că e logic şi am renunţat la această idee ; totuşi, aşa cum vă cunosc astăzi, eraţi omul de care aş fi avut nevoie.

Cred că într-adevăr am avut şi alte gînduri în legătură cu dumneavoastră ; dar repet, dumneavoastră singur aţi stricat totul ; v-aţi retras tocmai în momentul în care tr£- buia să porniţi la asalt. Dragul meu, trebuie să vă spun că deşi aveam toată bunăvoinţa, numirile pe care le făceam erau in mare parte un fel de loterie. îmi venea o idee, de- semnam pe cineva, dar dacă numirea nu se făcea imediat, uitam ; aveam atîtea de făcut ! Survenea un al treilea mai norocos şi el era fericitul. Dar continuă." — ,,Sire, am reluat, eu, care nu ştiam nimic despre bunele voastre intenţii, eram pus într-o situaţie realmente ridicolă cînd trebuia să primesc numeroasele felicitări ce-mi erau adresate ; căutam

să o scot la capăt cu cît mai puţină stîngăcie; dar deşi mă străduiam mult în acest sens, toate erau atribuite modestiei mele ; nu i-am cerut majestăţii voastre de- cît un singur lucru : să mă numească raportor la Consiliul de Stat ; m-aţi numit imediat. în legătură cu aceasta Clarke îmi reproşa că m-am înjosit ; trebuia să ceri, mi-a spus el, să fii numit consilier de stat ; sigur te-ar fi numit." — „Nu, a răspuns împăratul, nu vă cunoşteam destul de bine, aş fi luat cererea dumneavoastră drept o ambiţie absurdă." — „Sire, am avut tactul de a aprecia părerea voastră." — „Ei bine, a continuat împăratul, e bizar fără îndoială, dar poate cătotuşi Clarke avea dreptate ; cererea dumneavoastră de a fi numit simplu raportor la Consiliul de Stat v-a coborît în ochii mei ; adică v-a menţinut la nivelul la care v-am situat eu ; îmi plăcea să văd că şambelanii mei sînt activi, dar raportor nu era nici pe departe un lucru deosebit. E ciudat totuşi, a continuat el, cum îmi amintesc acum totul... Mi-aţi scris de mai multe ori ; acum îmi aduc aminte de toate, rînd pe rînd ; mi-aţi prezentat un proiect în legătură cu Marea Adriatică, un proiect care m-a interesat foarte mult ; se punea problema să fim stăpînii acestei mări, să ne creăm o flotă la preţ scăzut valorificînd imensele păduri din Croaţia ; l-am trimis ministrului, care nu mi-a mai vorbit niciodată de el...
îmi amintesc că în timpul misiunii pe care o aveaţi în Olanda, am cerut corespondenţa şi am găsit ideea de a asigura accesul flotilelor noastre din Marea Germaniei în Baltica prin canalele care unesc Elba, Oderul şi Vistula ; am fost izbit de această idee care era în genul ideilor mele ; de aceea, la reîntoarcerea din misiune, văzîndu-vă la ceremonialul de dimineaţă, v-am spus, desigur, cîteva cuvinte, în

trecere ; dar nu aţi înţeles ce v-am întrebat şi aţi dat răspunsuri nesemnificative şi neclare ; am tras concluzia că aveaţi poate pe cineva care vă sugera asemenea idei şi am trecut mai departe, la vecinul dumneavoastră. Da, aşa eram eu, dar repet, nu aveam timp să procedez altfel.

Acum cînd îmi amintesc de toate acestea, găsesc că aveaţi atîtea motive să meritaţi atenţia mea încît sînt mirat şi îmi spun că aţi tras admirabil sforile ca să scăpaţi de ea, probabil că nu o doreaţi...

Şi de ce nu v-aţi folosit mai bine prietenii, de ce nu aţi venit chiar dumneavoastră la mine — „Sire, toţi cei care erau foarte aproape de majcstatea voastră se gîn- deau numai la ei, prietenia lor nu frecea dincolo de amabilitate ; a vorbi, a cere ceva pentru un altul însemna să uzezi de creditul pe care îl ai, şi fiecare îşi păstra creditul numai pentru sine ; dealtfel, din moment ce eram eu însumi în preajma voastră, nu se mai cădea să vă vorbească altcineva despre mine decît eu însumi ; or, sire, momentele prielnice erau foarte scurte, părerile bune pe care le aveaţi despre mine foarte nesigure, trebuia să mă remarc în faţa voastră prin foarte puţine cuvinte, nu eram deloc convins că m-aş putea face înţeles, mă temeam foarte mult că aş putea face o impresie defavorabilă, că o să mă pierd cu totul, încît am preferat să mă abţin ; căci un aranjament de culise nu însemna nimic, mai trebuia să dea rezultate." — „Da, a spus împăratul, poate că aţi procedat foarte bine, aţi judecat foarte bine lucrurile ; din cîte vă cunosc astăzi, rezervat, timid, poate că într-adevăr n-aţi fi avut decît de pierdut. îmi aduc aminte, de asemenea, căci acum îmi vin toate în minte, rînd pe rînd, de o împrejurare care v-a fost poate defavorabilă. Propunîndu-vă ca şambelan, domnul de

Montesquiou a spus că aveţi o avere foarte mare ; curînd după aceea am aflat că nu era aşa, şi nu vreau să spun că vă făceam dintr-asta o vină, sau că aş fi avut ceva personal împotriva dumneavoastră, dar alţii care ar fi vrut să fie şambelani au protestat că nu" au fost preferaţi, deşi aveau avere mai mare, sau v-au dat ca exemplu cînd]i s-a obiectat că nu au destulă avere. Aşa stăteau lucrurile la Curte." — „Ceea ce înseamnă, sire, am continuat eu, că avînd un caracter ca al meu eram sortit să nu fiu niciodată cunoscut de majestatea voastră ?" — „Ba nu, a spus Împăratul, şi situaţia a fost aproape rezolvată : cînd m-am reîntors nu v-am numit din nou şambelan ? şi numărul lor era foarte mic ; nu aţi fost imediat făcut consilier de stat ? faptul că faceaţi parte din vechea aristocraţie, că aţi fost emigrant dar aţi rezistat la o mare încercare, a devenit un merit imens în ochii mei ; în plus, atunci se auzeau mai multe glasuri care vă lăudau comportarea ; mai devrerne sau mai tîrziu ne-am fi cunoscut mai bine etc."

Sîrnbătă 22

Vremea era foarte rea ; către ora trei. împăratul m-a chemat : era în cabinetul topografic, înconjurat de toţi ; ora ocupat cu desfacerea lăzilor cu cărţi aduse de *New- castle.* împăratul punea mîna el însuşi cu un fel de bucurie ; oamenii se modelează după împrejurări ; bucuriile lor se modelează după necazurile pe care le îndură. Văzînd colecţia de *Monitoare* atît de aşteptată, împăratul s-a bucurat foarte mult, a luat-o şi nu s-a mai despărţit de ea tot restul zilei-

După cină, împăratul a început să citească relatarea călătoriilor în Africa ale lui Park şi

Horneman, ale căror trasee le urmărea pe *Atlasul* meu. Horneman şi Societatea Africană din Londra vorbeau îndelung, în aceste relatări, despre serviciile, despre generozitatea generalului şef al ^armatei din Egipt (Bonapartc) care se st răduise să-i ajute în descoperirile lor etc. Expresiile politicoase şi agreabile folosite în legătură cu acest subiect ii mirau şi îl bucurau pe împărat, care de multă vreme s-a obişnuit să-şi citească numele, pe care îl găseşte totuşi peste tot, numai înconjurat de epitete întotdeauna jignitoare.

Duminică 23

Către ora trei, m-am dus la împărat. Animat de bucuria prilejuită de noile sale cărţi, îşi petrecuse toată noaptea citind şi dictîndu-i note lui Marchand : era foarte obosit ; vizita mea i-a oferit un repaus, şi-a făcut toaleta, apoi ne-am dus să ne plimbăm în gradină...

După cină, împăratul a cerut să i se dea *Atlasul* meu, voind să verifice rezumatul celor tocmai citite în cărţile despre Africa şi s-a mirat că totul era redat atît de fidel.

A trecut apoi la comerţ, la principiile comerţului, la sistemele cărora le-a dat naştere. împăratul i-a combătut pe economişti, ale căror principii puteau fi juste în teorie, dar deveneau vicioase prin aplicarea lor. Combinai iile politice ale diferitelor state, continuă el, făceau ca aceste principii să fie greşite ; localităţile fiind deosebite ar cere în fiecare moment devieri de la marea lor uniformitate. Vămile pe care le blamează economiştii nu ar trebui să fie un obiect de fisc, e adevărat ; dar trebuiau să fie sprijinul şi garanţia unui popor ; trebuiau să se adapteze naturii şi obiectului comerţului. Olanda, care era. lipsită de

producţie, de manufacturi, şi nu avea decît un comerţ de tranzit şi de comisioane, nu trebuia să cunoască nici o piedică, nici o barieră. Franţa, dimpotrivă, bogată în produse. în industrii de tot felul, trebuia să fie mereu în gardă împotriva importurilor dintr-o ţară care-i era încă superioară ; trebuia să fie împotriva aviditǎţii, egoismului, indiferenţei comisionarilor.

„Departe de mine gîndul, spunea împăratul, de a cădea în greşeala oamenilor cu sisteme moderne ; de a crede că eu însumi şi ideile, mele reprezentăm înţelepciunea popoarelor. Adevărata înţelepciune a popoarelor este experienţa. Şi uitaţi-vă cum gîndesc economiştii : ne laudă fără încetare prosperitatea Angliei şi ne-o dau mereu drept model. Dar ea este ţara cu cel mai aspru, cel mai absurd sistem vamal, şi ei se declară fără îndoială împotriva vămilor ; ar vrea ca noi să nu avem. Proscriu, de asemenea, prohibiţiile ; şi Anglia e ţara care dă exemplu în materie de prohibiţie ; şi sînt, într-adevăr, necesare pentru anumite lucruri ; nu ar putea fi suplinite de forţa legilor ; contrabanda şi fantezia ar face să dea greş intenţia legiuitorului. Noi, în Franţa, sîntem încă foarte înapoiaţi în aceste domenii delicate ; sînt încă străine sau confuze pentru masa societăţii. Şi totuşi, ce pas înainte am făcut, ce idei juste s-au răspîndit doar prin clasificarea ierarhică pe care am consacrat-o, a agriculturii, a industriei şi. a comerţului ! lucruri atît de deosebite şi de o gradare atît de reală şi de importantă !

1 *Agricultura* : sufletul, cea dintîi bază a Imperiului;

2 *Industria :* bunăstarea, fericirea populaţiei ;

3 *Comerţul exterior :* prisosul, buna folosire a celorlalte două.

Agricultura nu a încetat să progreseze în perioada Revoluţiei. Străinii o credeau pierdută la noi îiv ţară. în **1814,** englezii au fost obligaţi să mărturisească totuşi că aveam puţine lucruri de învăţat de la ei sau chiar nimic.

Industria sau manufacturile şi comerţul interior au făcut progrese imense sub domnia mea. Punerea în practică a chimiei în manufacturi le-a făcut să avanseze cu paşi de uriaşi. Le-am imprimat un avînt care va fi simţit în toată Europa.

Comerţul exterior, infinit mai prejos decît celelalte două prin rezultatele lui, le-a fost întotdeauna subordonat în concepţia mea. El e făcut pentru celelalte două ; celelalte două nu sînt făcute pentru el. Interesele acestor baze esenţiale sînt divergente, adesea opuse. Le-am favorizat întotdeauna după rangul lor natural dar nu am putut şi nici nu s-ar fi cerut să le satisfac pe toate odată. Timpul va arăta ce îmi datorează fiecare, resursele naţionale pe care le-am creat pentru ele, eliberarea faţă de englezi pe care am determinat-o. Cunoaştem acum secretul tratatului de comerţ din 1783. Franţa îl blamează şi acum pe autorul lui ; dar englezii l-au impus, ameninţînd că altfel vor reîncepe războiul. Au dorit să facă acelaşi lucru după tratatul de la Amiens ; dar eram puternic şi mă uitam la ei de sus. Le-am răspuns că şi dacă ar cuceri Montmartre, tot aş refuza ; şi aceste cuvinte s-au auzit în întreaga Europă.

îl vor impune acum, dacă opinia publică, întreaga naţiune nu-i va forţa cumva să dea înapoi ; şi această aservire ar fi, într-adevăr, o, infamie în plus chiar în ochii acestei naţiuni care începe să-şi înţeleagă just interesele.

Cînd am preluat conducerea statului, americanii, care veneau la noi datorită neutralităţii lor, ,ne aduceau materie primă şi aveau impertinenţa să plece cu navele goale pentru a le umple la Londra cu mărfuri englezeşti manufacturate. Mai aveau şi impertinenţa de a face plăţile, dacă erau plăţi de făcut, prin Londra ; de aici marile profituri ale manufacturierilor şi comisionarilor englezi, toate în detrimentul nostru. Am pretins ca nici un american să nu poată importa vreun lucru, fără a exporta de la noi de îndată echivalentul exact a ceea ce adusese ; s-a făcut mare scandal la noi, se spunea că am pierdut totul. Ce s-a întîmplat însă ? Odată porturile mele închise, şi în ciuda englezilor care dominau mările, americanii s-au supus ordonanţelor mele. Ce nu aş fi obişnuit într-o situatie riei bună !

Astfel, am naturalizat la noi în ţară manufacturile de bumbac care comportă :

1. *Bumbac filat.* Noi nu aveam ; englezii ni-1 furnizau chiar ca pe un fel de favoare.

2. *Ţesături.* Nu aveam încă ; ne veneau tot din străinătate.

3. *Boiangcrii.* Era singura noastră muncă. Am vrut să dobîndim primele două branşe ; i-am propus Consiliului de Stat să interzicem importul ; au pălit cu toţii. L-am chemat pe Oberkampf ; am discutat îndelung cu el : am aflat de la el că se va produce fără îndoială o zguduire, dar că după un-an sau doi de consecvenţă va însemna o cucerire din care vom obţine avantaje imense. Atunci ani dat decretul meu în ciuda tuturor ; a fost o adevărată lovitură de stat.

M-am mulţumit la început să pun sub prohibiţie ţesăturile ; am ajuns în fine la bumbacul tors, şi

astăzi avem cele trei branşe, spre imensul avantaj al populaţiei noastre şi în detrimentul şi spre marea durere a englezilor ; ceea ce dovedeşte că în administraţie ca şi în războiu, pentru a reuşi trebuie adesea să te arăţi om de caracter. Dacă aş fi reuşit să fac filaturi de in cum sînt cele de bumbac, şi oferisem un premiu de un milion celui .care ar fi inventat procedeul, lucru pe care l-aş fi obţinut fără îndoială
dacă n-ar fi venit împrejurările nefericite pe care le ştiţi aş fi prohibit bumbacul dacă nu aş fi reuşit să-1 aclimatizez pe Continent.

Am acordat o atenţie la fel de mare încurajării producţiei de mătăsuri. Ca împărat şi ca rege al Italiei aveam o rentă de o sută douăzeci de milioane în recoltă de mătase.

Sistemul licenţelor era fără îndoială vicios ! Fcreas- că-mă Dumnezeu să fi făcut din el un principiu. Era inventat de englezi ; pentru mine nu era decît un procedeu de moment. Sistemul continental însuşi, în întinderea şi în rigoarea lui, nu era. după părerea mea, decît o măsură de războiu şi de circumstanţă.

Suferinţa şi stagnarea comerţului exterior, sub domnia mea, erau impuse prin forţa lucrurilor, un accident, al acelor vremuri. Un moment de pace l-ar fi readus de îndată la nivelul obişnuit."

Joi 27

...Astăzi împăratul traducea un fel de revistă sau jurnal în care se spunea că lordul Castlereagh afirmase într-o mare adunare publică, cum că Napoleon, chiar după căderea lui, spusese pe faţă că atîta timp cît ar fi domnit el, ar fi continuat să ducă

război cu Anglia, neavînd niciodată alt scop decît acela de a o distruge.

împăratul nu şi-a putut abţine iritarea pe care i-ai\ produs-o aceste cuvinte : „Trebuie, a spus el indignat, că lordul Castlereagh e foarte familiarizat cu minciuna şi cpn- teză foarte mult pe naivitatea auditorilor săi. E oare posibil ca bunul lor simţ să-i lase să creadă că aş fi spus o asemenea prostie, chiar dacă aş fi gîndit-o ?..."

Mai departe se putea citi că lordul Castlereagh afirmase chiar în parlament că armata franceză era atit de ataşată lui Napoleon, pentru că el făcea un fel de recrutare a tuturor moştenitoarelor din imperiu pe care l.e distribuia apoi generalilor săi. „Aici, a reluat Împăratul, lordul Castlereagh se minte din nou pe sine. A fost la noi ; ne cunoştea moravurile, legile, cunoştea adevărul ; putea sa fie sigur că un asemenea lucru era imposibil, cu totul peste puterile mele. Drept cine ia el naţiunea noastră ? Francezii nu erau în stare să suporte vreodată o asemenea tiranie. Fără îndoială că am făcut multe nunţi şi aş fi vrut să mai fac cu miile : era unul dintre mijloacele importante de a amalgama, de a topi într-o singură familie facţiuni ireconciliabile. Dacă aş fi avut mai mult timp, aş fi căutat să extind aceste căsătorii pînă în Provinciile-Reu- nite, chiar şi la Confederaţia Rinului, pentru a strînge şi mai mult legăturile între aceste teritorii dispersate ; dar în toate cazurile nu am folosit decît influenţa mea şi niciodată autoritatea. Lordul Castlereagh nu are prea multe scrupule ; politica lui îi cere să mă facă odios ; în acest scop toate mijloacele sînt bune ; e în stare să uzeze de orice calomnie ; nu întîmpină nici o dificultate în această privinţă ; eu sînt în lanţuri, s-a

folosit de toate mijloacele pentru a mă reduce la tăcere ; pentru a face orice replică imposibilă"...

Vineri 28

...Guvernatorul trecuse pe la marele-mareşal şi-1 făcuse să presimtă vag unele reduceri la Longwood. Spusese cu naivitate că la Londra se crezuse că libertatea de a ne întoarce în Europa care ne fusese oferită va diminua mult anturajul împăratului. Spusese de asemenea, fără ca marele-mareşal să poată pricepe prea bine despre ce era
vorba, că dacă avem avere personală, ne putem folosi de banii noştri ca să ne plătiir singuri cheltuielile, aşa cum eu am şi făcut, remarca el etc. Spusese că guvernul lui a înţeles să-i asigure Împăratului întreţinerea zilnică pentru cel mult patru persoane şi să nu-i admită musafiri la cină clecît o dată pe săptămînă... Ce amănunte L. S-o fi gîndit oare să insinueze că noi, ceilalţi, ar fi trebuit să ne plătim o penskrnc, şi pe viitor să contribuim cu ceva la cheltuielile casei ? Să nu se considere că ar fi fost ceva de necrezut ; am învăţat aici zi de zi să credem că totul e posibil...

REZUMATUL CELOR TREI LUNI, APRILIE, MAI ŞI IUNIE

Am mai spus şi pînă acum că-mi era imposibil, într-o culegere ca cea do faţă, să menţin în vreun fel unitatea de interes şi de scop ; or, am să încerc să realizez acest lucru amintind aici în puţine cuvinte şi fără întreruperi că starea Împăratului s-a agravat în timpul acestor trei luni ; frecvenţa mai mare a împrejurărilor în care eram rău trataţi, înrăutăţirea vizibilă a sănătăţii împăratului,

obiceiurile şi principalele lui subiecte de conversaţie ; în- tr-un cuvînt buletinul fizic şi moral al persoanei sale. în această scurtă perioadă :

1. A sosit un nou guvernator şi s-a îritîmplat să fie un om cu vederi foarte înguste sau unul foarte rău ; e ca un caporal care a primit ordine, nu ca un general care* a primit instrucţiuni.

2. Se cere de la fiecare captiv o declaraţie în sensul că se supune dinainte la orice restricţie ce i-ar putea fi impusă lui Napoleon ; totul în speranţa de a-i face să se despartă de el.

3. Ni se comunică în mod oficial convenţia suveranilor aliaţi, care, fără nici o formalitate, proclamă şi consacră ostracizarea, detenţia lui Napoleon.

4. Primim hotărîrea parlamentului Angliei care converteşte în lege actul de opresiune comis de miniştrii englezi în privinţa persoanei lui Napoleon.

5. In fine, sosesc comisari, în numele monarhilor lor, pentru .a supraveghea lanţurile şi a contempla suferinţele victimei ; astfel, orizontul nostru se întunecă tot mai mult, lanţurile devin tot mai grele, orice speranţă de viitoare ameliorări se spulberă, ne rămîne în faţă doar viitorul cel mai sinistru.

Sosirea noului guvernator e semnul unor mari infamii. Pentru persoana împăratului e începutul unui nou chin ; în fiecare zi primeşte o nouă împunsătură.

Primul pas al lordului Hudson Lowe e o *insultă‰* unul dintre primele lui cuvinte o *barbarie ;* unul dintre primele lui acte. o *răutate.*

îndată după sosire pare că nu are altă preocupare, că nu a primit altă sarcină, decît

aceea de a ne chinui şi a ne face să suferim în toate chipurile, în toate privinţele, cu toate mijloacele.

Împăratul, care-şi promisese la început să se mărginească la stoicismul cel mai desăvîrşit, se supără totuşi şi o spune deschis. Discuţiile sînt aprinse, breşa se deschide, fiecare zi o va face tot mai mare.

Sănătatea împăratului se înrăutăţeşte în mod vizibil şi îl vedem schimbîndu-se văzînd cu ochii. Contrar constituţiei sale, foarte des nu se simte bine ; uneori rămîne în cameră şase zile la rînd fără a ieşi deloc ; o tainică melancolie, care se ascunde de toate privirile, poate chiar şi de propriii lui ochi, un rău mocnit încep să pună stăpînire pe el ; restringe în fiecare zi cercul şi aşa atît de limitat al mişcărilor şi distracţiilor sale ; renunţă la călărie ; nu
mai invită nici un englez la cină ; îşi părăseşte pînă şi munca lui de fiecare zi ; dictările, în care pînă atunci părea că găseşte o oarecare plăcere, nu mai avansează : e cuprins de dezgust, nu mai are curajul, îmi spune el uneori, să se apuce din nou de ele. Cea mai mare parte a zilelor le petrecea citind în camera lui, ori în convorbiri publice sau între patru ochi cu noi ; şi seara ne citeşte el însuşi, după cină, cîteva piese de teatru ale marilor noştri maeştri, sau orice altă lucrare adusă de hazard sau de capriciile momentului.

Totuşi, faţă de noi seninătatea sufletului său. caracterul lui egal nu s-au alterat deloc în aceste împrejurări ; din contră, datorită lor ne simţim mai strîns uniţi, ca o familie ; e şi mai mult al nostru, şi noi îi aparţinem şi mai mult ; în conversaţiile lui se

observă mai multă naturaleţe, mai multă sinceritate şi interes.

Mă cheamă acum foarte des în camera lui ca să stăm **de** vorbă, şi aceste conversaţii private îl fac uneori să ajungă la subiecte foarte importante, ca războiul din Rusia, din Spania, conferinţele de la Tilsit şi Erfurt. pe care le întîlniţi în această perioadă în culegerea mea. Şi aici trebuie să fac sau să repet cîteva observaţii pe care îi rog pe cei ce mă vor citi să nu le piardă' din vedere în tot cursul acestei lucrări : prin ele vreau să previn cîteva reproşuri sau obiecţiuni pe care veţi fi tentaţi să le faceţi în privinţa lipsei **de** ordine, a insuficientei şi a grăbitei fir nisări a unor subiecte atît de esenţiale. Şi aceasta pentru că, dacă nu cumva am spus-o deja, în conversaţii publice sau private cu împăratul nu mi-am permis niciodată să fac vreo observaţie sau să cer vreo lămurire, chiar şi atunci cînd mi s-au părut foarte necesare ; consideram că această rezervă îmi este impusă de :

1 Respect şi bună cuviinţă ;

2 De teama de a întrerupe o conversaţie Întotdeauna preţioasă ;

3 De speranţa de a apuca adevărul, ca să mă exprim astfel, din zbor, şi de a-1 surprinde astfel mai natural ;

- 4 De certitudinea de a fi acum şi pentru totdeauna în preajma împăratului ; şi de aici certitudinea că îl vG?; auzi cu timpul menţionînd din nou aceleaşi lucruri care se vor corecta şi se vor completa de la sine ;

5 Pentru că Împăratul trebuia, cu timpul, să vadă el însuşi jurnalul meu, şi nu mă îndoiam că, încurajat de ceea ce va găsi în legătură cu aceste diverse

subiecte, o.să le convertească în dictări regulate ; nu am avut aceste dictări — şi de ce pasaje importante sîntem lipsiţi din această cauză !

6. In sfîrşit, şi acesta a fost unul dintre motivele mele cele mai serioase, împăratul, ajungînd uneori, în cursul unor lungi ,conversaţii cu totul familiare, la subiecte de cea mai mare însemnătate, nu mi le povestea totuşi pentru a mă informa, ci, de cele mai multe ori, din lipsă de ocupaţie,, numai pentru a conversa ; şi s-ar. fi putut spune că era vorba de un fel de flecăreală, dacă e permis să folosim
0 asemenea expresie în legătură cu o astfel de persoană şi cu astfel de subiecte. Se întreţinea cu mine ca şi cum ar fi trebuit să le cunosc la fel de bine ca el.

Or, eu eram cu totul străin de marile lui proiecte, aşa cum de altfel s-a întîmplat, m-am convins mai tîrziu aici, cu majoritatea celor care, pe vremea cînd era la putere, erau mai aproape de el, chiar şi cu miniştrii lui ; de aceea
1 se întîmpla uneori — fie pentru că figura mea exprima prea multă mirare, fie pentru că îşi dădea seama şi ştia bine ce se întîmplă — să-mi spună : „Dar asta e poate ceva nou pentru dumneata ?" la care nu puteam răspunde altceva, ca să spun adevărul, decît : „Da, sire, e cu totul nou, în cea mai mare parte". Ce s-ar fi întîmplat deci dacă în aceste ocazii de nepreţuit, l-aş fi întrerupt cu stîngăcie pentru a-1 face să-şi dea seama că-mi era greu să-1 urmăresc sau să-1 înţeleg ? fără îndoială că l-aş fi dezgustat de conversaţie şi aş fi pierdut mult. L-am lăsat deci să continue, oricît de mult aş fi dorit uneori să mă clarific. Ceea ce înţelegeam de prima dată mi se părea şi aşa de cel mai mare preţ. împăratul se repeta adesea, ştia acest lucru : voi afla

mai mult cu timpul, îmi spuneam eu, -şi nu pierdeam speranţa că voi ajunge astfel să fiu destul de stăpîn pe materie pentru a îndrăzni să-mi permit, mai pe urmă, să o discut .cît de cît împreună cu el ; în bunătatea pe care mi-o arăta în ultima vreme ar fi considerat un asemenea lucru suficient de cuviincios ; i-aş fi făcut chiar plăcere, sînt sigur, reamintindu-i astfel anumite idei şi oferindu-i un nou subiect de conversaţie. Din nefericire, răpirea mea subită şi neprevăzută de lîngă persoana lui m-a lăsat numai cu amănuntele pe care' le culesesem pînă atunci ; şi la durerea de a fi fost smuls din preocupările pioase ce deveniseră fericirea mea, se vor adăuga de acum încolo regretele veşnice de a fi pierdut pentru istorie, din prea marea mea circumspecţie poate, o ocazie unică ce nu mai poate apărea niciodată. îmi pare bine că am intrat atît de minuţios aici în aceste amănunte, pentru ca lumea să înţeleagă cum am obţinut o parte din relatările mele şi pentru ca, citindu-mă, oamenii să-şi poată răspunde lor înşile pentru ce anume nişte subiecte atît de importante rămîn atît de imperfecte.

Totuşi, dacă istoricul nu va găsi urma luminoasă pe care o caută şi pe care credea că ar trebui s-o găsească, va găsi măcar o mulţime de scîntei capabile să-1 îndrume, negreşit, pe calea cea bună ; este o împrejurare, specială care îmi va servi ca să-mi caracterizez eu însumi propria culegere spunînd că se găscsc în ea de *toate* şi *nimic ;* că nu găseşti nimic, dar de toate ; şi spunînd că nu găseşti nimic, *mă înşel* desigur, căci pot fi întâlnite o mulţime de indicii despre calităţile personale, predispoziţiile naturale, inima şi sufletul omului extraordinar căruia îi este consacrată această lucrare ; în aşa fel încît îi va fi imposibil oricărui om de bună credinţă şi care

caută adevărul să nu poată fi în stare să se clarifice asupra caracterului lui. Or, rog să vă amintiţi că acesta a fost unicul meu scop, singurul pe care l-am anunţat. '

Capitolul al zecelea

De luni 1 iulie, pînă joi 4

Ieri, pe cînd fiul meu se plimba călare, nemaiputînd să-şi stăpînească calul şi fiindu-i frică să nu se lovească de copaci, a crezut că-i mai bine să se arunce la pămînt. Şi-a scrîntit piciorul destul de rău pentru a fi condamnat să stea o lună în şezlong.

împăratul a binevoit să intre în camera mea, către ora unsprezece, pentru a se interesa de situaţia fiului meu, pe care 1-a certat foarte aspru pentru neîndemînarea lui. L-am • urmat în grădină unde a luat masa, lucru pe care nu-1 mai făcuse de multă vreme.

Am ajuns să vorbim despre jafurile la care se dedau armatele şi despre ororile pe care ele le antrenează.

Pavia, spunea împăratul, a fost singurul oraş pe care 1-a lăsat să fie jefuit : îl promisese soldaţilor săi pentru douăzeci şi patru de ore ; dar după trei ore n-a putut să mai suporte şi i-a pus capăt. „Nu aveam decît o mie două sute de oameni, spunea el ; strigătele populaţiei, care ajungeau pînă la mine, au fost mai puternice. Dacă ar fi fost douăzeci de mii de soldaţi, dimpotrivă, ei ar fi fost aceia care ar fi înăbuşit cu numărul lor vaietele populaţiei ; nu ar fi ajuns nimic pina la miñe. De altfel, continua el, din fericire, politica e perfect de acord cu morala pentru a se opune jafului. Am meditat mult asupra acestui subiect ; am fost pus adesea în situaţia de a-mi răsplăti* în acest fel soldaţii, aş fi acceptat-o dacă aş fi găsit vreun avantaj într-asta. Dar nimic nu e mai propriu să dezorganizeze şi să ducă la pierzanie o armată decît jaful. Un soldat nu mai cunoaşte disciplina de îndată ce poate jefui ; şi dacă s-a îmbogăţit prin jaf, devine imediat un soldat prost ; nu mai vrea să se bată. De altfel, mai spunea el, jaful nu stă în obiceiurile francezilor ; soldatul nostru e bun la inimă ; odată ce a trecut primul moment de furie, se potoleşte"...

Către ora trei, noul amiral, sir Pulteney Malcolm, şi toţi ofiţerii săi i-au fost prezentaţi împăratului. Amiralul a vorbit mai întîi singur cu el aproape două ore. A fost desigur foarte impresionat de convorbire, fiindcă atunci cînd a ieşit a spus că auzise o frumoasă şi excelentă lecţie de istorie a Franţei.

împăratul i-a spus probabil, la sfîrşit, cuvintele pe care cred că le-am mai scris undeva mai înainte, în legătură cu acelaşi subiect : ..Aţi impus Franţa la o contribuţie de şapte sute de milioane ; eu am impus Angliei una de peste zece miliarde. Voi v-aţi ridicat contribuţia prin forţa baionetelor ; eu am procedat

astfel încît parlamentul vostru să o impună pe a mea !" — ,,Şi, într-adevăr, aşa trebuie analizate lucrurile", a răspuns amiralul.

Amiralul era la Bruxelles şi lua cina cu lordul Wellington cînd Blücher a trimis vestea că e atacat, Wellington, spunea amiralul, avea la Waterloo nouăzeci de mii de oameni şi Bulow douăzeci şi cinci de mii. Exact numărul pe care îl estimase şi împăratul,; amiralul aducea din America douăsprezece mii de vechi soldaţi -cu experienţă ; şi nu bănuiau ce se întîmpla în Europa. Pe mare, un vas 1-a informat de revoluţia ce s-a produs prin reîntoarcerea de pe insula Elba ; i se părea, atît de uluitoare încît nu-i venea să creadă. Totuşi, cînd a ajuns lîngă Plymouth, a primit ordin să se îndrepte cu toată viteza spre Ostende ; a ajuns la timp ; patru mii de oameni au putut lua parte la bătălie şi erau fără îndoială cei mai buni din toată linia de bătaie, ne asigura amiralul. Cine poate şti cît de mare le-a fost influenţa ! Englezii au crezut toată ziua că bătălia e pierdută şi sînt de acord că aşa ar fi fost fără greşeala lui. Grouchy. Amiralul venise el însuşi în timpul bătăliei aproape de locul în care se afla Wellîngton.

Vineri 5

După ce s-a plimbat o vreme prin grădină, împăratul .s-a urcat în caleaşcă. Vremea era splendidă ; am făcut două tururi în galop. Eram numai eu şi cu el. Mi-a vorbit mult de fiul meu, de viitorul lui, cu un interes şi cu o bunătate care mă copleşeau. îmi spunea că avînd în vedere vîrsta lui, faptul că era cu noi în Sfînta-Elena era de nepreţuit pentru restul vieţii lui ; că moralul lui se dezvolta aici ca într-o seră caldă etc.

După cină, împăratul a revenit asupra evenimentelor din 18 brumar şi ni le-a relatat cu o mulţime de mici amănunte. Cum a dictat de multă vreme despre acest eveniment generalului Gourgaud, veţi găsi acolo lucrurile esenţiale. Eu voi da aici numai cîteva amănunte sau lucruri secundare care fără îndoială nu se află acolo.

La întoarcerea din Egipt situaţia lui Napoleon era unică. Se văzuse de îndată solicitat de toate partidele şi le cunoscuse toate secretele. Erau trei partide foarte distincte : *le Manege,* printre şefii cărora se găsea un general[I] foarte cunoscut, *les Modérés*, conduşi de Sieyès şi *les Pourris* [II], spunea el, cu Barras în frunte.

Hotărîrea pe care a luat-o Napoleon'de a se alătura Moderaţilor, 1-a expus la mari primejdii, spunea el. Cu Iacobinii nu ar fi riscat nimic ; se oferiseră să-1 numească *dictator :* „Dar după ce aş fi învins alături de ci, ar fi trebuit aproape imediat să-i înving chiar pe ei. Un club nu poate suporta un şef durabil, are nevoie de cîte unul pentru fiecare pasiune. Or, a te servi într-o zi de un partid pentru a-1 ataca a doua zi, orice pretext ai invoca, înseamnă totuşi să trădezi ; era ceva contrar principiilor mele."

„Dragul meu, îmi spuse împăratul, altă dată, după ce a evocat din nou evenimentele din brumar, este o mare distanţă, trebuie să recunoşti, între acest eveniment şi conspiraţia lui Saint-Réalîn care au fost mult mai multe intrigi şi mult mai puţine rezultate : a noastră a fost o acţiune rapidă. E sigur, adăuga el, că

I Jourclan (1702—1833) ; a servit sub Imperiu şi a devenit mare mareşal. A fost înnobilat după Restauraţie (n. t.).

IIDenumirile celor trei partide ar putea fi echivalate prin : *Sforarii, Moderaţii* şi *Putregaiul* (n. t.).

niciodată o mare revoluţie nu a produs mai puţine frămîntări, atît de mult era dorită ; de aceea a fost salutată de toată lumea.

în ceea ce priveşte participarea mea la executarea complotului, eu m-am mărginit, să convoc la o anume oră mulţimea invitaţilor mei şi să merg în fruntea lor pentru a pune mîna pe putere. Din faţa uşii mele, de pe peronul casei şi fără a-i preveni dinainte, i-am condus la această cucerire : în mijlocul cortegiului lor strălucitor, înconjurat de via lor bucurie, de entuziasmul lor general, am urcat la tribuna Consiliului bătrînilor spre a le mulţumi pentru dictatura cu care mă investeau.

S-a discutat în mod metafizic şi se va discuta încă multă vreme dacă nu am violat legea, dacă nu am fost criminal ; dar toate acestea sînt abstracţii, bune cel mult pentru cărţi şi pentru oratorii de ocazie, şi care trebuie să dispară în faţa necesităţii imperioase ; ar fi ca şi cum **I**-ai acuza pe marinarul care taie catargele pentru a salva vasul. Adevărul e că fără noi patria era pierdută şi că am salvat-o. De aceea autorii, marii actori ai acestei memorabile lovituri de stat, în loc să nege şi să se justifice, trebuie, la fel ca acel roman [1], să se mărginească la a le răspunde cu mîndrie acuzatorilor lor : *Noi spunem că ne-am salvat ţara, veniţi cu noi să le mulţumim zeilor.*

Şi e cert că toţi cei care erau antrenaţi pe vremea aceea în vîrtejul politic au avut cu atît mai puţin dreptul legitim să protesteze, cu cît toţi erau

---

I Scipio Africanul. Acuzat de corupţie, cel care 1-a învins pe cartaginezul Hannibal şi a salvat Roma, a reamintit faptele sale de arme adresîndu-se mulţimii : „Romani ! într-o zi ca aceasta l-am învins pe Hannibal la Zamma : să mergem la Capitoliu ca să mulţumim zeilor !" (n, t).

de acord că o schimbare era indispensabilă, toţi o doreau, şi fiecare în parte căuta să o opereze. Eu am produs schimbarea cu ajutorul Moderaţilor : curmarea bruscă a anarhiei, revenirea imediată a ordinii, a unirii, a forţei, a gloriei au fost rezultatele ei. Cele pe care le-ar fi obţinut Iacobinii sau Imoralii ar fi fost oare superioare ? Ne este îngăduit să credem că nu. Totuşi e foarte normal ca ei să fi rămas nemulţumiţi şi să fi protestat energic. De aceea numai* vremurilor de mai tîrziu şi unor oameni .mai dezinteresaţi le aparţine dreptul de a se pronunţa cu judecată asupra acestui mare eveniment."

In plus, iată două lucruri care vor ajuta să fie apreciată starea reală în care se afla Republica în vremea lui brumar. După ziua aceea nu se mai găseau în trezorerie nici măcar bani pentru expedierea corespondenţei ; şi cînd consulul voi să cunoască forţa reală a armatei a fost nevoit să trimită oameni la faţa locului. „Dar, spunea el, aveţi, desigur, evidenţa la biroul armatei ?" — „La ce ne-ar servi, i se răspundea, s-au făcut foarte multe mutări a căror evidenţă n-a putut fi ţinută." — „Dar, atunci aveţi măcar evidenţa cu plata soldelor, care ne va ajuta să ne atingem scopul !" — „Nu plătim soldele.*' — „Dar evidenţa alimentelor ?" —• „Nu hrănim armatele." — „Dar evidenţa îmbrăcăminţii ?" — ..Nu le îmbrăcăm."

După revoluţia din brumar, erau trei consuli provizorii : Napoleon, Sieyes şi Ducos. Era nevoie,.de un preşedinte. Criza era ascuţită şi făcea ca generaluî să fie foarte necesar, de aceea s-a aşezat el în fotoliul prezidenţial şi cei doi acoliţi ai săi nici nu s-au gîndit să i-1 dispute. Ducos, de

altfel, s-a pronunţat din clipa aceea odată pentru totdeauna. Numai generalul putea să-i salveze, spunea el ; şi din momentul acela se declară pentru totdeauna de părerea lui în toate problemele. Sieyes şi-a muşcat buzele ; dar a trebuit să facă acelaşi lucru.

Sieyes îşi calcula cu asiduitate interesele. Chiar de la prima şedinţă comună a celor trei consuli, şi de îndată ce au rămas numai ei singuri, Sieyes s-a dus misterios la uşă să vadă dacă nu ascultă cineva ; apoi, reîntorcîndu-se la Napoleon i-a spus cu amabilitate şi în şoaptă arătîndu-i o comodă : „Vedeţi mobila frumoasă de colo ? probabil că nu bănuiţi ce valoare are". Napoleon crezu că-1 invita să privească o piesă clin mobilierul "coroanei, care fusese poate a lui Ludovic al XVI-lea. ,,Nu-i vorba de asta, îi spuse' Sieyes. văzînd că nu înţelege ; am să vă explic. In ea se găsesc peste opt sute de mii de franci ! ! ! (Şi holbă ochii.) In cursul magistraturii noastre directoriale ne-am gîn^ dit că un director care nu mai e în post, s-ar putea foarte bine întoarce în sînul familiei fără o para, ceea ce nu era convenabil. Am născocit deci această casă, din care luam o mică sumă pentru fiecare membru care pleca. Fiindcă acuma nu mai sînt directori, iată-ne deci stăpîni pe rest. Ce vom face cu ei ?" Napoleon, care ascultase cu mare atenţie şi începea, în sfîrşit, să priceapă, i~a răspuns : „Dacă aflu şi eu, suma va intra în trezoreria publică ; dar dacă nu ştiu de ea, şi încă nu ştiu nimic, puteţi s-o împărţiţi intre voi, dumneata şi Ducos, care sînteţi amîndoi foşti directori ; numai grăbiţi-vă, căci mîine va fi poate prea tîrziu". Colegii n-au aşteptat să li se spună de două ori, observă împăratul ; Sieyes s-a însărcinat

imediat cu această operaţiune şi a făcut împărţeala, ca în fabulă, iu- îndu-şi partea leului. A făcut mai multe părţi ; a luat una pentru că era director mai vechi, o alta pentru că rămăsese în funcţie mai multă vreme decît colegul lui, o alta pentru că avusese ideea acestei fericite schimbări etc. Pe scurt, spuse împăratul, şi-a adjudecat şase sule de mii de franci şi nu-i trimise decît două sute de mii bietului Ducos, care revenindu-şi după emoţia de la început, voia neapărat să ^revizuiască socoteala şi căuta prilej de ceartă.» Amîndoi reveneau mereu asupra acestui subiect şi ii co-reau colegului lor să-i împace ; dar acesta răspundea întotdeauna : „Lămuriţi lucrurile între voi doi ; şi mai ales, potoliţi-vă ; căci dacă zvonul o să ajungă pînă la mine va trebui să renunţaţi la tot"

„Cînd s-a pus problema să cădem de acord asupra unei constituţii, spunea împăratul, Sieyes a provocat o altă scenă foarte hazlie. împrejurările şi opinia publică făcuseră din el un fel de oracol în această problemă ; el prezentă deci în cadrul comisiilor din cele două consilii, misterios şi măsurat, diferitele baze care au fost în întregime adoptate, bune, imperfecte sau proaste. în fine îşi în- coronă opera dezvăluind cine ar fi fost prima somitate, lucru care era aşteptat cu mare nerăbdare şi curiozitate. Propunea un *mare elector* care ar fi avut rbşedinţa la Versaiîles, un venit anual de şase milioane, şi ar fi reprezentat demniţatea naţională fără să aibă o altă îndatorire decît aceea de a numi doi consuli : pe cel al *păcii* şi pe cel al *războiului*, absolut, independenţi în funcţiile lor. Iar dacă acest elector ar fi făcut o alegere proastă, Senatul trebuia să-1 *absoarbă*. Aceasta era expresia tehnică, adică să-1 facă să

dispară, obligîndu-1 să reintre, drept pedeapsă, în masa cetăţenilor de rînd."

Napoleon, din lipsă de experienţă în adunări şi, de asemenea, dintr-o prudenţă cerută de circumstanţe, luase parte puţin sau deloc la şedinţele precedente ; dar aici, la punctul decisiv, începu să rîdă de Sieyes şi făcu praf ceea ce el numea neghiobiile metafizice ale acestuia. Lui Sieyes nu-i plăcea să se apere, spunea împăratul, şi nici nu ştia să se apere.„ încercă totuşi să spună că la urma urmei nici un rege nu e altceva. Napoleon îi răspundea : ,,Dar luaţi abuzul drept principiu, umbra drept corp". 'Apoi, îl dădu gata spunînd : „Şi cum aţi putut să vă închipuiţi, domnule Sieyes, că un om cu oarecare talent şi cu puţină onoare s-ar resemna cu rolul de porc pus la îngrăşat cu cîţşva milioane După o asemenea ieşire, care, spunea împăratul, a făcut să rîdă în hohote întreaga asistenţă, creaţia lui Sieyes rămase îngropată ; nu a mai putut în nici un chip să revină asupra marelui elector şi adunarea se decisese pentru un prim consul investit cu putere supremă de decizie, avînd dreptul de a numi în toate funcţiile, şi doi consuli adjuncţi, dar numai cu vot deliberativ. De fapt din acel moment se realiza unitatea puterii. Primul consul era un adevărat preşedinte al Ame- ricii, învăluit în forme pe care le mai dictau încă susceptibilităţile momentului ; drept care împăratul spune că de fapt domnia lui a început din ziua aceea.

împăratul regreta într-un fel că Sieyes nu fusese unul dintre cei trei consuli. Acesta, după ce refuzase la început, regretă de asejnenea, dar prea tîrziu. Sieyes se înşelase în privinţa naturii acestor trei consuli, spunea Napoleon ; se temea pentru amorul lui propriu şi era îngrijorat că va trebui tot

timpul să-1 combată pe primul consul^ „Ceea ce ar fi fost adevărat, observa împăratul, dacă toţi consulii ar fi fost egali ; atunci ne-am fi duşmănit cu toţii ; dar cum constituţia îi făcuse subordonaţi, nu mai exista luptă din amor propriu şi nici motive de duşmănie, dar existau o mie pentru o unitate adevărată.[4]' Sieyes a recunoscut acest lucru, dar prea tîrziu. împăratul spunea că ar fi putut fi foarte util în Consiliu, poate mai bun ca ceilalţi, pentru că avea cîteodată idei noi şi foarte clar^ văzătoare, dar că, în rest, nu era deloc apt „să guverneze/ în ultimă instanţă, spunea împăratul, pentru a guverna trebuie să fii militar ; nu poţi guverna decît cu cizme şi pinteni. Sieyes, fără să fi fost fricos, se temea de toate : spionii lui 'din poliţie îi tulburau liniştea. La palatul Luxembourg, în timpul consulatului provizoriu, îl trezea adesea pe Napoleon, colegul său, şi îl hărţuia cu'< noile uneltiri despre care afla mereu de la poliţia lui particulară. — „Dar au cîştigat şi garda noastră de partea lor ?" îl întreba acesta. — „Nu." „Ei bine, atunci mergeţi şi vă culcaţi. Şi ca să încheiem discuţia, dragul meu, în război, ca şi în dragoste, nu trebuie să priveşti prea departe. Vom avea timp să ne îngrijorăm atunci cînd îi vor ataca pe cei şase sute de oameni pe care-i avem."

împăratul spunea că la urma urmelor, prin Cambaceres şi Lebrun alesese doi oameni merituoşi, două personalităţi distinse ; amîndoi înţelepţi, moderaţi, capabili, dar de nuanţe cu totul opuse. Unul, advocat al abuzurilor, al prejudecăţilor, al vechilor instituţii, al revenirii la onoruri, la distincţii etc. ; celălalt rece, sever, insensibil, com- bătînd

toate aceste lucruri, cedînd fără iluzii, ajunse bine-înţeles adeptul unor idei himerice.

Napoleon constata din nou că Sieyes l-ar fi ajutat poate să dea o altă culoare, o altă turnură, alte nuanţe administraţiei imperiale ; dar i-am răspuns că această variantă ar fi făcut numai rău ; căci pe vremea aceea alegerea făcută de Napoleon fusese foarte lăudată. Cei pe care îi chemase, i-am spus, nu erau în situaţia de a fi dezavuaţi de nimeni în Europa. Făcuseră mult ca să-i ralieze părerile de diferite nuanţe care existau printre noi în Franţa ; nu la fel s-ar fi întîmplat în cazul lui Sieyes. După mulţi, numele şi amintirea lui ar fi adus prejudicii actelor la care el ar fi participat, şi se povestea pe vremea aceea, cu un zel din care se vedea toată duşmănia ce i se purta, despre un schimb de cuvinte care ar fi avut loc la Tui- leries, între el şi împărat. Se spunea că vorbindu-i împăratului despre Ludovic al XVI-lea, lui Sieyes i-a scăpat euvîntul *tiran.* „D-le abate, zice-se că i-ar fi răspuns împăratul, dacă ar fi.fost tiran, dumneavoastră aţi face liturghii şi eu nu aş fi aici." împăratul a zîmbit auzind această anecdotă fără a spune în vreun fel dacă era sau nu ceva adevărat. Se va vedea mai departe că era falsă.

De szmbătă 6, pînă luni 8

E multă vreme de cînd n-am vorbit despre guvernator. Căutam să-1 îndepărtăm cît mai mult cu putinţă din gîn- dul nostru ; nu-1 mai vedeam aproape deloc. Manierele lui necuviincioase, vexatoare, mă obligă să revin azi asupra lui ; se pare că s-a angajat într-o nouă activitate. Ne-a sechestrat nişte scrisori venite din Europa, deşi

veniseră deschise, şi a făcut-o în modul cel mai ostentativ ; şi numai pentru că nu trecuseră prin mîna secretarului de stat, fără să aibă în vedere că dacă omisiunea unei formalităţi poate fi uşor reparată în Anglia, ea rămîne fără leac pentru noi, la două mii de leghe distanţă. Dacă măcar, executînd atît de riguros litera instrucţiunilor, avea omenia de a ne spune că a primit aceste scrisori, ne liniştea în* privinţa unor oameni a căror nepăsare sau sănătate o de- plîngeam ; dar a comis barbaria de a face totul în secret. Acum. cîteva zile contesa Bertrand scrisese în oraş şi el a pus mîna pe bilet şi i 1-a trimis înapoi ca fiind scris fără încuviinţarea lui. A însoţit această jignire de o scrisoare prin care ne interzicea de acum înainte orice comunicare în scris sau chiar verbală, cu localnicii, fără avizul lui ; şi, ceea ce este mai absurd şi de necrezut, ne interzicea acest lucru chiar cînd e vorba de unele persoane pe care ne lasă să le vizităm nestingheriţi. A însoţit publi- carea legii care ne privea, cu noi comentarii care au răs- pîndit teroarea printre locuitori ; se plînge de cheltuielile excesive de la masa împăratului ; insistă să facem mari reduceri. Nu se crezuse că generalul Bonaparte va avea atîtea persoane în jurul lui. Miniştrii, ne spune el

cu naivitate, erau ferm convinşi că după ce ne-au dat permisiunea de a pleca ne vom decide să-1 părăsim pe împărat etc. Toate aceste şicane au dus la un schimb de note destul de aprinse. Referitor la o notă a guvernatorului, în care spunea că dacă restricţiile pe care ni le impune ni se par prea aspre, puteam scăpa de ele plecînd, împăratul a dictat el însuşi următorul adaos la răspunsul pe care îl şi concepusem : „Copleşiţi de el cu onoruri în timpuri prospere, pentru noi este o mare bucurie să-1 slujim astăzi, cînd nu mai poate face nimic pentru noi ; şi cu at.it mai rău pentru oricine nu înţelege această purtare"...

Duminică 14

In timpul cinei, vorbindu-se despre toalete şi despre podoabe, se spunea că dintre marile personalităţi ale zilei nici una nu împinsese ridicolul mai departe ca Murat şi, pe deasupra, ţinuta lui vestimentară era de cele mai multe ori atît de ciudată, atît de bizară, încît publicul îl numea regele Franconi [f]. împăratul a rîs cu poftă şi a recunoscut că era adevărat, că unele costume şi anumite maniere îi dădeau într-adevăr uneori un aer de scamator, de saltimbanc. Revenindu-se la vestimentaţie, cineva a adăugat că şi Bernadotte îi acorda o grijă extraordinară şi, multă vreme, şi Lannes. împăratul s-a arătat foarte surprins de cele ce afla în legătură cu ultimii doi. Şi în mod firesc, a ajuns să repete deosebitul lui regret pentru pierderea mareşalului Lannes...

Cum apoi am revenit la Murat, cineva spuse că el a influenţat în mare măsură nenorocirile din 1814. ,,E1 le-a determinat, a aprobat împăratul, el e

una din principalele cauze care ne-au adus aici. Dealtfel, prima greşeală e a mea. Pe mulţi i-am făcut prea mari ; i-am ridicat cu mult mai sus decît le îngăduiau posibilităţile lor spirituale. Citeam cu cîteva zile în urmă proclamaţia pe care a dat-o cînd s-a despărţit de vice-rege ; nu o cunoşteam pînă atunci. E greu de închipuit mai multă josnicie : spune în ea că a sosit vremea de a alege între două stindarde, cel al crimei sau cel al virtuţii ; or. tocmai de stindardul meu spune că e al crimei. Chiar el, Murat, opera mea, soţul sorei mele, cel care îmi datorează totul, care nu ar fi fost nimic, care nu există, care nu e cunoscut decît prin mine, scrie aceste cuvinte ! E greu să te desparţi de nefericire cu mai multă brutalitate, să alergi cu mai multă lipsă de pudoare spre o nouă soartă."

Din clipa aceea, Doamna Mamă nu a mai vrut să aibă nici un fel de raporturi nici cu el, nici cu nevastă-sa ; ori- cîte eforturi au depus pentru a se apropia de ea, răspunsul ei era întotdeauna că are oroare de trădători şi de trădare. De îndată ce a ajuns la Roma, după dezastrele din 1814, Murat s-a grăbit să-i trimită, din grajdurile lui din Neapole, opt cai foarte frumoşi. Doamna nici n-a voit să audă de ei. A respins de asemenea toate tentativele fiicei sale Carolina, care nu contenea să repete că, la urma urmelor, ea nu avea nici o vină, că ca nu era amestecată în nimic, că nu-i putuse comanda bărbatului ei. Dar doamna îi răspundea precum Clytemnestra [I] : ,,Dacă nu ai putut să-i comanzi, ar fi

---

I[J] Soţia lui Agamemnon, regele micenienilor. Şi-a ucis soţul, cînd acesta s-a reîntors din războiul troian, ca să se poată casatori cu amantul ei Egiste (n. t.).

trebuit să-1 înfrunţi ; or, cum ai luptat împotriva lui ? cît sînge a curs ? Numai peste cadavrul tău ar fi trebuit să ajungă soţul tău să-şi străpungă fratele, binefăcătorul, stăpînul vostru."

,,Cînd m-am întors de pe insula Elba, continuă împăratul, Murat s-a zăpăcit văzînd că am debarcat. Primele veşti spuneau că sînt în Lyon. Era obişnuit cu marile întorsături ale norocului meu. Mă văzuse de mai multe ori în împrejurări extraordinare. Mă şi credea stăpîn al Europei şi nu se mai gîndea la altceva decît să-mi smulgă Italia ; căci acesta era scopul său şi în el îşi pusese toate speranţele. în zadar oameni cu mare credit în faţa popoarelor pe care el voia să le ducă la răscoală i-au spus că se înşeală ; că italienii aveau un rege, că acesta se bucura de dragostea şi stima lor. Nimic nu 1-a putut împiedica. S-a dus singur la pieire şi a contribuit la a doua noastră cădere, căci austriecii, neîndoindu-se că făcea totul instigat de mine nu au vrut să mă creadă şi s-au îndoit de mine. Sfîrşitul nefericit al lui Murat e consecinţa acestei purtări. Murat avea un mare curaj şi foarte puţină minte. Diferenţa prea mare dintre aceste două calităţi îl explică în întregime. Era greu, chiar imposibil să fii mai viteaz decît Murat şi decît Lannes. Murat rămăsese numai viteaz. Spiritul lui Lannes se ridicase la nivelul curajului său ; devenise un gigant.

Şi totuşi, a spus în încheiere împăratul, execuţia lui Murat e un act oribil ! E un eveniment pentru moravurile Europei, o infracţiune împotriva bunei cuviinţe publice. Un rege a pus să fie împuşcat un

---

Diplomat sub Ludovic al XVI-lea. Cînd s-a reîntors din emigraţie, Napoleon i-a acordat o pensie (n. t.).

rege recunoscut ca atare de toţi ceilalţi ! ! !... A profanat o taină !"...

Joi 18

împăratul m-a chemat către ora patru ; se simţea foarte slăbit ; stătuse vreme de trei ceasuri într-o baie foarte caldă şi se opărise la şoldul drept la robinetul de apă fierbinte ; stînd în apă citise două volume. S-a bărbierit şi nu a vrut să se mai îmbrace.

La şapte şi jumătate, împăratul a poruncit să se pună două tacîmuri în cabinetul lui. A fost foarte supărat că
i-au fost deranjate hîrtiile pentru a se putea folosi masa ; a poruncit să se aşeze totul la loc şi a cerut să se servească pe o altă masă.

Am discutat multă vreme... Am vorbit mult de tinereţea noastră, de vremea cînd eram la şcoala militară. De aici am trecut din nou la şcolile pe care le întemeiase, la Saint-Cyr şi la Saint-Germain. In sfîrşit a revenit asupra emigraţiei şi la cei pe care el îi numeşte „anchilozaţii noştri". Se animase, devenind vesel în urma unor anecdote pe care i le spusesem, culese din cartierul Saint-Germain în legătură cu persoana sa ; şi cum lucrurile cele mai mărunte devin mari de îndată ce le atinge el, a spus : „Văd că nu m-am pus prea bine cu foburgul vostru, Saint-Germain ; am făcut prea mult sau prea puţin. Am făcut destul pentru a nemulţumi partidul opus şi nu îndeajuns pentru a mi-1 atasa cu totul pe celălalt. Cîţiva dintre ei erau avizi de bogăţii, dar mulţimea s-ar fi mul-' ţumit cu fleacuri şi vorbe goale cu care aş fi puţut s-o satur fără a jigni de fapt noile noastre principii. Dragul meu, am făcut prea mult şi nu îndeajuns, şi totuşi

această problemă m-a preocupat foarte mult. Din nefericire, eram singurul care avea aceste intenţii ; toţi cei care mă înconjurau, în loc să le susţină erau împotriva lor, deşi din punctul meu de vedere nu puteau exista decît două mari alternative : să fiţi *extirpaţi* sau să *fuzionaţi.* Prima nu putea intra în concepţiile mele ; a doua nu era uşoară, dar nu o credeam mai presus de puterile mele. Şi într-adevăr, deşi neajutait de rumeni, împiedicat chiar, reuşisem pînă la urmă. Dacă aş fi rămas la putere, aş fi dus lucrurile pînă la capăt. Ceea ce ar putea părea ceva extraordinar celui care cunoştea sufletul oamenilor şi starea societăţii. Nu cred să mai existe ceva asemănător în istorie ; că s-ar putea cita un rezultat atît de mare obţinut într-un timp aţît de scurt. îmi dădusem seama de întreaga lui importanţă. Trebuia să completez această fuziune, s-o cimentez cu orice preţ ; ea ne-ar fi făcut invincibili. Faptul că s-a întîmplat contrariul ne-a pierdut şi poate prelungi încă multă vreme nefericirile, agonia poate, sărmanei noastre Franţe. Repet din nou, am făcut prea mult sau prea puţin : ar fi trebuit să-i atrag pe emigranţi cînd s-au întors în ţară, aristocraţia m-ar fi adorat cu uşurinţă ; e la fel de adevărat că, la rîndul meu aveam nevoie de o aristocraţie ; ea este autenticul, singurul sprijin al unei monarhii, moderatorul ei, pîrghia, punctul ei de rezistenţă : fără ea statul e un vas fără cîrmă, un adevărat balon în aer. Or, ceea ce e bun în aristocraţie, magia ei, constă în vechimea ei, în timp ; şi acestea erau singurele lucruri pe care nu le puteam crea ; dar îmi lipseau intermediarii : d-1 de Breteuil[1] se insinuase pînă la mine şi mă conducea spre aristocraţie. D-1 de Talleyrand, care fără îndoială că nu era iubit de

aristocraţie, dimpotrivă, mă îndepărta de ea prin toate mijloacele. O democraţie rezonabilă se mărgineşte să-i facă pe toţi egali spre a pretinde şi a obţine. Adevărata cale ar fi fost aceea de a folosi rămăşiţele aristocraţiei cu formele şi în slujba intenţiilor democraţiei. Trebuiau adunate mai ales numele vcchi, cele intrate în istoria noastră ; acesta era singurul mijloc de a îmbă- trîni de îndată instituţiile cele mai moderne.

Aveam în această privinţă idei cu totul personale. Dacă Austria şi Rusia mi-ar fi creat greutăţi, m-aş fi căsătorit cu o franceză ; aş fi ales unul dintre cele dintîi nume ale monarhiei, ba chiar aceasta fusese prima mea idee, adevărata mea dorinţă ; miniştrii mei nu m-au putut împiedica de la o astfel de căsătorie decît invocînd raţiuni politice. Dacă aş fi avut în jurul meu familii ca Montmorency, Nesle, Clisson, le-aş fi căsătorit pe fiicele lor cu suverani

străini, adoptîndu-le. Orgoliul şi plăcerea mea ar fi fost să se răspîndească aceste frumoase mlădiţe franceze dacă ele ar fi fost ale noastre sau dacă ne-ar fi fost dăruite. Nu au ştiut să-mi ghicească intenţiile ! Şi ei şi ai mei nu au văzut în mine decît prejudecăţi, cînd de fapt eu acţionam conform celor mai profunde raţionamente. Oricum, cei"din clasa dumitale au pierdut prin căderea mea mai mult decît şi-ar putea închipui !... N-au minte, nu cunosc adevărata glorie. Ce nefericită înclinaţie i-a îndemnat să prefere să se tăvălească în mocirla aliaţilor, în loc să mă urmeze pe culmile Simplonului pentru a ne impune de acolo respectul şi admiraţia întregii Europe ! Smintiţii !... în plus, a continuat el, aveam în mapa mea, şi numai timpul mi-a lipsit, un proiect care mi i-ar fi raliat pe mulţi dintre ei, ceea ce, la urma urmei, ar fi fost doar un lucru drept. Şi anume, orice descendent al unui fost ma-, reşal sau ministru etc. ar fi fost oricînd în drept să se declare duce, prezentînd averea cerută de lege. Orice fiu de general, de guvernator de provincie etc. .ar fi putut oricînd să se facă recunoscut drept conte şi aşa mai departe. Ceea ce pe unii i-ar fi avansat, altora le-ar fi întreţinut speranţele, ar fi stimulat spiritul de emulaţie al tuturor şi nu ar fi jignit orgoliul nimănui ; erau mari nimicuri, altminteri cu totul nevinovate, în calea şi în combinaţiile mele.

Naţiunile vechi şi corupte nu pot fi guvernate ca popoarele antice şi virtuoase ; astăzi pentru unul care ar sacrifica totul pentru binele public, există mii şi milioane care nu se gîndesc decît la interesele lor, la bucuriile, la vanitatea lor ; or, a pretinde să regenerezi un popor într-o clipă şi în

grabă ar putea fi un act de demenţă. Geniul muncitorului trebuie să constea în aceea că va şti să folosească materialele pe care le are la îndemînă ; şi iată,

114 l

dragul meu, unul dintre secretele reluării tuturor formelor monarhiei, al revenirii la titluri, la decoraţii, la cordoane. Secretul legislatorului trebuie să constea în aceea că va şti să se folosească chiar şi^de ciudăţeniile celor pe care vrea să-i conducă. Şi la urma urmei toate aceste fleacuri prezentau puţine inconveniente şi nu erau lipsite de oarecari avantaje. La gradul de civilizaţie la care am ajuns, sînt bune pentru a determina respectul mulţimii, obligînd în acelaşi timp la auto-respect ; pot satisface vanitatea celor slabi fără a-i supăra pe cei puternici etc.'' Era foarte tîrziu şi luîndu-şi rămas bun de la mine Împăratul mi-a spus : „Iată, dragul meu, încă o seară plăcută''...

Sîmbătă 20

împăratul m-a chemat în cursul dimineţii ; l-am găsit citind o lucrare englezească ce trata despre taxa pentru săraci, de suma imensă, de nenumăraţii indivizi care cădeau în sarcina parohiei lor ; era vorba de milioane de oameni şi de sume evaluate la sute de milioane.

Împăratul se temea că citise greşit, că înţelesese pe dos ; nu i se părea ceva posibil, spunea el. Nu înţelegea datorită căror vicii puteau să se găsească atîţia săraci într-o ţară ca Anglia, atît de înstărită, atît de harnică, atît de bogată în resurse ele muncă. înţelegea şi mai puţin prin ce minune proprietarii

supraîncărcaţi cu îngrozitoarele taxe ordinare şi extraordinare mai puteau pe deasupra să subvenţioneze satisfacerea nevoilor acestei mulţimi. „Dar noi nu avem nimic care să se poată compara nici cu a suta, cu a mia parte din această situaţie, observa el. Nu mi-aţi spus dumneavoastră că vă trimisesem într-o misiune specială, prin departamente, în legătură cu cerşetoria ? Să vedem, cîţi cerşetori avem ? Cît ne costau ? Cîte aziluri pentru cerşetori am întemeiat ? Cîţi oameni erau în ele ? Cum stăteam cu eradicarea cerşetoriei ?"

La mulţimea aceasta de întrebări, m-am văzut obligat să-i răspund că între timp se scursese multă vreme, că de atunci am fost preocupat de multe alte lucruri, că mi-ar fi imposibil să-i răspund din memorie ; dar că în mod sigur aveam acest raport printre puţinele mele documente şi că la prima ocazie, cînd va binevoi să mă cheme, voi fi în măsură să-i satisfac dorinţa. „Dar duceţi-vă şi aduceţi-1 imediat, mi-a spus el, lucrurile nu dau roade decît dacă sînt făcute la momentul potrivit'[4]...

După două minute raportul era sub ochii lui. „Ei bine ! mi-a spus împăratul, de-asemenea după puţine minute, încît pe bună dreptate s-ar fi putut spune că abia îl răs- foise, ei bine ! nu seamănă într-adevăr întru nimic cu Anglia. Totuşi, organizarea noastră dăduse greş ; bănuisem eu, şi de aceea vă trimisesem în misiune. Raportul dumneavoastră ar fi confirmat întrutotul părerile mele. Abordaţi lucrurile cu franchete, ca un om cinstit, fără să vă temeţi că o să-i displăceţi

ministrului prin faptul că-1'lipseaţi de o mulţime de slujbe.

Multe amănunte pe care le prezentaţi îmi plac. De ce nu aţi venit să-mi vorbiţi personal despre ele ? Aş fi fost mulţumit de dumneavoastră, aş fi învăţat să vă judec/[4]

— „Sire, atunci mi-ar fi fost imposibil, eram în mijlocul confuziei şi al învălmăşelii cauzate de nenorocirile noastre/'

— „Faceţi în raport o observaţie foarte justă ; aceea că în starea înfloritoare în care adusesem imperiul nu erau nicăieri braţe care să nu aibă ce face. Doar lenea, viciile puteau da naştere la cerşetorie.

Consideraţi că totala ei stîrpire era posibilă şi eu credeam la fel, eram convins. Ideea unor impozite pentru a construi o vastă şi unică închisoare pentru fiecare departament, necesară în acelaşi timp pentru liniştea societăţii şi pentru binele celor înahişi ; ideea .de a face din ele monumente pentru secole mi-ar fi atras atenţia. Această gigantică acţiune, utilitatea, importanţa ei, durabilitatea rezultatelor, toate se potriveau cu vederile mele.

Cit priveşte Universitatea poporului, ele care vorbiţi, mă tem că era doar o frumoasă himeră filantropică ; totuşi există lucruri bune în ansamblul acestor idei : dar ar fi fost nevoie de o mai mare tărie de caracter, de o perseverenţă cu mult mai îndîrjită, pe care noi în general nu o avem, pentru a duce un lucru la bun sfîrşit.

De altfel, văd aici şi aud de la dumneavoastră" în fiecare zi idei pe care nu bănuiam că le-aţi avea, şi nu din vina mea ; eraţi aproape de mine, de ce nu mi le-aţi comunicat ? nu aveam darul de a ghici. Aceste

idei, dacă aţi fi fost ministru, oricît de himerice mi s-ar fi părut la început, ar fi fost totuşi acceptate, pentru că nu există, după părerea mea, o utopie care să nu aibă o bază reală ; şi adesea, un germene fals, cu ajutorul organizării, duce la un rezultat bun. Aş fi trimis pe urmele dumneavoastră comisii care v-ar fi făcut proiectele praf ; le-aţi fi apărat cu autoritatea pe care o aveaţi, şi eu, în cunoştinţă de cauză, m-aş fi pronunţat după propria mea judecată şi ho- tărîre. Acesta era felul meu de a proceda şi intenţia mea. Am dat elan industriei, am pus-o în mişcare în toată Europa, aş fi vrut să fac la fel cu toate facultăţile intelectuale, dar nu mi s-a lăsat timpul de care aveam nevoie ; trebuia să fecundez în galop şi din nefericire prea adesea aruncam sămînţa doar pe nisip şi în mîini sterile."

„Care sînt celelalte misiuni pe care vi le-am dat ?" — „Una în Olanda şi o alta în Iliria" — „Aveţi rapoartele ?" — „Da, sire." — „Duccţi-vă şi aduceţi-le !" Dar încă nu ajunsesem la uşă cînd m-a oprit : „Nu, veniţi înapoi, mai bine scutiţi-mă de asemenea lecturi !... De fapt, de-acum sînt lipsite de obiect"...

In .privinţa Iliriei, împăratul a reluat discuţia spu- nînd : „Cînd am cucerit Iliria, nu am avut niciodată intenţia de a distruge Austria ; pentru că, dimpotrivă, ea era indispensabilă planurilor mele. Dar Iliria fiind în mîi- nile noastre era o avangardă în inima Austriei, aptă să o ţină în frîu ; o santinelă la porţile Vienei pentru a o forţa să meargă fără ocolişuri ; şi apoi voiam să introduc, să înrădăcinez acolo doctrina, administraţia, codurile noastre : era un pas înainte spre regenerarea europeană. O luasem doar în gaj ; mă gîndeam s-o dau înapoi mai tîrziu în schimbul Galiţiei, odată cu ridicarea Poloniei, ridicare pe care am precipitat-o fără voia mea. De fapt, am avut mai multe planuri în legătură cu Iliria ; căci le schimbam adesea : aveam puţine idei într-adevăr stabile pentru că nu mă încăpăţînam să domin împrejurările, ci mai degrabă mă plecam în faţa lor şi ele mă forţau să-mi* schimb planurile în fiecare moment ; de aceea, în majoritatea cazurilor nu aveam la drept vorbind hotărîri, ci numai proiecte. Totuşi, mai ales după căsătoria mea, ideea dominantă fusese aceea de a face din Iliria un gaj şi o despăgubire pentru Austria în schimbul Galiţiei, după ce cu orice preţ aş fi restabilit Polonia ca o coroană separată, independentă ; şi mă interesa prea puţin pe ce cap, prieten, duşman, aliat ; important pentru mine era refacerea Po- loniei ; restul îmi era egal. Dragul meu, am avut planuri mari şi numeroase şi toate erau, desigur. în interesul raţiunii şi bunăstării speciei omeneşti. Eram temut la fel ca trăznetul ; eram acuzat că am o mînă de fier ; dar de îndată ce ea şi-ar fi atins scopul, toate s-ar fi îmblînzit şi pentru toată lumea. Cîte milioane de fiinţe m-ar fi bine- cuvîntat

atunci şi după ce nu voi mai fi fost ! Dar trebuie să convenim că fatalitatea s-a abătut asupra mea spre sfîr- şitul carierei mele ! Căsătoria mea nefericită, perfidiile care au urmat-o ; acel ulcer din Spania asupra căruia nu

mai aveam de ce să revenim, acel funest război din Rusia care s-a declanşat dintr-o neînţelegere ; acea îngrozitoare asprime a elementelor, care a devorat o întreagă armată... şi apoi întregul univers împotriva mea... Nu e oare o minune că am putut rezista atîta vreme, că am fost de mai multe ori la un pas de a învinge toate vitregiile şi de a ieşi din acest haos mai puternic ca niciodată... O, destin al oamenilor !... O ! înţelepciune... oh 1 prevedere omenească !"... Şi apoi, revenind brusc la raportul meu, mi-a spus : „Am văzut că aţi străbătut un mare număr de departamente ; misiunea a fost lungă ? Drumul a fost plăcut ? Aţi profitat de el ? Aţi cules multe roade ? Aţi judecat bine starea ţării, a opiniei publice ? etc.

îmi aduc aminte acuma că v-am ales tocmai pentru că reveneaţi din misiunea din Iliria şi pentru că găsisem în rapoartele dumneavoastră lucruri care mă frapaseră ; căci e de mirare cum îmi aduc aminţe acuma în fiecare zi de lucruri care pe vremuri m-au izbit la dumneavoastră şi care, printr-o ciudată fatalitate, s-au şters cu totul a doua zi. Pentru aceste misiuni speciale şi de încredere ceream să mi se prezinte decretele cu numele în alb şi le completam, făcînd singur alegerea ; eu v-am scris numele, cu mina mea."

„Sire, i-am răspuns, nu am avut poate niciodată o misiune mai plăcută şi mai bogată în satisfacţii, din toate punctele de vedere. Începea în primele zile ale primăverii ; mergeam de la Paris la Toulon şi de la Toulon la Anvers de-a lungul coastelor şi şerpuind prin interior. Am făcut aproape o mie trei sute de leghe. Din nefericire, timpul a fost foarte scurt. Ministrul, în instrucţiunile sale, prescriscse riguros un termen de trei luni, cel mult patru. Mi-ar fi greu să relatez tot farmecul, bucuriile, avanta,- jele pe

care mi le-a adus o astfel de călătorie. Eram membru al Consiliului de Stat, eram ofiţer al casei majestăţii voastre ; purtam culorile majestăţii voastre ; toţi, oriunde aş fi fost, vedeau în mine un *missi dominici*[1] ; peste tot am fost primit, tratat în consecinţă.* Cu cît eram mai circumspect, cu cît eram mai modest şi simplu, mergînd eu însumi la înalţii funcţionari pe care mi se dăduse dreptul să-i chem la mine, cu atît găseam mai multă deferenţă şi slugărnicie. Pentru unul care se arăta neîncrezător, sau lăsa să se vadă că i-e ciudă sau că e invidios, căci am aflat mai pe urmă de la ei înşişi că pentru unii titlurile mele de nobil, de emigrant şi de şambelan erau trei motive de reprobare ; pentru unul, spuneam, care mă privea pieziş, erau mulţi alţii care nu ezitau să-mi vină în .întîmpinare vorbindu-mi de lucruri despre care eram departe de a-mi permite să-i întreb. Le plăcea, mă asigurau ei, să-şi dea[1]- chidă inimile în faţa mea, spunînd că postul pe care-! ocupam pe lingă suveran le oferea un intermediar favorabil ; că eram pentru ei confesorul în care aveau încredere pentru a transmite gîndurile lor cele mai secrete Celui de Sus etc. Cu cît îi asiguram că se înşelau grav în privinţa situaţiei mele şi în legătură cu natura misiunii pe care o aveam, cu atît îşi întăreau convingerea contrară. Într-un timp atît de scurt, ce lecţie despre oameni am primit ! Nu era unul printre aceşti funcţionari care să se deosebească de ceilalţi, în vreo privinţă, ca vederi, ca mijloace, ca intenţii ; şi totuşi erau cu toţii oameni de elită, încercaţi, şi în general plini de merite. De asemenea şi particularii, lumdumă drept o rază a Providenţei, mi se adresau faţă de

I Trimis al împăratului, prin provincii, pe timpul domniei lui Charîemagne (n. t.).

alţii sau în secret. Cite lucruri nu am învăţat ! Cîte denunţuri şi delaţiuni nu mi **s**-au făcut ! Cîte abuzuri locale, cîte intrigi subalterne nu au ajuns pînă la mine !

Cu totul novice în treburile de stat, şi pînă atunci cu totul străin de administraţie, am profitat de această ocazie unică pentru a mă instrui. N-am scăpat ocazia să mă informez amănunţit, de la fiecare, asupra tuturor problemelor de care se ocupa. Nu mă temeam să mă arăt novice faţă de primii pentru a putea discuta cu ultimii in cunoştinţă de cauză.

Misiunea mea specială, sire, nu avusese, e adevărat, alt obiect decît azilurile pentru cerşetori şi casele de corecţie ; dar simţind întreaga necesitate a unor date capabile să mă facă folositor Consiliului de Stat şi profiund de avantajele situaţiei mele, am adăugat, din proprie iniţiativă, inspectarea minuţioasă a închisorilor, a spitalelor, a birourilor şi aşezămintelor de binefacere etc. şi. de asemenea, am vizitat: toate porturile şi toate escadrele.

Ce măreaţă mi. se înfăţişa priveliştea pe care această fericită î'ntîmplare o desfăşura în faţa ochilor mei Í Peste tot liniştea cea mai desăvîrşită şi o încredere deplină în guvernămînt ; toate braţele, toate resursele, toate industriile în plină activitate ; solul, acoperit de splendoarea agricultorii, era în cel mai frumos moment al anului : drumurile admirabile ; lucrări publice aproape peste tot ; canalul de la Arles, frumosul port de la Bordeaux, lucrările de la Rochefoit, canalele de la Nantes la Brest la Ren- nes, la Saint-Maloj era fondat Napoleon-Viile, şi astfel conceput încît să fie cheia întregii peninsule bretone ; minunatele lucrări de Ia Cherbourg, cele de la Anvers : ecluze, diguri sau alte

ameliorări în majoritatea oraşelor de la Marea Mînecii ; iată schiţa a ceea ce întîlneam.

Pe de altă parte, porturile de la Toulon, Rochefort, I .orient, Brest, Saint-Malo, Le Havre, Anvers desfăşurau o activitate extraordinară, radele noastre erau înţesate de vase al căror număr creştea zilnic ; echipajele noastre se formau în ciuda tuturor obstacolelor ; tinerii noştri recruţi deveneau buni mateloţi. Eu, care eram clin vechea marină, eram uluit de tot ceea ce vedeam la bordul fiecărui vas, atît de mari erau progresele pe care le făcuse aria, atît de mult lăsau în urmă, în toate privinţele şi în toate lucrurile, ceea ce cunoscusem eu.

In fiecare radă, fiecare escadră făcea zilnic manevre şi exerciţii regulate, aşa cum garnizoanele au program de instrucţie ; şi totul se petrecea în văzul şi în bătaia tunurilor englezilor care se uitau la noi cu nepăsare, fără să prevadă pericolul care-i ameninţa ; căci niciodată, în nici o epocă, marina noastră nu fusese mai formidabili, nici vasele noastre mai numeroase ; aveam în flotă sau în construcţie peste o sută şi numărul lor creştea zi de zi. Ofiţerii erau foarte bine instruiţi, plini de zel, de ardoare şi de nerăbdare. înainte de a vedea toate acestea, desigur că nu băn.uiam că ar fi aşa ; şi nici măcar nu aş fi crezut dacă mi s-ar fi povestit.

Cît despre azilurile pentru cerşetori, obiectul special al misiunii mele, intenţiile voastre, sire, fuseseră rău înţelese şi nu-şi atinseseră deloc ţelul. Nu numai că cerşetoria nu fusese stîrpită în cele mai multe dintre departamente, dar nici măcar nu fusese redusă cît de cît ; doarecc mulţi prefecţi, departe de a face clin azile o sperietoare pentru *cerşetori,* nu văzuseră în ele decît un refugiu pentru *săraci ;* în loc de a prezenta detenţia ca pe o pedeapsă, o făcea să

fie solicitată ca un ajutor : de aceea soarta celor închişi putea fi invidiată de ţăranii truditori de prin împrejurimi. Chiar dacă am fi împînzit Franţa cu astfel de aşezăminte, am fi găsit cu cine să le umplem şi nu am fi avut mai puţini cerşetori care de obicei îşi fac din cerşit o meserie şi o practică din înclinaţie. Totuşi, am putut vedea că extirparea acestei lepre era foarte posibilă, şi era-de-ajuns să vezi cîteva departamente, unde prefecţii înţeleseseră mai bine lucrurile, pentru a te convinge de acest lucru. Erau locuri unde dispăruse aproape cu totul...

Nu fără emoţie am descoperit amănuntele privind aşezămintele de binefacere. Văzînd toată solicitudinea, preocupările, caritatea extraordinară a atîtor suflete nobile, mi-am dat seama că eram departe de a fi întrecuţi în vreun fel de un alt popor ; atîta doar că noi eram mai puţin ostentativi, ne pricepeam poate mai puţin să ne evidenţiem ; sudul mai ales, şi, în special Languedocul, arăta un zel şi o pasiune deosebite despre care ar fi greu să ne facem o idee exactă : peste tot, spitalele, ospiciile erau numeroase şi în general bine întreţinute. Numărul copiilor abandonaţi se înzecise după Revoluţie ; nu am scăpat ocazia de a spune imediat că era efectul demoralizării din vremea aceea ; dar mi s-a atras atenţia, şi cer- cetînd mai atent m-am convins eu însumi, că acest efect se datora, dimpotrivă, unor cauze foarte consolatoare. Odinioară, mi s-a spus, copiii abandonaţi erau atît de rău îngrijiţi, atît de rău hrăniţi, atît de prost ţinuţi încît erau cu toţii plăpînzi, nevolnici, pe moarte ; din zece piereau întotdeauna şapte sau nouă ; în vreme ce acum datorită hranei, curăţeniei, îngrijirilor de tot felul sînt salvaţi aproape toţi şi trăiesc o copilărie minunată ; aşa că numărul lor nu a sporit decît datorită faptului că au rămas în

viaţă. Vaccinarea a avut de asemenea o contribuţie imensă în această privinţă. Astăzi există o asemenea grijă pentru aceşti copii încît a apărut un abuz cu totul aparte ; se întîmplă ca mame, chiar înstărite, să-şi părăsească copilul ; apoi se prezintă la azil oferindu-se pline de caritate să ia un copil de suflet ; îl iau înapoi pe al lor, dar împreună cu un mic salariu. Totul se face chiar prin mijlocirea agenţilor şi adesea pentru a procura o mică pensie unora dintre ai lor. Un alt abuz de acelaşi fel, dar şi mai ciudat, pe care l-am întîlnit în Belgia, era acela de a te înscrie cu mult timp înainte pentru a fi primit la spital. O tînără pereche, în momentul în care se căsătorea, obţinea înscrierea pentru nişte locuri care i s-ar fi cuvenit de drept la cîţiva ani după aceca : era o parte din zestre." — „Tsuse ! Isuse ! exclamă împăratul, ridicînd din umeri şi rîzînd, poftim de mai fă regulamente şi legi !"... — „Dar, în ceea ce priveşte închisorile, sire, ofereau aproape peste tot un tablou oribil şi de adevărată mizerie, erau partea ruşinoasă a departamentelor noastre ; adevărate cloace infecte, nişte vizuini îngrozitoare, locuri pe care a trebuit uneori să le străbat în fugă, sau de care eram îndepărtat în ciuda tuturor eforturilor mele. Odinioară vizitasem în Anglia cîteva închisori şi mi-am permis să rîcl de acel soi de lux pe care îl vedeam ; dar acolo era cu totul altfel şi mă simţeam indignat din cauza excesului contrar. Nu există greşeli, chiar crime s-ar putea spune, care să nu fie îndeajuns ele pedepsite numai prin şederea într-un asemenea loc ; şi la ieşire, fără îndoială că nu le mai rămmea, de drept, decît puţin de ispăşit sau deloc...

Găseam în toate aceste aşezăminte un număr mare de indivizi despre care mi s-a spus, nu ştiu dacă

era adevăr sau minciună, că erau deţinuţi de stat, deţinuţi de poliţia superioară, mijlocie sau inferioară.

I-am ascultat pe toţi aceşti deţinuţi, le-am primit plîn- gerile, le-am acceptat toate petiţiile, fără a promite totuşi nimic ; nu aveam dreptul ; şi apoi îmi dădeam prea bine seama că, neauzind decît propria lor mărturie, _nu puteam să găsesc nici un vinovat. Totuşi, cu excepţia unor sceleraţi cunoscuţi, în ansamblu nu meritau într-adevăr decît cel mult judecata poliţiei corecţionale"...

împăratul s-a oprit o vreme asupra abuzurilor pe care i le relatasem, apoi a" spus în concluzie : „Mai întîi, dragul meu, pentru a proceda cum trebuie, ar trebui să ştim dacă ţi s-a spus adevărul ; ar trebui să-i auzim în contradictoriu pe cei care sînt acuzaţi; pe urmă, e bine să recunoaştem pur şi simplu că abuzurile sînt inerente oricărei societăţi omeneşti. Vezi că toate lucrurile de care te plîngi sînt comise tocmai de aceia care aveau sarcina expresă de a le împiedica. Prin ce mijloace le-ai putea îndrepta din moment ce nu poţi vedea totul ?... De aceea mă gîndeam ca, de îndată ce războaiele s-ar fi terminat, reîntorcîndu-mă în ţară, în linişte şi fără grabă, să caut o jumătate de duzină sau o duzină de adevăraţi filantropi, dintre acei oameni cumsecade care nu trăiesc decît pentru a face binele, care nu există decît pentru a-1 practica ; i-aş,,fi trimis- prin imperiu, pe care l-ar fi parcurs în se- cretApentru a-mi da socoteală chiar mie ; ar fi fost *spionii virtuţii* //.. şi tocmai pentru că ştiam foarte bine că există nenumărate abuzuri şi pentru că voiam să scap lumea sau să fac mai dificile tiraniile subalterne şi intermediare, imaginasem, pentru vremurile de criză în care trăiam, sistemul închisorilor de stat." — „Da, sire, dar sistemul era departe de a fi apreciat în

saloane şi a contribuit nu în mică măsură la a vă face impopular. Strigam cu toţii că apar *noi BastiUi,* că reapar acele *lettres de cachei* — „Ştiu, spuse împăratul, s-a repetat acelaşi lucru în toată Europa şi am devenit odios. Ca să vezi totuşi ce mare poate fi puterea cuvintelor maj ales cînd sînt înveninate şi de rea credinţă ! Toate îşi au originea mâi ales în stîngăcia titlului pe care îl avea decretul meu şi care mi-a scăpat din nebăgare de seamă sau din alt motiv ; căci eu susţin că, în fond, această lege era o mare binefacere şi făcea ca libertatea individuală să fie în Franţa mai completă, mai sigură decît în oricare altă ţară din Europa.

După crizele din care ieşeam, a spus el, în faţa facţiunilor care ne divizau, în faţa comploturilor care fuseseră urzite, a celor care se mai urzeau, arestările erau indispensabile, şi nu erau decît o binefacere pentru că înlocuiau eşafodul. Or, am vrut să fac ca aceste arestări să fie legale, am vrut să le apăr de capricii, .de arbitrariu, de ură, de răzbunări. Nimeni, conform acestei legi, nu mai putea fi avestat, deţinut ca prizonier de stat, fără hotărîrea^ consiliului meu privat. Acesta era compus din şaisprezece persoane, cele mai de vază, cele mai independente, cele mai distinse din stat. Care pasiune măruntă ar fi îndrăznit să se compromită în faţa unui asemenea tribunal ? Nu mi-am interzis, chiar eu însumi, în acest fel posibilitatea unei arestări din capriciu ? Nimeni nu putea fi reţinut mai mult de un an fără o nouă decizie a consiliului privat ; erau suficiente patru voturi din şaisprezece pentru a fi pus în libertate. Doi consilieri de stat mergeau să-i asculte pe aceşti deţinuţi şi din acel moment erau avocaţii lor plini de zel în consiliul privat. în plus deţinuţii aveau de partea lor comisia pentru libertatea individuală din

Senat, de care lumea îşi bătea joc numai pentru că nu făcea deloc paradă de eforturile şi de rezultatele ei ; dar a adus mari servicii ; căci ar însemna să cunoşti prea puţin oamenii dacă ţi-ai închipui că senatorii, cărora nu le păsa de miniştri şi îi concurau ca importanţă, nu s-ar fi folosit de prerogativele lor pentru a le pune beţe în roate sau pentru a-i ataca în faţa mea, dacă ar fi descoperit o situaţie flagrantă. în plus, supravegherea deţinuţilor o încredinţasem tribunalelor, lucru care paraliza de undată orice act arbitrar al celorlalte ramuri ale administraţiei şi al numeroşilor săi agenţi subalterni.

După asemenea precauţii, nu ezit să spun că prin semnarea acestui decret, libertatea civilă era asigurată în
Franţa atît cît era posibil. Nu s-a ştiut, sau lumea se prefăcea că nu ştie adevărul; căci noi francezii trebuie totdeauna să cîrtim împotriva oricărui lucru.

Adevărul e că în momentul căderii mele, în închisorile de stat nu erau mai mult de două sute cincizeci de oameni şi că eu găsisem nouă mii în momentul în care devenisem consul... Dacă cîţiva dintre deţinuţi au venit pe urmă să se laude în faţa regelui cu marile suferinţe pe care le-au îndurat din cauza eforturilor pe care le depu- seseră în favoarea lui, nu se condamnă astfel ei înşişi, şi nu mă justifică ? căci ceea ce poate să însemne astăzi o virtute în ochii regelui era în mod incontestabil o crimă pe vremea mea, şi numai pentru că-mi repugna să văd curgînd sînge pentru crime politice, şi pentru că asemenea procese n-ar fi făcut decît să menţină agitaţia, nesiguranţa în interiorul ţării, comutam pedeapsa în simplă detenţie.

Repet, francezii în vremea mea au fost cei mai liberi din toată Europa, fără a-i excepta nici chiar pe englezi ; căci în Anglia, dacă o criză făcea ca *habeas corpus* [1] să fie suspendat, oricare individ e pasibil de închisoare prin- tr-o simplă decizie ministerială, fără ca miniştrii să fie obligaţi să-şi justifice motivele sau să arate raţiunea unui atare act. Legea mea era cu totul altfel limitată. Şi Ia urma urmei, a spus el în încheiere, dacă în ciuda bunelor mele intenţii, dacă cu toată grija mea, mai existau lucruri ca acelea despre care mi-aţi vorbit şi multe altele fără îndoială, este pentru că nu e atît de uşor pe cît se pare să instaurezi binele. Dar trebuie remarcat în mod deosebit că toate ţările care au fost despărţite de noi au regretat legile cu care le-am guvernat : ceea ce e un omagiu adus superiorităţii lor"...

Duminică 21

La cină împăratul a fost foarte vorbăreţ. Lucrase la campania lui din Egipt, pe care o lăsase la o parte o vreme şi despre care ne-a spus că trebuia să fie tot atît de interesantă ca un episod de roman. în legătură cu aşezarea trupelor în formă de pană la Saint-Jean-d'Acre spunea : „A cuteza să intri astfel în inima Siriei, cu numai douăsprezece mii de oameni, era totuşi un lucru foarte • îndrăzneţ. Eram, continua el, la cinci sute de leghe de Desaix, care forma cealaltă extremitate a armatei mele. Sidney Smith a relatat că am pierdut optsprezece mii de oameni la Saint Jean-d'Acre, or, armata mea era de numai douăsprezece mii de oameni. Un individ, care ,după cît se pare doar a trecut pe lîngă şcoală, nepricepînd nimic din ce descrie, neştiind

I Lege din 1679 care asigura libertatea individuală (n. t.).

altceva decît să înşire cîteva fraze, şi voind fără îndoială să cîştige nişte bani, dar care totuşi era fratele cuiva pe care l-am copleşit cu bunăvoinţa mea şi făcea parte din Consiliul meu de Stat, a publicat în legătură cu acest eveniment ceva ce mi-a căzut azi sub ochi şi care mă irită pentru că e stupid şi încearcă să arunce o pată asupra gloriei şi asupra faptelor acestei armate etc.

Dacă aş fi fost stăpîn pe mare, aş fi fost stăpînul Orientului ; şi era ceva atît de realizabil încît de vină a fost doar prostia sau proasta conduită a cîtorva marinari.

Călătorind prin Egipt înainte de Revoluţie, Volney [1] spunea că această ţară nu ar putea fi ocupată fără trei războaie mari : împotriva Angliei, împotriva marelui- senior şi împotriva locuitorilor ei. Mai ales cel din urmă i se părea greu şi înfricoşător. S-a înşelat complet în privinţa acestuia, căci pentru noi el nu a constituit nici un fel de problemă. Reuşisem chiar ca în scurt timp să ne
facem din locuitori prieteni şi să legăm cauza lor de **a** noastră.

O mină de francezi au fost deci de ajuns pentru a cuceri această frumosă ţară pe care nu ar fi trebuit s-o piardă niciodată ! Am făcut într-adevăr minuni de război şi de politică ! Acţiunea noastră nu avea nimic comun cu vechile cruciade : cruciaţii erau fără număr şi mînaţi de fanatism ; armata mea, dimpotrivă, era foarte mică, şi soldaţii atît de puţin entuziasmaţi de ceea ce făceau încît la început au fost adesea tentaţi să-şi ia drapelele şi să plece. Totuşi, am reuşit să-i împac cu situaţia, cu ţara aceea

I Contele de Volney (1757—1820)/membru al Institutului (n. t.).

în care era o mare abundenţă şi în care toate se găseau la preţuri atît de scăzute, încît la un moment dat am fost ispitit să nu le mai dau decît jumătate din soldă, pentru a le păstra cealaltă jumătate ca rezervă. îmi cîş- tigasem o asemenea autoritate asupra lor încît ar fi fost de-ajuns un simplu ordin de zi pentru a-i face mahomedani. Nu ar fi făcut altceva decît să rîdă ; populaţia ar fi fost satisfăcută şi chiar şi creştinii din Orient ar fi considerat că e un cîştig pentru cauza lor, ne-ar fi aprobat, gîndindu-se că nici nu puteam face ceva mai bun pentru ei şi pentru noi.

Englezii s-au cutremurat cînd au văzut că ocupăm Egiptul. Arătam Europei adevăratul mijloc de a-i lipsi de India. Nici acum nu sînt pe deplin liniştiţi ; şi au dreptate. Dacă patruzeci sau cincizeci de familii europene se stabilesc în Egipt ca să muncească, aducînd cu ele legile şi administraţia lor, India ar fi pierdută imediat pentru englezi, mai mult prin forţa lucrurilor decît prin forţa armelor."

în cursul serii, marele-mareşal i-a adus aminte împăratului una din convorbirile pe care le-a avut cu matematicianul Monge la Cutakie, în mijlocul deşertului. „Cum ţi se par toate astea, cetăţene Monge ?" spunea Napoleon. — „Dar cetăţene general, răspunse Monge, mă gîn- desc că dacă se vor vedea vreodată pe-aici tot atîtea trăsuri ca prin faţa Operei, va însemna că se vor fi petrecut mari revoluţii pe glob." împăratul rîdea cu poftă, re-amintindu-şi această discuţie. Ne spunea că el avea totuşi acolo o trăsură cu şase cai. Era desigur prima care traversase deşertul ; de aceea arabii o priveau uluiţi.

împăratul spunea că deşertul exercitase întotdeauna asupra lui o atracţie deosebită. Nu 1-a traversat niciodată fără să încerce o anumită emoţie. Era pentru el imaginea imensităţii, spunea el, nu avea deloc margini, nu avea nici început nici sfîrşit ; era un ocean de uscat. Acest spectacol era pe măsura imaginaţiei sale. Şi îi plăcea să sgună că Napoleon însemna *leul deşertului !...*

' Luni 22

Astăzi împăratul era foarte vorbăreţ. Se discuta despre vise, presentimente, previziuni, despre ceea ce englezii numesc *double siglit* (vedere dublă). Am debitat toate banalităţile care se spun de obicei despre aceste lucruri, vorbind pînă şi de vrăjitori şi strigoi. în concluzie, împăratul a spus : „Aceste şarlatanii, la fel ca multe altele, ca cele ale lui Cagliostro, Mesmer, Gali, Lavater etc., sînt distruse printr-un unic. raţionament, care totuşi **e** foarte simplu : *Toate acestea pot exista, dar nu există.-*

Omului îi placé miraculosul, spunea ei ; are pentru el un farmec irezistibil, şi e totdeauna gata să părăsească miracolele de care e înconjurat pentru a alerga după cele care sînt fabricate anume pentru el. Acceptă el însuşi să fie înşelat. Adevărul e că totul e miracol în jurul nostru. Nu există fenomen propriu-zis ; totul este fenomen în cadrul naturii ; existenţa mea e un fenomen ; lemnul pe care-1 pun în cămin şi care mă încălzeşte este un fenomen... toate cauzele primare, inteligenţa, facultăţile mele, sînt fenomene ; căci toate acestea există şi noi nu ştim să le definim. Şi acum vă părăsesc, spuse el, iată-mă la Paris, intrînd la Operă ; salut spectatorii, aud aclamaţiile, văd actorii, aud muzica. Or, dacă pot trece peste distanţa de la Sfînta-Elena, de ce nu aş trece şi peste distanţa dintre secole ? De ce nu aş putea vedea viitorul aşa cum văd trecutul ? E oare mai miraculos unul decît celălalt ? Nu ; numai că toate acestea nu există. Iată raţionamentul prin care se va distruge întotdeauna, fără putinţă de replică, orice minune imaginară. Toţi aceşti şarlatani spun lucruri foarte spirituale ; raţionamentele lor pot fi corecte, ne seduc ; numai concluzia e falsă, pentru că faptele lipsesc"...

Vineri 2 [I]

E o vreme îngrozitoare în continuare. Plouă cu găleata. împăratul nu se simţea bine, era foarte nervos.

M-a chemat să iau masa cu el. în tot timpul mesei şi multă vreme după aceea, s-a discutat din nou despre emigraţie. Am mai spus că revenea adesea cu mine asupra acestui subiect. Astăzi, mi-a cerut amănunte despre Co- blentz ; despre situaţia noastră, despre starea noastră de spirit, cercurile noastre, organizarea noastră, vederile

I Monge (1746—1818). în timpul Revoluţiei a căutat ca prin cercetările sale să furnizeze Franţei mijloace de apărare *(Arta de a fabrica tunuri).* L-a însoţit pe Bonaparte în Egipt şi a fost numit preşedintele Institutului din Cairo. In timpul Restauraţiei a fost deposedat de toate onorurile (n. t.).

noastre, resursele noastre, şi după ce i-am răspuns la toate, a terminat spunînd : „Mi-ai relatat pînă acum de cîteva ori o bună parte din aceste lucruri; şi totuşi nu-mi rămîn în minte, pentru că nu mi le spui în ordine. Scrie un mic istoric bine pus la punct. Ce altceva mai bun ai putea să faci aici ? Şi apoi, el va fi un fragment gata făcut pentru jurnal"... Iată istoricul, aşa cum l-am citit la puţină vreme după aceea în faţa lui Napoleon :

Sire,

După faimoasa zi în care a fost dărîmată Bastilia şi în care a fost răscolită toată Franţa, cei mai mulţi dintre prinţii noştri, care erau compromişi, au fugit, la început numai pentru a se pune în siguranţă. Curînd după aceea, oameni de vază şi tineri înfocaţi s-au dus după ei : primii, datorită legăturilor pe care le aveau cu aceştia, ceilalţi pentru că un asemenea gest avea în sine ceva deosebit, generos şi decisiv. De îndată ce s-au strâns în număr mai mare, s-a născut ideea de a pune în folosul politicii ceea ce pînă atunci îi oferise numai zelul şi hazardul. S-au gîndit că dacă s-ar fi putut crea, cu ajutorul acestor grupuri, un fel de mică putere, ea ar putea acţiona cu succes în interior, ar deveni în ţară o pîrghie a insurecţiei, ar înflăcăra spiritele şi ar stînjeni mişcările, în vreme ce în afară ar fi un titlu sau un pretext pe baza căruia să se adreseze puterilor străine şi să merite atenţia lor. Iată originea emigraţiei, şi se spune că această înaltă concepţie izvorîse din mintea d-lui de Calonne \ sosit prin Elveţia
I*ŢL* suita unuia din principii noştri care pleca din Torino pentru a se stabili în Germania.

Prima grupare s-a constituit la Worms, sub prinţul de Conde. Cea mai cunoscută s-a constituit la Coblentz, sub conducerea celor doi fraţi ai regelui : unul venise din Italia, unde se refugiase la regele Sardiniei, socrul lui ; iar celălalt a sosit prin Bruxelles scăpînd din criza care 1-a făcut pe Ludovic al XVI-lea prizonier la Varennes.

Am fost de la început printre cei ce s-au strîns la Worms. Cînd am sosit acolo, în jurul prinţului nu erau decît vreo cincizeci de oameni. Cu toată efervescenţa tinereţii şi în suflet cu prima pasiune pentru frumos, am alergat acolo împins de ignoranţa inimii mele naive : un capitol din Bayard era lectura, rugăciunea mea de fiecare dimineaţă. Mă aşteptam, odată ajuns la Worms, să fiu înconjurat, îmbrăţişat de toţi fraţii de arme ; dar spre marea mea surpriză, şi aceasta a fost prima mea lecţie despre oameni, în loc să fim primiţi cu căldură, eu şi un tovarăş de drum am fost mai întîi interogaţi şi puşi sub observaţie pînă s'-au asigurat că nu eram spioni ; apoi ne-au cercetat în amănunţime în privinţa intereselor, vederilor şi pretenţiilor care ne-ar fi putut aduce acolo ; în sl'îrşit, s-au depus mari eforturi spre a ne dovedi şi pentru a-1 face pe prinţ să-şi dea seama, aşa cum se făcea cu fiecare nou sosit, că numărul nostru creştea mereu şi depăşea, fără îndoială, încă de pe atunci, locurile şi favorurile pe care prinţul le putea acorda. Tovarăşul meu era atît de şocat, încît îmi propunea să ne întoarcem imediat la Paris.

Cu intenţia de a fi utili sau de a ne da importanţă, noi, cei care constituiam gruparea, făceam cîte trei sau patru, pe rînd, un fel de serviciu regulat pe lîngă prinţ, ziua şi noaptea ; căci atîta vreme cît ne credeam puternici şi de temut nu visam decît

comploturi şi asasinate ; cînd terminam această gardă voluntară, aveam onoarea de a **fi** admişi la masa prinţului. Podoaba ei erau trei generaţii de Conde, împrejurare deosebită, care s-a repetat cu şi mai multă strălucire în armata lui Conde, în care bunicul lupta în centru, în vreme ce fiul şi nepotul conduceau flancurile, în fruntea cărora au fost răniţi, mi se pare, amîndoi în aceeaşi zi.

Prinţesa de Monaco îl urmase pe prinţul de Conde care mai tîrziu s-a căsătorit cu ea ; dar încă de pe atunci ea îi conducea casa şi făcea onorurile. Am putut auzi la această masă comeseni care repetau mereu că eram mai mulţi chiar decît ar fi fost nevoie pentru a intra în Franţa ; că numele prinţului şi o batistă albă erau de-ajuns ; că steaua familiei Conde va răsări din nou ; în sfîrşit, că ocazia era unică şi trebuia să o folosim şi nu aş putea jura că nu au reuşit să-i sugereze prinţului vederi personale foarte elevate.

Worms, prin . natura celor care se adunaseră acolo şi datorită caracterului conducătorului lor, s-a arătat întotdeauna mai ordonat, mai auster, mai disciplinat decît Coblentz, care se remarca prin mai multă agitaţie, mai mult •lux şi mai multe distracţii, de aceea Worms fu numit *tabăra,* iar Coblentz *oraşul* sau Curtea.

Importanţa conducătorului se măsura cu puterea grupării, de aceea prinţul de Conde era îndurerat cînd cineva îl părăsea şi nu uita prea curînd pe nici unul din cei care plecau. Totuşi am alergat şi eu la Coblentz de îndată ce a dobîndit o anume splendoare ; aveam acolo rude, prieteni ; şi .apoi acolo era mai multă strălucire, mai multă agitaţie şi grandoare. In puţină vreme Coblentz deveni focarul unor intrigi

din afară şi interne ; se puteau remarca două partide distincte : Mon&ieur astăzi Ludovic al XVIII-lea, avea ea sfătuitori, confidenţi sau miniştri pe d-nii de Avaray, de Jaucourt şi alţii ; episcopul de Arras, contele de Vaudreuil şi alţii erau sfetnicii monseniorului conte de Artois[I] ; şi chiar de atunci se dădeau toate asigurările că aceşti prinţi prezentau încă din vremea aceea şi destul de clar aceleaşi nuanţe politice care ae spune că i-ar fi caracterizat mai tîrziu ; d-1 de Breteuil, stabilit la Bruxelles^ şi care susţinea că are puteri nelimitate din partea lui Ludovic al XVI-lea, forma un al treilea partid, şi ne complica şi mai mult treburile.

v D-1 de Calonne era pentru noi resursa financiară, iar bătrînul mareşal de Broglie şi mareşalul de Castries erau şefii noştri militari. Viteazul şi capabilul domn de Bouille, plecat din Franţa după afacerea de la Varennes, nu putuse rămîne cu noi şi 1-a urmat pe regele Gustav al III-lea în Suedia.

în acest timp emigraţia luase proporţii, datorită unor largi acţiuni propagandistice. Agenţii ei mergeau din provincie în provincie, prin castele circulau manifeste care-i somau pe toţi gentilomii să se unească în jurul prinţului, spre a contribui împreună cu el la salvarea altarului, a tronului, pentru a-şi salva onoarea şi a-şi recîştiga' drepturile. Se propovăduia o* adevărată cruciadă şi rezultatele erau cu atît mai mari cu cît această idee înfierbînta inimi care erau gata să o accepte. Printre nobili şi printre privilegiaţi nu era unul care să nu se fi simţit adînc rănit de decretele Adunării. Toţi pierduseră,

I *MoTtsieur*, titlu purtat de fratele regelui, moştenitor al tronului în cazwl în care regele ar fi murit fără să aibă succesori (n. tj).

Viitorul Ca rol al X-lea (n. t.).

datorită acestor acte, bunul cel mai de preţ... Aşa că fie din mmie, fie din laşitate sau datorită unui sentiment al ohoarei, emigraţia a devenit o adevărată boală ; oamenii se năpusteau cu furie dincolo de frontiere ; şi ceea ce a contribuit nu puţin la amplificarea ei era faptul că şefii revoluţiei o încurajau în secret, deşi în public aveau aerul că i se opun ; e adevărat că la tribună rosteau vorbe vagi împotriva emigraţiei ; dar aveau mare grijă ca toate ieşirile să rămînă larg deschise. începea zelul să scadă ? Imediat declaraţiile deveneau mai violente şi se lua hotărîrea de a închide strict barierele. Atunci cei rămaşi în urmă erau disperaţi că nu au apucat să profite de momentul favorabil ; dar întîmplă- tor sau din neglijenţă barierele se deschideau din nou şi oamenii se grăbeau să fugă pentru a nu face o nouă greşeală. Prin aceste manevre abile Adunarea îşi ajuta duşmanii să se arunce ei înşişi în prăpastie.

Capetele luminate ale partidului socotiseră la început că o astfel de măsură îi va debarasa de păturile eterogene care le stînjeneau acţiunile şi că averile tuturor acestor expulzaţi voluntari le vor asigura resurse incalculabile. Ofiţerii credeau că fac un gest extraordinar dacă îşi părăsesc regimentele, în timp ce conducătorii, la rîndul lor, îi făceau pe soldaţi să se revolte, pentru a-i sili pe ofiţeri să plece. în felul acesta scăpau de duşmanii care îi paralizau şi totodată îşi făceau nişte colaboratori zeloşi din subofiţeri, care deveniseră eroi ai cauzei naţionale ; din rîndurile lor s-au format marii căpitani care au bătut toate bătrînele trupe străine.

Aşa se făcu deci că, în puţină vreme, la Coblentz se adunase tot ceea ce Curtea Franţei avusese mai ilustru, şi tot ceea ce era bogăţie şi distincţie în

provincie. Eram cu miile, de la toate armele, purtînd tot felul de uniforme şi de toate gradele, am năpădit oraşul şi invadaserăm palatul. Reuniunile noastre de fiecare zi în jurul prinţilor păreau tot atîtea splendide serbări ; era Curtea cea mai strălucitoare ; prinţii erau adevăraţii suverani, în aşa măsură încît bietul elector J, cu totul eclipsat, era pierdut în mijlocul nostru, ceea ce a făcut pe cineva să-i spună o dată în glumă, din naivitate sau pentru a fi spiritual, că în toată mulţimea din palatul lui el era singurul străin...

In totalitate nu eram decît o nobilă şi strălucitoare adunătură ; gruparea noastră oferea imaginea unei dezordini totale. Eram anarhia care se agita în exterior, pentru a restabili, se zicea, ordinea în interior ; o adevărată democraţie luptînd pentru a-şi restabili aristocraţia. De altfel eram, la scară redusă, deosebindu-ne doar prin mici nuanţe, o repetare a tot ce se făcea în Franţa. Aveam printre noi apărători zeloşi şi tenace ai vedhilor noastre forme şi amatori înfocaţi de nou ; aveam constituţionalii noştri, intoleranţii noştri, moderaţii noştri. Aveam empiricii noştri, care regretau foarte mult că nu puseseră mina pe rege pentru a acţiona cu forţa în numele lui, sau pentru a-1 declara pur şi simplu incapabil ; aveam, în fine, iacobinii noştri care voiau să omoare pe toată lumea, să ardă şi să distrugă totul la întoarcere etc.

Prinţii noştri nu exercitau nici o autoritate reală asupra noastră ; erau suveranii noştri, e adevărat, dar noi eram nişte supuşi foarte puţin docili şi ne supăram foarte uşor ; protestam în legătură cu orice ; mai ales împotriva ultimilor sosiţi se îndrepta furia comună, pentru că fiecare dintre ei ne răpea o parte din gloria şi din şansa faptelor de arme, o parte

din speranţele noastre, spuneam noi ! Se ajungea întotdeauna prea tîrziu, strigau cei ce fuseseră primiţi în rîndurile noastre. De-acum nu mai existau merite, se spunea. Dacă o să continuăm să-i primim mereu, pe toţi, în curînd întreaga Franţă va fi de partea noastră şi nu vom mai avea pe cine să pedepsim cînd ne vom întoarce etc.

Ploua pe atunci cu denunţuri de tot felul în legătură cu cei care soseau. Un prinţ de Saint-Maurice, fiul prinţului Montbarey, nu a putut rezista uraganului, cu toate că era ferm sprijinit de către cei mai distinşi, chiar de către prinţ, care binevoi să intervină în favoarea lui, spunînd : „Ei ! domnilor, cine nu are să-şi reproşeze greşeli săvîrşite în vremea Revoluţiei ? Le-am avut şi eu pe ale mele ; uitîndu-le, mi-aţi dat dreptul să intervin şi în favoarea altora." Totuşi d-1 de Saint-Maurice n-a avut altceva de făcut decît să plece cît mai repede : crima lui era aceea, de a fi făcut parte din societatea prietenilor negrilor şi de a fi fost urmărit printre noi, cu înverşunare, de un gentilom din Franche-Comté, care îl acuza pe d-1 de Saint-Maurice că i-ar fi ars cîteva castele. Or, la puţin timp după aceea s-a descoperit că cel cu gura mare nu avusese castel, că nu era din Franche-Comté, că nu era gentilom, că era doar un aventurier...

Totuşi, cu timpul s-a făcut, de bine de rău, o oarecare ordine ; am fost împărţiţi în corpuri şi pe provincii ; ni s-au repartizat cantonamente şi ni s-au dat arme ; au fost aleşi cei care constituiau garda personală a regelui, au fost îmbrăcaţi, echipaţi, plătiţi şi în curînd s-au dovedit a fi o unitate superbă prin ţinută şi disciplină. Coaliţia din Auvergne şi corpul de marină, parte pedeştri, parte călare, s-au remarcat în mod special prin disciplina, prin instruc-

ţia «şi comportarea lor frăţească. Şi niciodată nu ar putea fi suficient admirate devotamentul şi abnegaţia noastră ; fiecare ofiţer nu mai era decît un simplu soldat, obligat la eforturi, la o oboseală cu totul străine de obiceiurile lui şi supus celor mai aspre privaţiuni ; căci nu se plătea nici un fel de soldă şi în curînd mulţi dintre noi nu au mai avut alte resurse decît cotizaţiile camarazilor lor mai înstăriţi. Meritam ceva mai bun sau, mai bine spus, eram demni de o cauză mai bună. Fuseseră grupaţi cu grijă la un loc toţi ofiţerii din acelaşi regiment spre a prezenta un cadru gata format pentru soldaţii lor, care, credeam noi, aveau să li se alăture în grabă, de îndată ce îi vor fi zărit : într-atîta eram. de orbiţi ! Dintr-un motiv asemănător gentilomii fuseseră grupaţi în acelaşi fel, după provincii, neîndoindu-ne de înfluenţa lor fericită asupra populaţiei ; boala noastră era de a ne crede mereu doriţi, aşteptaţi, adoraţi...

Aveam raporturi directe cu aproape toate Curţile, Prinţii aveau trimişi acreditaţi la aceste Curţi şi la rîndu'l lor primeau pe trimişii Curţilor la Coblentz. Monseniorul conte de Artois s-a dus la Viena, cred, dar în orice caz e sigur că s-a dus la Pillnitz. Nobilimea, in corpore, i-a scris Catherinei, de la care am primit un ambasador, pe d-1 Ro- manzoff. Împărăteasa vedea cu bucurie pregătindu-se o furtună în sudul Europei ; aţîţa cu plăcere un incendiu care putea să-i devină foarte favorabil, fără s-o coste nimic ; de aceea se arăta plină de sentimente calde şi pasionată în promisiunile făcute. Nu pierdea speranţa, în această împrejurare, de a-l păcăli pe Gustav al III-lea, a cărui activitate în vecinătatea ei îi era inoportună ; se spune că îl convinsese să meargă în cruciadă flatîndu-1 cu ideea

că el va fi generalisimul. Nu ştiu dacă acest prinţ, foarte inteligent şi talentat şi în mod cert un om excepţional pentru vremea lui, s-a lăsat influenţat ; dar este adevărat că ne-a făcut cunoscută dorinţa lui de a lupta personal alături de noi. Cînd a plecat de la Aix-la-Chapelle pentru **a** lua în Suedia ultimele măsuri în această privinţă, l-am auzit spunînd, în timp ce îşi lua rămas bun de la prinţesa de Lamballe : Ne vom revedea în curînd ; deocamdată însă, în ceea ce mă priveşte sînt obligat la unele demersuri, la unele menajamente ; căci rolul meu este dintre cele mai delicate ; să ştiţi că eu, deşi vreau să mă reîntorc pentru a lupta în fruntea aristocraţilor din ţara domniei voastre, la ei acasă, sînt cel dintîi dintre democraţi în ţara mea etc."

Primeam chiar trimişi de-ai lui Ludovic al XVI-lea care în public prezentau mesaje reprobatoare, dar participau la conferinţe confidenţiale în care poate că discutau cu totul altfel. Cel puţin acţionau ca şi cum aşa ar fi fost, spunînd sus şi tare că regele era captiv şi că nu trebuia să luăm în seamă nici unul din ordinele sale ; că trebuia să facem exact invers decît era el obligat să spună : că dacă ne îndemna la pace însemna că ne cere să facem război...

în vremea aceasta emigraţia noastră se prelungea, în# ciuda tuturor promisiunilor care ni se făceau şi a tuturor speranţelor în care ne legănam ; şi cu ce iluzii, cu ce poveşti, cu ce absurdităţi nu ne tot amăgeau nerăbdarea, fie pentru că voiau să prevină descurajarea noastră, fie pentru că se amăgeau ei înşişi. Unii s-au amuzat, făcînd un calcul după scrisori şi după gazete, potrivit căruia noi am pus în mişcare aproape două milioane de oameni, în mai puţin de optsprezece luni, fără însă ca noi să fi văzut măcar

un soldat. „Da, ne spuneau foarte confidenţial cei mai iniţiaţi, deoarece trupele fac marşuri numai noaptea pentru a-i surprinde mai bine pe democraţi, sau pentru că ziua trec doar în plutoane şi fără uniformă", sau altele de felul acesta. Pe de altă parte, mai era şi mulţimea de scrisori pe care ni le arătam unii altora, din toate ţările şi din cele mai bune izvoare, într-un stil enigmatic care credeam că nu poate fi înţeles decît de noi. Unuia i se scria că fuseseră expediate pentru ţara lui cincizeci de mii de cristale de Boemia ; un altul era prevenit că în curînd vor fi trimise zece mii de porţelanuri de Saxa ; unui al treilea i se anunţau douăzeci şi cinci de mii de saci de cacao, şi alte prostii de felul acesta.

Oare cum se poate, mă gîndesc eu acum, ca oameni inteligenţi, căci erau desigur mulţi oameni cu judecată printre noi, ca foşti miniştri care ne-au guvernat, sau alţii care erau destinaţi să devină puteau să ne spună asemenea baliverne ; sau cum se face că bunul nostru simţ înnăscut, al nostru, al mulţimii, nu ne-a îndemnat să le rîdem în nas ? Dar nu, noi rămîneam tot atît de convinşi că ne vom vedea speranţele împlinite, că momentul acela se apropia în mod sigur, că va trebui doar să ne arătăm, că eram doriţi cu ardoare, că toţi vor cădea la picioarele noastre...

Aici, împăratul, care mă întrerupsese adesea pentru **a** rîde şi a glumi, mi-a spus foarte serios : „Cît de fidel trebuie să fie tabloul pe care-1 faci ; căci îi recunosc pe mulţi dintre ai voştri ! într-adevăr dragul meu, şi să nu fie cu supărare, pălăvrăgeala, credulitatea, inconsecvenţa, prostia chiar, am putea spune^ în ciuda inteligenţei lor, părea că-i

caracterizează în mod special. Uneori cînd, vrînd să mă distrez, mă lăsam antrenat de ei şi slăbeam frîul şi ca să îi încurajez la confidenţe, am auzit şi eu, la Tuileries, pe vremea Consulatului sau a Imperiului, lucruri asemănătoare cu celé pe care mi le-ai relatat; nimeni nu se îndoia niciodată de nimic ; dragostea francezilor pentru regele lor trecuse în întregime asupra mea, spuneau ei ; de-acuma puteam face tot ce voiam, trebuia să mă folosesc de această situaţie, nu voi întîmpina niciodată altă piedică decît o mînă de incorigibili, blestemaţi de toţi. Această contrarevoluţie atît de temută, îmi spunea un altul, nu fusese pentru mine decît un joc de copil, nu mi-a scăpat nici o clipă din mîini. Şi, veţi crede oare ! nu mai lipseşte, îmi spunea el insinuant, decît să substituim culoarea albă celeilalte care ne-a făcut atîta rău peste tot. Imbecilul, aceasta era singura pată pe care ne-o mai găsea. Rîdeam din milă, deşi îmi era greu să mă stăpînesc ; dar în ceea ce-l priveşte, el era de o perfectă bună credinţă, pe deplin convins că gîndeşte la fel ca mine şi, mai mult, că toată lumea gîndea ca el. Dar continuă !"

Apariţia la Coblentz a ducelui de Brunswick şi sosirea regelui Prusiei în fruntea trupelor sale au fost un prilej de mare bucurie şi de speranţă pentru toţi cei din emigraţie. Cerul se deschidea, în sfîrşit, în faţa noastră ; se exclama : o să ne reîntoarcem deci pe pămîntul făgăduinţei. Totuşi, oamenii cu judecată şi cu experienţă au spus de la bun început că această criză a noastră va avea acelaşi sfîrşit ca toate cele care îi seamănă în istorie ; că nu vom fi decît instrumente sau pretexte pentru străinii care nu urmăreau decît interesele lor şi nu aveau pentru noi nici un fel de simpatie.

D-l de Cazales, care în puţină vreme cîştigase multă experienţă, ne-a spus răspicat acest lucru. Ii priveam extaziaţi pe prusacii care defilau pe străzile Coblentzului în drum spre frontierele noastre. „Tineri fără minte, ne-a spus el, admiraţi cu simpatie această armată şi tot alaiul ei ; vă bucuraţi de înaintarea ei; îngroziţi-vă mai degrabă f în ceea ce mă priveşte, eu aş vrea să-i văd pe toţi soldaţii ăştia, pînă la ultimul, în Rin. Vai celui care-i cheamă pe străini în ţara lui ! O, prieteni ! continuă el cu înflăcărare, nobilimea franceză nu va supravieţui acestor momente ; va încerca durerea de a pieri departe de leagănul ei. Eu sînt mai vinovat decît alţii; văd acest lucru şi totuşi procedez ca toţi ceilalţi ; dar numai pentru că nu pot împiedica nimic. Repet, vai celui care se adresează străinilor şi se încrede în ei !"...

Planul, dorinţa prmţilor noştri era ca Monsieur.[I], în calitate de moştenitor al tronului şi locţiitor firesc al lui Ludovic al XVT-lea, să se proclame, avînd în vedere captivitatea regelui, regent al regatului, în momentul în care va pune piciorul pe teritoriul francez ; ca el să meargă împreună cu emigranţii în fruntea expediţiei şi ca aliaţii, venind în urma lui, să nu fie decît auxiliarii noştri; dar aliaţii nu făcură dccît să ridă de aceste planuri ; ne-au pus la coadă, sub ordinele şi bunul plac al generalisimului Brunswick ; fiind astfel precedaţi de cel mai absurd dintre manifeste ; dar măcar ne-a salvat de un ridicul şi de o mîrşăvie care nu ne aparţineau.,.

In ceea ce ne priveşte pe noi, cei care alcătuiam mulţimea, eram departe de a prevedea nenorocirile

I Prinţul de Provence, conte de Lille, viitorul Ludovic al XVIlWea (n. t.)

ce ne aşteptau : am pornit la drum cu bucurie ; nu era printre noi nici unul care peste cincisprezece zile să nu se vadă la el acasă, triumfător în mijlocul vasalilor lui, supuşi, umiliţi şi mai numeroşi. încrederea noastră nu ar fi admis nici o obiecţie, nici o îndoială ; în acest sens am să dau un exemplu, care, deşi personal şi foarte mărunt în sine, era totuşi caracteristic pentru toţi. Treceam prin oraşul Trêves ; unul dintre unchii mei de al doilea grad fusese guvernator al oraşului pe vremea războiului de succesiune, din partea lui Ludovic al XIV-lea, cît timp oraşul a fost cucerit. M-am dus să-i văd mormîntul ; era într-o capelă a călugărilor din oraş. înflăcărarea vîrstei, şi cea de moment, m-au îndemnat să-i ridic un monument cu o inscripţie superbă, potrivită împrejurărilor. Nu mă îndoiam de nimic ; nu la fel se întîmpla şi cu bunii călugări. Starețul mi-a cerut să mă înţeleg în această privinţă cu d-l abate, un fel de episcop, de episcop german. Rezerva lui, lipsa de entuziasm cu care a întîmpinat proiectul meu cavaleresc, deşi avea titluri de nobleţe, m-au făcut la început să fiu foarte pornit împotriva Iui ; dar cînd, după cîteva ocolişuri, mi-a spus că în împrejurările de-atunci... prudenţa... înţelepciunea... dacă vor intra francezii în oraş .. La aceste ultime cuvinte indignarea mea a ajuns la cuhne ; a fost atlt de mare că nu mi-a mai îngăduit să-i replic ; am ieşit de îndată rîzînd cu dispreţ şi mînie, convins fiind că lăsam **acolo** pe cel mai îngrozitor dintre iacobini ; şi numai **o** generozitate înnăscută şi respectul faţă de mine însumi m-au împiedicat să-mi aţîţ camarazii care desigur că ar fi făcut ravagii. Vai ! Totuşi, d-l abate vedea mult mai limpede situaţia decît mine ; căci n-au trecut nici trei săp- tămîni şi republicanii au ajuns în Trêves, bietul

abate a trebuit să fugă, iar cenuşa bunului meu unchi a fost profanată de necredincioşi.

Dealtfel, de îndată ce am început operaţiunile, de îndată ce am pus piciorul pe pămînt francez, ne-a fost foarte uşor — ar fi însemnat altminteri să fim idioţi sau orbi — să ne dăm seama că, la urma urmei, era posibil să ne fi înşelat. Eram în mijlocul prusacilor care ne încătuşau orice mişcare ; nu puteam merge înainte, nici la dreapta, nici la stînga fără permisiunea lor, şi nu ne-o acordau niciodată. Hrana, toate resursele noastre depindeau numai de voinţa lor ; încercam ruşinea de a ne prezenta ca sclavi în ţara în care pretindeam că sîntem stăpîni.

Cît despre compatrioţii noştri, în loc de a ne primi ca pe niste eliberatori, cum nu ne îndoiserăm că se va în- tîmpla, nu ne-au arătat decît dispreţ şi repulsie. Cîţiva seniori, castelani sau alţii, au venit să ni se alăture, dar toată populaţia fugea cînd ne apropiam ; eram primiţi cu o ostilitate plină de reproşuri în priviri şi cu tăcerea întunecată a dezaprobării...

Dar oricum, iată-ne în Franţa, în spatele armatei prusace, care continuă să obţină strălucite succese, lăsîndu-ne la trei sau patru etape de marş în urmă ; şi, fie pentru a-şi bate joc de noi, fie pentru că îi asiguraserăm că toate oraşele îşi vor deschide porţile la vederea noastră, fie pentru a scăpa de prezenţa noastră inoportună, ne-au dat sarcina să asediem Thionville. Ne-am apropiat de cetate şi o ciudăţenie a hazardului a făcut ca tocmai corpul marinei să fie opus voluntarilor naţionali din Brest ; s-au recunoscut şi numai Dumnezeu ştie ce ploaie de epitete şi de injurii s-a declanşat îndată şi dintr-o parte şi diri . cealaltă.

Totuşi, cetatea din Thionville este, după cum se ştie, una dintre cele mai puternice ; or, noi nu aveam armament şi nu o . puteam cuceri numai cu ghearele şi cu dinţii, şi atunci au început importante negocieri pentru a obţine de la austriecii din Luxembourg două tunuri de douăzeci şi patru ; după nenumărate parlamentări, tunurile au sosit, în sfîrşit, triumfătoare şi cu aceste formidabile arme am somat cetatea să se predea, şi pentru că a refuzat, am tras noaptea asupra ei, fără nici un folos, cî- teva sute de ghiulele. Cînd m-am întors din emigraţie, întîmplarea a făcut să mă întîlnesc cu generalul Wimpfen, comandantul cetăţii, care m-a întrebat ce intenţii aveam cînd am făcut gluma aceea proastă. „Cred că se conta pe dumneavoastră." — „Dar chiar dacă ar fi fost aşa, îmi spunea el, şi tot ar fi trebuit să mă aduceţi în situaţia de a mă preda. Doar nu v-aţi închipuit că ar fi trebuit să vă rog chiar eu să mă luaţi prizonier"...

În curînd însă această situaţie burlescă a devenit extrem de serioasă ; scena s-a schimbat ca prin farmec şi nenorocirile noastre au apărut de îndată în toată goliciunea lor îngrozitoare. Fie că fusese vorba de trădare sau de slăbiciune, fie din vreun interes al politicii sale sau din cauza vreunei boli care bîntuia prin armata sa ; fie datorită forţei reale sau poate numai datorită abilităţii generalului francez, regele Prusiei a dus cu el tratative secrete, a făcut dintr-odată cale întoarsă şi s-a îndreptat spre frontieră evacuînd teritoriul Franţei. Atunci a început pentru noi cel mai îngrozitor dezastru : vorbele nu ar putea arăta tratamentul nedemn la care am fost supuşi, nici resentimentul îndreptăţit de care s-au umplut inimile noastre generoase împotriva prusacilor, aliaţii noştri. I-au înjosit pe prinţii noştri, nu i-au mai

recunoscut, i-au insultat ; noi am fost jefuiţi de echipajele, de efectele noastre cele mai necesare, chiar de lenjerie ; am fost maltrataţi în mod josnic ; şi astfel, claie peste grămadă, am fost împinşi şi aruncaţi dincolo de frontieră de prietenii, de aliaţii noştri ! ! !

In ceea ce mă priveşte, încă de la începutul retragerii, sfîrşit fiind de oboseala marşurilor prea lungi făcute prin noroaie şi sub torente de ploaie, gîrbovit de o muschetă şi de un echipament care era primejdios doar pentru mine, am profitat de prerogativele mele de voluntar pentru a ieşi din rîndurile armatei spre a mă retrage de unul singur, după puterile mele. Plecam cînd puteam, nu mergeam niciodată la halta comună ; mă adăposteam în prima fermă pe care o întîlneam în cale ; şi fie că am fost norocos, fie că într-adevăr ţăranii erau buni la suflet şi nu erau deloc porniţi împotriva noastră, plecam mai departe fără incidente...

De îndată ce am ieşit din Franţa, ni s-a comunicat că trebuie să ne dizolvăm ; dar această somaţie nu era necesară : nevoile, lipsurile de tot felul făceau ca dizolvarea noastră să fie suficient de indispensabilă. Ne-am răzleţit ; fiecare pleca într-o direcţie aleasă la întîmplare avînd ca tovarăşi de drum disperarea şi furia Am străbătut ca fugari, făcînd cea mai mare parte a drumului pe jos, cîţiva dintre noi aproape dezbrăcaţi, locurile prin care în trecut am cunoscut strălucirea şi luxul. Eram fericiţi cînd nu ni se închideau uşile, cînd nu eram respinşi cu brutalitate ! într-o clipă am ajuns să fim alungaţi în mod oficial de peste tot ; ni s-a interzis şederea sau intrarea în toate statele vecine ; am ajuns pînă departe şi ne-am tî- rît prin toată Europa oferind

spectacolul mizeriei noastre, care ar fi trebuit să fie o mare lecţie de morală şi **de** politică pentru popoare, pentru cei mari şi pentru regi.

Intre timp, faptele de arme ale francezilor i-au făcut pe străini să ispăşească în modul cel mai crunt josniciile cu care ne copleşiseră ; căci pentru noi a fost un fel de consolare cînd vedeam onoarea emigraţiei refugiindu-se în armata lui Conde, care s-a arătat în faţa tuturor şi s-a înscris în istorie ca un model de loialitate, de valoare şi constanţă.

Iată, sire, acea prea faimoasă epocă şi hotărîrea fatală care a fost pentru mulţi dintre noi doar o greşeală datorată tinereţii şi lipsei de experienţă. Totuşi, acestora, nimeni decît ei înşişi nu are dreptul de a le reproşa ceva. De altfel, greşeala se datora numai educaţiei noastre politice, care nu ne învăţa să facem distincţie între îndatoririle noastre şi ne îndemna să dăruim numai prinţului ceea ce aparţinea întregii patrii. Greşelile trec odată cu generaţiile, numai adevărurile rămîn ! De aceea, în viitor, cînd pasiunile adverse se vor fi stins, cînd nu va mai exista nici urmă de interese contrare sau din orbirea şi furia partidelor, atunci ceea ce a fost îndoielnic pentru noi va ii un lucru cert pentru alţii. Ceea ce era scuzabil sau chiar licit pentru noi, cei care ne aflam între o veche stare de lucruri ce se sfîrşea şi una nouă ce se ridica, va fi considerat ca fiind o mare vină de către cei care se vor bucura de a fi călăuziţi de doctrine ferme. Atunci, se va considera ca literă de lege : 1. Că cea mai mare dintre toate crimele e aceea de a-i introduce pe străini în sînul patriei j 2 Că suveranitatea nu poate fi rătăcitoare ; că e inseparabilă de teritoriu şi rămîne legată de masa cetăţenilor ; 3. Că patria nu poate fi călătoare şi că

ea este imuabilă şi e numai pe pămîntul sfînt care ne-a dat naştere şi în care se odihnesc osemintele părinţilor noştri. Acestea sînt marile maxime şi încă multe altele, cărora le-a dat naştere emigraţia noastră ; acestea sînt marile adevăruri care vor rodi pe nenorocirile noastre !

„Foarte bine, a spus împăratul, foarte bine ; iată ce înseamnă să fii fără prejudecăţi ! Iată vederi cu adevărat filozofice ! Nu se va putea spune despre dumneata că nu ai ştiut să profiţi de lecţia pe care ţi-au dat-o epoca şi adversităţile timpului." — „Sire, în timpul şederii noastre pe bordul lui *Northumberland,* şi profitînd de răgazul pe care ni-1 oferea traversarea, englezii au atins de mai multe ori, în discuţiile lor cu noi, acest punct delicat ; orbiţi de războiul în care luptaseră cu *îuvie* împotriva noastră şi de maximele cu care interesele momentului umpleau ziarele, în opoziţie chiar cu doctrinele lor naţionale, ne vorbeau despre meritele emigraţiei, despre virtuţile la care fuseseră martori şi găseau că naţiunea era vinovată pentru că îi rezistase. Dar cînd argumentele se complicau prea mult şi voiam să punem brusc capăt discuţiei obţineam acest lucru printr-un singur cuvînt, le spuneam : „închipuiţi-vă că aţi fi pe vremea revoluţiei voastre ; închipuiţi-vă că Iacob al II-lea vă ameninţă de pe malul opus şi sub drapel francez, deşi e înconjurat de cei care-i erau credincioşi, ce aţi fi făcut ? Şi dacă Ludovic al XlV-lea vi l-ar fi readus la Londra, în fruntea a cincizeci de mii de francezi, care pe urmă şi-ar fi stabilit garnizoana la voi ; cum v-aţi fi simţit ! «Ah !... Dar... Ah \» spuneau ei, căznindu-se să găsească vreo diferenţă ; şi neputînd găsi vreuna începeau să rîdă şi tăceau." — „într-adevăr, observă împăratul, nu se putea replica nimic." Şi a început să recapituleze cu

rapiditate şi cu clarviziunea lui obişnuită, diferitele subiecte pe care i le-am relatat : s-a oprit asupra absurdităţii, asupra inconsecvenţei, asupra marii erori a emigraţiei noastre, asupra prejudiciilor reale pe care ea le-a adus Franţei, regelui, nouă înşine. „Aţi instaurat, aţi consacrat în politica Franţei, spunea el, o sciziune asemănătoare cu aceea pe care catolicii şi protestanţii au produs-o în viaţa religioasă a Europei; şi cîle nenorociri nu au decurs de aici ! Reuşisem să îi distrug consecinţele ; dar nu vor renaşte oare ?" Şi a vorbit pe larg despre mijloacele pe care le folosise pentru a distruge acest flagel, despre precauţiile pe care trebuise să le ia, despre rezultatele pe care le dorise. Cum se schimbau toate cînd vorbea el ; cum mi se părea că cresc pe măsură ce vorbea el ! „Şi ciudăţenia situaţiei mele, observa el, consta în faptul că în toate împrejurările eu însumi navigam întotdeauna printre stîncile ascunse.

Fiecare judecind după propria-i capacitate, atribuia unor sentimente, unor simple prejudecăţi, unor calcule mărunte ceea ce nu era pentru mine decît clarviziune, concepţii generoase şi maxime de stat de cea mai înaltă elevaţie ; ai fi zis că domneam asupra unor oameni care, ca inteligenţă, erau nişte pigmei : nu eram înţeles de nimeni. Partidul naţional nu încerca decît invidie şi resentimente văzîndu-mă ce fac în favoarea emigranţilor ; şi aceştia, la rîndul lor, erau încredinţaţi că nu căutam decît să-mi dau mai multă strălucire cu ajutorul lor. Bieţii oameni !...

Totuşi în ciuda orbirii şi a prejudecăţilor reciproce, îmi atinsesem scopul şi obţinusem satisfacţia de a lăsa totul calm în port cînd mă avintam pe mare, pornind spre realizarea marilor mele planuri"...

Sîmbătă 3

Vremea s-a mai îndreptat. împăratul a încercat să se plimbe prin grădină... în timp ce se plimba, a vorbit mult despre o călătorie pe care o făcuse în Bourgogne pe la începutul Revoluţiei. Era ceea ce numea el *Călătoria lui sentimentală* [I] la Nuits ; ajungînd acolo s-a dus să ia cina la camaradul său Gassendi[II], pe atunci căpitan în regimentul lui, care era căsătorit cu fiica unui medic destul de bogat din localitate. Tînărul călător, spunea el, şi-a dat repede seama de deosebirile de vederi politice dintre socru şi ginere : gentilomul Gassendi era, fireşte, aristocrat, iar medicul un patriot înflăcărat. Acesta găsi îp convivul străin un puternic sprijin şi a fost atît de încîntat de acest lucru încît a doua zi dis-de-dimineaţă i-a făcut o vizită de recunoştinţă şi simpatie. Apariţia unui tînăr ofiţer de artilerie, dotat cu o logică riguroasă şi cu o limbă ascuţită, spunea împăratul, însemna un aliat preţios şi rar prin partea locului. Tînărului călător i-a fost uşor să observe că făcea senzaţie. Era o zi de duminică şi oamenii îşi ridicau pălăriile în faţa lui din celălalt capăt al străzii. Totuşi, acest triumf n-a fost lipsit de eşecuri. El mergea des la o doamnă Maret sau Muret, cu care un alt camarad părea să fie în foarte bune relaţii ; or, acolo era bîrlogul aristocraţiei din canton, deşi doamna nu fusese decît soţia unui negustor de vinuri ; dar era foarte bogată şi cunoştea perfect bunele maniere ; era ducesa acelor locuri, remarca împăratul. Toţi gentilomii de prin împrejurimi erau

I Aluzie la lucrarea scriitorului englez Lav^rence Sterne, *Călătoria sentimentală* (1768), inspirată clintr-un voiaj pe care autorul îl făcuse în Franţa (n. i).

II *Gassendi* (1748—1828), general de artilerie, membru al Consiliului de Stat, conte al Imperiului (n. t.).

adunaţi în casa ei. Tînărul ofiţer dăduse peste un adevărat viespar, spunea el, şi a fost silit să-1 înfrunte ; dar partida nu era egală. în toiul disputei se anunţă sosirea primarului. „Credeam că e un ajutor pe care cerul mi-1 trimite în acel moment de criză, spunea împăratul, dar el se dovedi mai rău decît toţi. Parcă îl văd pe blestematul acela împopoţonat ca de duminică şi dîndu-şi ifose cu haina lui stacojie : era un nemernic. Din fericire, m-a salvat generozitatea gazdei sau poate o secretă afinitate de păreri...

în întreaga Franţă, remarca împăratul, exista atunci o diversitate de opinii. în saloane,-pe străzi, în timpul călătoriilor, prin hanuri, toţi erau gata să ia foc şi te puteai foarte uşor înşela în privinţa forţei unui partid sau a opiniilor, care variau după cum te aflai într-un loc sau altul. Aşa bunăoară, un patriot putea cu uşurinţă să fie copleşit dacă se găsea într-un salon sau într-o adunare de ofiţeri, căci se vedea pus în minoritate ; dar de îndată ce ajungea în stradă sau printre soldaţi se regăsea în mijlocul întregii naţiuni. Chiar şi ofiţerii au fost cîştigaţi de ideile momentului, mai ales după faimosul jurămînt faţă de *Naţiune, Lege şi Rege.* Pînă atunci, continuă împăratul, dacă aş fi primit ordin să întorc tunurile împotriva poporului, nu mă îndoiesc că obişnuinţa, prejudecăţile, educaţia, numele regelui m-ar fi îndemnat să mă supun ; dar din momentul în care a fost repetat jurămîntul naţional, s-a terminat cu toate, n-aş mai fi dat ascultare decît naţiunii. înclinaţiile mele naturale se găseau din acel moment în deplină concordanţă cu datoria mea şi se potriveau perfect cu metafizica Adunării. Totuşi, trebuie să recunoaştem că ofiţeri patrioţi erau

puţini ; dar cu acea pîrghie pe care o reprezentau soldaţii, ei conduceau regimentul, şi voinţa lor era lege. Camarazii din tabăra opusă, chiar şi şefii, apelau la noi în toate momentele de criză. îmi amintesc, de exemplu, spunea el, că l-am scăpat de furia populaţiei pe unul de-ai noştri care cîntase la fereastra sălii noastre de mese celebra romanţă *O, Richard 1, O regele meu*. Atunci nu bănuiam deloc că într-o bună zi această arie avea să fie, din nou, proscrisă din cauza mea. Ca şi în 10 august, cînd am văzut cum este ocupat palatul Tuile- ries şi regele este făcut prizonier, nici prin gînd nu mi-a trecut că eu îi voi lua locul şi că palatul va fi locuinţa mea."

Şi; stăruind asupra acelei zile de 10 august, spuse :

„In epoca aceea hidoasă mă găseam la Paris şi locuiam pe strada Mail, lingă Piaţa Victoriilor. Cînd am auzit toc- sinul şi am aflat vestea că palatul Tuileries este asediat, am alergat spre Carrousel, la Fauvelet, fratele lui Bour- rienne, care avea acolo un magazin de mobilă. îmi fusele coleg la şcoala din Brienne. Din casa aceea, pe care, în treacăt fie spus, nu am mai reuşit s-o regăsesc în urma marilor schimbări care s-au operat, am putut să urmăresc în voie toate evenimentele zilei. înainte de a ajunge la Carrousel, întîlnisem pe strada Petits-Champs o ceată de oameni hidoşi care purtau un cap tăiat în vîrful unei sulițe. Văzîndu-mă convenabil îmbrăcat şi părindu-li-se că sînt un domn, m-au oprit şi mi-au spus să strig Tra- *iască naţiunea !* ceea ce,este de înţeles, am făcut fără nici o dificultate.

Palatul era asediat de cele mai abjecte lepădături. în mod cert, regele avea ca să se apere cel puţin tot atîteu trupe cîte avusese după aceea Convenţia la 13

vendémiaire, şi duşmanii acesteia erau foarte disciplinaţi şi redutabili. Cea mai mare parte a gărzii naţionale era alături de rege : îi sîntem datori această precizare."

Aici marele-mareşal spuse că el a făcut parte tocmai dintr-un batalion ce se număra printre cele mai devotate, în cîteva rînduri puţin a lipsit ca să fie masacrat de popor pe cînd se întorcea singur acasă. Am făcut remarca, noi, ceilalţi, că în general, la Paris, garda naţională a demonstrat în mod constant virtuţile statutului ei : respectarea ordinii, devotament faţă de autorităţi, grija de a nu se comite jafuri şi ura faţă de anarhie ; împăratul era de aceeaşi părere.

„După ce palatul a fost luat cu asalt şi regele dus in mijlocul Adunării, continuă el, m-am hazardat să intru în grădină. Niciodată de atunci încoace, pe nici un cîmp
de luptă nu mi s-a părut că sînt mai multe cadavre ca atunci cînd am văzut grămezile de soldaţi din garda elveţiană ucişi ; poate şi pentru că locul strimt în care zăceau făcea să sară în ochi numărul mare al morţilor, sau poate fiindcă era pentru prima oară cînd încercam o asemenea emoţie. Am văzut femei de condiţie bună pro- fanînd cadavrele elveţienilor cu cele mai josnice indecenţe. Am trecut prin toate cafenelele din jurul Adunării : peste tot fierberea ajunsese la culme ; în inimile oamenilor clocotea mînia care, de altfel, se putea citi pe feţele lor, deşi nu toţi erau din clasele de jos * şi pesemne că localurile acelea aveau zilnic aceiaşi clienţi ; fiindcă, deşi nu aveam nimic deosebit în ţinută, sau poate pentru că faţa mea era mai calmă, mi-am dat seama imediat că

atrăgeam priviri ostile şi neîncrezătoare, de parcă aş fi fost un străin sau un suspect."

Duminică 4

Vremea s-a îmbunătăţit. Împăratul a cerut să-i fie adusă caleaşca şi a mers foarte departe pe jos pînă ce caleaşca a reuşit să-1 ajungă din urmă. Am făcut două tururi.

S-a vorbit despre balurile mascate ; împăratului îi plăccau în mod deosebit şi cerea foarte des să se organizeze astfel de baluri...

La aceste baluri împăratului îi plăcea foarte mult să audă cum e insultat şi chiar provoca insultele. Odată, la Cambaceres, a rîs cu multă poftă cînd doamna de ***, despre care el pretindea că, din cauza firii ei, devenea foarte repede o persoană acră, a spus că ,,la bal se găsesc oameni care ar trebui daţi pe uşă afară şi care/ fără îndoială» au intrat cu bilete de furat".

Altădată a făcut-o pe blinda şi timida doamnă de Megrigny să se ridice şi să plece rnînioasă, cu lacrimi în ochi, spunînd că în modul cel mai evident se abuzează faţă de ea de libertatea-pe care ţi-o dă un bal mascat. Împăratul i-a amintit de o foarte remarcabilă favoare pe care i-o acordase mai demult, adăugind că nimeni tiu se îndoieşte de faptul că ea a plătit-o cu dreptul seniorului. „Or, spunea împăratul, numai eu puteam să-i spun acest lucru fără să o jignesc, fiindcă aşa se vorbea, dar eu eram sigur că nimic nu era adevărat." Iată povestea.

Mergînd să se încoroneze la Milano \ împăratul a înnoptat la Troyes. I-au fost prezentaţi reprezentanţii autorităţilor şi printre aceştia şi o tînără petiţionară care urma să se mărite şi venea să-i solicite o

favoare de ordin material. Or, spunea el, împăratul voia să facă un gest răsunător, care să fie pe placul celor din regiune ; împre- juraroa i s-a părut binevenită şi a folosit această ocazie cu o extraordinară graţie. Tînăra persoană (era d-na de Megrigny) făcea parte 'dintr-o familie foarte suspusă, dar care fusese complet ruinată prin plecarea în emigraţie. Abia se reîntorsese în locuinţa mizeră a părinţilor ei, cînd un paj intră cu multă zarvă aducînd decretul prin care împăratul îi dădea o'rentă de treizeci de mii de franci sau mai mult. E lesne de închipuit ce ecou şi ce efect a avut un asemenea eveniment. Totuşi, spunea împăratul, cum nimic nu putea egala farmecul şi desăvîrşita drăgălăşenie a tinerei solicitante, lumea spunea că atracţiile ei ar fi contribuit şi ele la gestul lui galant, deşi el părăsise oraşul după cîteva ore şi nici nu s-a mai gîndit la cele întîm- plate. Se ştie însă cum se născocesc poveştile ; şi cum ea era soţia unuia dintre scutierii lui şi venea frecvent Ia Curte, toate acestea au fost amestecate, cum e obiceiul, în aşa fel şi atît de bine încît, fiind după aceea numită subguvernantă a regelui Romei, această alegere a scandalizat-o pentru moment pe severa d-nă de Montesquiou, care se temea, spunea împăratul, că este vorba de un aranjament.

împăratul spuse că a repetat la Torino graţioasa galanterie de la Troyes în persoana d-nei de Lascaris ; şi, de altfel, în amîndouă cazurile considera că avea de ce să fie mîndru de generozitatea lui, ale cărei roade le-a şî cules. Amîndouă familiile i s-au arătat ataşate şi recu- noscătoare.

în această ordine de idei, se întreba care ar putea fi sentimentele piemontezilor fată de el. Avea,

spunea el, o afecţiune particulară faţă de această provincie. D-l de Saint-Marsan despre care el crede că i-a rămas credincios pînă la capăt, 1-a asigurat în momentul dezastrelor noastre, spunea el, că Piemontul s-a arătat a fi una din cele mai bune provincii.

„De fapt, continuă împăratul, piemontezilor nu le plăcea să fie un stat mic ; regele lor era un adevărat senior feudal căruia trebuia să-i faci curte sau de care trebuia să te temi. Avea mai multă putere şi mai multă autoritate decît mine care, fiind împărat al francezilor, nu eram decît un magistrat suprem, vegheam la aplicarea legilor şi nu mă puteam dispensa de ele ! Aş fi putut interveni eu ca un curtean să nu mai fie urmărit pentru neplata datoriilor ? Aş fi putut opri eu o acţiune judiciară împotriva cuiva ? etc."

în timpul conversaţiei de la cină, împăratul a întrebat dacă s-a calculat cantitatea de apă fluvială care se vărsa în Mediterană şi în Marea Neagră şi, pornind de aici, a spus că ar fi vrut să se fi calculat cantitatea de apă fluvială a Europei şi să se fi stabilit proporţiile fiecărei văi şi ale fiecărui fluviu. Regreta foarte mult că nu a prezentat această problemă ştiinţifică. Acesta era marele său sistem, spunea el. îi venea o idee utilă, ciudată, interesantă : „La ceremonialul deşteptării sau în discuţiile mele mai familiare puneam întrebări analoage membrilor Institutului şi dădeam ordin să fie rezolvate. Soluţia devenea de domeniul public; era' analizată, combătută, adoptată sau respinsă ; orice poţi obţine în felul acesta ; iată calea progresului pentru o mare naţiune dotată cu mult spirit şi cu multă inteligenţă".

împăratul mai remarcă, în legătură cu acest subiect, că niciînd geografia nu a făcut atîtea

progrese ca astăzi şi că ele sînt datorate şi expediţiilor lui. A vorbit apoi despre canalele navigabile pe care le-a construit în Franţa. îl menţiona în special pe cel dintre Lyon şi Strassbourg, despre lucrările căruia spunea că sînt suficient de avansate ca să-i oblige să le termine. Aprecia că din treizeci de milioane, douăzeci şi patru au şi fost folosite.

„Astăzi se comunică în interior de la Bordeaux la Lyon şi Paris. Am construit un mare număr de canale ; aveam în proiect şi mai multe"...

Cineva a spus atunci că dacă cerul i-ar fi dăruit împăratului o domnie de şaizeci de ani, ca lui Ludovic al XlV-lea, el ar fi lăsat în urma sa multe lucruri mari. „Dacă cerul mi-ar fi dăruit numai douăzeci de ani şi un pic de răgaz, zadarnic ar mai fi căutat cineva vechiul Paris ; nici urmă n-ar mai fi rămas din el ; şi aş fi schimbat faţa Franţei. Arhimede promitea că face orice dacă i se dă un punct fix pentru pîrghia lui; eu aş fi făcut la fel, peste tot unde maş fi fost lăsat să-mi desfăşor energia, perseverenţa, bugetele mele... Lumea întreagă s-ar putea crea cu bugete... Eu am arătat deosebirea care există între un împărat constituţional şi un rege al Franţei. Regii Franţei n-au avut niciodată preocupări administrative şi nici municipale... Nu s-au arătat niciodată altfel decît ca nişte mari seniori care îşi ruinează oamenii de afaceri.

Naţiunea însăşi, prin caracterul şi prin gusturile ei, este adepta provizoratului şi a risipei. Totul pentru moment şi capriciu, nimic care să dureze. Iată deviza şi moravurile noastre în Franţa. Fiecare îşi petrece viaţa făcînd şi desfăcînd ; nu rămîne niciodată nimic... Nu e oare o indecenţă faptul că

Parisul nu are un Teatru Francez, o Operă, nimic demn de aceste destinaţii !"...

Luni 5

împăratul nu a ieşit din casă decît pe la orele cinci ; fusese suferind, făcuse o baie pe care sosirea lui sir Hud- son Lowe o prelungise prea mult, deoarece nu a voit să iasă din cadă decît după ce generalul a plecat.

împăratul a citit în timp ce se îmbăia două volume de istorie otomană. Avusese ideea, spunea el, şi regreta foarte mult că nu a putut s-o pună în aplicare, de a cere să se scrie istoriile tuturor statelor europene, de la Ludovic al XlV-lea încoace, chiar pe baza actelor referitoare la relaţiile noastre externe, acte în care se găseau rapoartele trimise regulat de către toţi ambasadorii.

„Domnia mea, observă el, ar fi fost o epocă perfectă pentru o astfel de tratare. Superioritatea Franţei, independenţa, regenerarea ei puneau actualul guvernămînt în situaţia de a publica acest material fără nici un inconvenient. Ar fi fost ca şi cum ar fi publicat istoria antică : şi ar fi fost un lucru extrem de valoros."

Şi de aici, trecînd la Selim al III-lea, spuse că o dată i-a scris : ,,Sultane, ieşi din serai, aşază-te în fruntea trupelor tale şi reînvie frumoasele zile ale monarhiei".

Selim, spunea împăratul, acel Ludovic al XVI-lea al turcilor, care ne era foarte ataşat şi, de altminteri, foarte favorabil, se mulţumea să-i răspundă că o astfel de fapta ar fi fost potrivită pentru primii principi din dinastia sa, că moravurile vremurilor noastre sînt altele, că asemenea gesturi ar ii astăzi nepotrivite şi n-ar da nici un rezultat.

împăratul adăugă totuşi că nimeni nu cunoştea, fără îndoială, forţa şi nici capacitatea de încercuire subită a unui sultan din Constantinopol care ar fi ştiut să se aşeze în fruntea poporului său şi să pună în mişcare mulţimea fanatizată. Mai tîrziu, a spus că dacă în Egipt ar fi putut să-i aducă pe mameluci alături de francezi s-ar fi considerat stăpînul lumii. „Cu acest pumn de oameni aleşi, adăugă el rîzînd, şi cu pleava recrutată de prin locurile acelea ca la nevoie să fie riscată, nu ştiu cine mi-ar mai fi putut sta în cale. Algerul se cutremura cînd se gîndea la o astfel de eventualitate. -.«Dar dacă sultanului tău, i-a spus odată beyul din Alger consulului francez, i-ar veni ideea de a ne vizita, vom mai fi noi oare în siguranţă ? deoarece el i-a nimicit pe mameluci.» Pentru că, observă împăratul, în tot Orientul, mamelucii erau într-adevăr un obiect de veneraţie şi teamă, constituiau o armată ce pînă atunci fusese considerată invincibilă/[4]

Aşteptînd să i se aducă cina, împăratul, care se găsea în mijlocul nostru, a deschis o carte ce se afla lîngă el, pe canapea ; era *Regenţa K* A spus că regenţa a fost una din epocile cele mai hidoase din istoria noastră ; era supărat că fusese descrisă cu uşurătatea specifică timpului şi nu cu severitatea istoriei. S-au aruncat peste ea florile bontonului şi spoiala manierelor graţioase, în loc să fie prezentată cu o exactă dreptate. La drept vorbind, observă el, regenţa a însemnat domnia depravării în inimi, a destrăbălării în suflete, a imoralităţii celei mai profunde în toate domeniile".

Marţi 6

Pentru a se face proba cortului, care tocmai fusese terminat, a fost instalată în interiorul lui masa de serviciu şi i-am invitat să ia dejunul împreună cu noi pe ofiţerii englezi care au supravegheat lucrările... împăratul a inspectat cortul şi le-a spus ofiţerilor şi mateloţilor care terminaseră treaba cîteva cuvinte prin care şi-a exprimat satisfacţia.

Miercuri 7

După dejun, pe care împăratul 1-a luat în cort, i-a venit ideea să revadă cîteva capitole din campania din Italia... împăratul spunea că socoteşte campania din Italia şi cea din Egipt ca fiind definitiv terminate şi considera că sînt în stadiul de a fi date spre publicare ; va fi, spus*» el, un lucru foarte plăcut pentru francezi şi pentru italieni ; aceasta e cartea gloriei şi drepturilor lor. Nu credea, totuşi, că ar trebui să le semneze el însuşi şi a repetat că diversele epoci din memoriile lui îi consacrau pe to-varăşii săi credincioşi etc...

Reîntorcîndu-se în camera sa, unde l-am urmat şi eu, conversaţia a fost deosebit de interesantă şi foarte remarcabilă. S-a referit la Gustav al III-lea, la Suedia, la Rusia, la Gustav al IV-lea, la Bernadotte, la Paul I etc.

Am mai povestit că la Aix-la-Chapelle, Gustav al III-lea trăia printre noi ca un particular oarecare sub numele ele contele de Haga. Ne cucerise pe toţi c^ vivacitatea spiritului său şi cu povestirile sale foarte interesante. Auzisem relatată cu propria-i gură *faimoasa lui revoluţie din 1772* şi eram astfel în fericita situaţie de a cunoaşte în profunzime această epocă din istoria Suediei ; mai cunoscusem în acelaşi timp şi pe suedezul baron de Spreng- porten, care,

după ce fusese un adept zelos al lui Gustav, a avut neşansa să plece în Rusia şi să se reîntoarcă în fruntea străinilor care luptau împotriva ţării sale. Din acest motiv, în Suedia fusese condamnat la moarte ; or, în momentul acela se afla şi el la Aix-la-Chapelle şi cind a sosit Gustav, s-a autoexilat, spunea el, din curtoazie. Totuşi nu s-a îndepărtat mai mult de o jumătate ele leghe, astfel încît tot ceea ce auzeam eu seara de la rege, a doua zi, la dejun, era contrazis, modificat sau confirmat de baron. înainte vreme se bucurase de deplina încredere a domnitorului.

împăratul făcu observaţia că exact acelaşi Spreng- porten fusese trimisul lui Paul la Paris, în timpul consulatului. Şi despre Gustav al IV-lea a spus că acest domnitor s-a comportat la început ca un erou, iar pe urmă ca un nebun ; că în tinereţe făcuse dovada unor trăsături de caracter foarte remarcabile. Era încă un copil, spunea el, cînd a jignit-o pe Ecaterina, refuzînd mîna nepoatei ei, chiar în momentul în care această mare împărăteasă, stînd pe tron şi înconjurată de întreaga-i Curte, nu-1 mai aştepta decît pe el pentru a începe' ceremonia căsătoriei.

Mai tîrziu 1-a jignit şi pe Alexandru, după catastrofa lui Paul, interzieîndu-i unuia dintre ofiţerii noului împărat să intre în statele lui ; şi la protestele oficiale ce-i fuseseră adresate în legătură cu această chestiune a răspuns că Alexandru nu trebuie să-i ia în nume de rău faptul că el, Gustav, care deplîngea încă asasinarea tatălui lui, a închis porţile ţării sale în faţa unuia dintre cei pe care vocea opiniei publice îi acuza că 1-a sacrificat pe unul dintre ai lui (ai lui Alexandru).

„Cînd am ajuns suveran, spuse împăratul, el s-a declarat marele meu antagonist : s-ar fi zis că nu voia

decît să repete ceea ce a făcut marele Gustav-Adolf. A cutreierat toată Germania ca s-o asmuţă împotriva mea. Cînd s-a produs catastrofa cu ducele de Enghien, a jurat că îl va răzbuna personal, iar mai tîrziu a restituit cu insolenţă Vulturul negru regelui Prusiei pentru că acesta acceptase Legiunea de onoare trimisă de mine.

în sfîrşit sosi şi pentru el momentul fatal, spuse împăratul ; o conspiraţie cu totul ieşită din comun !-a smuls de pe tron şi 1-a deportat în afara tării. Unanimitatea cu care toţi s-au ridicat împotriva lui dovedea, fără putinţă de tăgadă, că era vinovat. Aş fi bucuros să i se poată găsi o scuză, să fie chiar considerat nebun ; oricum, este extraordinar şi fără precedent faptul că în acel moment de criză nimeni nu a ridicat sabia în apărarea lui, fie din afecţiune, din recunoştinţă, din virtute, fie, dacă vreţi, chiar din neghiobie ; şi într-adevăr, această împrejurare onorează prea puţin atmosfera de care sînt înconjuraţi regii."

Acest domnitor oscilant, înşelat de englezii care voiau să facă din el o unealtă a lor, blamat de cei care-i erau apropiaţi, părea că doreşte să se-desprindă de lume şi, ca şi cum ar fi simţit că existenţa îi este stigmatizată de dispreţul lui faţă de oameni şi de dezgustul lui fată de toţi şi de toate, părea că de bună voie vrea să devină un om oarecare din gloată.

împăratul spunea că după bătălia de la Leipzig. Gus- tav i-a transmis că într-adevăr 1-a duşmănit mult ; dar că de multă vreme el se număra printre suveranii de care se putea cel mai puţin plînge ; şi că tot de multă vreme nu mai nutrea pentru el decît admiraţie şi simpatie ; că nenorocirile care s-au produs în acel moment îi permit să se exprime fără

ocolişuri ; că se oferea să-i fie aghiotant [I] şi-i cerea să-i acorde azil în Franţa. „Am fost mişcat, adăugă Împăratul, dar mi-am dat seama imediat că dacă îl primeam, demnitatea m-ar fi obligat să întreprind ceva în favoarea lui. Or, eu nu mai guvernam lumea ; apoi spiritele vulgare ar fi văzuţ în interesul meu faţă de el doar o ură neputincioasă împotriva lui Bernadotte ; în sfîrşit, Gustav fusese detronat prin voinţa poporului care pe mine mă ridicase ; dacă i-aş fi apărat cauza aş fi dat dovadă de inconsecvenţă, de lipsă de armonie în principii, Pe scurt, îmi era teamă să nu complic lucrurile şi mi-am înfrînt generozitatea. Am cerut să i se răspundă că apreciam ceea ce-mi oferea şi că eram mişcat ; dar că politica Franţei nu-mi îngăduie să mă las condus de sentimente personale, că ea îmi impunea chiar să încerc durerea de a-i refuza pentru moment azilul ce mi-1 cerea. Şi de altfel s-ar înşela foarte grav dacă mi-ar atribui alte sentimente decît o extremă bunăvoinţă şi îi adresez cele mai sincere urări de fericire etc., etc.

La cîtăva vreme după expulzarea lui Gustav, spuse împăratul, cînd se punea chestiunea succesiunii la tronul vacant, suedezii, voind să devină agreabili şi să fie liniştiţi în privinţa Franţei, mi-au cerut un rege. Un moment fusese vorba de un vice-rege ; dar acesta

I Trebuie să fac cunoscut că d-1 colonel Gustafsson (Gustav al IV-lea) s-a ridicat împotriva inexactităţii acestor fapte. Dar chiar scrisoarea lui ne poate lăsa să credem că eroarea nu provine decît din interpretarea forţată dată unor cuvinte care sînt adevărate ; or, fiecare ştie că o astfel de inexactitate poate fi uşor comisă, că este chiar ceva obişnuit cînd este vorba despre un fapt ce nu poate fi comunicat decît cu ajutorul mai multor intermediari. De teamă că eu însumi am înţeles gueşit, ceea ce ar fi fost posibil, n-aş fi ezitat o clipă să-mi atribui mie această greşeală ; dar fiecare cititor î$a va putea da seama că întinderea convorbirii mele cu Napoleon, ideile pe care le-a dezvoltat în legătură cu acest subiect nu pe* lăsa loc nici unei îndoieli (n. a.).

ar ii trebuii să-şi schimbe religia ; ceea ce cu găseam că este sub demnitatea mea şi a tuturor celor ai mei. Şi apoi socoteam că rezultatul politic nu e suficient de mare incit să scuze un act politic atît de nepotrivit cu moravurile noastre. Poate însă că ţineam prea mult să văd un francez pe tronul Suediei. Ceea ce, dată fiind poziţia mea. era o dorinţa puerilă. Potrivit politicii mele, a d ev aratul rege. cel care ar fi răspuns intereselor reale ale Franţei, era regele Danemarcei, pentru că eu aş fi guvernat atunci Suedia men- ţînînd pur şi simplu contactul cu provinciile daneze. A fost ales Bernadotte, şi el datora această alegere faptului că soţia lui era cumnata fratelui meu Joseph. caro domnea la Madrid.

Bernadotte, făcînd mult caz de atitudinea lui supună, a venit să-mi ceară agrementul, declarind cu o -neHnişţc foarte evidentă că nu ar accepta deeit daca alegerea e.vle pe placul meu.

Eu, monarh ales de popor, aveam să-i răspu?ui eă mi mă puteam opune alegerilor făcute de alte popoare-. Iată ce i-am spus Iui Bernadotte, a car[1] ui atitudine trăda teama ce o deştepta în el aşteptarea răspunsului meu. adăugînd că de pe urma bunăvoinţei, al cărei obiect era. nu avea det.it de profitat, că eu nu voiam deloc să fiu amestecat în această alegere, dar că ea se bucura de aprobarea ? nea $i de urările mele cele maLJ^u-ne. Totuşi, trebuie să spun că un instinct tainic făcea ca această împrejurare sa mi se pară dezagreabilă şi penibilă ; intr-adevăr. Bernadotle a fost şarpele pe care l-am crescut la sinul meu ; abia ne părăsise că s-a şi încadrat în sistemul inamicilor noştri, iar noi a trebuit să-1 supraveghem şi să ne temem de comportarea lui. Mai tîrziu a devenit una din cauzele active

ale nenorocirilor noastre ; el a fost cel care le-a dat dușmanilor noștri cheia politicii pe care o stabilisem şi le-a dezvăluit tactica armatelor noastre ; el a fost cel care le-a ară- tot drumul spre pămîntul sfînt ! Zadarnic spunea el, scu- zîndu-se, că acceptînd tronul Suediei n-a mai putut fi decît suedez ; scuza e banală, bună doar pentru gloată şi pentru ambiţioşii de rînd. Cînd îţi iei o soţie, nu renunţi la mama ta, şi cu atît mai puţin eşti silit să-i străpungi inima şi să-i sfîşii măruntaiele. Se spune că mai tîrziu s-a căit ; adică atunci cînd nu mai era nimic de făcut şi răul fusese săvîrşit. Fapt este că, regăsindu-se în mijlocul nostru, şi-a dat seama că opinia publică îl judecă ; s-a simţit lovit de moarte. Atunci i s-au deschis ochii, fiindcă nu se ştie, orbit cum era. spre ce himere l-ar fi împins orgoliul şi vanitatea lui etc., etc.'"...

Spre sfîrşitul conversaţiei, împăratul s-a reîntors la Paul ; a vorbit de furia pe care i-o stîrnea lipsa de loialitate a miniştrilor englezi. I-au promis că îi vor da Malta de îndată ce vor pune mîna pe ea ; de aceea el s-a şi grăbit să fie numit mare-maestru. Cînd Malta s-a predat, englezii au negat că i-ar fi promis-o. Se afirmă că citind această ruşinoasă minciună, Paul s-a arătat atît de indignat încît în plin consiliu a luat depeşa şi a străpuns-o cu sabia, ordonînd apoi să fie restituită, aşa sfîşiată cum era, în chip do răspuns. ,,Dacă a fost o nebunie, a spus împăratul. trebuie să convenim că a fost- nebunia unui suflet nobil : era indignarea virtuţii care nu putea să bănuiască o asemenea josnicie/*

In acelaşi timp, miniştrii englezi care tratau cu noi schimbul de prizonieri, refuzau să-i treacă în aceeaşi categorie şi pe ruşii făcuţi prizonieri în Olanda, unde luptaseră în slujba lor şi numai pentru cauza englezilor. „Am intuit, spunea împăratul, forţa

caracterului lui Paul : am prins din zbor această ocazie, i-am strîns pe aceşti ruşi, i-am îmbrăcat şi i-am restituit fără nici o pretenţie. Din clipa aceea, această inimă generoasă a fost cu totul alături de mine ; şi cum nu aveam interese contrare Rusiei... fără îndoială că din clipa aceea aş fi putut dispune de cabinetul de la Sankt-Petersburg. Inamicii noştri au simţit primejdia şi se spune că lui Paul i-a fost fatală această bunăvoinţă : s-ar putea să fie adevărat ; căci sint guverne pentru care nu există nimic sfînt."

Mai tîrziu Napoleon a dictat unele amănunte despre tragicul sfîrşit al lui Paul. Importanţa şi creditul unei asemenea surse ne determină să le transcriem aici. Paul a fost asasinat în noaptea de 23 spre 24 martie 1801. La Curtea lui era ambasador lordul Whiworth care întreţinea strînse legături cu contele P***, generalul B***, cu cu O***, cu*** şi cu alte persoane recunoscute ca fiind autorii autentici ai oribilului paricid. Acest ni o n a i" .ti i n— dispusese o parte din nobilimea rusă cu caracterul său iritabil şi foarte susceptibil. Ura faţă de revoluţia franceză constituise trăsătura distinctivă a domniei lui. Considera că una din cauzele acestei revoluţii fusese comportarea familiară a suveranului şi a prinţilor francezi, precum şi suprimarea etichetei la Curte. A stabilit deci la a sa o etichetă foarte severă şi a impus forme de exprimare a respectului prea puţin conforme cu moravurile noastre şi care îi revoltaseră pe toţi... De cînd se apropiase de primul consul revenise asupra unor idei mai vechi şi probabil că ar mai fi trăit cîţiva ani, dacă ar fi recîştigat simpatia şi inimile celor de la Curte, pe care şi le îndepărtase. Englezii, nemulţumiţi şi chiar extrem-de iritaţi de schimbarea ce s-a operat în el de un an încoace, au făcut totul pentru a-i încuraja pe duşmanii din

interior. Au reuşit să acrediteze ideea că e nebun şi, în cele din urmă, au pus la cale o conspiraţie care să atenteze la viaţa lui. Părerea generală este că... în ajunul morţii sale, Paul, care supa cu amanta şi favoritul său, a primit o depeşă în care i se dădeau amănunte despre conspiraţie ; a băgat-o în

buzunar aaaînînd lectura pentru a doua zi. *în* cursul nop-^ ţii a pierit

t,Autorii acestui atentat nu au întîmpinat nici o piedică : contele I avea mare trecere la palat; era considerat favoritul şi consilierul de încredere al suveranului S-a prezentat la orele două la uşa apartamentului, însoţit de generalul de *** şi de Un cazac de încredere care era la uşile lui le-a făcut greutăţi neiăsîndu-i să pătrundă la el; l-au masacrat pe loc. Împăratul a fost trezit de zgomot şi a înoercat să pună mina pe sabie ; dar conjuraţii s-au aruncat asupra lui, l-au răsturnat şi l-au gîtuit. Generalul B*** a fost cel care i-a dat ultima lovitură : a călcat cadavrul în picioare. Ijnpărăteasa, soţia lui Paul, deşi avea multe motive să se plîngă de aventurile galante ale soţului ei, a fost cuprinsă de o vie şi sinceră durere ; şi în ochii ei, toţi cei care au luat parte la acest asasinat au căzut definitiv în dizgraţie. . . . .

La mulţi ani după aceste întîmplări, generalul B*** mai era încă în funcţie.,. Oricum ar sta lucrurile, groaznicul eveniment a făcut să se cutremure de oroare întreaga Europă, care a fost mai cu seamă scandalizată de înfiorătoarea francheţe cu care ruşii dădeau amănunte tuturor Curţilor. El a schimbat poziţia Angliei şi situaţia

I **Pahlcn, Benniiagsen, Orlov ţi fraţii Zubov (n.t.).**

mon- •dială. Greutăţile provocate de o nouă domnie. .

au dat o nouă orientare politicii Rusiei. Începînd din 5 aprilie, mateloţii englezi care fuseseră făcuţi prizonieri de război în urma instituirii blocadei şi trimişi în interiorul imperiului, ***BM*** fo&t rechemaţi. Comisia ce fusese însărcinată cu lichidarea sumelor datorate de comerţul
englez, a fost dizolvată. Contele***, care continua să fie principalul ministru, le-a adus Ia cunoştinţă englezilor, la 20 aprilie, că Rusia este de acord cu toate pretenţiile cabinetului englez ; că stăpînul său intenţiona ca, în urma hotărîrii guvernului britanic de a lichida Jn mod amical diferendul, printr-o convenţie, să înceteze toate ostilităţile pînă va primi răspunsul Londrei. S-a proclamat sus şi tare dorinţa de a se încheia pacea cu Anglia şi întreaga situaţie anunţa triumful acestei puteri *(Memoriile lui Napoleon, publicate de generalul Gourgaud*, voi. II, pag. 151)...

Sîmbâtâ 10

Împăratul fusese suferind şi a făcut o baie. Pş la orele trei s-a plimbat şi a cerut să vină caleaşca. Tocmai citise istoria Ecaterinei K „Era o femeie şi jumătate, spunea el ; demnă să conducă. Catastrofa lui Petru [I] şi cea a lui Paul au fost nişte revoluţii de serai, comploturi de-ale ienicerilor. Aceste miliţii de palat sînt înspăimîntătoare, adăugă el, şi cu atît mai periculoase cu cît suveranul este mai absolut. La fel şi garda mea imperială ar fi putut deveni fatală dacă ar fi fost strunită de o altă mînă decît a mea."

I **Petru al III-lea, asasinat ca şi Paul I (n. t.).**

împăratul spunea că el şi Paul s-au înţeles foarte bine. In epoca în c^tre s-a produs nenorocirea acestuia, cînd, dealtminteri opinia publică nu i-a cruţat nici pe ai lui şi nici pe aliaţii lui, Napoleon punea la cale, adăugă el, chiar în acel moment, împreună cu el, o expediţie în India şi l-ar- fi convins. fără îndoială să o întreprindă. Paul îi scria foarte des şi foarte pe larg : primul lui mesaj a fost ciudat şi original. „Cetăjene Prim Consul, îi scria el cu propria-i mînă, eu nu discut deloc meritele de drept ale omului ; dar cînd o naţiune aşază în fruntea sa un om cu mari merite şi demn de stimă, ea are un conducător, şi pentru mine, de acum înainte, Franţa are Unul etc. etc."...

Duminică 11

După ce şi-a luat dejunul în cort şi s-a plimbat puţin prin grădină, împăratul a dat o ultimă citire capitolului referitor la Arcole...

La cină eu nu am mîncat ; Napoleon voise să ştie care e cauza. Mă durea foarte rău stomacul, ceea ce mi se în- tîmpla foarte des. „Sînt mai fericit ca dumneavoastră, a spus împăratul. în viaţa mea nu mi-am simţit nici capul, *nici stomacul* împăratului îi plăcea să se repete ; de aceea a rostit aceste cuvinte de zece. de douăzeci, de treizeci ele ori faţă de noi, în diferite momente. [1]

Luni 12 -

împăratul şi-a petrecut dimineaţa în baie, citind numerele din martie şi aprilie din *Le Journal des*

I' Generalul baron Pelct, asia/.: director al depozitului de război şi pentru a cloua oara deputat al oraşului Toulouse. în care s-a născut (n. a.).

Débats sosite ieri pe ruta dinspre Cap. Pe împărat îl interesau foarte mult : îi produceau o stare de mare agitaţie.

în general, de cînd primise cărţi, şi mai ales colecţia jurnalului *Le Moniteur,* împăratul stătea mult mai mult în casă, abia dacă mai ieşea ; nu mai voia să călărească şi nici măcar în caleaşcă nu se mai plimba ; abia dacă ieşea pentru cîteva momente la aer, în grădină ; ceea ce nu-1 putea ajuta să se simtă mai bine ; trăsăturile i se modificau şi starea sănătăţii lui se înrăutăţea în mod vizibih..

în cursul conversaţiei de azi, împăratul a spus din nou, lucru pe care cred că l-am mai menţionat şi în altă parte, că manevra sa cea mai frumoasă a executat-o la EckniQiiL. fără să mai facă, totuşi, alte precizări.

Chiar în momentul în care se tipărea acest volum, nru exprimam regretele în această privinţă în faţa unui prieten [1] pe care l-am lăsat să-mi citească manuscrisul. *Mi-a.* spus că el nu ezită să spună că aceste cuvinte ale împăratului ar trebui interpretate ca referindu-se nu numai la ansamblul acestei bătălii, dar şi la întreaga campanie, care, spunea el, a comportat cele mai mari complicaţii, i-a impus să elaboreze cele mai multe planuri şi i-a solicitat în cel mai înalt grad geniul. ,/împăratul, îmi spunea el, a fost acolo mereu în acţiune, ţinea tot timpul în mînă firele care, nu numai că aveau să-i hotărască victoria pe terenul unde opera, dar aveau să influenţeze destinele întregii Europe." A vrut să-mi dovedească acest lucru şi astfel i-am aflat secretul. Acest ofiţer, cu un grad mare în gardă, dăruin- du-se studiului şi vieţii liniştite, fiind acum la pensie, se ocupă cu un mare talent, pc care nu i-1 egalează decît modestia, de o lucrare cu adevărat naţională : *Tabloul cam-*

pârtiilor lui Napoleon *pe* continentul Europei, prezentat de un martor ocular.

Campania din 1809 fiind încheiată în întregime, excepţie făcînd doar redactarea, a binevoit să mi-o încredinţeze; a făcut şi mai mult, mi-a acordat favoarea deosebită de a o pune integral şi necondiţionat la dispoziţia mea. Lucrarea rn-a pasionat foarte mult şi găsind în ea un mare număr de împrejurări şi de lucruri inedite, opinii, aprecieri absolut identice cu ale mele şi potrivinclu-se exact cu scopul meu, nu am ezitat să introduc aici pasaje ample din ca ; greutatea a constat în aceea că trebuia să selecţionez din trei sute de pagini, sprijinite cu mărturii, note şi documente autentice...

Autorul a început prin a demonstra foarte bine că de fapt coaliţia împotriva Franţei nu a încetat să existe din 1793 pînă în 1814, fie pe faţă, fie urzită în secret de către guverne şi în inima înaltei aristocraţii europene ; şi că guvernul englez a fost mereu sufletul şi călăuzitorul acestei ligi permanente ; că toate campaniile de pe continent nu erau decît nişte episoade din marea luptă dlnU c Anglia şi Franţa. El remarca şi faptul că această coaliţie s-a reactivat din nou în momentul în care ea a vă:-;ut că instituţiile Revoluţiei sînt înlăturate prin instaurarea imperiului. Dovedeşte că încă de la sfîrşilul anului 1804, cU-pă UaUik'lo încheiate chiar în vremea aceea între putorii e străine, şi mai ales după faimoasa notă din 19 ianuarie 1805 şi alte documente necunoscute, ţelul constant al coaliţiei a fost dezmembrarea noii Franţe, răsturnarea tronului imperial, sprijinitor al instituţiilor Revoluţiei ; în fine, restabilirea vechii stări de lucruri. Ni-1 arată pe Napoleon obligat tot timpul să se apere împotriva atacurilor clin epoca aceea, să se pregătească pentru a le înfrunta pe cele

din viitor şi forţat să opună acestui sistem de coaliţie permanentă din nordul Europei şi războiului perpetuu al Angliei, sistemul defensiv din sud, stabilit prin noua organizare **a** Italiei, a confederaţiei germanice şi a peninsulei spaniole.

„In zadar, pentru a dezarma această animozitate a suveranilor, Napoleon a iertat Austria în 1805, Prusia în 1806, a acceptat pacea cu Rusia în 1807, a cerut neîncetat Angliei să respecte pacea lumii, fiecare din aceste puteri nu se supunea decît forţei şi nu semna tratate decît cu intenţia de a le rupe etc., etc."

în toiul expediţiei din Spania, Napoleon este constrîns să părăsească pe neaşteptate această ţară şi reapare deodată la Tuileries în 23 ianuarie. Devenise o necesitate urgentă ca el să vină în grabă să apere imperiul care era ameninţat în modul cel mai deschis.

Deşi incursiunea împăratului în peninsulă n-a fost de durată, acest scurt interval a fost suficient pentru ca intrigile cabinetului englez şi duşmănia guvernelor de pe continent să realizeze o nouă coaliţie.

Prusia se înarmase în ascuns şi se angaja să declare război cînd va veni momentul ; entuziasmul lui Alexandru pentru Napoleon se stinsese. O călătorie la Petersburg a regelui şi reginei Prusiei determinase această schimbare ; Rusia pîndea acum momentul favorabil, înţelegîndu-se în secret cu Prusia şi avînd legături ascunse cu Viena. Cit despre Austria, care fusese lăsată prea puternică prin tratatul de la Petersburg, nu se gîndea de-atunci încoace decît să scape de dificultăţi multiplicîndu-şi

declaraţiile de prietenie, să-şi recupereze pierderile şi să cîştige forţe, şi nu se mai ascundea ^pornea în campanie, mîndră şi ameninţătoare, dar sortită încă o dată să fie păcălită de cabinetul englez şi să ajungă singura victimă a acestei noi coaliţii. Avea de partea ei, în acest moment, populaţia care fusese chemată sub arme, angajamentele sau promisiunile vecinilor, dorinţele Germaniei, concursul Angliei şi prejudecăţile universale pe care intrigile cabinetelor şi ura aristocraţiilor europene le adunaseră împotriva lui Napoleon ; în fine, numeroasele maşinaţiuni urzite împotriva lui, atît în afara cît şi în interiorul imperiului său.

In vremea aceea, toată Germania, şi mai ales nordul ţării, era plină de asociaţii secrete îndreptate împotriva Franţei. Masa democraţilor, condusă de publicişti şi de profesori exaltaţi, visa o regenerare politică, imperativul secolului. Interesele aristocraţiei i s-au alăturat cu înfocare, sub aparenţa patriotică a eliberării germane, dar vizînd, în fond, doar redobîndirea vechilor privilegii. Tot i erau uniţi sub numele de *Tugendbund* (Asociaţia virtuţii).

Astfel, a cincea coaliţie apare ca fiind în acelaşi timp războinică şi conspirativă. Supusă conducerii machiavelice a cabinetului englez, considera că orice mijloc este bun pentru ea.

S-a hotărît deci să se îndrepte armate regulate spre inima Franţei şi să se iniţieze totodată mari acţiuni diversioniste în punctele cele mai îndepărtate ale teritoriului ; toate planurile care prevedeau insurecţia popoarelor aliate, a armatei noastre chiar, a departamentelor, sînt azi recunoscute şi temeinic dovedite.

Dar pentru a executa un asemenea proiect fusese nevoie ca mai întîi să fie pervertită starea de spirit a popoarelor. Anglia îşi răspîndise agenţii şi aurul prin toată Europa ; avea aliaţi în toate ţările şi depozite de arme în Sicilia, în Gibraltar, la Heligoland, pe toate escadrele. Prusia şi Austria pregătiseră terenul în Germania, în Tirol, în Italia.

Au fost combătute mereu, sub toate formele, toate rezultatele Revoluţiei care ar fi fost în măsură să regenereze Europa ; s-au folosit cu abilitate, în interesul lor, de admirabilele succese ale armatelor noastre care, în urma atîtor provocări, au străbătut si au ocupat numeroase teritorii ; s-au servit de acest lucru pentru a stîrni orgoliul umilit, interesele lezate, pentru a crea animozităţi deosebite şi pentru a aţîţa o ură inveterată ; şi cînd Revoluţia a încercat să se consolideze prin organizare, prin centralizarea şi unitatea Imperiului, toate maşinaţiunile străinătăţii dirijate pînă atunci împotriva ei, toată ura duşmanilor au fost îndreptate, din acel moment, în întregime împotriva persoanei împăratului, al cărui destin, se credea, avea de acum înainte să antreneze cu sine întregul sistem.

Napoleon, deşi întotdeauna provocat, a fost prezentat peste tot ca' singurul autor al războiului neîntrerupt, ca un om nesătul de cuceriri, care aspiră la monarhia universală. Duşmanii lui, dimpotrivă, erau descrişi ca apărători ai libertăţii generale, ca victime ale unei nobile şi juste împotriviri, în vreme ce partizanii lui nu erau decît nişte curteni interesaţi ai unui uzurpator norocos, dornici să se înalţe împreună cu el, duşmani ai tuturor drepturilor naţiunilor şi ai tuturor libertăţilor lor. Fiecare act al împăratului era înfăţişat ca fiind o opresiune ;

măsurile de apărare pe care ei îl obligau să le ia nu mai erau decît o perpetuă ofensivă. Toate guvernele pe care le învinsese, deşi le lăsase să existe, rămîneau, se spunea, ţinta constantă a urii lui şi mai tîrziu nu aveau să se aştepte decît la o distrugere totală etc.

Să nu vă mire că nişte afirmaţii atît de false au fost crezute întrucîtva pe vremea aceea. Negocierile celor din coaliţie, care ar fi putut scoate la lumină adevărul, rămt- neau atît de secrete încît chiar şi acum, după ce a trecut atîta timp, abia dacă se cunosc în privinţa lor cîteva documente ; ei erau ajutaţi în această direcţie chiar şi de Napoleon, care se vedea consirîns să ascundă faţă de ai săi comploturile duşmanilor şi planurile lor ucigaşe.

Toate aceste acuzaţii propagate cu abilitate în diverse ţări străine, găseau audienţă pînă şi în Franţa, printre partizanii înfocaţi ai Revoluţiei care întreţineau dispute cu privire la garanţiile sociale cînd, de fapt, existenţa societăţii însăşi era în pericol. Aceste acuzaţii erau acceptate în toate ţările de oameni cuceriţi prematur de idei republicane şi care se speriau văzînd cum un braţ viguros pune ordine în monarhii; acuzaţiile pătrundeau pînă şi în armatele noastre glorioase : nu toţi copiii victoriei ştiau să se păzească de ele. Lunga ocupaţie a Germaniei şi a Italiei îi făcuse să se intereseze de soarta locuitorilor de acolo ; şi chiar dacă nu le împărtăşeau toate sentimentele, nu rămîneau totuşi destul de nepăsători faţă de ele. Armatele noastre din Spania erau asaltate de alte idei ; o generoasă compasiune pentru un popor despre care se spunea că e asuprit şi atacat pe nedrept, faptul că împăratul, acest izvor

imediat al oricărei glorii şi al oricăror favoruri, era atît de departe, toate aceste împrejurări făceau şi mai dificil războiul din peninsulă. Ceea ce în străinătate aţîţa ura şi dorinţa de răzbunare, la noi, dimpotrivă, producea o scădere a elanului, cu atît mai mult cu cît populaţia simţea oboseala datorată unui serviciu militar prea mult prelungit, iar conducătorii regretau că nu se bucură de avantajele cucerite, după vîrsta la care acţiunea nu mai e o necesitate ; căci se cuvine să privim în istoria evenimentelor progresia vîrstei în rîndurile generaţiei glorioase care în tinereţe înfăptuise minunile Revoluţiei. Or, această generaţie ajunsese de-acum la maturitate şi cei mai mulţi dintre cei care o alcătuiau erau la limita probabilă a speranţelor lor.

De data aceasta, continuă autorul, armatele austriece aveau să atace frontal şi să pornească direct înspre frontierele noastre, nu ca în 1799, 1805 sau 1814, cînd căutau punctele slabe ; ci, dimpotrivă, ca nişte oameni care nu se tem de nici o forţă, fiind siguri că vor găsi sprijin acolo unde merg. Se prevedea în acelaşi timp ca unele unităţi austriece să fie detaşate departe, în Prusia mei^dională, pe Vistula, în Saxonia, în Bavaria, în Tirol şi în Vorarlberg, chemînd pretutindeni lumea la insurecţii ce. fuseseră pregătite şi la care urmau să ia parte mai ales foştii supuşi prusieni, mai exasperaţi decît toţi ceilalţi, aţîţaţi în ascuns de fostul lor guvern.

Corpul de armată al arhiducelui Ferdinand trebuia să ajungă pînă la Thorn, aducînd o sută de tunuri de care Prusia avea nevoie înainte de a declara război. Coaliţia conta pe faptul că suveranii din Confederaţia Rinului i se vor alătura, fie de bună voie fie cu forţa, pe măsură ce armatele austriece vor avansa pe teritoriul lor. Li se făcuseră deja

promisiuni şi le fuseseră adresate ameninţări ; şi dacă ar trebui să judecăm acele vremuri după evenimentele care au urmat, speranţele coaliţiei nu erau cu totul lipsite de fundament.

Anglia trebuia să acţioneze împreună cu Austria şi să producă'în acelaşi timp puternice diversiuni. Armamentul, cel mai puternic pe care-1 adunase vreodată, era în porturile de la Marea Mînecii şi putea să arunce o armată de peste patruzeci de mii de oameni, fie în nordul Germaniei, fie în Olanda sau Belgia, care se presupunea că erau nemulţumite. Această armată, mergînd în întîmpinarea **marii** armate austriece, putea să facă joncţiunea cu ea pe-Rin, trecîrid prin ţările răsculate. într-adevăr, tulburări au r/.bucîvil în mod efectiv în nordul Germaniei, în Olanda **si** în fostul electorat de Treves, regiunea care era cea mai bini-' situată pentru o asemenea operaţiune. De la gurile şi de la coastele Olandei pînă la frontierele Bocr.x. i nu o o distanţă mai mare de o sută de leghe. Erau suficiente deci cîteva zile pentru a face această joncţiune. O altă armată engleză, de cincisprezece mii de oameni, concentrată în Sicilia, trebuia să debarce la Neapole, să răscoale Italia meridională şi să ajute astfel la operaţiunile armatei austriece din Lombard ia.

Cu ajutorul tuturor acestor atacuri ale armatelor şi ale naţiunilor străine, uneltiri poate şi mai groaznice se ţe- seau în interiorul Franţei. E fapt recunoscut acum că Fouché, care conducea pe atunci Ministerul afacerilor interne şi al poliţiei, servea de multă vreme familia Bourbo- nilor. în fiecare săptămînă ii preda buletinul secret destinat doar lui Napoleon. -Se spune, de asemenea, că Fouché *voia să pună mina pe putere* după ce a primit veştile despre bătălia de la Essling şi despre ruperea

podurilor de peste Dunăre.» [I] Alţii spun că -în această împrejurare *coma na imperială trebuia să-i fie dată lui Bernadotte».* E mai uşor să intuieşti deeît să cunoşti exact intrigile pe care le-a putut ţese acest ministru (Fouché), investit cu o putere atît de mare şi care avea reiaţii atît de întinse. Pe de altă parte, Anglia nu încetase să întreţină legături cu Vendéea ; şi deşi acest ţinut fusese potolit printr-o administraţie blîndă şi luminată, agenţii străini găseau întotdeauna o cale de acces. încă în timpul campaniei din 1807 au încercat să provoace acolo o nouă răscoală. «Presupu- nînd că Napoleon va fi învins într-o mare bătălie, voiau s-o determine să ia armele şi să-1 primească pe ducele de Berri... Zece mii de recruţi refractari erau gata să se răscoale : Din Vendée, complotul se întindea în Bretagne, Maine, Normandia Inferioară : oraşul Bordeaux nu era nici el străin de aceste planuri... La cea mai mică înfrîngere a armatelor lui Napoleon şi la cea mai mică criză politică, focul insurecţiei se aţîţa iar. Partidul opoziţiei avea în Vendée punctele de legătură şi de adunare» (Beau- champs, vol. IV). Aşa că speranţele pe care coaliţia şi le punea în această regiune nu erau lipsite de un oarecare fundament.

Anglia pregătise o altă maşinaţie în Spania. Acolo era vorba de o conspiraţie pur militară. Planul era, nici mai mult nici mai puţin, decît de a provoca o răscoală în armata noastră din Portugalia ; de a o uni cu armata engleză; de a îndemna celelalte corpuri din Spania să urmeze acest exemplu ; de a le îndrepta spre Pirinei, unde avea să se găsească o altă armată engleză, mai mare, în frunte cu Moreau,

I Montvéran, tomul V ; *Galérie historique*, tomurile II şi IV ttc (n. a.).

care s-ar fi întors din America. Trebuiau să înainteze spre Paris şi să-1 pună pe Moreau în fruntea guvernului. Englezii răspîndiseră în ţară şi printre trupele franceze manifestul şi proclamaţia Austriei. Cîştigaseră de partea, lor cîţiva ofiţeri din armata noastră din Portugalia, care luaseră legătura cu Wellington şi Beresford ; un credit de şase sute de mii de franci le fusese deschis la Porto. Se spera că vor putea să se înţeleagă cu armatele din Germania şi Italia (Le Noble, Motvéran [I]). De altfel, acest plan nu era deloc irealizabil. în drumul acestei armate spre Paris se aflau Bordeaux şi Vendée. Or, de la capitală pînă la Bayonne şi la Augsburg, distanţa e aceeaşi. De aceea, pe măsură ce Napoleon se îndepărta de Paris, şansele sporeau în favoarea conspiraţiei. Căci dacă împăratul ar fi vrut să se întoarcă pentru a zădărnici acest plan, marşul i-ar fi fost întîrziat de atacurile combinate ale austriecilor şi de răscoalele din Germania ; pe cînd marşul armatelor răzvrătite, aproape nestînjenit şi chiar favorizat de atî- tea conspiraţii, ar fi fost mult mai rapid. Ele puteau deci
ajunge cu mult? înaintea împăratului la Paris, unde ar fi găsit ajutorul lui Fouehe etc.

Astfel, totul părea să favorizeze speranţele coaliţiei; Dacă Napoleon era oprit la frontierele noastre de forţele coalizate, Germaria se răscula, iar confederaţia Rinului, şi şi la fel şi Italia erau obligate să ia armele împotriva protectorului lor. Dacă, dimpotrivă, Napoleon înainta în Ba- varia şi în Austria, se îndepărta de centrul Franţei şi o lăsa

I Doi memorialişti francezi care au scris, primul despre **răz**boiul din Spania, cel de al doilea despre Anglia (n. t.).

pradă atacurilor duşmanului, în timp ce spatele frontului ar fi fost ameninţat de uneltirile acestuia.

Iată deci ce pregătiri se făceau pentru acest război machiavelic pe care îl provocau puterile Europei. Semnalul lui a fost dat de proclamaţii, în care se găseau îndemnuri la răscoală şi la insurecţie, de la care guvernele monarhice se abţinuseră pînă atunci. Lumea a fost şi mai mirată cînd i-a auzit pe principii austrieci adresînd aceste îndemnuri unor popoare care fuseseră dintotdeauna străine de Austr ia şi ale căror guverne au fost recunoscute de către Austria.: «Austria, spuneau ei, luptă pentru libertatea Europei, pentru eliberarea germanilor, pentru independenţa Italiei. Cauza ei e cauza Germaniei. Ea nu-1 consideră duşman dccît pe cel ce uită că e german... Le promite pe curînd' sprijinul unor trupe străine etc.» Astfel, coaliţia, orbită de ură, folosind armele pe care le găsea în ai^senalul revoluţionar, imita exaltarea insurgenţilor spanioli. De acwa, după ce cheltuise atîta timp şi mijloace, după ce varsa.se• atîta s'inge pentru a combate Revoluţia franceză, acum îi invoca principiile şi îi împrumuta limbajul. Istoria va remarca faptul că aceste strigăte de *libertate, independentă, insurecţie*. îndreptate împotriva celui care voia să in!a- rească tronurile ce se clătinau, porneau din consiliul aulic de la Viena. Regii aveau sa încerce să corupă armata, să zdruncine fidelitatea.comandanţilor si soldaţilor. Lăsau, m nord ca în sud (In Portugalia, în Suedia, în Prusia) soarta naţiunilor şi a suveranilor pradă unor trupe orbite; unor comandanţi sperjuri, unor conspiratori dezonoraţi de verdictele tribunalelor. Totuşi, cine îi asigura pe regi că aceste armate sau aceste

insurecţii, conduse de şefi sau de partide opuse, nu vor reedita, în zilele noastre, în centrul Europei, destrămarea Imperiului roman ? Ce exemplu pentru viitor ! Care dintre aceşti regi putea să se încreadă într-atîta în anturajul lui de familie, în generali, în curteni, în poporul său, pentru a risca o asemenea eventualitate ; ciudat contrast ! în timp ce omul democratici şi al popoarelor făcea toate eforturile pentru a potoli revoluţiile, vechile guverne şi vechea aristocraţie semănau fără rezervă germenii revoluţiei pe toată întinderea Europei. în zadar pretinde-vor ei că ii vor stîrpi pentru totdeauna : aceste chemări la insurecţie, aceste promisiuni de libertate, de garanţii, de instituţii îiberaîe. aceste apeluri Ja drepturile naţiunilor nu vor mai ii uitate : mai devreme sau mai tîrziu aceste guverne vor culege roadele faptelor Jor nesăbuite.

în primăvara lui 1309, toate şansele războiului si ale politicii erau deci împotriva Franţei ; Austria avea sub arme trei sute douăzeci de mii de oameni şi şapte sute nouăzeci şi unu de tunuri ; această armată fusese împărţită, la fel ca armatele franceze, în nouă corpuri active şi două de rezervă. Fiecare dintre aceste corpuri cuprindea toate mijloacele administrative şi de execuţie, în aşa ici încît să poată acţiona în mod izolat sau împreună. în urma acestor forţe, cu totul disponibile, era o rezervă impunătoare, pregătită de mult timp, nu complet organizată, dar care, chiar în timpul campaniei, a furnizat mari ajutoare. Rezerva era compusă din *landwehTy* sau *apărători ai patriei,* din unităţi de infanterie şi de cavalefîe, în sfîrşit, din insurgenţi maghiari, şi putea fi evaluată la două sute douăzeci şi patru de mii de oameni, care, adăugaţi la forţele regulate menţionate mai sus, puneau la dispoziţia Austriei o masă de cinci sute patruzeci şi

patru de mii de combatanţi. Prinţul Carol, ministru de război şi generalisim, comanda în Germania armata principală, compusă din primele şase corpuri şi din cele două de rezerve. Prinţul Fer- dinand era cil al şaptelea în Polonia ; prinţul Ioan cu corpurile opt şi nouă în Italia. Toţi prinţii acestei case luau parte la război.

Napoleon nu le putea opune acestor forţe decît două sute douăzeci de mii de oameni în Germania, care erau departe de a fi cu toţii francezi ; cincizeci şi şapte de mii in Italia, optsprezece mii în Polonia şi patru sute douăzeci şi cinci de tunuri în total. Avea împotj'iva lui diversitatea naţiunilor, şi cu patruzeci de mii de oameni mai puţin ca prinţul Carol cînd a început operaţiunea în Bavaria etc.

Cele două mari linii de operaţiuni din nordul şi din sudul Germaniei sînt la o distanţă medie de patruzeci de leghe între Augsburg şi Bambcrg. Poţi acţiona pe fiecare dintre ele, sau să treci de la una la alta : dar e greu şi mai ales periculos să acţionezi pe amîndouă odată, pentru că armata duşmană care s-ar plasa în mijlocul celor două linii ar putea distruge, pe rînd, corpurile separate ale adversarului, chiar cu forţe inferioare, sau, cel puţin, ar deveni stăpînă pe situaţie. Armata care s-ar plasa astfel ar opri mişcările duşmanului, în spatele căruia ar putea să manevreze. Rezultă de aici că punctele militare cele mai importante de pe acest teatru ele război sînt trecătorile Dunării, mai ¿des cele la care ajung marile linii de comunicaţie, confluenţele rîurilor care servesc ca linii de apărare, cele care domină cele două linii de luptă şi defileurik: din est şi vest (Ulm şi Passau) ; vin apoi trecătorile principale, pe marii afluenţi ai Dunării, capitalele, oraşele, încrucişările de drumuri etc. Dintre acestea Ratisbonna e unul din

punctele cele mai esenţiale : în această situaţie el a devenit de cea mai mare importanţă pentru cele două armate, căci de aici putea fi stăpîn pe operaţiunile de pe ambele maluri ale Dunării etc.

Cum Austria păstrase relaţii cu Belgia şi cu ţinuturile germane, cedate de multă vreme Franţei, spera că ele se vor răscula dacă va face ca armatele ei să pătrundă în aceste teritorii. De aceea, principalele forţe austriece, reunite în Boemia, şi pornind din această ţară, trebuiau să urmeze la început linia de operaţiuni din nord, prin Fran- conia. în cincisprezece-optsprezece etape de marş ele ar fi ajuns cu uşurinţă la gura rîului Mein. Trecînd prin toate cantonamentele armatei de pe Rin, puteau spera, datorită superiorităţii numerice, să le bată rînd pe rînd, pe fiecare separat, şi să împiedice astfel diferitele corpuri franceze din nord şi din sud să se unească. Era un avantaj capital ; şi un alt avantaj considerabil le era oferit de faptul că puteau cîştiga repede teren, pentru a-i face pe suveranii din confederaţie să se declare de partea lor şi pentru a răscula popoarele. Pe vremea aceea, i-au fost atribuite generalului Meyer principiile militare ale acestui plan, care a şi început să fie pus în aplicare, pentru că primele cinci corpuri ale armatei austriece, în afară de prima rezervă, erau plasate în Boemia, pe cînd corpul şase şi a doua rezervă acţionau independent în Bavaria. Operaţiunile, care ar fi trebuit să înceapă la începutul lui martie, au fost amînate pentru 8 aprilie.

Inconvenientele planului lui Meyer nu i-au scăpat spiritului pătrunzător al arhiducelui, care avea marele merit de a-şi cunoaşte bine adversarul şi terenul. în timp ce marea armată austriacă ar fi înaintat pe linia de operaţiuni din nord către

frontierele Franţei, unde ar fi întîlnit rezervele noastre şi apărarea naţională, inima monarhiei austriece, capitala însăşi ar fi rămas descoperite în faţa unui inamic atît de activ, încît prin Alpii Norici putea da alte lovituri. Dar chiar şi această mare armată austriacă era expusă manevrelor lui Napoleon care, dacă ar fi fost lăsat stăpîn pe Dunăre, putea acţiona din flancuri şi din spate, fie prin Straubing, după ce ar fi bătut corpul din Bavaria, fie pornind mai tirziu spre Bamberg, Wurzburg şi Hanau. Prinţul Carol nu uitase urmărirea de la Tagliamento pînă dincolo de Leoben, în 1797 ; şi mai ales cucerirea Vienei, la douăzeci de zile după capitularea de la Ulm, în 1805 ; distrugerea armatelor prusiene la lena, operată în cîteva clipe prin o manevră de flanc. Arhiducele ştia bine că nu mai avea de-a face cu un Moreau care, fără a se mişca, l-ar lăsa să meargă liniştit în spatele lui de la Iser spre Rinul Inferior. Prinţul simţi nevoia de a ocupa înainte de toate linia de operaţiuni de pe malul drept al Dunării ; reveni la un plan de ofensivă directă, care îl menţinea pe drumul înspre capitală şi a pus cea mai mare parte a armatei sale să treacă Dunărea înapoi, la Linz, nelăsînd în Boemia decît primele două corpuri. Judecind după întîr- zierea cu care au început ostilităţile, el a avut suficient timp să termine această nouă dispunere a trupelor.

Cît despre Napoleon, el aştepta totul de la mişcările inamicului. Obiectivul lui era să bată marea armată austriacă şi să se reîntoarcă în Viena pentru a dizolva această nouă coaliţie, pentru a pedepsi agresiunea nedreaptă şi pentru a dicta încă o dată pacea. Singura lui dispoziţie pregătitoare consta în a se menţine pe cele două maluri ale Dunării, fiind astfel în măsură să-şi concentrezc trupele după situaţie, pe un mal sau pe

celălalt, între Donawerth şi Ratisbonna. Aşteaptă ca mişcările inamicului să fie demascate şi ultimele dispoziţii avea să le improvizeze chiar la faţa locului. Abandonează complet munţii, al căror stăpîn va deveni în-momentul cînd va stă- pîni şi cîmpia unde se afla drumul spre Viena şi prin care trupele lui vor trece cu repeziciune. Fără să se îngrijoreze din cauza componenţei armatei sale, de faptul că un mare ivumăr de soldaţi sînt recruţi, că va trebui să acţioneze u corpuri formate din germani, hotărăşte să nu retragă nici un om din vechile unităţi din Spania unde ele luptau mai direct împotriva adevăraţilor noştri duşmani, englezii.

La 20 martie, corpul de armată al lui Davout ocupa cele două drumuri, care duc din Boemia spre Mein şi în Palatinatul Rinului. Corpurile lui Massena, Oudinot, Lefebvre ţi Vandamme erau în Suabia, pe marele drum al Vienei, care trecea prin München, Augsburg şi Ulm. Toate aceste corpuri urmau ca în caz de atac să manevreze în aşa fel incit să se unească pe Dunăre, către Ingolstadt sau Dona-ɣ/erth. Astfel, armata franceză, care se întindea la început de la munţii Turingiei pînă la poalele Alpilor, şi ale cărei doua principale grupări rămîneau pe liniile de operaţiuni din nord şi din sud, în Franconia şi în Suabia, era subordonată dinainte unui plan general de concentrare pe Du- năre, în punctele de unde putea manevra cel mai bine pe un mal sau pc altul. în acelaşi timp, armatele austriece, reunite mai. întii în Boemia, se deplasau prin Linz, pentru a se uni cu corpurile Iui Hiller în tabăra de la" Wels*, lăsîn- uu-i pe BeliOgarde şi pe Kollowrath pe frontierele Boemiei, în faţa craselor Bayreuth, şi Arnberg, Această mişcare a arhiducelui durase foarte mult şi nu s-a terminat dccît la începutul lui. aprilie.

Acum se poate vedea, după poziţia armatei franceze, care trebuie să fi fost bine cunoşcută arhiducelui. că ieşind în grabă din Boemia, el putea spera să dea peste cap taberele lui Davout şi să ajungă cu flancul drept pc Dunăre ; sau cel puţin putea atinge în mod direct malurile fluviului şi ale Altmülhului, mai sus de Ratis- bonna, făcînd acolo joncţiunea cu corpurile lui Hiller. Această mişcare, executată rapid, împiedica sau amîna foarte mult joncţiunea corpurilor armatei franceze ; îl făcea pe arhiduce stăpîn pe punctele cheie ale terenului din cîmpie, cel puţin pînă la Lech ; în acelaşi timp îl punea într-o situaţie bună atît faţă de drumul direct către Viena cît şi faţă de insurecţiile din nord, de care se îndepărta prea mult. Mai tîrziu, prinţul Carol a revenit asupra acestei operaţiuni, dar printr-un prea mare ocol ; atunci era prea tîrziu.

în curînd a început războiul. Armatele franceze nu se aşteptau deloc să fie atacate imediat ; ar fi fost surprinse dacă acest lucru ar fi .fost posibil. Napoleon era încă la Paris şi nu a pornit la drum decît atunci cind a aflat vestea agresiunii.

La 4 aprilie, Berthier sosea la Strasbourg şi ocupa poziţii.

Arhiducele părăsise Viena la 1 ; în 6, proclamaţia sa către armata austriacă anunţă războiul. *Salvarea patriei ne cheamă la noi fapte de arme* etc. spune el. Ce lung comentariu ar merita aceste citeva cuvinte !

în o, Austria violează tr atatele existente, trecînd Innul prin surprindere. Dar abia a doua zi, un simplu bilet al ai4iiducelui către comandantul armatei francezo anunţă ostilităţile, cu mai puţine formalităţi decît ar fi reclamat ruperea celui mai simplu armistiţiu. Agresiunea Austriei înccpuse în acelaşi timp în toate punctele : invadează în acelaşi timp

Bavaria. Franconia, Tirolul, Italia şi Polonia. Armata arhiducelui Carol se află în marş dincolo de Inn şi corpurile lui Bellegarde coboară din Boemia.

în 9, Împăratul Francisc soseşte în mijlocul armatei, stabilindu-şi cartierul general la Linz.

Aici trebuie să observ, spune autorul, că. lucrînd după documente ale armatei franceze si după jurnalul meu foarte exact ţinut în timpul acestei campanii ; îndrăznind să sper că voi ghici, după regulile meseriei, ceea ce nu se desluşea din dispoziţiile metodice care au dirijat evenimentele ; în sfîrşit, avînd în privinţa armatei austriece numai relatările oficiale, nu voi putea, în ceea ce priveşte această armată, decît să consemnez faptele cunoscute şi constatate. Arhiducele fiind, încă din primele zile, influenţat de manevrele lui Napoleon, cu atît mai greu este de spus care au fost raţiunile anumitor operaţiuni ale duşmanului. Pentru a le ghici ar trebui să nu fi existat nici greşeli, nici acţiuni inoportune ; ceea ce ar fi greu de admis.

Aici autorul expune ideile pe care presupune că le-ar fi avut arhiducele, intenţiile, dispunerea trupelor lui ; blamează încetineala austriecilor care au nevoie de unsprezece zile pentru a parcurge douăzeci şi opt de leghe etc.

16, Napoleon sosea la Stuttgart şi conducea nemijlocit armata. Era timpul ca el să vină să preia comanda pentru a opri înaintarea duşmanului ; dar mai ales pentru a repara greşelile lui Berthier şi pentru a pune capăt incertitudinilor acestuia. Sosind la Donawerth în 13 aprilie, Berthier era copleşit de greutatea unor sarcini imediate ; se îndrepta cînd spre Neustadt, cînd spre Augsburg ; îi ordona lui Oudinot să meargă spre Ratisbonna ; lui Davout să

trimită divizia Saint-Hilaire şi cavalerie de rezervă spre Landshut şi Freysingen. Sosirea lui Napoleon a suspendat orice mişcare. Aştepta, pentru a trece la acţiune, veşti din Boemia şi din Bavaria. în 17 s-a dus la Donawerth. Sosirea lui în mijlocul armatei a fost anunţată prin această frumoasă proclamaţie : «Soldaţi ! spunea el, teritoiiul Confederaţiei a fost violat... Eram în mijlocul vostru cînd suveranul Austriei a venit în bivuacul meu din Moravia ; l-aţi auzit implorîndu-mă să fiu clement şi jurîndu-mi o prietenie veşnică. Am fost învingători în trei războaie şi Austria datorează totul generozităţii noastre ; a fost de trei ori sperjură ! ! ! Succesele noastre din trecut sînt pentru noi o garanţie sigură a victoriei care ne aşteaptă.
Să pornim deci, şi după înfăţişarea noastră inamicul să-şi recunoască învingătorul.» i

Jn 16, la sosirea lui Napoleon la Stuttgart, cele două mari armate ale noastre erau aşezate în jurul localităţilor Ratisbonna şi Augsburg. Al treilea corp era la Eterhausen, Riedcnburg, Hemau. avînd a doua divizie la Dassvang, grosul cavaleriei pe lingă Ratisbonna, corpul ducatului de Saxonia la Ingolstadt, unde trebuia să sosească în curînd divizia de rezervă a celui de~al treilea corp. Inamicul, care manevrase în aşa fel încît să taie divizia Friant, înşelat în proiectele sale, apăru a doua zi în faţa localităţii Ratisbonna şi încercă de cîteva ori, dar prea tîrziu, să cuccrcască podul de la Regen. Trupele comandate de Massena Augsburg...

Sosind în mijlocul armatei, Napoleon găseşte marea masă a inamicului pe malul drept al Dunării, între Dunăre si Iserul inferior, în aşa fel încît nu mai putea atinge malul stîng decît forţînd trecerea

Dunării sau a nu lui Leeh. Napoleon ocupa prin cetatea Augsburg, a cărei pacitate de apărare a întărit-o la maximum, prin posturile întărite de la Landsberg, Rain şi Donawerth, toate trecente de pe malul drept al Dunării care duc spre Suabia. Diî, de asemenea, ordin să fie oprită la Ratisbonna trecerea sr,ie Franconia. Armata austriacă, întinsă de-a lungul Xseruna, de la Landshut pînă la Munchen, dar atacînd foarte puternic spre Landshut şi venind dinspre partea aceea, ameninţa Jn mod evident centrul liniei franceze. Cel mai activ dintre adversari trebuia să-şi adune forţele. Dar avea-vom timp să ne regrupăm pe malul drept al Dunării ? şi îndrăz- ni-vom s-o facem ? Mergînd pe malul opus, va trebui executată o trecere a fluviului, acţiune din care nu poate rezulta nimic decisiv. Totuşi, inamicul era mai aproape de Neustadt pe Dunăre şi de punctul de concentrare decît aripile noastre ; avea ordin să meargă înainte, cu spatele şi cu liniile de retragere bine asigurate. Cu toate aceste avantaje, Napoleon ordonă o înaintare gene**rală** pe malul drept şi, prin marşuri de flanc, Davout trebuia să ajungă de la Ratisbonna la Neustadt, iar Massena la Augsburg la Pfaffenhoîfen ; Napoleon însuşi merge în centru, la postul unde erau primejdiile şi dificultăţile, pentru a opri capetele de coloană ale inamicului şi pentru a lăsa rapidelor sale aripi timpul de a se regrupa. Pentru oricine altul şi pentru oricare alte trupe, această manevră ar fi fost foarte riscantă ; dar pentru Napoleon *este,* aşa cum spunea el, *un calcul de ore ;* este, de asemenea, un enlcul di» teren ; numai că nu avea voie să greşească nici măcar cu cîteva minute sau cu cîţiva stînjeni, căci era în joc salvarea armatei. Dar el, prin dispunerea armatei sale, a făcut ca această mişcare să fie absolut sigură.

Dacă inamicul avansează spre centru, Napoleon o să-1 învingă ; dacă încearcă să-1 învăluie prin stînga, va găsi Augsbur- tml închis, în aşa fel încît să poată face faţă tuturor armatelor inamice reunite; dacă vrea să ajungă la Ratisbonna, va trebui să găsească localitatea în apărare.

în aceste ultime două cazuri, Napoleon cădea în spatele Inamicului şi îl împingea fie spre Dunăre, fie spre Alpi. Astfel, manevra împotriva inamicului,, care în cele din urmă s-a îndreptat spre Ratisbonna. avea să fie pe atît de dezastruoasă pentru el pe cît de strălucită pentru noi ; căci, prin fiancul drept, care avansase între Dunăre şi Iser, Na- ..x)!eon o să-1 împingă în fundătura dintre aceste două rîuri pe arhiducele care se aventurase în mod atît de imprudent. Era vorba nici mai mult nici mai puţin decit de distrugerea totala a inamicului dacă podurile de la Ratisbonna şi de la Land*hu! nu ar fi fost deschise.

iVup'»!e-.>n îl anunţă pe Massena, că pentru această mare şi hotărî Unire manevră *va retrage flancul sting, va înainta*

ru dreptul; şi că între 18, 19 şi 20 toate problemele Ger*\ maniei vor fi rezolvate.

Aici se află acea frumoasă manevră pe care a vrut poate s-o menţioneze împăratul, adică dispunerea trupelor înainte de luptă, şi este într-adevăr admirabilă... Trec peste toate aceste amănunte foarte interesante : ele ar fi, indiscutabil, bine primite de către militari ; dar altora ar putea să le pară prea lungi şi m-ar îndepărta peste măsură de scopul meu. Trec imediat la marile rezultate...

„Astfel, în patru zile de luptă şi de manevrele hotărîtă soarta armatei austriece, a acestei armate atît de arogante, de numeroase, cea mai frun^oasă pe care o pusese vreodată pe picioare Casa de Austria ! Prin primele dispoziţii pe care le-a dat, Napoleon a organizat planurile marii bătălii; a asigurat apărarea posturilor, a pus să se facă recunoaşterea terenului pentru o bătălie înainte de Augsburg, în direcţia din care se părea că va trebui să vină inamicul. A rectificat greşelile din dispoziţiile lui Berthier, şi-a adunat forţele spre aripi, lăsînd liber locul unde voia să-1 atragă pe duşman. L-a ademenit încetul cu încetul luîndu-şi în acelaşi timp toate măsurile pentru a-1 bate pe urmă, în orice parte ar lua-o. în 17 la amiază Napoleon soseşte în mijlocul armatei, în 13 dă ordinele şi anunţă că totul trebuie să se sfîrşească în trei zile : dacă prevederile lui suferă o întîrziere de cîteva ore, e pentru că tînăra lui armată, compusă în mare parte din recruţi, nu are vigoarea trupelor de la Austerlitz şi de la lena. în 19 începe executarea acestui plan ale cărui baze se recunosc, obligatoriu, în primele dispoziţii din lunile" precedente ; joncţiunea armatei se ope-

reazã sub focul tunurilor arhiducelui. în 20 Napoleon rupe la Abensberg liniile duşmane şi separă complet flancul stîng de centru. în 21 distruge la Landshut flancul stîng, pune mîna pe depozitele de alimente şi muniţii, pe cai şi pe liniile de comunicaţie ale marii armate duşmane. In 22 revine la Eckmuhl pentru a da ultimele lovituri armatei arhiducelui, ale cărei rămăşiţe fug în mod ruşinos prin Ratisbonna şi prin munţii Boemiei. Dacă Landshutul ar **fi** fost atacat la timp, pe malul drept, corpurile lui Hiller nu ar mai fi putut să se retragă şi ar fi fost zdrobite în întregime pe malurile Iserului. Dacă Ratisbonna nu ar **fi** fost lăsată arhiducelui, resturile armatei lui, copleşite de toată armata franceză de pe malurile Dunării, despărţite de Straubing, lipsite de orice trecere şi de orice posbilitate de a stabili capete de pod, ar fi ajuns la capătul puterilor. Aşa că, dacă nu ar fi fost aceste două împrejurări, armata prinţului Carol ar fi fost complet distrasă in patru zile ; de altfel n-a scăpat nimic din ea, decît pilcuri răzleţe şi în fugă.

în nici o altă epocă din istorie nu s-a văzut o asemenea bătălie, purtată pe un teren atît de vast şi în direcţii opuse, condusă direct de acelaşi cap, executată de aceleaşi braţe, cu o precizie atît de riguroasă, cu o asemenea rapiditate şi folosindu-se cît mai bine toate mijloacele : doar dacă exceptăm, totuşi, luptele de la începutul carierei lui Napoleon, in Italia, Castiglione, Arcole, şi mai ales Rivoli, unde geniul devansase experienţa...

Aceste victorii ale lui Napoleon au fost încununate de cele mai mari rezultate : dezorganizarea armatelor Austriei, deschiderea drumurilor spre capitală, invadarea provinciilor şi distrugerea pregătirilor de invazie, a depozitelor, a landwehr-

ului, a miliţiilor etc. ; în sfîrşit, pierderea cuceririlor efemere ale arhiducilor Ioan şi Ferdinand etc.

Austria primise o lovitură puternică şi era mai mult de jumătate învinsă. Dar această teribilă lovitură s-a resimţit şi mai departe, în toată Germania şi chiar în toată Europa. Coaliţia, în 1809, fusese făcută în întregime una cu.pămîn- tul pe cîmpiile de la Laber. Toate planurile ei depindeau de soarta primei bătălii. Dacă rezultatul ei ar fi fost îndoielnic sau potrivnic lui Napoleon, dacă el doar şi-ar fi amî-l nat atacul, dacă ar fi aşteptat să vină inamicul sau i-ar fi dat lovituri mai puţin zdrobitoare, ar fi fost în curînd aruncat dincolo de Rin şi copleşit de toata Europa. In acelaşi moment ar fi izbucnit insurecţii organizate în Tirol, în Westfalia, în Prusia ; dar triumful de la Eckmiihl a oprit incendiul care urma să se întindă din Tirol pînă la Marea Baltică, a întărit pentru moment credinţa nestatornică a Prusiei şi a Rusiei, a întîrziat plecarea expediţiei engleze şi a zădărnicit planul combinat împotriva Belgiei şi Olandei, în fine, acest triumf a înăbuşit de-asemenea, în ffitcriorul. Franţei şi în sînul armatei, acele intrigi ce le vom vedea dezvoltîndu-se mai tîrziu etc.

în acest timp era necesar ca Napoleon să nu lase Austriei timp pentru a se reface după pierderile suferite ; iar coaliţiei să nu-i lase timp ca să-şi regrupeze forţele şi să reînceapă intrigile. Trebuia mers la Viena pentru a le forţa şi pe una şi pe cealaltă să facă pace ; căci pacea a fost întotdeauna ţelul tuturor războielor noastre şi preţul tuturor victoriilor noastre...

Trăim într-o epocă, remarcă autorul, în care capitalele capătă o asemenea importanţă în problemele de război, încît trebuie sacrificat totul

pentru păstrarea acestor centre ale administraţiei şi vieţii irftperiilor : de ocuparea lor depinde aproape totdeauna apărarea şi soarta statelor. Exemplul Vienei şi al Berlinului în cele două războaie precedente o demonstrase cu prisosinţă. Ulterior ocuparea Parisului a furnizat noi dovezi...

Viena, capitala Austriei, era deci ţelul spre careftin-; deau "în egală măsură cei doi comandanţi şefi etc.

Or, nici o capitală nu avea pe vremea aceea o situaţiej mai bună pentru a fi apărată. Pe jumătate acoperită **dej** Dunăre, era împrejmuită de două fortificaţii : una extei rioară, unghiulară, care înconjura suburbiile, cealaltă interioară, formată dintr-o incintă foarte puternică etc.

Napoleon a ajuns în^ faţa Vienei în 10 mai dimineaţa, la cincisprezece zile după Ecfcmühl, la mai puţin de o lună de la începutul campaniei ; ocupă suburbiile fără să întîmpine rezistenţă ; dar cînd avangarda apare pe povîrnişurile care despart suburbiile de oraş e primita cu lovituri de tun. Mareşalul Lannes trimite în cetate un aghiotant care duce o somaţie. Acest ofiţer e reţinut, maltratat şi din oraş se trage asupra suburbiilor. Cei din suburbii trimit o deputăţie la Napoleon pentru a interveni în favoarea Vienei. Napoleon o trimite înapoi cu o scrir soare de-a lui Berthier către arhiducele Maximilian care comanda în capitală ; dar îndată după sosirea acestei deputăţii în oraş, focul de pe metereze îşi dublează intensitatea. Atunci, Napoleon, care voia să menajeze capitala mai mult decît priftţii austrieci, ia măsurile necesare pentru a-1 forţa pe arhiduce să evacueze imediat terenul. Profitînd de enorma greşeală care consta «în aceea că cetatea nu fusese

legată de Dunăre, conduce el însuşi al patrulea corp, aruncă un pod peste braţul îngust ce separă cartierul *Landtraft* de *Prater* şi ocupă micul pavilion Lust-*haus.* In acelaşi timp, pentru a răspunde cetăţii, care continuă să tragă asupra suburbiilor şi pentru a distrage atenţia arhiducelui, Napoleon dispune amplasarea unei baterii de obuziere cam în acelaşi loc pe unde s-a produs atacul turcilor în 1684.

La ora nouă seara au fost lansate obuze asupra oraşului. în momentul acela tînăra arhiducesă Marie-Louise era bolnavă, în palatul părintesc. Aflîndu-se despre această împrejurare, direcţia focului e imediat schimbată şi palatul respectat. O ! ce înseamnă jocul întîmplării ! cine ar fi bănuit atunci că la cîteva luni după aceea, aceleaşi mîini care făceau să tremure Viena vor împleti cununi pentru capul Marîei-Louise ; că în palatul din Tuileries, soţie şi mamă, ea va domni peste aceiaşi francezi care acum o îngrozeau !

Rezistenţa pe care o opunea arhiducele Maximilian în Viena era condamnabilă, pentru că el neglijase să ia măsurile care ar fi făcut-o cît mai puţin dăunătoare pentru locuitori şi pentru că, oricum, nu putea fi folositoare nici statului, nici armatei : Viena ar fi putut fi arsă de un inamic mai puţin generos, fără a întîrzia nici măcar cu o oră cucerirea incintei ei."

Autorul scoate în evidenţă greşelile celor doi arhiduci, apoi continuă astfel :

,.Pentru armată şi pentru Europa, cucerirea Vienei însemna mult. Pentru Napoleon însemna puţin, din moment ce nu stăpînea podurile de peste Dunăre, pentru că nu cu Viena se sfîrşea războiul, coaliţiei, ci cu distrugerea rămăşiţelor armatei austriece şi a ligii suveranilor et£.

Dar pentru aceasta era nevoie să treacă Dunărea care era foarte năvglnică, într-un moment în care apele e; atinseseră cotele cele mai ridicate, în faţa unei armaţi încă formidabile şi în inima unei ţări duşmane etc., etc între timp, cazul ce se făcea de intrarea francezilor, în Viena vine să confirme senzaţia produsă de vestea victoriilor de la Eckmiihl la curţile regale şi printre popoarele Germaniei. Planurile de insurecţie şi de înarmare au Fost suspendate, trădările politice amînate, asociaţiile particulare domolite şi ţinute în frîu. Schill, [I] care reuşise să adune un corp de şase mii de oameni şi compromisese numele regilor Prusiei şi Angliei, nu mai găsea nici o ţară care să îndrăznească să se declare de partea lui etc.

Chiar şi cabinetul de la Londra a resimţit efectul acestor victorii. Intrigile şi nehotărîrea guvernului s-au amplificat, şi nu cu puţin, iar marile diversiuni promise au fost mereu amînate.

Curtea Prusiei şi-a înrm^tit dovezile de fidelitate faᶠă de tratate şi se prefăcea că îi urmăreşte pe partizanii lui Schill. Cea a Rusiei, aliata noastră în aparentă, se hotărî, în sfîrşit, să ne trimită contingentul ei ; puse în mişcare spre Galiţia un corp de cincisprezece mii de oameni, mult mai puţin decît prevedeau angajamentele, şi, în plus, în general se crede că ruşii nu înaintau decît pentru a contracara progresele foarte rapide ale polonezilor şi mai ales principiile lor.

Trecerea unui fluviu ca Dunărea este o operaţie foarte dificilă. Nu e destul să ai un pod şi să treci pe malul celălalt, trebuie să treci trupele dincolo, să te

I Ofiţer prusian care a condus un corp de rezistenţă împotriva ocupaţiei franceze ; a murit în 1809 apărînd oraşul Stralsund în.t.)

menţii şi să păstrezi podul. Cînd iei în considerare extraordinara imensitate de lucrări necesare per.tru. o asemenea construcţie şi fragilitatea lor, ca şi violenţa teribilă a obstacolelor pe care trebuie să le învingi, cu greu te poţi gîndi că asemenea operaţiuni reuşesc vreodată.

în cazul de faţă, trebuia să fie traversat mai întîi un prim braţ al Dunării, lat de două sute treizeci de stînjeni, şi un al doilea braţ, lat de o sută patruzeci de stînjeni, pe unde trecea curentul principal, despărţit de primul prin- tr-o insulă lată de o sută de stînjeni ; după care nu ajungeai decît în marea insulă Lobau, plantată cu "arbuşti şi străbătută de mici canale. Trebuia, în sfîrşit, să traversezi, pentru a ajunge pe malul stîng, un al treilea braţ. a cărui lărgime varia între cincizeci şi şaptezeci de stînjeni. în acest loc, Dunărea e împărţită în atîtea braţe, presărată cu atîtea insule, încît e un adevărat labirint, la adăpostul căruia inamicul putea să se apropie mult de lucrările noastre. Aşa că erau de trecut trei rîuri, de construit un pod triplu... Trebuie totuşi să recunoaştem că inconvenientele pe care le prezenta această trecere erau compensate de mari avantaje. Căci Dunărea fiind mai largă şi împărţită în mai multe braţe, curgea în schimb mai puţin repede şi era mai puţin adînca. Aceste insule asigurau podurile parţiale ; în fine, insula Lobau era ca un fel de cap al podului mare, un vast bastion, de unde se'putea ajunge mai uşor pe malul stîng etc.

Podurile, începute în 18 dimineaţa au fost terminate destul de repede. Aşa că încă din 20, corpul patru ajunsese pe insula Lobau. împăratul se duse el însuşi acolo şi puse să fie construit în faţa lui ultimul pod. Intenţiona să pornească direct asupra duşmanului şi să termine opera atît de strălucit

începută la Eckmuhl. Adusese pe aproape cea mai mare parte a armatei, ca să poată trece fără întrerupere pe malul stîng.

Terenul pe care trebuia să ajungă armata franceză era dintre cele mai favorabile. Fluviul, ale cărui braţe se lărgesc considerabil, formează aici un cot înainte de care se aflau satele Asparn şi Essling ;... cu case de cărămidă şi înconjurate de mici valuri de pămînt se prezentau ca un fel de forturi foarte uşor de apărat, două excelente puncte de sprijin pentru linia noastră...

în faţa satelor se întindea o cîmpie imensă, perfect netedă, fără un pîrîu şi fără nici un obstacol. Nu se vedeau decît cîteva sate în mijlocul ogoarelor înverzite : era terenul cel mai favorabil pentru două armate egale care trebuiau să se întreacă în vitejie şi în abilitate. Era de asemenea favorabil şi pentru o armată inferioară care ar fi trebuit să lupte împotriva unor forţe superioare, spriji- nindu-se pe satele de care am vorbit.

Napoleon, care se gîndea numai la planul lui de a-1 ataca pe inamic, nu aştepta decît să-1 ajungă din urmă o parte din armată ; nu s-a gîndit că ar putea fi el însuşi atacat ; rapoartele cavaleriei uşoare i-au întreţinut această siguranţă ; de aceea nu s-a preocupat deloc de amplasarea corpului patru şi nici nu a profitat do linia dintre Asparn şi Essling. Trebuie spus, pentru că în război nimic nu este indiferent, nici în ceea ce hotărăşte viaţa oamenilor şi nici în ceea ce priveşte soarta imperiilor, că dacă Napoleon sau Massena ar fi ocupat Asparnul după toate regulile, probabil că satul nu ar fi fost cucerit de inamic"...

Aici e descrisă prima zi de la Essling (21 mai), cînd Massena rezistă toată ziua doar cu un singur

corp în faţa tuturor forţelor austriece şi păstrează Asparnul cu acea încăpăţînare eroică ce-1 caracteriza în mod atît de strălucit. Podurile, care chiar din ziua aceeB au fost avariate, au întrerupt adesea trecerea trupelor, dejucînd planurile lui Napoleon, salvîndu-1 pe duşman, şi aducînd teribila zi din 22 pe care autorul o descrie astfel :

,,Atîta eroism în defensiva lui Massena şi a vitejilor lui produsese mare senzaţie în rîndurile celor două armate şi în tabăra noastră sporise în mod deosebit dorinţa fierbinte de a ataca a doua zi în speranţa unei victorii complete. Napoleon, întărit cu corpul lui Lannes, voia să aştepte sosirea lui Davout şi a rezervei pentru a da marele atac ; dar încă de la două noaptea, înainte de a se crăpa de ziuă, lupta reîncepuse la Asparn, şi ceva mai tîrziu pe toată linia...

Pentru satul acesta se vor mai da lupte, iar în cursul zilei a fost cucerit şi recucerit cînd de o parte, cînd de cealaltă... Era nevoie de toată dîrzenia lui Massena pentru a păstra acest post atît de periculos, dar atît de important, cucerit şi recucerit de paisprezece ori în aceste două zile...

Ziua era pe sfîrşite şi era tocmai bine căci muniţiile erau epuizate. Artileria şi infanteria erau pe punctul de a se vedea fără cartuşe ; comunicaţiile cu depozitele de rezervă erau întrerupte ; majoritatea tunurilor noastre erau deteriorate, caii muriseră mult...

De îndată ce s-a lăsat noaptea, pe micu[1] r^ s-au scurs numeroşii noştri răniţi înghesuiţi pe malv-l stîng. Toţi cei care mai dădeau semne de viaţă au fost duşi pe insula Lobau. Apoi a fost trecută artileria, cher.r rinele ; au fost culese chiar şi

resturile sfărîmate. Tunurile capturate de la inamic fuseseră şi ele luate, nimic nu a fost lăsat pe cîmpul de luptă, nici măcar chiulasele şi puştile morţilor noştri.

Inamicul a făcut greşeala de neînchipuit de a nu-şi valorifica imediat avantajele şi mai ales aceea de a ne lăsa insula Lobau care, înălţîndu-se în mijlocul terenului său, a fost siguranţa noastră în clipele grele şi în curînd **a** devenit instrumentul triumfului nostru."

In această campanie totul e clasic la Napoleon, pentru oricine poate urmări şi judeca amănuntele : pînă atunci l-am văzut pregătind şi,urmărind cu rapiditate victoria ; iată-1 acum într-o situaţie neprevăzută, teribilă. Priviţi-1 cum găseşte într-o clipă soluţia pentru a evita mari dezastre şi hotărînd chiar atunci ce trebuie făcut pentru a-şi asigura din nou victoria! Obligat pentru moment să se apere, va crea pe insula Lobau, chiar la porţile Vienei, o adevărată fortăreaţă franceză, care va stăpîni fluviul şi terenul. Trădat de valurile Dunării, o va încătuşa ; şi totul se va petrece în văzul unui inamic ce se proclamă învingător- şi nu se gîndeşte deloc să tulbure minunile pe care nu le poate băniii...

Primele ordine, spune autorul, sînt date chiar în clipa dezastrului şi pregătirile sînt atît de rapide încît la două sau trei zile după bătălie, se şi văd mai multe sonete bătînd piloni de-a curmezişul celor două braţe mari ale Dunării ; dar pentru a înşela inamicul, buletinele anunţau că era vorba de un fel de estacadă destinată să apere podurile şi să oprească vasele incendiare...

La capătul a patruzeci şi trei de zile, în timpul cărora avem dreptul să ne întrebăm : ce a făcut arhiducele ? ce putea să facă ? chestiuni pe care

autorul le examinează cu multă rigoare ; la capătul a patruzeci şi trei de zile, spunem noi, toate lucrările sînt terminate ; erau imense şi minunate...

„în vremea aceasta împăratul se folosise de intervalele dintre lucrări pentru a-şi reorganiza armata şi pentru a aduce toate corpurile de care putea dispune. Prinţul Eugen îi adusese armata din Italia, care în drum săvîrşise frumoase fapte de arme încununate de victoria de la Raab ; Marmont sosise cu corpul lui din inima Dalmaţiei.

Planul lui Napoleon, dintre cele mai vaste, dintre cele mai hotărîtoare, cuprinde ansamblul armatelor sale şi diferitele ţări pe care ele le ocupau. Totuşi, cooperări atît de multiple şi la distanţe atît de mari, nu vizează în concepţia lui decît unitatea de scop şi de acţiune. Va arunca marea lui armată peste Dunăre şi asupra flancului stîng al inamicului, pentru a-1 despărţi de Ungaria, îl va ataca pe cîmpul de bătălie pe care îl va fi cucerit, îl va bate şi îl va împinge spre Boemia, unde duşmanul se va vedea atacat şi înconjurat din t$ate părţile. Toate vor fi îndeplinite punct cu punct, aşa cum va fi hotărît el, pînă în clipa cînd inamicul, covîrşit de situaţia lui disperată, va implora un armistiţiu.

I s-a dat deci lui Mşssena ordin să-şi aducă diviziile către partea septentrională a insulei Lobau ; lui Oudinot să treacă la 1 iulie, pe această insulă şi să se stabilească acolo ; lui Eugen să fie în 4 la Ebersdorf cu provizii pentru două zile şi să treacă podurile fără a se opri ; lui Davout să nu pornească decît în noaptea de 4 spre 5 şi să treacă imediat în insula Lobau ; lui Bernadotte şi lui Bessieres să fie în 2 la Ebersdorf ; lui Vandamme să ocupe Viena în 2 seara ; lui Lefebvre să-1 trimită pe Wrede la Viena pentru a se uni cu garda imperială şi să aştepte el

însuşi la Linz pentru ca de îndată ce marea armată va fi trecut Dunărea să intre în Boemia prin sud, pe cînd Jérôme va intra în acelaşi timp din Dresda prin nord, şi Junot, de la Bayreuth, o va ameninţa de la vest. în fine, pînă şi lui Poniatowski[1], Napoleon i-a dat ordin să-şi aducă polonezii spre Olmutz ca să-1 ţină în loc pe arhiducele Ferdinand şi să-i antreneze în această acţiune şi pe ruşi, dacă aceşti aliaţi îndoielnici s-ar fi dovedit loiali şi ne-ar fi servit cu bună credinţă.

Ordinele date cu această ocazie sînt interesante şi preţioase mai ales pentru oamenii de meserie : ele constituie programul exact al bătăliilor care au urmat. Nu s-a văzut niciodată o operaţie atît de mare condusă anticipat cu atîta precizie şi niciodată nu au fost prevăzute toate acţiunile cu atîta exactitate"...

Aici e descrisă pe larg acea celebră bătălie de la Wagram, atît de remarcabilă prin mişcările pregătitoare şi prin marile manevre instantanee care fac din ea una dintre cele mai lungi lupte din cîte s-au dat vreodată : mişcările de trupe au durat o săptămînă întreagă. Această bătălie este una dintre cele mai memorabile din timpurile moderne şi prin forţele care luptau de-o parte şi de alta, prin reputaţia celor doi generali care se înfruntau, prin pierderile celor două armate şi prin marele ei rezultat, pacea de la Viena. Acest eveniment îi furnizează autorului detaliile cele mai lucide, reflecţiile cele mai judicioase.

I General polonez (1763—1813) care a luptat în serviciul Franţei. După crearea Marelui Ducat al Varşoviei, a devenit ministru de război. A comandat un corp de armată polonez în cursul campaniei din Kusia ; a asigurat protecţia trupelor franceze ce se retrăgeau după bătălia de la Leipzig (1813) ; a murit înecîndu-se în timpul unei lupte (n. t.).

Dar eu voi trece de îndată la primele rezultate ale bătăliei propriu-zise. I-a costat pe austrieci douăzeci şi patru de mii de morţi şi răniţi şi nouă ne-a adus douăzeci de mii de prizonieri. Totuşi rezultatele erau departe de a satisface speranţele lui Napoleon...

,,în vremea aceasta, arhiducele se retrăgea în mare grabă spre Boemia, şi retragerea lui, deşi executată foarte abil, avea să amplifice consecinţele bătăliei, mult mai dezastruoase decît însăşi pierderea bătăliei.' în fiecare zi, în fiecare clipă, armata inamică primea noi lovituri ; era ameninţată să piară încetul cu încetul. Curtea de la Viena a simţit cît de iminentă era primejdia şi s-a grăbit s-o prevină. în 10, spre seară, Massena continuînd să folosească avantajele pe care le avea şi, stăpîn pe cartierele periferice din Znaim, era gata să cucerească oraşul, cînd un strigăt general s-a făcut auzit de-a lungul întregii linii : *încetaţi focul, încetaţi focul !* O deputăţie austriacă ajunsese pînă la Napoleon pentru a duce tratative de pace şi pentru a cere un armistiţiu. Acest din urmă punct deveni un important subiect de discuţie' în toată armata şi chiar în cortul împăratului. Situaţia cu adevărat critică a forţelor austriece era evidentă pentru toată lumea şi mulţi considerau că era de datoria noastră să culegem inflexibili pac^a cîştigată cu atîtea eforturi, că venise vremea să sfîrşim odată pentru totdeauna cu o Curte lipsită de bună credinţă, ale cărei declaraţii de prietenie şi jurăminte nu aveau alt scop decît acela de a cîştiga timp şi de a unelti noi atacuri. Napoleon nu gîndea la fel şi luînd o pană semnă armistiţiul, spunînd : *A curs destul sînge.*

Prin acest armistiţiu ni se dădeau ambele maluri ale Dunării, pin a la Raab, şi toate provinciile germane ; trupele noastre aveau, adică, de ocupat un

sfert din monarhia austriacă cu o populaţie de peste opt milioane. Armata inamică s-a retras prin nordul Moraviei, dincolo de Pressburg, în restul Ungariei, lăsînd acum apărarea Boe- mici în seama propriilor ei forţe...

Victoria de la Wagram a avut asupra opiniei publice şi* asupra politicii influenţa ce devenise obişnuită. Napoleon deschisese campania în momentul unei crize cu adevărat înspăimîntătoare : liga împotriva lui cuprindea toată lumea, era o maşinaţie universală. .Victoria de la Eckmuhl a băgat groaza în toate spiritele răuvoitoare şi a ţinut în frîu toate mişcările ; înfrîngerea de la Essling a reînviat toate planurile şi a trezit toate speranţele. Wagram le-a pu's din nou capăt : fiecare s-a grăbit să-şi reia atitudinea supusă şi să sporească declaraţiile de devotament şi prietenie.

Cabinetul englez, care nu fusese în măsură sau nu voise să ajute Austria pe cînd încă mai lupta, s-a grăbit, de îndată ce a văzut-o doborîtă, să înceapă, înainte de reîntoarcerea trupelor franceze, expediţia ei împotriva portului Anvers, la distrugerea căruia ţinea foarte mult : datorită lipsei de pricepere nu a izbutit. Totuşi această diversiune a fost de ajuns pentru a reînvia speranţele secrete ale Austriei şi pentru a o face să prelungească tratativele. în acest răstimp, un eveniment neprevăzut a fost pe punctul de a dejuca toate combinaţiile şi de a da un cu totul alt curs evenimentelor din Europa ; Napoleon era să cadă răpus la Schonbrunri de cuţitul unui fanatic. Dacă atentatul ar fi reuşit, cine ar putea spune ce s-ar fi petrecut în Europa !

In sfîrşit, după eşecul expediţiei împotriva Anversuluî şi cum Napoleon luase un ton ameninţător, Austria semnă la 14 octombrie pacea

de la Viena, ale cărei condiţii, avîndu-se în vedere adevărata stare de lucruri, puteau fi considerate ca noi acte de clemenţă din partea învingătorului.

Napoleon a cruţat deci încă o dată Austria ; fiindcă îi era străină dorinţa de a o distruge, fiindcă o socotea necesară pentru politica lui şi fiindcă spera ca, în sfîrşrt, să şi-o ataşaze, prin cît mai multe binefaceri. S-a înşelat amarnic ! ! !... Ş-i totuşi, aţi putut citi mai înainte, undeva în lucrarea de faţă, că se acuza ca de o adevărată greşeală pentru că o lăsase prea puternică după Wagram. «*A* doua zi după bătălie, spunea el, ar fi trebuit să fac cunoscut printr-un ordin de zi că nu voi trata cu Austria decît după separarea prealabilă a coroanelor Austriei, Ungariei şi Boemiei, şi după ce ele vor fi fost aşezate pe capete diferite.»"...

Marţi 13

împăratul m-â luat dimineaţa devreme să facem o foarte lungă plimbare în pădure ; a vorbit mai mult de o oră despre situaţia Franţei ; de aici a revenit asupra oamenilor care îl trădaseră, asupra numeroaselor împrejurări nefericite în care a fost antrenat ; securitatea perfidă pe care i-o dădea unirea lui cu Austria ; orbirea turcilor care fac pace tocmai cînd trebuiau să facă război ; orbirea lui Bernadotte care a ascultat mai degrabă de amorul propriu şi de resentimentele lui decît de adevărata lui grandoare şi de echilibrul lui; un anotimp peste măsură de aspru ; pînă şi superioritatea d-lui de Narbonne [I] la Viena care, descoperind Austria nepregătită, a forţat-o să se grăbească ; în fine, chiar

I Fost ministru de război al lui Ludovic al XVI-lea ; Napoleon i-a încredinţat o seamă de misiuni diplomatice; între altele a fost ambasador la Viena (n. t.).

şi succesele de la Liitzen şi Bautzen care, aducîndu-1 pe regele Saxoniei la Dresda, l-au pus pe el, Napoleon, în posesia dovezilor de ostilitate ale Austriei şi nu i-au mai lăsat nici un subterfugiu. „Ce nefericit concurs de împrejurări totuşi ! spunea cu un accent deosebit de expresiv ; şi cu toate acestea, continua el, a doua zi după bătălia de la Dresda, Francisc trimisese pe cineva să ducă tratative. Trebuia ca eşecul lui Vandamme să vină exact la timpul hotărît pentru a ajuta la împlinirea destinului." D-l de Talleyrand, asupra conduitei căruia Împăratul revenea adesea, pentru a-şi da seama, spunea el, cînd începuse cu adevărat să-1 trădeze, îl îndemnase insistent să facă pace după întoarcerea de la Leipzig.

„Sînt dator, spunea, să fiu drept cu el : a blamat discursul meu din Senat, dar 1-a aprobat cu fermitate pe cel ţinut în faţa Corpului Legislativ. Nu înceta să-mi repete că mă înşelam în privinţa energiei naţiunii ; că eaî nu va seconda energia mea, că am să mă văd abandonat, că trebuia să ajung cu orice preţ la un compromis. Se pare că atunci era de bună credinţă, că încă nu trăda. Cu mine Talleyrand nu a fost niciodată nici elocvent, nici persuaziv ; se învîrtea mult şi îndelung în jurul aceleiaşi idei. Poate fiindcă mă cunoştea de multă vreme îşi alesese un anumit fel de a se purta faţă de mine ; de altfel era cu atîta îndemînare evaziv şi divaga cu atîta artă încît adesea, în urma unor convorbiri de cîteva ore, pleca fără să-mi fi dat lămuririle necesare şi fără să-mi fi vorbit despre lucrurile pe care îmi propusesem să le aflu de la el în clipa cînd intra la mine etc."

Cît despre problemele la zi şi în legătură cu ultimele ziare care descriau Franţa ca fiind într-o agitaţie mereu crescîndă, rezultatul a fost că pentru

toată Europa şansele de viitor păreau nedefinite, multiple, inepuizabile ; că exista un fapt constant despre care aflam din toate părţile şi anume că nimeni în Europa nu se simţea înlr-o situaţie stabilă. Fiecare părea că se teme de noi evenimente sau că le presimte etc.

împăratul m-a reţinut cu el la masă în cort ; a cerut apoi *Corinne* de D-na de Staël din care a citit cîteva capitole. Nu putea termina cartea, îmi spunea el. D-na de Staël se descrisese atît de bine în eroina ei, încît reuşise să i-o facă de nesuferit. „O văd, spunea el, o aud, o simt, vreau să fug de ea, şi arunc cartea. Aveam despre această carte o amintire mai bună decît impresia pe care- mi-o lasă azi. Probabil pentru că pe vremuri am citit-o în diagonală, cum foarte ingenios spunea d-1 abate de pradt şi nu fără oarecare dreptate. Oricum însă, voi persevera ; vreau să văd cum se termină ; mi se pare că totuşi nu e lipsită de uri oarecare interes. Dar nu-i pot ierta d-nei de Staël faptul că în romanul ei i-a înjosit pe francezi. Fără îndoială că familia d-nei de Staël e cît se poate de ciudată. Tatăl, mama. şi ea, toţi trei în genunchi, adorîndu-se mereu unii pe alţii, tămîindu-se reciproc pentru a convinge cît mai bine şi pentru a mistifica publicul. Totuşi d-na de Staël se poate lăuda că i-a depăşit pe nobilii ei părinţi, cînd a îndrăznit să scrie că faţă de tatăl ei avea asemenea sentimente încît se surprinsese că e geloasă pe mama sa.

D-na de Staël era înfocată in pasiunile ei, continuă el, era impulsivă, furibundă în expresii. Iată ce citea poliţia pe vremea cînd era pusă sub supraveghere : «Sînt departe de tine, îi scria pesemne soţului ei. Vino imediat, îţi ordon, vreau, sînt în genunchi... te

implor... Ţin în rnînă un pumnal ! Dacă şovăi, mă omor, mă sinucid şi ai să
fii vinovat de pieirea mea.»"

Era Corinne, Corinne din cap pînă în picioare.

Pe vremuri îşi îndreptase toate eforturile, toate resursele, asupra generalului armatei din Italia, spunea împăratul ; îi scrisese pe cînd el era departe, fără să-1 cunoască ; după ce i-a fost prezentat, ea a început să-1 hărţuiasc§. Dacă ar fi s-o credem, căsătoria geniului cu o creolă oare-

incapabilă să-1 apreciez^ sau să-1 înţeleagă, era o monstruozitate etc. Din nefericire, generalul nu i-a răspuns dectt printr-o indiferenţă pe care femeie nu o iartă niciodată şi este într-adevăr de neiertat, spunea el rîz-nd.

După soarea la Paris, s-a văzut asaltat cu acelaşi zel, continuă Împăratul ; dar din partea lui, aceeaşi rezervă, aceeaşi tăcere. Totuşi, d-na de Sta"l, hotărîtă să-i smulgă cîteva cuvinte şi să lupte cu învingătorul din Italia, 1-a abordat direct cu ocazia marii serbări pe care d-1 de Tallevrand, ministru al relaţiilor externe, o dădea în cinstea generalului victorios. L-a interpelat în faţa unui mare număr de persoane, întrebîndu-1 care era după el, cea dintîi femeie în lume, moartă sau vie : ,,Cea care a făcut cei mai mulţi copii", i-a răspuns Napoleon cu multă simplitate. D-na de Stael, puţin deconcertată la început, a încercat să recîştige teren, spunîndu-i că avea reputaţia de a nu prea iubi femeile... , Jertaţi-mă, doamnă, i-a replicat Napoleon, o iubesc mult pe a mea."

Generalul armatei din Italia ar fi putut fără îndoială să ducă la culme entuziasmul Corinnei din Geneva, spunea împăratul ; dar se temea de infidelităţile ei politice şi de excesele ei de

celebritate ; poate că s-a înşelat. Totuşi eroina făcuse prea multe încercări, se văzuse respinsă prea adesea pentru a nu deveni o duşmană înfocată. ,,L-a incitat mai întîi pe Benjamin Constant, care nu a intrat prea loial în carieră, remarca împăratul ; cînd s-a format Tribunatul, acesta i-a adresat primului consul rugăminţile cele mai fierbinţi-ck a-1 numi şi pe el. La ora unsprezece noaptea încă mă mai ruga cu toata înflăcărarea : la miezul nopţii, şi după ce favoarea i-a fost acordată, a trecut, la insulte. Prima reuniune a tribunilor a fost pentru el o superbă ocazie de a invectiva. Seara, casa d-nei de Stael era scăldată în lumină. L-a încoronat pe Benjamin al ei în mijlocul unei adunări strălucitoare şi l-a proclamat un al doilea Mirabeau. După această farsă, care era doar ridicolă, au urmat planuri mai primejdioase. Pe vremea Concoi\datului, împotriva căruia d-na de Staël era extrem de îndîrjită, i-a coalizat deodată împotriva mea pe aristocraţi şi pe republicani. — «Mai aveţi doar o clipă, le striga ea : mîine, tiranul va avea în slujba lui patruzeci de mii de oameni.»"

Deoarece ajunsese la limitele răbdării, spunea Napoleon, pînă la urmă d-na de Staël a fost trimisă în exil. Tatăl ei îi displăcuse foarte mult încă de pe vremea campaniei de la Marengo. „Am vrut să-1 văd pe cînd am trecut pe acolo, spunea împăratul, şi am găsit doar un greoi profesor de şcoală comunală destul de buhăit. La puţină vreme după aceea, sperînd fără îndoială să reapară cu ajutorul meu pe scena lumii, a publicat o broşură, în care dovedea că Franţa nu mai putea fi nici republică, nici monarhie. Nu se prea vedea ce cale îi mai rămînea, spunea împăratul. în această lucrare îl numea pe primul consul *omul necesar* etc., etc. Lebrun i-a răspuns printr-o scrisoare în patru pagini, în stilul lui frumos

şi într-un fel foarte muşcător : îl întreba dacă nu făcuse destul rău Franţei şi dacă nu se săturase să mai dea lecţii altora, după încercarea care fusese Constituanta.

D-na de Staël, cînd a căzut în dizgraţie, cu o mînă lupta şi cu alta cerea. Primul consul i-a transmis că îi lăsa universul la dispoziţie, că-i lăsa ei tot restul pămîntului şi nu îşi rezervă decît Parisul, de care îi interzicea să se apropie. Dar tocmai Parisul era obiectul tuturor dorinţelor d-nei de Staël. Zadarnic însă, consulul a fost mereu inflexibil. Totuşi din timp în timp, d-na de Staël îşi reînnoia tentativele. Pe vremea Imperiului a vrut să fie doamnă de onoare ; fără îndoială trebuia spus da sau nu ; căci prin ce mijloc ai fi putut-o ţine pe d-na de Staël liniştită într-un palat ! etc."

După cină, împăratul ne-a citit *Les Horaces*[I], iar admiraţia noastră ne-a făcut să întrerupem adesea lectura. Nicicînd Corneille nu ni s-a părut mai mare, fnai frumos, mai plin de vigoare, ca aici, pe stînca noastră:

Joi 15

Azi, 15 august, a fost ziua împăratului. Plănuisem să ne prezentăm cu toţii la el către ora unsprezece ; dar ne-a dejucat planurile apărînd el însuşi vesel la uşile noastre încă de la ora nouă. Era o vreme foarte frumoasă ; s-a dus în grădină ; ne-am reîntîlnit cu toţii acolo ; au sosit şi marele-mareşal, soţia lui, copiii ; împăratul a luat masa, înconjurat de toţi cei care-i erau credincioşi, sub cortul mare şi frumos, care e o reală şi fericită achiziţie. Temperatura era plăcută ; el însuşi era vesel şi foarte vorbăreţ ; cîteva

I Titlul corect : *Horace* (n.t.).

clipe a părut că se bucură de sentimentele şi de urările noastre ; voia, ne-a spus el, să petreacă toată ziua în mijlocul nostru ; aşa cum într-adevăr a şi petrecut-o, vorbind, lucrînd şi plimbîndu-se pe jos sau în trăsură.

Sîmbătă 17

...Vorbind de preoţi şi de religie, împăratul a ajuns să spună în timpul conversaţiei : „Omul aruncat în mijlocul vieţii se întreabă : De unde vin ? Cine sînt ? Unde merg ? Sînt tot atîtea întrebări misterioase, care ne împing înspre religie. Alergăm spre ea, înclinaţia noastră naturală ne duce spre ea ; dar vine cultura care ne opreşte : cultura şi istoria, iată marii duşmani ai adevăratei religii, care e desfigurată de imperfecţiunile oamenilor. De ce, te întrebi, la Londra sau la Berlin, nu e aceeaşi credinţa ca la Paris ?
De-ce oare cea din Peterşburg e diferită de cea din Con- stantinopol ? Iar aceasta diferă de cea din Persia, de pe Gange şi din China ? Pentru ce oare cea din vremurile de demult nu e şi cea de astăzi ? Atunci raţiunea se retrage cu durere, exclamă : Religii ! Religii ! O, copii ai oamenilor !... Credem în Dumnezeu pentru că toate îl proclamă în jurul nostru şi pentru că spiritele cele mai luminate au crezut în el : nu numai Bossuet, a cărui meserie era chiar credinţa, ci şi Newton, Leibniz, care nu aveau ce face cu ea ; dar nu ştim ce să credem despre doctrina care ni se propovăduieşte şi ne dăm seama că sîntem ca ceasul care merge fără să-şi cunoască ceasornicarul... Şi uitaţi-vă puţin la stîngăcia celor care ne formează ; ar trebui să îndepărteze de noi ideea păgînătăţii şi a idolatriei, pentru că absurditatea lor provoacă primele noastre raţiona-

mente şi ne pregătesc să rezistăm în faţa credinţei pasive, şi totuşi ei ne cresc în mijlocul grecilor şi al romanilor, cu miriadele lor de divinităţi. în ceea ce mă priveşte, exact acesta a fost drumul străbătut de spiritul meu. Am avut nevoie să cred, am crezut ; dar credinţa mea s-a văzut zguduită, nesigură, de îndată ce am ştiut, de îndată ce am început să raţionez ; ceea ce s-a întîmplat destul de devreme, la treisprezece ani. Poate că voi crede din nou orbeşte, de-ar da Dumnezeu ! e sigur că eu nu mă împotrivesc, nici nu cer mai mult ; chiar cred că trebuie să fie o mare şi adevărată fericire...

Cînd am luat în mînă cîrma statului, aveam idei bine stabilite despre toate elementele care unesc societatea ; eintărisem importanţa religiei ; eram convins de însemnătatea ei şi hotărîsem s-o reîntronez. Dar e greu de crezut ce rezistenţă a trebuit să învingă ca să readuc catolicismul. Aş fi fost urmat cu mult mai multă plăcere dacă aş fi arborat steagul protestant ; într-atîta încît în Consiliul de Stat, unde mi-a fost foarte greu să fac să fie adoptat Concordatul, au fost mai mulţi care nu au cedat decît complotînd să scape de el. Ei bine ! îşi spuneau ei unul altuia, să ne facem protestanţi şi pe noi n-o să ne privească. E cert că după dezordinea căreia îi succedam, de pe ruinele pe care mă găseam, puteam alege între catolicism şi protestantism ; e drept să mai spunem că toate tendinţele momentului ^îndemnau spre acesta din. urmă ; dar, în afară de faptul că ţineam cu adevărat la religia mea din naştere, aveam cele mai serioase motive pentru a mă hotărî. Ce aş fi obţinut dacă proclamam protestantismul ? Aş fi creat în Franţa două mari partide aproximativ egale, cînd de fapt eu voiam să nu mai

fie nici unul ; aş fi reînviat furia certurilor religioase, pe cînd ideile secolului şi voinţa mea aveau ca ţel dispariţia lor totală. Aceste două partide, sfîşiindu-se între ele, ar fi anihilat Franţa făcînd din ea sclava Europei, pe cînd eu aveam ambiţia de a o face stăpîna ei. Prin catolicism ajungeam mult mai sigur la toate marile mele rezultate : la noi, în interiorul ţării, cei numeroşi îi absorbeau pe cei puţini şi îmi promiteam să le asigur acestora din urmă o asemenea egalitate, încît în curînd nu s-ar mai fi observat nici o diferenţă. în exterior, catolicismul îl făcea pe papa să rămînă de partea mea : şi ţinînd seamă de influenţa mea, de forţele pe care le aveam în Italia, nădăjduiam mereu că mai devreme sau mai tîrziu, printr-un mijloc sau altul, în cele din urmă eu îl voi conduce şi pe papă şi din momentul acela, de ce influenţă m-aş fi bucurat !"...

împăratul a încheiat spunînd : „Papa mă dispensase de împărtăşania publică şi după această hotărîre apreciez sinceritatea credinţei lui religioase. Convocase o congregaţie a cardinalilor pentru a stabili ceremonialul. Cei mai mulţi insistaseră foarte mult să mă împărtăşesc în public, susţinînd că exemplul va avea o mare greutate în fata popoarelor şi că era nevoie ca eu să dau ace.st exemplu. Papa, dimpotrivă, temîndu~se să nu îndeplinesc acest act decît formal, ca pe un articol oarecare din regulamentul d-lui de Segur considera că un astfel de gest e un sacrilegiu şi s-a opus cu fermitate. Poate că Napoleon e necredincios, spunea el : va veni fără îndoială o vreme cînd va crede, dar pînă atunci să nu încărcăm nici conştiinţa lui, nici pe a noastră.

în mila lui creştinească, căci e într-adevăr un om bun, blînd şi cumsecade, spunea împăratul, nu a

pierdut niciodată speranţa de a mă avea ca penitent în faţa tribunalului său ; şi adesea dădea glas acestei speranţe şi acestei idei. Discutam cîteodată despre aceste lucruri, veseli şi ca nişte buni prieteni... Dar pînă atunci, aveam o asemenea influenţă asupra lui, încît i-am smuls, folo- sindu-mă în acest scop numai de convorbirile pe care le-am avut cu el, acel faimos Concordat de la Fontâine- bleau prin care a renunţat la autoritatea lui temporală, act pentru care a arătat mai tîrziu că se temea de judecata posterităţii, sau mai degrabă de dezaprobarea urmaşilor săi.' Abia semnase şi începea să aibă regrete. **A** doua zi urma să ia cina în public cu mine ; dar peste noapte s-a îmbolnăvit sau s-a prefăcut că e bolnav. Pentru că de îndată ce m-am despărţit de el a ajuns din nou pe mîinile consilierilor lui obişnuiţi, care au făcut o sperietoare din actul pe care-1 semnase. Dacă am fi fost lăsaţi numai noi doi, aş fi făcut ce aş fi vrut cu el ; atunci aş fi condus lumea religioasă cu aceeaşi uşurinţă cu care conduceam lumea politică. Pius al VH-lea e realmente un mieluşel, un om cît se poate de bun, un om cu adevărat cumsecade, pe care îl preţuiesc, pe care îl iubesc mult, şi care, la rîndul lui, îmi răspunde oarecum cu aceleaşi sentimente, sînt sigur. N-o să-1 auziţi plîn- gîndu-se prea mult de mine şi mai ales aducîndu-mi vreo acuzaţie directă şi personală. N-o să-i auziţi nici pe ceilalţi suverani. Vor face, poate, nişte declaraţii vagi şi banale de ambiţie şi de rea credinţă ; dar nimic concret şi direct; pentru că oamenii de stat ştiu bine că odată ce a trecut vremea pamfletelor nu şi-ar putea permite acuzaţii publice fără a se sprijini pe probe ; or, nu ar putea arăta nici una : iată cum se va scrie istoria.» Nu va fi nimeni împotrivă decît cel mult cîţiva cronicari proşti, destul de mărginiţi pentru a lua

bîrfelile coteriilor, sau intrigile, drept fapte autentice, sau poate unii memorialişti, care, înşelaţi de erorile momentului, vor muri înainte de a se fi putut corecta etc.

Cînd se va cunoaşte adevărul despre certurile-mele cu papa, lumea se va mira cît de muJt mi-a pus răbdarea la încercare ; căci se ştie că nu eram prea răbdător. Cînd ne-am despărţit, după încoronarea mea, a plecat, fiindu-i ciudă în sinea lui că nu obţinuse recompensele pe care credea că le merită. Dar, oricît de recunoscător i-aş fi fost într-un fel, nu puteam, la urma urmei, să fac negoţ cu interesele imperiului, pentru a-mi plăti propriile sentimente ; şi apoi eram prea mîndru pentru a lăsa să se creadă că i-am cumpărat bunăvoinţa. Abia ajunsese în Italia că oamenii puşi pe intrigi, pe zî^anii, duşmanii Franţei, au profitat de sentimentele lui pentru a pune mîna pe el şi din momentul acela mi-a fost ostil în tot ce făcea. Nu mai era blîndul, liniştitorul Chiara- monti, bunul episcop de Imola, care se afirmase atît de devreme demn de ideile secolului său. Nu-şi mai punea semnătura decît pe acte care păreau mai degrabă ale papilor Grigore şi Bonifaciu, decît ale lui. Roma a devenit focarul tuturor- complotu rilor urzite împotriva noastră, încercam în zadar să mi-1 reapropii făcînd apel la raţiune, nu mai reuşeam să pătrund în inima lui. Atacurile au devenit atît de grave, insultele atît de evidente încît a trebuit la rîndul meu să acţionez. Am pus deci mina pe fortăreţele lui, am pus stăpînire pe cîteva provincii, în cele din urmă am cucerit chiar Roma, declarîndu-i îftsă şi respectînd cu stricteţe acest lucru, că rămînea sfînt pentru mine în atribuţiile lui spirituale, ceea ce era departe de a-1 mulţumi. In vrema aceasta s-a declanşat o criză, s-a crezut că la Essling

norocul mă părăsea ; şi cei de la Roma au fost imediat gata să răscoale populaţia acestei mari capitale. Ofiţerul care comanda în oraş crezu că nu poate scăpa de primejdie decît descotorosindu-se de papă, pe care 1-a trimis spre Franţa. A luat această măsură fără să fi primit ordin şi, mai mult chiar, eram foarte nemulţumit de cele în- tîmplate. Am dat deci imediat dispoziţii ca papa să fie lăsat să rămînă acolo unde va fi întîlnit şi s-a stabilit la Savona, fiind tratat cu toată solicitudinea şi cu tot respectul, căci eu voiam să mă fac temut dar nu să-1 maltratez ; voiam să-1 supun, nu să-1 înjosesc ; aveam cu totul alte vederi ! Această strămutare nu a făcut decît să sporească resentimentele şi intrigile. Pînă atunci cearta fusese doar lumească ; intriganţii papali, în speranţa de a-şi vedea realizate planurile, au complicat-o ameste- cînd-o cu aspectele spirituale. Atunci a trebuit să-1 combat şi asupra acestui punct ; am avut consiliile mele ecleziastice, conciliile mele şi am investit curţile mele imperiale cu dreptul- de apel ca şi de abuz ; căci soldaţii mei nu mă mai puteau ajuta cu nimic în această situaţie ; era necesar să-1 combat pe papă cu propriile lui arme. Pe eruditii, chitibuşarii, legiştii, scribii lui trebuia să îi pun faţă în faţă cu ai mei.

Englezii au complotat să-1 răpească din Savona ; mi-au făcut un serviciu ; am pus să fie dus la Fontaine- bleau ; dar acolo trebuie să fie sfirşitul vicisitudinilor lui şi regenerarea splendorii lui. Toate planurile mele mari se realizaseră, deghizate şi tainice, adusesem lucrurile într-un punct în care deznodămîntul era infailibil, fără nici un efort şi absolut firesc. De aceea îl vedeţi pe papă consacrînd acest deznodămînt în faimosul Concordat de la Fontainebleau, în ciuda insucceselor mele de la

Moscova. Ce s-ar fi întîmplat oare dacă m-aş fi întors victorios şi triumfător ? Obţinusem deci separarea, atît de mult dorită, a puterii spirituale de cea temporală, al căror amestec prejudiciază atît de mult sfinţenia celei dintîi şi îh societate produce tulburări, în numele şi chiar prin cel care trebuie să fie centrul ei de armonie ; şi, din momentul acela, urma să-1 înalţ pe papă peste măsură, să-1 înconjur cu pompă şi cu omagii; l-aş fi făcut să nu mai regrete puterea lui lumească, aş fi făcut din el un idol ; ar fi rămas aproape de mine ; Parisul ar fi devenit capitala lumii creştine şi aş fi dirijat şi lumea religioasă la fel ca lumea politică. Era un mijloc în plus de a strînge şi mai mult laolaltă toate părţile federative ale imperiului şi de a menţine pacea în toate ţinuturile din afara lui. Aş fi avut sesiunile mele religioase la fel ca sesiunile mele legislative ; conciliile mele ar fi fost reprezentantele creştinătăţii, papii n-ar fi fost decît preşedinţii lor : aş ii deschis şi aş fi încheiat lucrările acestor adunări, aş fi aprobat şi publicat hotărîrile lor, aşa cum făcuseră Constantin şi Charlemagne ; şi dacă împăraţii n-au dobîn- dit această supremaţie, este pentru că făcuseră greşeala de *a-i lăsa pe şefii spiritului să-şi aibă reşedinţa departe de ei. iar aceştia au profitat de slăbiciunea monarhilor sau de momentele de criză pentru a se elibera de ei şi pentru ca, la rîndul lor, să şi-i facă supuşi.

Dar, reluă împăratul, pentru a ajunge aici, a trebuit să manevreze cu multă indemînare şi mai ales să-mi deghizez adevăratele gînduri şi să schimb complot opinia publică ; să prezint în faţa lumii minciuni vulgare pentru a ascunde mai bine importanţa şi profunzimea scopului meu secret. De aceea încercam un fel de satisfacţie cînd mă vedeam

acuzat de barbarie faţă de papă, de tiranie în materie de religie. Străinii mai ales mă serveau după pofta inimii mele, vorbind în toate pamfletele lor răuvoitoare despre ambiţia mea meschină, care, dup§ ei, avusese nevoie să devoreze bietul patrimoniu al Sfîntului Petru etc. Dar eu ştiam că rezultatele se vor vedea înlăuntru şi că cei din afară nu vor mai fi în măsură să repare ceva. Ce nu ar fi făcut pentru a preveni acest rezultat, dacă l-ar fi bănuit din timp ; căci ce putere aş fi avut de atunci înainte asupra tuturor ţărilor catolice şi ce influenţă chiar şi asupra celor care nu sînt catolice cu ajutorul membrilor acestei religii care sînt răspîndiţi în mijlocul lor etc., etc."

împăratul spunea că această eliberare de Curtea de la Roma, această unire legală, conducerea religioasă în roîna suveranului fuseseră multă vreme şi întotdeauna obiectul .meditaţiilor şi a dorinţelor sale. „Anglia, Rusia, coroanele din Nord, o parte din Germania au această libertate, spunea el; Veneţia, Neapole se bucuraseră de ea; nu se poate guverna fără ea ; altfel o naţiune e lovită în fiecare moment în liniştea, în demnitatea, în independenţa ei. Dar era foarte greu, adăuga el ; la fiecare tentativă vedeam primejdiile. Puteam să-mi dau seama că odată ce m-aş fi angajat, naţiunea .m-ar fi părăsit. Am rondat de mai multe ori opinia publică, am încercat să o provoc : dar în zadar, şi am putut să mă conving că nu aş fi avut niciodată sprijinul naţiunii etc., etc."...

Duminică 18

Toată noaptea şi toată ziua vremea a fost îngrozitoare. Către ora trei, profitînd de un moment de înseninare, împăratul a ieşit din casă, a venit la

mine ; am trecut amîndoi pe la generalul Gourgaud, care era bolnav, şi de acolo po la d-na de Montholon, care ne-a urmat în grădină. împăratul era foarte vesel, se simţea şi din modul în care discuta... cînd din nefericire a venit guvernatorul şi a tulburat o atît de bună dispoziţie : a apărut el, şi împăratul a plecat brusc în adîncul pădurii pentru a nu-1 primi. D-l de Montholon a venit la puţină vreme după aceea pentru a-i aduce la cunoştinţă împăratului că guvernatorul şi amiralul solicitau onoarea de a-i vorbi ; împăratul a crezut că au să-i comunice ceva şi a revenit în grădină, unde i-a primit.

Am rămas în urmă, cu ofiţerii guvernatorului. în curînd împăratul a început să vorbească cu aprindere, plimbîn- du-se între guvernator şi amiral şi adresîndu~se doar acestuia din urmă chiar dacă vorbea cu celălalt. Noi rămîneam ia o distanţă destul de mare pentru a nu putea auzi nimic clar ; dar am aflat mai tîrziu că i-a spus din nou şi poate cu şi mai multă forţă şi aprindere tot ceea ce spusese în convorbirile precedente.

în privinţa interpretărilor amabile pe care amiralul, jucînd rol de mediator, se străduia să le dea intenţiilor guvernatorului, împăratul a spus : „Greşelile d-lui Lowe provin din obişnuinţele sale. Nu ai comandat niciodată altceva decît dezertori străini, piemontezi, corsicani, sicilieni şi toţi renegaţii trădători de patrie ; drojdia, scursura Europei. Dacă ar fi comandat unor oameni, englezilor, dacă ar fi el însuşi om, ar avea stimă pentru cei cane trebuiesc onoraţi"...

In privinţa reducerii cheltuielhor noastre şi a banilor care i se cereau, împăratul a răspuns : Toate

aceste amănunte îmi sînt prea penibile, sînt josnice. Chiar dacă m-aţi pune pe cărbuni aprinşi ca pe Montezuma sau Cuatimozin tot n-aţi obţine de la mine aurul pe care nu-1 am. De altfel, v-a cerut cineva ceva ? Cine vă roagă să mă hrăniţi ? Dacă veţi sista aprovizionarea, dacă mi-ar fi foame, acestor soldaţi de treabă pe care-i vedeţi, spunea el, arătînd cu mîna spre tabăra regimentului 53, li se va face milă de mine ; voi merge să mă aşez la masa grenadierilor ; şi nu-1 vor respinge, sînt sigur, pe cel dintîi, pe cel mai bătrîn soldat din Europa." Cum împăratul i-a reproşat guvernatorului că îi reţinuse cîteva lucrări care-i fuseseră adresate, acesta i-a făspuns că procedase astfel pentru că adresă purta calificativul *împărat.* „Şi cine v-a dat dreptul, i-a replicat împăratul, să-mi disputaţi acest titlu ? Peste cîţiva ani, lordul Castlereagh, lordul. Bathurst şi toţi ceilalţi, dumneavoastră care-mi vorbiţi veţi fi învăluiţi în praful uitării ; sau dacă vi se vor cunoaşte numele, aceasta numai datorită josniciilor pe care le-aţi îndreptat asupra mea ; în timp ce împăratul Napoleon va rămîne fără îndoială întotdeauna subiectul, podoaba istoriei şi steaua popoarelor civilizate. Pamfletele voastre nu au nici o putere asupra mea ; aţi cheltuit milioane cu ele ; care le-a fost rezultatul ? Adevărul străpunge norii, străluceşte ca soarele ; la fel ca soarele, e nepieritor !"

împăratul recunoştea că în cursul acestei convorbiri 1-a tratat adesea foarte aspru pe sir Hudson Lowe ; şi recunoştea că sir Hudson Lowe nu se purtase niciodată cu el chiar fără respect ; se mulţumise să mormăie din cînd in cînd unele cuvinte pe care nu le-a rostit cu glas tare. Odată a spus că ceruse să fie rechemat, şi împăratul i-a răspuns că erau cuvintele cele mai plăcute pe care i le-ar fi

putut spune. A mai spus şi că noi îl blamăm faţă de cei din Europa, dar că aceasta îl lăsa indiferent etc. Poate că singura formă de lipsă de respect a guvernatorului, spunea împăratul, şi care ar fi neînsemnată după tot ce i-a fost dat să audă, a constat în aceea că a plecat în pripă, în timp ce amiralul s-a îndepărtat încet şi salu- tînd mereu...

In plus, împăratul spunea că la urma urmei îşi reproşa această scenă. „Trebuie să nu-1 mai primesc pe acest ofiţer : mă face să-mi pierd cumpătul, e mai prejos de demnitatea mea ; îmi scapă în faţa lui cuvinte care ar fi fost de neiertat la Tuileries ; ele pot avea aici o singură scuză : faptul că mă găsesc în mîinile şi în puterea lui."

După cină, împăratul a cerut să ne fie citită o scrisoare de răspuns către guvernator, care trimisese oficial tratatul de la 2 august, prin care suveranii aliaţi stipulau detenţia lui Napoleon. Sir Hudson Lowe cerea cu aceeaşi ocazie ca să fie introduşi comisari la Longwood. împăratul, care dictase această scrisoare în timpul zilei d-lui de Montholon, voia ca fiecare dintre noi să-şi prezinte obiecţiile şi să-şi spună părerea. Ni s-a părut o capodoperă de demnitate, de forţă şi de logică. O veţi găsi mai jos, la ziua cînd a fost trimisă, sau printre documentele oficiale.

Luni 19

...împăratul a revenit asupra protestului lui împotriva tratatului de la 2 august, care ne fusese citit ieri după cină. Am îndrăznit să-1 întreb că, din moment ce scotea în evidenţă faptul că în cursul negocierilor de la Paris şi de la Châtillon englezii

recunoşteau titlul său de împărat, nu uita cumva să menţioneze că au fost obligaţi să i-1 recunoască şi în tratatul de la Fontainebleau şi care fapt mi se părea că fusese omis. „Am făcut-o anume, mi-a spus el cu aprindere ; nu mă interesează acest tratat, îl reneg ; sînt departe de a mă lăuda cu el, mai degrabă mă face să roşesc. Alţii l-au negociat pentru mine. Cel care mi 1-a adus mă trăda. Această epocă aparţine istoriei mele, dar istoriei mele privită în mare. Dacă aş fi vrut atunci să tratez cu judecată, aş fi obţinut regatul Italiei, Toscana sau Corsica etc, .etc., tot ce aş fi vrut. Hotărîrea mea a fost o greşeală a caracterului meu, o butadă din partea mea, un adevărat exces de temperament. Mă dezgusta şi dispreţuiam tot ceea ce mă înconjura ; chiar şi norocul, pe care îmi plăcea să-1 bravez. Mi-am aruncat ochii pe un colţ de pămînt unde să mă pot simţi înstrăinat şi unde să profit de greşelile care s-ar face. M-am hotărît pentru insula Elba. A fost gestul unui suflet de piatră. Dragul meu, am un caracter foarte ciudat, fără îndoială, dar nu poţi fi extraordinar dacă nu ai fi făcut dintr-un aluat deosebit : eu sînt o bucată de stîncă lansată în spaţiu ! Poate o să-ţi fie greu să mă crezi ; dar nu regret deloc vremurile grandorii mele"...

Vineri 23

în cursul zilei d-1 de Montholon a adresat următorul răspuns oficial guvernatorului, care ne scrisese în legătură cu comisarii puterilor aliate şi cu greutăţile pe care le are în privinţa bugetului său :

este scrisoarea pe care am menţionat-o mai sus, în 18, luna aceasta ; iat-o :

DOCUMENT OFICIAL

; Domnule general, am primit tratatul din 2 august 1815, încheiat între majestatea sa britanică, împăratul Austriei, împăratul Rusiei şi regele Prusiei, tratat alăturat scrisorii dumneavoastră din 23 iulie:

împăratul Napoleon protestează împotriva conţinutului acestui tratat : el nu este prizonierul Angliei. După ce a abdicat în faţa reprezentanţilor naţiunii, în favoarea Constituţiei adoptate de poporul francez şi în favoarea fiului său, s-a dus liber şi de bună voie în Anglia, pentru a trăi acolo în singurătate, ca persoană particulară, sub protecţia legilor britanice. Violarea tuturor legilor nu poate constitui un drept de fapt. Persoana împăratului Napoleon se află în puterea Angliei ; dar nici de fapt, nici de drept nu a fost şi nici nu este în puterea Austriei, Rusiei şi Prusiei, chiar după legile şi obiceiurile Angliei, care nu a pus niciodată în balanţa prizonierilor pe ruşi, pe austrieci, pe prusieni, pe spanioli, pe portughezi, deşi e unită cu aceste puteri prin tratate de alianţă, şi prin faptul că a purtat războiul alături de ele. Convenţia din 2 august, făcută la cincisprezece zile după ce împăratul se afla în Anglia, nu poate avea în materie de drept nici un. efect, ea nu oferă decît imaginea coalizării celor mai mari patru puteri din Europa, pentru oprimarea unui singur om ; coalizare pe care o dezavuează toate popoarele şi toate principiile unei morale sănătoase. împăraţii Austriei şi Rusiei, regele Prusiei, neavînd de fapt şi de drept nici o putere de acţiune asupra persoanei împăratului Napoleon, nu au putut stătută nimic relativ la el. Dacă împăratul Napoleon ar fi fost

în puterea împăratului Austriei, acest monarh şi-ar fi amintit de raporturile pe care religia şi natura Ie-a stabilit între un tată şi un fiu, raporturi pe care nimeni nu le poate viola fără să fie pedepsit.
Şi-ar fi adus aminte că Napoleon i-a dat tronul înapoi de patru ori ; la Leoben în 1797. la Luneville în 1801, cînd armatele lui erau sub zidurile Vienei, la Pressburg în 1806 şi la Viena în 1809, cînd armatele sale erau stăpîne pe capitală şi pe trei sferturi din monarhie. Acest prinţ şi-ar fi adus aminte de asigurările pe care i le-a dat în bivuacul din Moravia, în 1806, şi la întrevederea de la Dresda, în 1812. •— Dacă persoana împăratului Napoleon ar fi fost în puterea împăratului Alexandru, acesta şi-ar fi adus aminte de legăturile de prietenie care s-au stabilit la Tilsit, la Erfurt şi în timpul celor doisprezece ani de relaţii zilnice ; şi-ar fi adus aminte de purtarea împăratului Napoleon a doua zi după bătălia de la Austerlitz cînd, putînd să-1 facă prizonier împreună cu rămăşiţele armatei sale, s-a mulţumit cu cuvîntul lui şi 1-a lăsat să se retragă ; şi-ar fi adus aminte de primejdiile pe care le-a înfruntat Napoleon însuşi pentru a, stinge incendiile din Moscova şi pentru a nu lăsa să i se distrugă capitala ; desigur că acest prinţ nu ar fi violat datoriile de prietenie şi recunoştinţă faţă de un prieten asupra căruia s-a abătut o nenorocire. — Dacă persoana împăratului Napoleon ar fi fost chiar în puterea regelui Prusiei, acest suveran nu ar fi uitat că, după Friedland, de împărat a depins să pună un alt domn pe tronul din Berlin ; nu ar fi uitat de un duşman dezarmat, de asigurările de devotament şi sentimentele pe care i le-a arătat în 1812, la întrevederile de la Dresda. De aceea se vede din articolele II şi V ale numitului tratat, că neputînd influenţa în nici un fel asupra soartei şi persoanei

împăratului Napoleon, care nu e in puterea lor, aceşti monarhi se lasă în această privinţă în voia majestăţii sale britanice, care se însărcinează să îndeplinească toate obligaţiile. Aceşti monarhi i-au reproşat împăratului Napoleon faptul că a preferat protecţia legilor engleze, protecţiei lor. — Ideile greşite pe care Napoleon le avea despre liberalismul legilor engleze şi despre influenţa unui popor mare, generos şi liber asupra guvernului său l-au decis să prefere protecţia legilor acestuia, în locul protecţiei socrului său sau a vechiului său prieten. împăratul Napoleon a fost întotdeauna în măsură să-şi asigure printr-un tratat diplomatic situaţia personală, fie punîndu-se în fruntea armatei de pe Loire, fie punîndu-se în fruntea armatei din Gironde, pe care o comanda generalul Clausel ; dar, nemaidorind decît să stea retras şi să se afle sub protecţia legilor unei naţiuni libere, naţiunea engleză, sau americană, orice stipulări i s-au părut inutile. A crezut că poporul englez se va simţi mai legat prin acţiunea lui francă, nobilă şi plină de încredere, decît prin tratatele cele mai solemne. S-a înşelat ; dar această eroare îi va face în veci să roşească pe adevăraţii britani ; şi, pentru generaţia actuală, ca şi pentru generaţiile viitoare, ea va fi o dovadă a lipsei de loialitate a administraţiei engleze. — în Sfînta-Elena au sosit un comisar austriac şi unul rus ; dacă misiunea lor are scopul de a îndeplini o parte din obligaţiile pe care Împăraţii Austriei şi Rusiei şi le-au asumat prin tratatul de la 2 august şi de a veghea ca agenţii englezi, într-o colonie mică, în mijlocul Oceanului, să nu se abată de la respectul datorat unui monarh legat de ei prin legături de rudenie şi prin atîtea alte raporturi, recunoaştem în acest fapt trăsături de caracter ale acestor doi suverani. Dar

ne-aţi asigurat, domnule, că aceşti comisari nu au nici dreptul, nici puterea de a avea vreo părere în legătură cu cele ce s-ar petrece pe această stîncă.

Guvernul englez a făcut ca împăratul Napoleon să fie transportat în Sfînta-Elena, la două mii de leghe de Europa. Această stîncă situată la tropice, la cinci sute de leghe de orice continent, este supusă căldurii devoratoare de la această latitudine ; e acoperită de nori şi de ceaţă trei sferturi din an ; este în acelaşi timp ţinutul cel mai uscat şi cel mai umed din lume. O asemenea climă este cit se poate de dăunătoare sănătăţii împăratului. Ura a stat la baza alegerii acestei reşedinţe, ca şi la baza instrucţiunilor date de guvernul englez ofiţerilor care comandă în aceste locuri ; li s-a ordonat să-1 numească pe împăratul Napoleon *general,* voind să-1 forţeze să recunoască faptul că nu ar fi domnit niciodată în Franţa, ceea ce 1-a decis să nu-şi ia un nume de incognito cum era hotărît să facă la plecarea din Franţa. Prim magistrat pe viaţă al Republicii sub titlul de prim consul, a încheiat preliminariile de la Londra şi tratatul de la Amiens cu regele Marii Britanii. I-a primit ca ambasadori pe lordul Cornwallis, pe d-1 Merry, pe lordul Whitworth, care au stat la Curtea sa în această calitate. I-a acreditat pe lîngă regele Angliei pe contele Otto şi pe generalul Andreossy, care, ca ambasadori, au fost rezidenţi ai Curţii din Windsor. Cînd, după un schimb de scrisori între ministerele afacerilor străine ale celor două monarhii, lordul Lauderdale a venit la Paris, cu puteri depline din partea regelui Angliei, a tratat cu plenipotenţiarii împăratului Napoleon şi a locuit mai multe luni la Curtea de la Tuileries. Cînd. mai tîrziu, la Châtillon, lordul Castlereagh a semnat ulii- malumul pe care puterile aliate l-au prezentat plenipotenţiarilor

împăratului Napoleon, el a recunoscut prin acest act cea de a patra dinastie. Ultimatumul era mai avantajos decît tratatul de la Paris ; dar se cerea ca Franţa să renunţe la Belgia şi la malul stîng al Rinului ; ceea ce contravenea propunerilor de la Frankfurt şi proclamaţiilor puterilor aliate ; ceea ce contravenea jurămîn- t ului 'prin care, la încoronarea sa, împăratul se angajase să păstreze integritatea Imperiului. împăratul considera pe v remea aceea că aceste limite naturale erau necesare
pentru siguranţa-Franţei ca şi pentru echilibrul Europei ; considera că date fiind împrejurările, naţiunea franceza trebuia mai degrabă să înfrunte războiul, decît să părăsească acele teritorii. Franţa ar fi obţinut această integritate şi astfel şi-ar fi păstrat şi onoarea, dacă trădarea nu ar fi intervenit în ajutorul aliaţilor. In tratatul din 2 august, în proiectul de lege al parlamentului britanic, împăratul Napoleon este numit Bonaparte şi nu i se dă decît titlul de general. Titlul de *general Bonaparte* este fără îndoială deosebit de glorios, împăratul îl purta la Lodi, la Castiglione, la Rivoli, la Arcole, la Leoben, în faţa piramidelor, la Abukir, dar .de şaptesprezece ani încoace poartă titlurile de prim consul şi de împărat ; ar însemna să admitem că nu a fost nici prim magistrat al Republicii, nici suveran al celei de a patra dinastii. — Cei ce cred că naţiunile sînt nişte turme care, potrivit dreptului divin, aparţin cîtorva familii, nu sînt nici în pas cu secolul, şi nici măcar în concordanţă cu spiritul legislaţiei engleze, care a schimbat de mai multe ori ordinea dinastiilor sale pentru că marile schimbări survenite în concepţii, schimbări la care domnitorii nu au participat, au

făcut din ei duşmani ai fericirii şi ai marii majorităţi a acestei naţiuni. Căci regii nu sînt decît magistraţi ereditari, care există doar pentru fericirea naţiunilor şi nu naţiunile pentru satisfacţia regilor. Din acelaşi spirit de ură a izvorît şi ordinul ca împăratul Napoleon să nu poată nici să scrie, nici să primească vreo scrisoare, fără să fie deschisă şi citită de către miniştrii englezi şi de către ofiţerii din Sfînta-Elena. Prin aceasta i s-a interzis posibilitatea de a primi veşti de la mama sa, de la soţia sa, de la fiul său, de la fraţii săi ; şi cînd, voind să evite inconvenientul de a-şi vedea citite scrisorile de către ofiţeri subalterni, a vrut să trimită scrisorile sigilate prinţului regent, i s-a răspuns că nimeni nu îşi putea lua răspunderea decît de a lăsa să treacă scrisorile deschise ; că acestea erau instrucţiunile guvernului. Asupra acestei măsuri nici nu e nevoie să reflectăm : ea va conduce la o foarte ciudată părere despre spiritul administraţiei care a dictat-o; ar fi dezavuată chiar şi la Alger ! Au sosit scrisori pentru generalii din suita împăratului : erau desfăcute şi v-au fost remise ; nu le-aţi înmînat destinatarilor pentru că nu au trecut prin canalele cabinetului englez ; a fost nevoie să facă încă o dată patru mii de leghe şi aceşti ofiţeri au încercat durerea de a şti că pe această stîncă au sosit veşti de la soţiile, de la mamele, de la copiii lor, dar ei nu aveau să ie cunoască decît peste şase luni ! ! !... Inima se revoltă ! nu am putut obţine abonamente la *Morning Chronicle,* la *Morning-Post,* la cîteva ziare franceze ; din timp în timp ajung la Longwood cîteva numere desperecheate din *Times.* — Conform cererii pe care am făcut-o pe *Northum-*

berland, ni s-au trimis cîteva cărţi ; dar toate cele care se refereau la evenimentele din ultimii .ani au fost înlăturate cu grijă. Atunci am vrut să corespondăm cu un librar din Londra, pentru a obţine direct cărţile de care am putea avea nevoie, şi cele în legătură cu evenimentele zilei ; am fost împiedicaţi. Un autor englez, făcînd o călătorie în Franţa şi tipărindu-şi impresiile la Londra, şi-a dat osteneala de a ni le trimite pentru a i le oferi împăratului ; dar aţi considerat că nu-i puteţi remite volumul pentru că nu vă parvenise prin filiera guvernului dumneavoastră. Se spune de asemenea că şi alte cărţi trimise de autori nu i-au putut fi remise pentru că pe unele se găsea inscripţia : *împăratului Napoleon* şi pe altele *Lui Napoleon cel Mare.* Guvernul englez nu este autorizat să ordone nici una din aceste jigniri. Legea, deşi nedreaptă, îl consideră pe împăratul Napoleon prizonier de război ; or, prizonierilor de război nu li s-a interzis niciodată să se aboneze la ziare, să capete cărţile care se tipăresc ; o asemenea interdicţie nu. exista decît în temniţele inchiziţiei.

Insula Sfînta-Elena măsoară zece leghe de jur împrejur, e inabordabilă din toate părţile, cîteva bricuri supraveghează coasta, posturile plasate pe mal sînt la distanţe mici unul de celălalt şi fac imposibilă comunicarea cu marea. Nu există decît un mic orăşel, James-Town, unde ancorează şi de unde pleacă vasele. Pentru a împiedica pe cineva să părăsească insula e suficient să fie păzită coasta, pe uscat şi pe mare. Prin interdicţia de a se circula în interiorul insulei nu se poate deci urmări decît un singur scop, acela de a-1 priva de o plimbare de opt

sau zece mile pe care ar putea-o face călare şi a cărei lipsă, după părerea oamenilor de specialitate, scurtează viaţa împăratului.

împăratul a fost găzduit la Longwood, loc expus tuturor vînturilor ; pămîntul este sterp, nelocuit, fără apă, impropriu oricărei culturi. în jurul lui e o incintă de aproximativ o mie o- sută sau o mie două sute de'stînjeni necultivată. La o mie o sută sau o mie două sute de stînjeni, pe un mamelon, a fost plasată o tabără militară ; de curînd a fost plasată o alta, cam la aceeaşi distanţă în direcţia opusă, as'tfel încît, sub căldura tropicelor, în orice parte te-ai uita nu vezi decît tabere militare. Amiralul Malcolm, înţelegînd cît de folositor i-ar fi împăratului un cort, ţinînd seamă de locul în care se afla, le-a ordonat mateloţilor lui să ridice unul la douăzeci de metri de casă ; e singurul loc unde se mai poate găsi umbră. Totuşi împăratul nu poate fi decît satisfăcut de spiritul de care sînt animaţi ofiţerii şi subofiţerii din regimentul 53, aşa cum fusese mulţumit şi de echipajul vasului *Northumberland.* Casa de la Longwood a fost construită spre a servi drept hambare pentru ferma companiei ; mai târziu, sub-guver- natorul insulei a pus să se construiască cîteva camere ; clădirea îi slujea drept casă de ţară, dar nu era deloc convenabilă pentru a fi o locuinţă. De un an de cînd stăm aici, s-au făcut tot timpul lucrări şi împăratul a trebuit mereu să îndure lipsa de confort şi de curăţenie datorită faptului că locuia într-o casă în construcţie. Camera în care doarme e prea mică pentru a încăpea în ea un pat de dimensiuni obişnuite ; dar orice amenajare la Longwood ar prelungi situaţia stânjenitoare pricinuită de lucrări-i. Totuşi, pe insula aceasta mizerabilă, există poziţii

frumoase cu arbori frumoşi, cu grădini si cu case destul de frumoase, între altele Piantation-House, dar nişte instrucţiuni concrete din partea guvernului vă interzic să daţi această casă, deşi astfel ar fi evitate multe din cheltuielile făcute pentru a construi la Longwood nişte magherniţe acoperite cu hîrtie gudronată şi care încă de pe acum nu mai pot fi folosite. — Aţi interzis orice legătură între noi şi locuitorii insulei ; de fapt aţi pus casa de la Longwood sub interdicţie, aţi oprit chiar legăturile cu ofiţerii din garnizoană. Se pare că au fost studiate mijloacele de a ne lipsi de puţinele resurse pe care le oferă acest ţinut mizerabil şi ne simţim aici de parcă ne-am găsi pe stînca Aşcension. De patru luhi de cînd aţi sosit în Sfînta-Elena, domnule, aţi înrăutăţit situaţia împăratului. Contele Berţrand v-a atras atenţia că violaţi chiar şi legile codului dumneavoastră, că aţi călcat în picioare drepturile ofiţerilor generali prizonieri de război ; aţi răspuns că nu cunoaşteţi decît litera instrucţiunilor dumneavoastră, şi că ele erau chiar mai rele decît **ni** se părea nouă purtarea dumneavoastră.

Am.onoarea etc. etc.

Semnat : Contele de Montholon.

P. *S.* Semnasem această scrisoare, domnule, cînd am primit scrisoarea dumneavoastră din 17 : ne trimiteţi alăturat o socoteală aproximativă pentru suma de douăzeci de mii de lire sterline, pe care o consideraţi indispensabilă pentru a face faţă cheltuielilor de la Longwood, după ce aţi făcut toate reducerile pe care le-aţi socotit posibile. Discuţiile în legătură cu această sumă aproximativă nu ne pot privi în nici un fel ; masa împăratului reprezintă abia

strictul necesar ; toate alimentele sînt de proastă calitate şi de patru ori mai scumpe decît la Paris. — îi cereţi împăratului un fond de douăsprezece mii de lire sterline, deoarece guvernul dumneavoastră nu vă alocă decît opt mii de lire sterline pentru aceste cheltuieli. Am avut onoarea de a vă spune că împăratul nu are fonduri, că de un an nu a scris şi nu a primit nici o scrisoare şi că ignoră cu desăvîrşire tot ceea ce se petrece sau s-a putut petrece în Europa. Transportat prin violenţă pe această insulă, la două mii de leghe, fără a putea primi sau scrie vreo scrisoare, se găseşte astăzi în întregime la discreţia agenţilor englezi. împăratul a dorit întotdeauna şi doreşte să suporte el însuşi toate cheltuielile, şi va face acest lucru de îndată ce îi veţi da posibilitatea, ridicînd interdicţia impusă negustorilor de pe insulă de a-i duce corespondenţa şi de îndată ce ea nu va mai fi supusă nici unei cenzuri din partea dumneavoastră sau a vreunuia din agenţii dumneavoastră. De îndată ce vor fi cunoscute în Europa nevoile împăratului, persoanele care se interesează de el vă vor trimite fondurile necesare pentru a face faţă cheltuielilor.

Scrisoarea lordului Bathurst pe care mi-aţi trimis-o dă naştere unor idei ciudate ! Oare miniştrii dumneavoastră nu ştiu că imaginea unui om mare în luptă cu adversităţile este imaginea cea mai sublimă ? Oare nu ştiu că Napoleon, in Sfînta-Elena, supus persecuţiilor de tot felul, cărora nu le opune decît seninătatea, este mai mare, mai sacru, mai demn de a fi venerat decîţ dacă ar fi pe cel dintîi tron al lumii, pe care a fost atît de multă vreme arbitrul regilor ? Cei care, în această situaţie, nu-1 respectă pe Napoleon îşi înjosesc propria lor fiinţă şi înjosesc naţiunea pe care o reprezintă !"

Sîmbătă 24

...împăratul m-a chemat la ora opt şi jumătate ; fusese obligat să facă o baie, mi-a spus el, şi credea că are puţină febră. Subit făcuse un guturai ; dar de cînd se băgase în apă nu mai tuşea ; stătea de multă vreme în cadă. A cinat în baie ; pentru mine s-a pus o măsuţă alături. împăratul a revenit asupra evenimentelor din Rusia. ,,Petru cel Mare, spunea el, făcuse oare bine întemeind o capitală la Petersburg cu cheltuieli atît de mari ? Nu ar fi obţinut rezultate mai bune dacă şi-ar fi cheltuit toţi banii cu Moscova ? Care fusese scopul lui ? Şi-1 atinsese ?" I-am răspuns : „Dacă Petru ar fi rămas la Moscova, naţiunea lui ar fi rămas moscovită ; un popor cu totul asiatic ; fusese nevoie să o deplaseze pentru a o reforma şi schimba. Atunci s-a mutat chiar pe frontierele cucerite de la duşmani şi, întemeind acolo capitala, adunînd-şi acolo toate forţele, o făcea mai invulnerabilă ; se afilia astfel la societatea europeană ; se stabilea la Marea Baltică, de unde îi învăluia uşor pe polonezi şi pe suedezi, duşmanii lui fireşti, pentru a se alia la nevoie cu naţiunile plasate în spatele lor etc."

împăratul spunea că nu e întrutotul satisfăcut de aceste argumente. „Oricum, spunea el, Moscova a dispărut şi cine ar putea aprecia bogăţiile care au fost devorate odată cu ea ? Imaginaţi-vă, adăugă el, Parisul cu aglomerarea lui de industrii şi de lucrări făcute de-a lungul secolelor. Dacă de o mie patru sute de ani de cînd există această aşezare, capitalul investit in ea ar ii crescut numai cu un milion pe an, la ce sumă s-ar fi ajuns ! Adăugaţi apoi magazinele, mobilierul, aşezăminte le ştiinţifice, artistice, instituţiile de afaceri şi comerciale, de mult consoli-

date ctc.., şi acum iată. Moscovă; şi loaie bogăţiile ei au dispărut într-O flipă î Ce catastrofa ■ numai gîndindu-mă la ea mă cutremur... ! Nu cred că ar puica ii refăcută cu două miliarde.."?

In ciuda poeziei, nici una din ficţiunile privind incendierea Troici, nu pot egala vreodată realitatea incendierii Moscovei. Oraşul era din lemn, vîntul era violent ; toate pompele fuseseră ridicate. Era literalmente un ocean de foc. Din oraş nu fusese luat nimic, inir-alît de rapid fusese marşul nostru şi de neaşteptată intrarea noastră. Am găsit pînă şi diamante pe măsuţele de toaletă ale femeilor, atît de precipitat piecasera. Ne-au scris la cîtva timp după aceea că voiseră în primul moment; să scape de o soldăţime primejdioasă j că-Ş* lăsau bunurile în seama loialităţii Învingătorilor şi că Vor reapărea negreşit peste cîteva zile, pentru a le cere bunăvoinţa şi a le arăta recunoştinţa lor.

Populaţia, adăuga împăratul, era departe de a fi complotat acest atentat. Ba chiar ea a fost aceea care ni i-a predat pe cei trei sau patru sute de răufăcători scăpaţi din închisori care au incendiat oraşul." -- .,Dar, am îndrăznit eu să întreb, dacă Moscova nu ar fi fost dată pradă flăcărilor, majestatea voastră ar fi intenţionat să-şi aşeze tabăra acolo ?[14] — „Fără îndoială, a răspuns împăratul, şi lumea ar fi văzut atunci ceva nemaipomenit : o armată iernînd liniştită în mijlocul unei naţiuni duşmane care o hărţuieşte din toate părţile ! ar fi fost ca o corabie prinsă de gheţuri. In Franţa aţi fi fost mai mylte luni lipsiţi de veşti de la mine. dar aţi fi stat liniştiţi, aţi fi fost cuminţi ; Cambaceres ar fi condus, ca de obicei, treburile statului în numele meu şi totul ar fi mers ca şi cum aş fi fost prezent. Iarna, în Rusia, ar fi apăsat asupra

tuturor ; amorţeala ar fi fost generală. Primăvara ar fi venit de asemenea, pentru toată lumea. Toţi ne-am fi trezit în acelaşi timp şi se ştie că francezii sînt la fel de sprinteni ca oricare alţii.

De îndată deci ce ar fi revenit anotimpul frumos, l-aş fi atacat pe inamic ; l-aş fi bătut, aş fi fost stăpîn pe imperiul lui. Dar Alexandru, crede-mă, nu,m-ar fi lăsat să ajung pînă acolo ; ar fi acceptat toate condiţiile pe care i le-aş fi dictat ; şi atunci Franţa ar fi putut, în sfîrşit, începe să se bucure de ceea ce a realizat. Şi într-adevăr puţin a lipsit ca să fie aşa ! căci eu pornisem să mă lupt cu oameni înarmaţi, nu cu natura înfuriată : am învins armate, dar nu am putut învinge flăcările, gerul, amorţeala, moartea ! Destinul a fost se vede mai tare ca mine. Şi totuşi ce nenorocire pentru Franţa, pentru Europa !

Pacea la Moscova desăvîrşea şi încheia expediţiile mele războinice. Pentru marea cauză era sfîrşitul hazardurilor şi începutul securităţii. Un orizont nou, lucrări noi urmau să se desfăşoare, pentru bunăstarea şi prosperitatea tuturor. Sistemul european era întemeiat; trebuia doar să fie organizat.

Satisfăcut în privinţa acestor mari probleme, liniştit din toate părţile, aş fi avut şi eu *un congres* o *ffîntă- alianţă.* Sînt idei care mi-au fost furate. în această reuniune a tuturor suveranilor, am fi tratat în familie despre interesele noastre şi am' fi avut o altă greutate în faţa popoarelor.

Cauza secolului era cîştigată ; Revoluţia era înfăptuită ; nu mai rămînea decît să fie împăcată cu ceea ce nu distrusese. Or, această operă îmi aparţine, o pregătisem de

multă vreme *cu preţul popularităţii mele poate*. Nu contează. Deveneam arca vechii şi noii alianţe, mediatorul firesc între vechea şi noua stare de lucruri. Aveam principiile şi încrederea uneia, mă identificasem cu cealaltă ; aparţineam amîndurora ; aş fi asigurat în mod cinstit partea fiecăruia :

Gloria mea ar fi stat în echitatea mea"

Şi după ce a enumerat ceea ce ar fi propus de la suveran la suveran şi de la suverani la popoare : „Puternici cum eram, a continuat el, orice am fi voit să facem ar fi părut ca o faptă mare. Ne-ar fi adus recunoştinţa popoarelor. Astăzi, nu li se Va mai părea de-ajuns ceea ce vor putea smulge şi nu vor înceta să fie neîncrezătoare şi nemulţumite."

A trecut apoi în revistă propunerile pe care le-ar fi făcut pentru prosperitatea, interesele, fericirea şi bunăstarea continentului. Ar fi vrut ca peste tot să fie aceleaşi principii şi acelaşi sistem : un cod european, o curte de casaţie europeană care să îndrepte greşelile pentru toţi, aşa cum la noi, a noastră, îndreaptă greşelile tribunalelor noastre. Aceeaşi monedă sub înfăţişări diferite ; aceleaşi greutăţi, aceleaşi măsuri, aceleaşi legi etc.

„în acest fel, spunea el, în curînd Europa ar fi format cu adevărat un singur popor şi fiecare, oriunde ar fi călătorit, s-ar fi găsit tot timpul în patria comună."

Ar fi vrut ca toate rîurile să fie navigabile pentru toţi ; ar fi cerut comunitatea mărilor şi ca marile armate permanente să fie reduse doar la garda suveranilor etc.

în sfîrşit, erau o mulţime de idei, cele mai multe noi, unele dintre cele mai simple, altele de-a dreptul sublime asupra diferitelor aspecte politice, civile,

legislative ; despre religie, despre meserii, despre comerţ : cuprindeau totul.

A spus apoi, în concluzie : „Reîntors în Franţa, în sînul patriei, mare, puternică, magnifică, liniştită, glorioasă, aş fi proclamat limitele ei imuabile ; orice război ulterior pur *defensiv ;* orice nouă mărire *antinaţională.* L-as fi asociat pe fiul meu la Imperiu ; *dictatura* mea s-ar fi sfîrşit şi ar fi început domnia lui constituţională...

Parisul ar fi fost capitala lumii şi francezii invidiaţi de toate naţiunile î...

Pe urmă, timpul meu liber şi zilele bătrîneţii ar fi fost consacrate, alături de împărăteasă, şi atît cît ar fi durat ucenicia regală a fiului meu, plăcerii de a vizita pe îndelete şi ca o adevărată pereche de rurali, cu propriii noştri cai, toate colţişoarele imperiului, primind plîngeri, îndreptînd nedreptăţile, semănînd în toate părţile şi peste tot dreptatea, şi binefacerile ! ! !... Iată, dragul meu, alte cîteva visuri de-ale mele ! !"

împăratul a vorbit mult despre Rusia, de prosperitatea ei pe care noi nu o bănuiam deloc, spunea el ; a vorbit despre Moscova, care 1-a uimit foarte mult, în toate privinţele, şi putea suporta fără greutate comparaţia cu toate capitalele Europei, depăşindu-le pe cele mai multe. Din nefericire nu găsesc aici decît nişte notiţe şi astăzi nu aş mai putea reproduce nici o descriere pe larg.

îl frapează mai ales clopotniţele aurite din Moscova şi datorită lor, la reîntoarcere, a hotărît să fie aurit din nou Domul Invalizilor [I], şi şi-a propus să înfrumuseţeze în acelaşi fel multe alte clădiri din Paris.

I se întîmplă oricui să facă astfel de greşeli (n. a.).

N. ***B.*** Deoarece se pare că oraşul Moscova se deosebea mult de imaginea pe care în general ne-am făcu t-o noi, în occident, cred că vă va face plăcere să găsiţi aici descrierea pe care ne-o oferă un martor ocular, personaj important din expediţie, baronul Larrey, chirurgul şef al Marii Armate. Reproduc această descriere dintr-o lucrare a acestui celebru savant *(Memorii de chirurghie militară),* puţin răspîndită, poate şi din cauza caracterului ei eminamente ştiinţific.

Este vorba de momentul pornirii spre Moscova după bătălia de la Mojaisk sau de pe rîul Moscova :

„Abia ne îndepărtasem cîteva mile de Mojaisk, se spune, şi am fost foarte miraţi văzînd că ne găsim, cu toate că eram în vecinătatea uneia din cele mai mari capitale ale lumii, pe o cîmpie nisipoasă, aridă şi cu totul pustie. Aspectul lugubru al acestei singurătăţi, care-i arunca pe toţi soldaţii în braţele descurajării, ne prevestea parcă o Moscovă complet pustie şi toate nenorocirile care ne aşteptau în acest oraş, ale cărui bogăţii ar fi trebuit să ne promită o cu totul altă soartă.

Armata a străbătut cu greu aceste locuri. Caii erau obosiţi, epuizaţi de foame şi de sete ; căci apa era la fel de rară ca şi furajele. Şi oamenii au avut mult de suferit. Eram într-adevăr sfîrşiţi de oboseală şi lipsiţi de hrană. Trupa nu mai primise de multă vreme raţiile, şi puţinele alimente găsite în Mojaisk au fost împărţite doar tinerei şi vechii gărzi. Un număr destul de mare de recruţi din acest prim corp au căzut victime abuzului de *şnaps* (alcool fabricat prin partea locului). îi vedeai îndepărtîndu-se la cîţiva paşi de tovarăşii lor, clătinîndu-se, învîrtindu-

se, apoi căzînd în genunchi şi fără voia lor, lungindu-se la pămînt; rămîneau nemişcaţi în această poziţie şi mureau la puţină vreme după aceea fără măcar să geamă. Aceşti tineri erau predispuşi efectelor pernicioase ale acestei băuturi datorită plictiselii, privaţiunilor şi oboselii excesive.

Am ajuns totuşi în 14 septembrie seara într-una din mahalalele Moscovei ; acolo am aflat că armata rusă, cînd a trecut prin oraş, a antrenat cu ea toţi cetăţenii şi funcţionarii publici ; nu rămăseseră decît cîţiva oameni de rînd şi servitorimea : astfel încît străbătînd străzile principale ale acestui mare oraş, în care am intrat a doua zi dimineaţă, nu am întîlnit aproape pe nimeni ; toate casele erau complet părăsite. Dar ceea ce ne-a surprins mult a fost faptul că vedeam izbucnind focul în mai multe cartiere îndepărtate, în care nu pătrunsese încă nici un soldat de-al nostru, şi mai ales în bazarul Kremlinului, o clădire foarte mare, prevăzută cu portice care semănau întrucîtva cu acele de la Palais-Royal din Paris.

După cele ce văzuserăm în trecere, cînd am traversat mica Rusie, am rămas miraţi de grandoarea Moscovei, de marele ei număr de biserici şi palate, de frumoasa arhitectură a clădirilor, de locurile plăcute în care erau situate casele principale, de bogăţia mobilelor şi de toate obiectele de lux pe care le găseam în cele mai multe dintre ele. Străzile sînt în general largi, drepte, şi bine orientate. Se părea că nimic nu era discordant în această cetate. Totul anunţa opulenţa ei şi imensul comerţ pe care-l făcea cu produse din cele patru colţuri ale lumii...

Abia puseserăm stăpînire pe oraş şi reuşiserăm prin eforturile noastre să stingem focul pe care ruşii

îl aprinseseră în cartierele cele mai frumoase că, drept urmare a două cauze majore, incendiul reizbucni şi mai violent, se propagă repede de la o parte a Moscovei la alta şi cuprinse tot oraşul. Prima dintre aceste cauze e pusă pe bună dreptate pe seama dorinţei evidente a unei anumite categorii de ruşi, despre care se spunea că ar fi indivizii deţinuţi în închisorile ale căror porţi fuseseră deschise la plecarea armatei ; aceşti mizerabili, stîrniţi fie de un ordin superior, fie de o mişcare spontană, fără îndoială în dorinţa de a jefui, treceau în văzul tuturor de la un palat la altul sau de la o casă la alta pentru a le da foc. Patrulele franceze, deşi numeroase şi frecvente nu îi putuseră împiedica. Le-am văzut prinzîndu-i pe cîţiva dintre aceştia asupra faptului ; le-au fost luate din mînă fitile aprinse şi materiale inflamabile. Pedeapsa cu moartea, aplicată celor prinşi în flagrant delict, nu-i impresiona deloc pe ceilalţi ; şi incendiul continuă trei zile şi trei nopţi fără încetare. Degeaba au izolat soldaţii noştri casele pentru a-1 opri ; flăcările treceau imediat peste spaţiile dintre clădiri şi cuprindeau cît ai clipi din ochi casele astfel izolate. A doua cauză trebuia atribuită vîntu- lui impetuos al echinocţiului, întotdeauna foarte puternic prin aceste ţinuturi, datorită căruia focul se înteţea şi se întindea cu o iuţeală extraordinară,

Ar fi greu, indiferent de împrejurările în care te-ai găsi, să vezi o privelişte mai îngrozitoare decît cea care ne rănea privirile. Mai ales în noaptea dinspre 18 spre 19' septembrie, cînd incendiul ajunsese la întinderea maximă, efectele lui ofereau un spectacol uimitor : timpul era frumos şi uscat, iar vîntul sufla

necontenit de la est la nord sau de la nord la est. în cursul acestei nopţi, a cărei imagine înspăimîntătoare va fi pentru totdeauna gravată în amintirea mea, tot oraşul era incendiat ; mari jerbe de flăcări de culori diferite se ridicau din toate părţile pînă la cer, acopereau cu totul orizontul ducînd pînă departe o lumină strălucitoare şi o căldură arzătoare. Aceste jerbe de flăcări, proiectate în toate părţile şi luate de vîntul violent, erau însoţite, în ascensiunea lor şi în zborul lor grăbit, de un şuier îngrozitor şi de bubuituri ca de trăsnet, rezultate din aprinderea prafului de puşcă, a salpetrului, a uleiurilor, a răşinilor şi a rachiului, de care erau pline majoritatea caselor şi prăvăliilor. Plăcile de tablă vopsită care acopereau clădirile se desprindeau brusc din cauza căldurii şi cădeau departe într-un nor de scîntei. Bucăţi foarte apreciabile de căpriori sau de grinzi de brad în flăcări, proiectate la distanţe foarte mari, propagau incendiul pînă la casele pe care le credeam cel mai puţin expuse din cauza distanţei la care se găseau. Groaza şi teroarea puseseră stăpînire pe toată lumea. Garda cartierului general şi şeful armatei părăsiră Kremlinul şi oraşul şi se duseră să-şi aşeze tabăra la Petrovski, un castel al lui Petru cel Mare, pe drumul spre Peters- burg. Eu am rămas împreună cu foarte puţini dintre camarazii mei într-o casă mică, de piatră, izolată şi aşezată în vîrful cartierului european, în apropiere de Kremlin : am putut observa cu uşurinţă de acolo toate fenomenele acestui pîrjol îngrozitor. Ne trimiseserăm caii în tabără, fiind mereu în alarmă, pentru a face faţă evenimentelor sau pentru a le preveni...

Cît despre soldaţii noştri, torturaţi de foame şi de sete, bravau toate primejdiile pqntru a fura din pivniţele şi din dughenele în flăcări alimentele, vinurile, băuturile tari sau alte lucruri mai mult sau mai puţin folositoare. îi vedeai alergînd pe străzi de-a valma cu locuitorii disperaţi, ducînd tot ce putuseră salva de ravagiile acestui incendiu îngrozitor. în fine, în opt sau zece zile acest imens şi splendid oraş fu prefăcut în cenuşă, cu excepţia palatului Kremlinului, a cîtorva case şi a tuturor bisericilor ; aceste clădiri sînt făcute din piatră.

Calamitatea a produs o mare consternare în rîndul întregii armate şi ne-a făcut să presimţind nenorociri şi mai mari. Am crezut.cu toţii că nu vom mai putea găsi nici alimente, nici stofe, nici alte lucruri necesare pentru echiparea trupelor şi de care aveam cea mai mare nevoie. Ce altă idee mai sinistră ne-ar fi putut veni în minte ! Totuşi, după incendiu, cartierul general a venit să se stabilească din nou la Kremlin şi garda a fost încartiruită în cîteva case din cartierul european, care fuseseră cruţate de foc. Fiecare şi-a reluat funcţiile în primire.

Tot căutînd am descoperit depozite de făină, de carne, de peşte sărat, de rachiuri, de vinuri şi de spirtoase. O parte din alimente le-au fost împărţite soldaţilor ; dar am vrut să economisim sau să înmagazinăm mult prea multe ; şi acest excesiv spirit de prevedere, care uneori e doar un pretext, ne-a silit ca mai tirziu să ardem sau să lăsăm în aceste magazii alimente de tot felul, de care am fi putut profita foarte mult şi care chiar ar fi satisfăcut nevoile armatei n.-,.. mult de şase luni, dacă am fi rămas în Moscova, Aşa s-a întîmplat mai ales cu stofele şi cu blănurile, din care ar fi trebuit să ne

grăbim să facem haine, pentru a da soldaţilor toată îmbrăcămintea care ar fi fost în măsură să-i apere, cit mai mult posibil, de frigul aspru la care trebuia să ne aşteptam. La rîndul lor soldaţii, care nu se gînclesc niciodată la viitor, departe de a repara în interesul lor această lipsă de prevedere, nu se ocupau decît cu adunatul vinurilor, al băuturilor, al obiectelor de aur şi argint şi dispreţuiau orice altceva.

Această neaşteptată abundenţă, pe care o datoram căutărilor lor neobosite, a alterat disciplina armatei şi sănătatea oamenilor necumpătaţi. Ar fi fost suficient chiar şi acest unic motiv pentru a ne face să grăbim plecarea spre Polonia. Moscova a devenit pentru trupele noastre o nouă Capua. Şefii armatei duşmane întreţineau în şefii noştri speranţa păcii : preliminariile trebuiau să fie semnate de la o zi la alta. In vremea aceasta valuri de. cazaci se năpusteau asupra cantonamentelor noastre şi ne capturau în fiecare zi un mare număr de cavalerişti care acţionau izolat. Generalul Kutuzov îşi aduna resturile armatei şi şi-o întărea cu recruţii ce-i veneau din toate părţile. Pe nesimţite şi sub diverse pretexte de pacificare, avangărzile lui se apropiau de ale noastre. Sosise, în sfîrşit, termenul fixat pentru negocieri şi chiar în momentul în care ambasadorul francez trebuia să obţină o primă hotărîre, corpul de armată al prinţului Joachim fu încercuit. Generalul nostru ambasador a reuşit cu greu să treacă peste toate obstacolele ca să poată ajunge la Moscova. în cîteva sectoare soldaţi de-ai noştri fuseseră făcuţi prizonieri şi ni s-au luat cîteva tunuri. Totuşi, diferitele părţi ale acestei avangărzi, la început dispersate, se adună, rup coloana rusă care le înconjoară, ocupă o poziţie favorabilă şi atacă pe rînd

numeroasa cavalerie a inamicului pe care o resping cu vigoare luînd înapoi o parte din tunurile şi din soldaţii făcuţi prizonieri în cursul primului atac. în sfîrşit, sosirea generalului Lauriston şi a răniţilor ne confirmă, la cartierul general, reluarea ostilităţilor. Se dau de îndată ordine pentru plecarea imediată a armatei ; se sună alarma generală : toate corpurile se pregătesc pentru a executa această mişcare precipitată. Se adună în pripă nişte provizii şi o pornim la drum în ziua de 19 octombrie."

Duminică 25

...După amiază a venit la mine un căpitan din artileria engleză care stătuse şase ani în île de France. Urma să plece spre Europa a doua zi. M-a rugat insistent să-i obţin favoarea de a-1 vedea pe împărat. Ar fi dat, spunea el, orice pentru o asemenea favoare, recunoştinţa lui ar fi fost fără margini etc. Am vorbit foarte multă vreme : împăratul îşi făcea plimbarea cu trăsura, eu nu îl însoţeam. Cînd s-a reîntors am îndeplinit cu bucurie dorinţa ofiţerului englez. împăratul 1-a primit vreme de peste un sfert de oră ; căpitanul era nespus de fericit ştiind că o asemenea favoare devenise din ce în ce mai rară. Fusese impresionat la culme, îmi spunea el, de trăsăturile lui Napoleon, de amabilitatea lui, de timbrul vocii, de expresiile, de întrebările care i le pusese ; era, îmi spunea el, un erou, un zeu !...

în timpul conversaţiei de după cină, împăratul a ajuns să vorbească despre subiectul principal al disputei lui maritime cu Anglia. „Pretenţia de a institui blocada asupra hîrtiei, spunea el, a avut ca

replică faimosul meu decret de la Berlin. [I] Consiliul britanic, în furia lui, anunţă hotărîrea de a institui un embargo ; Consiliul concesiona mările. I s-a ripostat de îndată prin celebrele decrete de la Milano, prin care nu se recunoaşte naţionalizarea nici unui pavilion care ar accepta concesiile engleze ; şi în momentul acela în Anglia războiul a devenit o chestiune într-adevăr personală. Turbarea împotriva mea i-a cuprins pe toţi cei care ţineau la comerţ, Anglia era indignată din cauza acestei lupte şi a acestei energii pe care nu le cunoştea. Toţi cei dinaintea mea fuseseră mai îngăduitori."

Mai tîrziu, împăratul a vorbit pe larg despre măsurile prin care îi forţase pe americani să se bată împotriva englezilor ; găsise, spunea el, mijlocul de a le arăta legătura dintre interesele şi drepturile lor ; căci, spunea el, oamenii se bat mai degrabă pentru primele decît pentru celelalte.

Acum împăratul se aştepta, spunea el, la cîteva viitoare tentative ale englezilor de a dobîndi suveranitatea asupra mărilor, de a obţine vreo concesiune universală etc. „Pentru ei, spunea el, este unul din principalele mijloace de a-şi plăti datoriile, de a ieşi din abisul în care se află ; într-un cuvînt să iasă din încurcătură. Dacă se află printre ei un geniu îndrăzneţ, o minte luminată, trebuie să întreprindă ceva în acest sens. Nimeni nu li s-ar putea împotrivi şi pot prezenta totul ca fiind oarecum un lucru drept. Vor trebui să demonstreze că au ajuns în actuala situaţie fiindcă au luptat pentru salvarea Europei ; fiindcă au reuşit ; fiindcă li sQ_cuvine o. oarecare

I 11 noiembrie 1806 — decret prin care Napoleon interzicea francezilor şi aliaţilor lor să întreţină relaţii comerciale cu Anglia (n. t.).

recompensă. Şi apoi, în Europa, nu mai există şi alte vase de război decît ale loi\ Astăzi, ei stăpînesc mările, de fapt. Nu mai există drepturi internaţionale în momentul în care echilibrul e rupt etc.

Englezii pot obţine astăzi orice, dacă vor vrea să se retragă pe vasele lor. Dar dacă îşi vor arbora superioritatea, îşi vor complica situaţia şi în cazul în care se încăpăţî- neză să ţină soldaţi pe Continent vor pierde pe nesimţite orice consideraţie/'

Luni 26

împăratul a ieşit foarte de dimineaţă, chiar înainte de ora şapte ; nu a vrut să fie trezit nici unul dintre noi. Timpul era foarte frumos ; a început să lucreze singur în grădină, în cort. unde ne-a chemat pe toţi pentru dejun. A rămas acolo pînă la ora două.

La cină a vorbit mult despre situaţia noastră pe insulă. In ceea ee-1 privea, spunea el, nu dorea să se mişte de la Lonkwood ; nu-1 interesa nici o vizită ; dar voia ca noi să^ne distrăm în vreun fel, să căutăm să ne înveselim.

I-ar fi făcut plăcere, spunea el, să ne vadă mişcîndu-ne, să ne ştie mai activi etc.

împăratul a cerut să i se citească primele pagini dictate mareşalului Gourgaud despre bătălia de la Waterloo. Ce pagini !... îţi sfîşie inima !... Destinul Franţei a atîrnat de un fir de păr !...

N. B. Ultima redactare a fost publicată în Europa în 1820 K în ciuda măsurilor de vigilenţă, a reuşit să fie scoasă pe ascuns din Sfînta-Elena. De îndată ce a apărut relatarea despre Waterloo, toată lumea şi-a dat seama cine este autorul. Se spunea : Numai

Napoleon e capabil să facă o astfel de descriere ; şi se spunea cu certitudine că la fel s-a exprimat însuşi generalisimul care i-a fost adversar. Ce capitole minunate !... Ar fi imposibil să le rezumi ; trebuie citit întregul original. Totuşi, noi vom face aici o transcriere literală a ultimelor pagini care cuprind, sub forma unui rezumat, nouă observaţii ale lui Napoleon, cu privire la greşelile ce i se reproşează că le-ar fi făcut în această campanie...

Aceste observaţii vor fi precedate de un tablou, dictat tot de Napoleon, al resurselor ce îi mai rămîneau Franţei, după pierderea bătăliei.

„Poziţia Franţei era critică după bătălia de la Waterloo. Totul fusese pregătit avîndu-se în vedere ipoteza că atacul din Belgia va eşua. La 27, între Paris şi Laon erau masaţi şaptezeci şi cinci de mii de oameni ; douăzeci şi cinci, treizeci de mii de oameni, inclusiv rezervele gărzii se aflau în marş spre Paris ; generalul Rapp, cu douăzeci şi cinci de mii de oameni din trupele de elită, urma să sosească pe Marne în primele zile ale lunii iulie ; toate pierderile în materiale de artilerie erau completate. Numai în Paris se aflau cinci sute de tunuri de campanie, iar noi nu pierduserăm decît o sută şaptezeci. Astfel, la 1 iulie, Parisul era acoperit de o armată de o sută douăzeci de mii de oameni, egală cu cea care trecuse peste Sarhbre în ziua de 15, avînd o artilerie de trei sute cincizeci guri de foc. în plus, capitala mai avea pentru apărare treizeci şi şase de mii de oameni din garda naţională, treizeci de mii tiraliori, şase mii tunari, şase sute guri de foc în baterie. fortificaţii formidabile pe malul drept al Senei şi, în cîteva zile, ar fi fost complet terminate şi cele de pe malul stîng. Pe de altă parte, armatele anglo-olandeze şi

prusiano-saxone, care au pierdut mai bine de optzeci de mii de oameni, nemaiavînd astfel decît un efectiv de o sută patruzeci de mii, nu puteau trimite peste Somme decît cu ceva mai mult dĖ nouăzeci ele mii de oameni ; ele ar fi aşteptat acolo să stabilească legătura cu armatele austriece şi ruseşti care nu puteau ajunge pe Marne înainte de 15 iulie. Parisul avea deci la dispoziţie douăzeci şi cinci de zile ca să se pregătească pentru defensivă, să-şi termine înarmarea, fortificaţiile, aprovizionarea şi să concentreze trupe din toate colţurile Franţei. Chiar la 15 iulie, pe Rin nu ajunseseră decît treizeci sau patruzeci de mii de oameni. Grosul armatelor ruseşti şi austriece nu putea intra în acţiune decît mai tîrziu. Capitala nu ducea lipsă nici de arme, nici de muniţii, nici de ofiţeri ; cu multă uşurinţă numărul tiraliorilor se putea ridica pînă la optzeci de mi de oameni, iar artileria de campanie putea ajunge pînă la şase sute guri de foc.

în aceeaşi perioadă, mareşalul Suchet, unindu-se cu generalul «Lecourbe, ar fi avut peste treizeci de mii de oameni în faţa Lyonului, astfel încît garnizoana din acest oraş ar fi fost bine înarmată, bine aprovizionată şi bine fortificată. Apărarea• tuturor fortăreţelor era asigurată: ele erau comandate de ofiţeri de elită şi apărate de trupe crcdincioase. Situaţia Se putea îndrepta, dar era nevoie de tărie de caracter, de energie, de fermitate din partea ofiţerilor, a guvernului, a Camerelor, a întregii naţiuni ! ! ! Se cerea ca Franţa să fie animată de sentimentul onoarei, al gloriei, al independenţei naţionale ; să ia exemplul Romei după bătălia de la

Cannae, nu al Cartaginei, după bătălia de la Zama. [I] Dacă Franţa s-ar fi ridicat la această înălţime ar fi fost invincibilă. Poporul francez avea mai mulţi militari decît oricare alt popor din lume. Material de război exista din abundenţă şi se putea face faţă oricărei situaţii.

La 21 iunie, mareşalul Bliicher şi ducele de Wellington au intrat cu două coloane pe teritoriul francez. La 22 a luat foc depozitul de pulbere de la Anvers ; fortăreaţa s-a predat. La 24 trupele prusiene au intrat în Guise, iar ducele de Wellington în Cambrai. La 26 ajunsese la Peronne. în tot acest timp fortificaţiile de pe prima, a doua şi a treia linie din Flandra erau atacate. între timp aceşti doi generali au aflat la 25 de abdicarea împăratului, care avusese loc la 22 ; de insurecţia din Camere, cu descurajarea pe care aceste împrejurări o produseseră în rîndurile armatei, de speranţele pe care le nutreau duşmanii din interior. Din clipa aceea nu se mai gîndeau decît să se îndrepte spre capitală, sub ale cărei ziduri au ajuns în ultimele zile ale lunii iunie, cu mai puţin de optzeci de mii de oameni ; această acţiune le-ar fi putut fi funestă şi i-ar fi dus la nimicirea totală dacă ar fi întreprins-o împotriva lui Napoleon ; dar domnitorul abdicase ! ! ! Trupele de linie care se aflau la Paris, cei mai bine de şase mii de oameni din rezervele gărzii, tiraliorii din garda naţională, aleşi din rîndurile populaţiei acestei mari capitale, îi erau foarte devotaţi ; el ar fi putut să-i zdrobească pe toţi duşmanii din interior ! ! ! Dar pentru a explica motivele care i-au dictat conduita în această împrejurare atît de importantă,

I învinsa în 21.6 î.e.n. de către cartaginezi, la Cannae, Roma n-a disperat. Dimpotrivă, învinsă de romani, în anul 202, la Zamă, Cartagina a renunţat la cuceririle şi la independenţa sa (n. t).

şi care a avut consecinţe atît de funeste pentru el şi pentru Franţa, relatarea trebuie începută mai din urmă etc.

Prima observaţie. I s-a reproşat împăratului : 1 — că a renunţat la dictatură într-un moment cînd Franţa avea cea mai mare nevoie de un dictator ; 2 — că a schimbat structurile imperiului într-un moment cînd nu trebuia să se gîndească decît să le apere de o invazie ; 3 — că a admis să fie alarmaţi locuitorii din Vendee, care, la început, refuzaseră să ridice armele împotriva imperiului ; 4 — că a reunit Camerele, cînd ar fi fost de ajuns să reunească armatele ; 5 — că a abdicat lăsînd Franţa la cheremul unei Adunări dezbinate şi fără experienţă ; căci, la urma urmelor, dacă e adevărat că i-ar fi fost cu neputinţă să salveze patria fără să aibă deplina încredere a naţiunii, nu e mai puţin adevărat că în aceste împrejurări critice naţiunea nu-şi putea salva nici fericirea, nici independenţa fără Napoleon.

(Nu vom face nici o reflecţie asupra problemelor care sînt aprofundate şi tratate pe larg în Cartea a X-a.)

A doua observaţie. Trebuie remarcată arta cu care au fost tăinuite inamicului manevrele diferitelor corpuri de armată, la începutul campaniei. Mareşalul Bliicher şi ducele de Wellington au fost luaţi prin surprindere ; n-au văzut nimic şi n-au aflat nimic despre toate mişcările care s-au operat în apropierea avanposturilor lor.

Ca să atace cele două armate inamice, francezii puteau să le încercuiască flancul drept, flancul stîng şi să le străpungă centrul.. în primul caz, ei ar fi pornit prin Lille şi ar fi întîlnit armata anglo-olandeză ; în cel de-al doilea, ar fi acţionat prin Givet şi

Charlemont şi ar fi întîlnit armata prusiano-saxonă. Aceste două armate ră- mineau reunite, deoarece ele ar fi fost presate una într-alia, de la dreapta spre stînga şi de la stingă spre dreapta. împăratul adoptă un plan potrivit căruia, avînd acoperite mişcările de rîul Sambre, avea să străpungă linia celor două armate la Charleroi, punctul lor de joncţiune, manevrînd cu repeziciune şi abilitate. El găsi astfel în secretele artei militare mijloace suplimentare care au ţinut locul celor o sută de mii de oameni ce-i lipseau. Acest plan a fost conceput şi executat cu îndrăzneală şi înţelepciune.

A treia observaţie. Tăria de caracter a mai multor generali a fost zdruncinată de evenimentele din 1814 ; ei şi-au mai pierdut din îndrăzneală, din fermitatea şi încrederea ce le-au adus atîta glorie şi au avut o mare contribuţie la succesele din campaniile trecute.

1. La 15 iunie, cel de-al treilea corp trebuia să fie gata echipat la orele trei dimineaţa şi să ajungă la Charleroi la zece ; n-a ajuns decît la trei după amiază.

2. în aceeaşi zi, atacul asupra pădurilor de la Fleurus, care, după cum s-a ordonat, trebuia să înceapă la orele patru după-amiază, n-a avut loc decît la şapte. S-a înnoptat înainte de a se putea ajunge în Fleurus, unde şeful armatei proiectase să-şi instaleze, în aceeaşi zi, cartierul său general. Pierderea acestor şapte ore era foarte supărătoare la începutul unei campanii.

3. Ney a primit ordin ca în ziua de 16, împreună cu cei patruzeci şi trei de mii de oameni care constituiau flancul sting pe care el îl comanda, să se ducă pînă în faţa localităţii Quatre-Rras, să se instaleze acolo pe poziţii în zorii zilei şi chiar să

execute lucrări de fortificaţii. A ezitat pierzînd astfel opt ore. în ziua de 16, prinţul d'O- range, cu numai nouă mii de oameni, ţinu această importantă poziţie pînă la orele trei după amiază. Cînd, în sfîr- şit, mareşalul primi la amiază ordinul din Fleurus şi văzu că împăratul avea să se ciocnească cu prusienii, se îndreptă spre Quatre-Bras, dar numai cu jumătate din efectiv ; cealaltă jumătate o lăsă în spate, la două leghe distanţă, ca să-şi poată sprijini retragerea ; a uitat de ea pînă la orele şase seara, sau a simţit nevoia s-o facă uitată pentru propria sa apărare. În alte campanii acest exonerai ar fi ocupat, la şase dimineaţa, poziţiile de ia Quatre-Bras, ar fi nimicit şi capturat toată divizia belgiană, şi sau ar fi atacat prin spate armata prusiana, tri- miţînd pe şoseaua spre Namur un detaşament care ar fi căzut în spatele liniilor de bătaie, sau, pornind rapid pe şoseaua spre Gemmapes, ar fi surprins în marş şi ar fi nimicit divizia lui Brunswich şi a cincea divizie engleză ce venea dinspre Bruxelles, iar de aici ar fi înaintat împotriva primei şi celei de a treia divizii engleze care veneau pe şoseaua dinspre Nivelles, ambele istovite de oboseală şi lipsite de cavalerie şi artilerie. Mereu în prima linie de foc, Ney uita de trupele care nu erau sub ochii lui. Bravura unui general şef e diferită însă de cea a unui general ele divizie,^ la fel cum bravura acestuia nu poale fi aidoma cu aceea a unui căpitan de grenadieri.

4. Avangarda armatei franceze n-a ajuns, în ziua de 17, la Waterloo, decît la şase seara ; fără nişte ezitări supărătoare, ar fi sosit la trei. Fapt pentru care împăratul păru foarte contrariat şi spuse

arătînd soarele : „Ce 11-aş da să am azi puterea lui Josua [1] şi să-i întîrzii mersul cu două ceasuri !"

A patra observaţie. Nicicînd soldatul francez n-a demonstrat mai mult curaj> bunăvoinţă şi entuziasm ; era plin de sentimentul superiorităţii sale faţă de toţi soldaţii Europei. încrederea sa în împărat era neştirbită, ba poate chiar mai puternică ; dar era bănuitor şi neîncrezător faţă de ceilalţi şefi. în mintea lui era mereu vie trădarea din 1314 ; orice manevră pe care n-o înţelegea îl neliniştea, îl făcea să se creadă trădat. în momentul cînd lîngă Saint-Amand s-au tras primele lovituri de tun, un bătrîn caporal se apropie de împărat şi-i spuse : „Sire, să nu aveţi încredere în mareşalul Soult, vă asigur că e un trădător". — „Fii liniştit, i-a răspuns Napoleon, răspund de el cum aş răspunde de mine." în timpul bătăliei un ofiţer îi raportă mareşalului Soult că generalul Vandamme a trecut la inamic şi soldaţii cereau cu tărie ca împăratul să fie înştiinţat de acest lucru. Spre sfîrşitul bătăliei, un dragon cu sabia şiroind de sînge, alergă într-un suflet, strigînd : „Sire, veniţi repede la divizie ; generalul Dhenin îşi îndeamnă dragonii să treacă la inamic". — „L-ai auzit tu ?" — „Nu, sire, dar un ofiţer care vă căuta mereu spunea că 1-a auzit el şi m-a însărcinat să vă spun." în acest timp, bravul general Dhenin era rănit de o ghiulea care-i smulsese coapsa, tocmai după ce respinsese o şarjă inamică.

în seara zilei de 14, generalul locotenent Bourmont, colonelul C... şi ofiţerul de stat-major N,.. din divizia a 4-a dezertaseră, treeînd la inamic. Numele lor vor fi execrate atîta vreme cît francezii vor mai fi o naţiune. Dezertarea lor făcu să crească şi

---

I Personaj biblic (n. **t.).**

mai mult neliniştea soldaţilor. E aproape sigur că celei de a 4-a divizii din primul corp i s-a spus în seara bătăliei de la Waterloo : „Să *scape cine poate !* tocmai cînd mareşalul Bliicher ataca satul Haye. Satul acesta n-a fost apărat cum se cuvine E de asemenea probabil că mai mulţi ofiţeri care duceau ordinele au "dispărut. Dar dacă e adevărat că vreo cîţiva ofiţeri au dezertat, în schimb nici un soldat nu s-a făcut vinovat de o asemenea crimă. Mulţi s-au sinucis pe cîmpul de luptă, pe locul unde au căzut răniţi, cînd au aflat despre deruta armatei.

A cincea observaţie. în ziua de 17, armata franceză era împărţită în trei părţi : şaizeci şi nouă de mii de oameni se aflau sub comanda împăratului, în marş spre Bruxelles, pe şoseaua dinspre Charleroi ; treizeci şi patru de mii de oameni, sub ordinele mareşalului Grouchy, se îndreptau spre aceeaşi capitală, dinspre Wavres> urmă- rindu-i pe prusieni ; şapte pînă la opt mii de oameni au rămas pe cîmpul de la Ligny, şi anume : trei mii, din divizia lui Girard, ca să dea ajutor răniţilor şi să formeze, pentru cazuri neprevăzute, o rezervă la Quatre-Bras ; patru pînă la cinci mii de oameni, constituind rezerva, rămăseseră la Fleurus şi la Charleroi. Cei treizeci şi patru de mii de oameni ai mareşalului Grouchy, avînd o sută opt tunuri, erau în măsură să dea peste cap ariergarda prusiană şi, indiferent de poziţiile pe care ea le-ar fi ocupat, puteau să grăbească retragerea armatei învinse şi s-o domine tot timpul. Să opui astfel treizeci şi patru de mii de oameni unei armate care numărase o sută douăzeci 'de mii era un frumos rezultat al victoriei de la Ligny. Cei şaizeci şi nouă de mii de oameni din subordi- nea Împăratului ajungeau ca să bată armata anglo- olandeză de nouăzeci de mii

de oameni. Disproporţia existentă în ziua de 15 între cele două mase beligerante, şi care reprezenta atunci un raport de unu la doi, se schimbase mult : raportul nu mai era decît de trei la patru. Dacă armata anglo-olandeză i-ar fi bătut pe cei şaizeci şi nouă de mii de oameni care înaintau împotriva ei, i s-ar fi putut reproşa lui Napoleon că a calculat prost ; dar s-a dovedit, chiar şi prin mărturiile inamicului, că dacă n-ar fi sosit mareşalul Blücher, între orele * opt şi nouă seara armata anglo-olandeză ar fi pierdut bătălia. Dacă mareşalul Blücher n-ar fi sosit la orele opt cu primul şi cu cel de-al doilea corp, marşul pe două coloane, asupra Bruxelles-ului, în ziua de 17, avea mai multe avantaje : stingă presa şi domina armata anglo-olandeză ; dreapta, sub comanda mareşalului Grouchy, urmărea şi domina armata pruso-saxonă, iar seara, toată armata franceză trebuia să se afle reunită pe o linie de cinci leghe, de la Mont-Saint-Jean la Wavres, cu avanposturile amplasate la marginea pădurii. Dar greşeala pe care a făcut-o mareşalul Grouchy, oprindu-se în ziua de 17 la Gembloux, fără să parcurgă în cursul întregii zile decît două leghe în loc să continue marşul pînă la Wavres, adică să parcurgă încă trei leghe, fu agravată şi deveni ireparabilă prin greşeala pe care o făcu a doua zi, în 18, pierzînd douăsprezece ore şi sosind în faţa oraşului Wavres la ora patru după amiază, in loc de şase dimineaţa.

1. însărcinat să-1 urmărească pe mareşalul Blücher, Grouchy îl pierdu din vedere timp de douăzeci şi patru de ore, din 17, de la ora patru după amiază, pînă în 18 la patru după amiază.

2. Mişcarea de cavalerie pe platou, întreprinsă în timp ce atacul generalului Bülow nu fusese încă

respins, a fost un accident supărător. Comandantul şef intenţiona să ordone această mişcare, dar cu o oră mai tîrziu, şi s-o susţină r.u cele şaisprezece batalioane de infanterie de gardă şi cu o sută de tunuri.

3. Grenadierji călări şi dragonii de gardă, pe care **îi** comanda generalul Guyot, s-au angajat în acţiune fără sa primească ordin. Astfel, la ora cinci după amiază, armata se afla în situaţia de a nu avea o rezervă de cavalerie. Dacă la opt şi jumătate ar fi existat această rezervă, furtuna care a răscolit cîmpul de luptă ar fi fost stăvilită, şarjele de cavalerie inamice respinse ; cele două armate s-ar fi culcat pe cîmpul de luptă, în ciuda sosirii succesive a generalului Bulow şi a mareşaluliif Blucher. Şi avantajul ar fi fost de partea francezilor, pentru că cei treizeci si patru de mii de oameni ai mareşalului Grouchy, cu o sută opt tunuri, avuseseră instalate bivuacurile pe cîmpul de luptă şi erau odihniţi. In timpul nopţii cele două armate ar fi avut drept acoperire pădurea Soignes. Obiceiul constant în toate bătăliile era ca diviziile de grenadieri şi de dragoni de gardă să nu-l piardă din ochi pe împărat şi să nu înceapă şarja decit in virtutea unui ordin verbal pe care acesta l-ar fi dat generalului ce o comanda.

Mareşalul Mortier, care era comandantul şef al gărzii, părăsi acest post în ziua de 15, la Beaumont, odată cu începerea ostilităţilor ; faptul că n-a fost înlocuit prezenta mai mulle inconveniente.

A şasea observaţie. 1. Armata franceză manevră pe dreapta Sambrei în 13 şi 14. în noaptea de 14

spre 15 ea poposi la o jumătate de leghe de avanposturile prusiene şi mareşalul Blucher nu află, totuşi, nimic ; iar cînd în 15 la cartierul său general din Namur fu informat că împăratul era la Charleroi, armata pruso-saxonă îr?că mai era cantonată în regiune pe o întindere de treizeci de leghe şi i-au trebuit două zile ca să se grupeze. El ar fi trebuit, chiar din 15, să-şi strămute cartierul general la Fleurus, să concentreze cantonamentele armatei sale într-un raion de opt leghe, ţinîndu-şi avangărzi spre trecerile peste Meuse şi Sambre. în acest caz şi-ar fi putut strînge toată armata la Ligny, în ziua de 15 la amiază, şi ar fi putut aştepta acolo atacul armatei franceze sau, în seara zilei de 15 să pornească împotriva ei şi s-o arunce dincolo de Sambre.

2. Totuşi, deşi surprins, mareşalul Bliicher persistă în proiectul său de a-şi strînge armata pe înălţimile de la Ligny, în spatele localităţii Fleurus, sfidînd riscul de a fi atacat chiar acolo, fhainte ca armata sa să fi sosit. In dimineaţa zilei de 16 el nu-şi strînsese încă decît două corpuri, iar armata franceză se şi afla la Fleurus. Al treilea corp ajunse şi el în cursul zilei ; dar al patrulea, comandat de generalul Biilow, nu ajunse la timp ca să poată intra în luptă. Mareşalul Bliicher ar fi trebuit de îndată ce a aflat că francezii sînt la Charleroi, adică în seara zilei de 15, să indice ca punct de adunare al armatei sale nu Fleurus şi nici Ligny, care se şi aflau sub bătaia tunurilor duşmane, ci Wavres, unde francezii nu puteau ajunge decît în 17. Astfel el ar fi avut la dispoziţie întreaga zi de 16 şi noaptea de 16 spre 17 pentru a opera adunarea întregii sale armate.

3. După ce a pierdut bătălia de la Ligny, generalul prusian în loc să se retragă la Wavres, ar fi trebuit să

opereze în direcţia armatei ducelui demWellington, sau în direcţia Quatre-Bras, căci acesta s-a menţinut aici pe poziţie, sau în direcţia Waterloo. Retragerea mareşalului Blucher, în dimineaţa de 17, a fost un nonsens, deoarece amîndouă armatele, care în seara zilei de 16 nu se aflau decît la o distanţă de trei mii de stînjeni una de alia, avînd pentru comunicaţii o şosea bună, datorită căreia se şi puteau considera ca fiind strînse, în scara zilei de 17 aveau între ele o distanţă de zece mii de stînjeni şi erau despărţite de defileuri şi de drumuri impracticabile.

Generalul prusian a violat cele trei mari reguli ale războiului : ***a*** — să ţină cantonamentele apropiate unele ele altele ; b — să dea ca punct de adunare un loc în care întreaga armată să poată ajunge înaintea inamicului; *c* — să execute retragerea pe propriile-i întărituri.

A şaptea observaţie. 1. Cantonamentele ducelui de Wellington au fost luate prin surprindere ; la 15 mai, ducele ar fi trebuit să le concentreze la opt leghe, în împrejurimile Bruxelles-ului, trimiţînd avangărzi spre trecerile dinspre Flandra. Armata franceză manevra de trei zile în apropierea avanposturilor sale ; ea începuse ostilităţile de douăzeci şi patru de ore, cartierul ei general se afla de douăsprezece ore la Charleroi, dar, la Bruxelles, generalul englez încă ignora totul, iar toate cantonamentele armatei sale se aflau încă în deplină siguranţă, ocu- pîncl un teren de mai bine de douăzeci de leghe.

2. în ziua de 15, la ora 4 după amiază, prinţul de Saxa-Weimar, care făcea parte din armata anglo-olandeză, se afla pe o poziţie înainte de Frasne şi ştia că armata franceză era la Charleroi. Dacă ar fi trimis

un aghiotant direct la Bruxelles, acesta ar fi ajuns pe la şase seara, dar ducele de Wellington n-a fost înştiinţat decît la unsprezece noaptea că armata franceză era la Charleroi. El pierdu astfel cinci ore, cînd, ţinînd seama de împrejurări şi de omul pe care îl avea împotrivă, pierderea unei singure ore dobîndea o mare importanţă.

3. Infanteria, cavaleria şi artileria acestei armate erau cantonate separat, astfel că la Quatre-Bras, infanteria se găsi angajată în luptă fără cavalerie şi fără artilerie, ceea ce îi pricinui mari pierderi deoarece a fost obligată să se ţină în coloane strînse ca să poată face faţă şarjei cuira- sierilor şi sub mitralia a cincizeci de guri de foc. Vitejii aceia au fost astfel măcelăriţi deoarece n-aveau cavalerie să-i protejeze şi nici artilerie să-i răzbune. Cum cele trei arme nu se pot lipsi nici o clipă una de cealaltă, ele trebuie totdeauna în aşa fel cantonate şi amplasate încît să se poată oricînd întrăjutora.

4. Deşi luat prin surprindere, generalul englez stabili punctul de adunare al armatei sale la Quatre-Bras, care de douăzeci şi patru de ore se afla în stăpînirea francezilor. El îşi expunea astfel trupele la o distrugere treptată, pe măsură ee soseau la punctul de adunare ; le periclita şi mai mult situaţia, aducîndu-le fără artilerie şi cavalerie ; îşi punea infanteria la cheremul inamicului, deoarece era fărîmiţată şi lipsită de ajutorul celorlalte două arme. Punctul său de adunare ar fi trebuit să fie la Waterloo, pentru că astfel el ar fi avut la dispoziţie întreaga zi de 16 şi noaptea de 16 spre 17 ; timp suficient ca să-şi strîngă acolo toată armata, infanteria, cavaleria şi artileria. Francezii n-ar fi

reuşit să ajungă în punctul acela decît în 17, cînd întreaga sa armată 3*ar fi aflat pe poziţii,

A opta observaţie. 1. Generalul englez a dat bătălia de la Waterloo în ziua de 18. Această iniţiativă era contrară intereselor naţiunii sale şi planului general de luptă adoptat de aliaţi ; el viola toate regulile războiului. Căci nu era deloc în interesul Angliei, care are o atît de mare nevoie de oameni încît îşi recrutează armatele sale din India, din coloniile din America şi din vastele sale colonii, să se expună de bunăvoie riscului unei lupte ucigătoare ce putea să ducă la pierderea singurei sale armate sau, în cel mai bun caz, s-o coste sîngele celor mai buni oameni ai săi. Planul general al aliaţilor prevedea numai acţiuni în masă şi excludea orice angajare în acţiuni parţiale. Nimic nu era contrar intereselor şi planului lor decît să rişte succesul cauzei într-o luptă hazardată, cu forţe aproape egale, în care toate probabilităţile erau potrivnice. Dacă armata anglo-olandeză ar fi fost distrusă la Waterloo, la ee le-ar mai fi folosit aliaţilor marele număr de arman.[1] ce se pregăteau să treacă Rinul, Alpii şi Pirineii ?

2. Hotărînd să accepte bătălia de la Waterloo, generalul • nglez nu se bizuia decît pe cooperarea prusienilor, dar cooperarea nu se putea realiza decît în după-amiaza zilei ; el rămînea deci expus singur de la patru dimineaţa pînă la cinci după-amiaza, adică timp de treisprezece ore ; de obicei însă, o bătălie nu durează mai mult de şase ore ! cooperarea era deci iluzorie.

Dar, ca să poală conta pe cooperarea cu prusienii, trebuie că presupunea că întreaga armată franceză se afla în faţa lui ; şi dacă aşa ar fi stat lucrurile,

pretindea el prin urmare, că. timp de treisprezece ore, cu cei nouăzeci de mii de oameni ai săi, recrutaţi din irupele diferitelor na- îiuni, va putea să-şi menţină poziţiile împotriva unei armate de o sută patru mii de francezi ? Calculul acesta era, evident, greşit: el **n**-ar fi reuşit să reziste nici trei ore 5 **totul** s-ar fi decis pe la orele opt dimineaţa, iar prusienii **ar** fi sosit spre a £i şi ei înfrînţi. **în** aceeaşi zi cele două armate ar fi fost distruse. Dacă el conta că. potrivit; regulilor războiului, o parte din armata franceză ar fi urmărit armata prusiană, ar fi trebuit chiar de la început să-i apară evident faptul că n-ar fi putut primi nici un ajutor ; pierzînd douăzeci şi cinci sau treizeci de mii de oameni pe cîmpul de luptă şi avînd douăzeci de mii de oameni risipiţi, prusienii, bătuţi la Ligny, n-ar fi putut scăpa de urmărirea celor treizeci sau patruzeci de mii de francezi victorioşi şi ar fi socotit că abia vor putea să sfe apere ei înşişi. **în** acest caz, armata anglo-olandeză ar fi trebuit ca, în tot cursul zilei de 18, să facă singură faţă presiunii celor şaizeci şi nouă de mii de francezi şi **nu** există englez care să nu fie de acord că rezultatul acestei lupte era neîndoielnic şi că armata lor nu era constituită astfel încît să reziste timp de patru ore la loviturile armatei imperiale.

în cursul nopţii de 17 spre 18 vremea a fost groaznic de urîtă, făcînd ca terenul să fie impracticabil pînă la orele nouă. Cele şase ore pierdute începînd de la revărsatul zorilor au fost numai în avantajul armatei duşmane ; dar putea oare generalul ei să accepte ca soarta unei asemenea bătălii să depindă de starea vremii din noaptea de 17 spre 18 ? Mareşalul Grouchy, cu treizeci şi patru de mii de oameni şi o sută opt tunuri a descoperit secre-

tul ce părea că nu poate fi niciodată aflat, de a nu se găsi, în ziua de 18, nici pe cîmpul de luptă de la Mont- Saint-Jean, nici pe cel de la Wavres. Dar putea generalul englez să aibă certitudinea că mareşalul se va rătăci în- tr-un mod atît de ciudat ? Comportarea mareşalului Grouchy era la fel de imprevizibilă ca un cutremur care i-ar fi nimicit întreaga armată. Să recapitulăm. Dacă mareşalul. Grouchy s-ar fi aflat pe cîmpul de luptă de la Mont-Saint-Jean, cum tot timpul crezuseră generalul englez şi cel prusian în noaptea de 17 spre 18, şi dacă vremea ar fi permis armatei franceze să ia poziţie de luptă la ora patru dimineaţa, armata anglo-olandeză ar fi fost decimată, risipită înainte de ora şapte ; ar fi pierdut totul ; chiar dacă vremea n-ar fi permis armatei franceze să intre în ordinea de luptă decît la orele zece, la ora unu armata anglo-olandeză ar fi fost lichidată ; rămăşiţele ei ai' fi fost aruncate dincolo de pădure sau spre Hali şi am fi avut tot timpul ca, spre seară, să mergem în întîmpinarea mareşalului Bliicher care ar fi avut o soartă asemănătoare. Dacă, în noaptea de 17 spre 18, mareşalul Grouchy ar fi cantonat lîngă Wavres, armata prusiană n-ar fi putut face nici o mişcare spre a salva armata engleză şi aceasta ar fi fost complet învinsă de cei şaizeci şi nouă de mii de francezi pe care-i avea împotrivă:

3. Poziţia de la Mont-Saint-Jean era prost aleasă. Prima condiţie a unui cîmp de luptă este să nu aibă în spate defileuri. în timpul luptei generalul englez n-ar fi reuşit să tragă vreun folos de pe urma numeroasei sale cavalerii ; el nu s-a gîndit că va trebui să fie şi va fi atacat din stînga, şi a crezut că va fi atacat din dreapta, în ciuda diversiunii întreprinse în favoarea lui de cei treizeci de mii de prusieni ai generalului Bulow, în ziua aceea el s-ar fi retras de două ori, dacă

acest lucru ar fi fost posibil. Astfel, o ! nemaipomenită ciudăţenie a soar- tei ! alegerea nepotrivită a cîmpului său de luptă, din pricina căreia orice retragere i-a devenit imposibilă, a fost cauza succesului său ! ! !

A noua observaţie. Se va pune întrebarea : ce ar fi trebuit să facă generalul englez după bătălia de la Ligny şi după lupta de la Quatre-Bras ? Posteritatea nu va avea decît o singură opinie : în noaptea de 17 el trebuia să traverseze pădurea Soignes, spre Charleroi ; armata pru- siană trebuia, de asemenea, s-o traverseze pe şoseaua dinspre Wavres ; în zorii zilei cele două armate trebuiau să se reunească la Bruxelles, să lase ariergărzi care să apere pădurea ; să cîştige cîteva zile care să le îngăduie prusienilor risipiţi după bătălia de la Ligny, şă-şi regăsească armata ; să ia ca întăriri cele patrusprezece regi- mente englezeşti care se aflau în garnizoană în fortificaţiile din Belgia, unde tocmai debarcaseră la Ostende, venind din America, şi să-1 lase pe împăratul francezilor să facă manevrele pe care le-ar fi dorit. Ar fi traversat el păduret Soignes ca să atace, cu o armată de o sută de mii de oameni, cele două armate reunite, care numărau mai bine de două sute de mii de oameni aflaţi pe poziţie ? Fără îndoială că nimic n-ar fi fost mai avantajos pentru aliaţi. S-ar fi mulţumit să ocupe el însuşi o ppr ziţie ? Inactivitatea lui nu putea să fie de lungă durată deoarece o sută de mii de ruşi, austrieci, bavarezi etc. sosiseră pe Rin : în cîteva săptămîni ei ar fi ajuns pe Marna, ceea ce pe el l-ar fi obligat să alerge ca să-şi salveze Capitala. Abia atunci armata anglo-prusiană trebuia să înceapă marşul şi să se întîlnească, la Paris, cu aliaţii. Ea n-ar mai fi riscat nimic, n-ar mai fi avut nici o pierdere, ar fi acţionat în conformitate cu interesele naţiunii

engleze, cu planul general adoptat de aliaţi şi cu. regulile artei războiului. De la 15 la 18, ducele de Wellington a manevrat în mod constant aşa cum dorea inamicul şi n-a făcut nimic din ceea ce inamicul se temea că ar putea face. Infanteria engleză a fost fermă şi solidă, cavaleria însă putea să acţioneze mai bine ; în timpul acelei zile armata anglo-olandeză a fost de două ori salvată de pru- sieni : prima oară, înainte de ceasurile trei, cînd generalul Bulow a sosit cu treizeci de mii de oameni, şi a doua oară, cînd a sosit mareşalul Blticher, cu treizeci şi unu de mii de oameni. în ziua aceea şaizeci şi nouă de mii de francezi au bătut o sută douăzeci de mii de oameni ; victoria le-a fost smulsă între orele opt şi nouă seara, dar de către o armată de o sută cincizeci de mii de oameni.

Imaginaţi-vă numai atitudinea populaţiei din Londra în clipa cînd ar fi aflat de catastrofa armatei sale, cînd ar fi aflat că sîngele celor mai buni fii s-a vărsat ca să susţină cauza-regilor împotriva cauzei popoarelor, a privilegiilor împotriva egalităţii, a oligarhiei împotriva liberalilor, a principiilor Sfintei-Alianţe împotriva celor ale suveranităţii poporului ! ! !

Marţi 27

...Terminînd masa, împăratul a revenit asupra recentului său protest împotriva tratatului din 2 august şi a vorbit cu multă însufleţire despre conţinutul lui, spunînd, în timp ce se plimba prin salon, că intenţiona să conceapă alt protest, după un plan mult mai vast şi mai important, chiar împotriva decretului parlamentului britanic, prin care va dovedi că decretul în cauză nu este o lege, ci un act care

violează toate legile. în decret, el, Napoleon, este proscris, nu judecat. Parlamentul Angliei a făcut ceea ce credea că este util, nu şi ceea ce era drept: 1-a imitat pe Temistocle, fără să îl asculte pe Aristide. împăratul intenţiona apoi să se supună judecăţii tuturor popoarelor din Europa şi, succesiv, fiecare dintre ele aveau să-1 *ab-* solve de orice învinuire. A recapitulat tot ceea ce a făcut în timpul administraţiei sale şi a justificat totul. „Francezii şi italienii, spunea el, deplîng lipsa mea. Polonezii îmi sînt recunoscători ; chiar şi spaniolii încearcă regrete tardive şi amare etc.

Europa va deplînge în curînd pierderea echilibrului pentru menţinerea căruia imperiul francez era absolut necesar. Ea se află acum în cea mai mare primejdie, căci poate fi în orice clipă invadată de cazaci sau de tătari. Iar voi, englezilor, spunea el încheind, voi englezilor veţi regreta victoria voastră de la Waterloo. Situaţia va evolua astfel încît posteritatea, oamenii instruiţi, adevăraţii oameni de stat, adevăraţii oameni de bună-credinţă se vor căi amarnic că nu am izbutit în tot ceea ce am întreprins."

împăratul a rostit multe fraze sublime. Nu am mai însemnat ideile pe care le-a dezvoltat. A promis că le va dicta şi a spus că are planul făcut, cadrul trasat şi bazele fixate în patrusprezece paragrafe.

Miercuri 28

...în *Dicţionarul asediilor şl bătăliilor* pe care-1 răsfoia, împăratul îşi găsea numele la fiecare pagină, dar circumscris în anecdote cu totul false şi eronate, ceea ce-1 făcea să fie pornit împotriva întregului

furnicar de scriitoraşi şi împotriva nedemnelor abuzuri ale condeiului. Literatura, spunea el, devine o hrană a poporului, deşi ar fi trebuit să rămînă hrana oamenilor rafinaţi.

„Spun, de exemplu, că în toiul nopţii, la Arcole, am luat locul unei sentinele care a adormit. Această idee vine fără îndoială de la un burghez, de la un avocat poate ; dar e cert că nu de la un militar. Autorul îmi vrea binele, fără îndoială, şi nu îşi închipuie că pe lume ar fi ceva mai frumos decît fapta care mi-o atribuie. Desigur că a scris ce a scris pentru a mă elogia ; dar nu ştia că nu eram deloc capabil de un asemenea gest ; eram mult prea obosit, cred că aş fi adormit înaintea soldatului de care vorbeşte."

S-au enumerat atunci vreo cincizeci sau şaizeci de mari bătălii date de împărat. Cum cineva a întrebat care fusese cea mai frumoasă, el spuse că e greu de răspuns ; că mai întîi era nevoie să se explice ce anume se înţelege prin cea mai frumoasă dintre bătălii. „Ale mele, continua el, nu pot fi judecate în mod izolat. Nu aveau unitate de loc, de acţiune, de intenţie. Erau întotdeauna doar o parte a unor foarte vaste combinaţii. Se cere deci să fie judecate doar după rezultatul lor. Cea de la Marengo, care a fost atît de multă vreme indecisă, ne-a adus toată Italia ; în cea de la Ulm a dispărut o întreagă armată ; după cea de la lena ni s-a predat toată monarhia pru- siană ; cea de la Friedlarid ne-a deschis drumul spre im- periul rus ; cea de la Eckmiihl a hotărît soarta unui război etc.

Cea de pe rîul Moscova, spunea el, a fost una din bătăliile in care s-a cheltuit cel mai mult eroism şi s-au obţinut cele mai puţine rezultate.

Cea de la Waterloo, unde totul eşuase în mpmentul în care izbînda era aproape, ar fi salvat Franţa şi ar fi adus liniştea Europei."

Cum d-na de Montholon întrebă care erau cele mai bune trupe : ,,Cele care cîştigă bătăliile, doamnă, răspunse împăratul. Numai că, adăugă el, sînt capricioase şi se schimbă de la o zi la alta, ca dumneavoastră, doamnelor. Cele mai bune trupe au fost *cartaginezii sub Hannibal ; romanii sub Scipioni ; macedonenii sub Alexandru ; pru- sienii sub Frcdeinc.* Totuşi, spuse el, mă cred în măsură să afirm că pe francezi puteai cel mai uşor să-i faci şi să-i menţii cei mai buni.

Cu garda mea completă de patruzeci sau cincizeci de mii de oameni, aş fi avut curajul să traversez toată Europa. Se vor mai putea alcătui trupe care să egaleze armata mea din Italia şi pe cea de la Austerlitz$_t$, dar, sînt sigur, niciodată nu vor exista trupe care să le depăşească."

împăratul, care se oprise îndelung asupra acestui subiect ce-i era drag, a întrebat deodată cît era ceasul. —„Ora unsprezece", i s-a răspuns. —„Ei bine, a reluat el ridicîndu-se, avem meritul de a ne fi petrecut seara fără ajutorul tragediei sau al comediei."

Joi 29

...Am discutat despre Egipt. împăratul a repetat multe lucruri despre Kleber şi Desaix. .Nu ezita să afirme că Kleber era cel mai bun ofiţer dîn armata lui, după Desaix, şi a povestit mai multe lucruri despre viaţa şi caracterul acestuia. Pînă atunci, spunea Napoleon, fusese considerat, în general, uri nesupus-; dar n-a dat niciodată vreun semn de nesupunere faţă de tînărul general şef, ceea ce,

observa împăratul, stirnise mirarea ofiţerilor de stat major, obişnuiţi să-1 vadă pe Kleber purtîndu-se cu totul altfel. împăratul 1-a blamat din nou foarte vehement pentru felul în care s-a comportat de îndată ce s-a văzut generalisim în Egipt : îi era neplăcută, spunea el, perspectiva unei asemenea situaţii, şi nu se gîndea decît la reîntoarcerea sa în Europa, ceea ce 1-a şi determinat să adreseze Directoratului o scrisoare dintre cele mai ridicole, plină de aserţiuni false şi absurde, care prin cea mai ciudată dintre întîmplări a căzut tocmai în mîinile celui împotriva căruia era îndreptată în special : Napoleon tocmai luase locul Directoratului. Desaix a ajuns faţă în faţă cu primul consul în timpul bătăliei de la Marengo. Napoleon 1-a întrebat cum de a putut semna capitularea din Egipt ; căci, observa el, ayusese suficientă armată pentru a-1 păstra. Trebuia să nu-1 mai pierdem. — „E adevărat, i-a răspuns Desaix şi desigur că armata era destul de numeroasă ; dar generalul şef nu mai voia să rămînă acolo. Or, la o asemenea distanţă, generalul şef nu mai înseamnă un singur om într-o armată, el face cît jumătate,, cît trei sferturi, cît cinci şesimi din armată. Nu-mi rămînea, d£ci, altceva de făcut decît să-i iau locul ; dar mă îndoiesc că aş fi reuşit, şi apoi, ar fi fost o crimă, căci într-un astfel de caz datoria unui soldat este să se supună ; ceea ce am şi făcut."

La Marengo, îndală după sosirea lui, Desaix primi comanda rezervei. Către sfîrşitul bătăliei şi pe cînd se produsese cea mai mare dezordine aparentă, cum Napoleon ajunsese lîngă el, Desaix i-a spus : „Mi se pare că treburile noastre merg foarte l^ău, nu-mi rămîne decît să asigur retragerea, nu-i aşa ?" — „Dimpotrivă, i-a răspuns primul consul. Eu nu m-am îndoit nici o clipă de soarta bătăliei ; toţi cei pe care

îi vezi mergînd în dezordine în dreapta şi în stînga, se duc să-şi refacă rîndurile în spatele / tău ; bătălia e cîştigată. înaintează cu coloana ta : nu trebuie decît să culegi fructele victoriei."

Mai tîrziu, împăratul a vorbit de sir Sidney-Smith K Tocmai citise, spunea el, în *Monitor* documentele convenţiei de la El-Arisk ^şi observa că Sidney-Smith investise în ele multă inteligenţă şi se arătase un om cinstit. L-a plictisit pe Kleber, spunea el, cu toate poveştile pe care reuşise să-1 facă să le creadă. Dar cînd guvernul său a anunţat că refuză ratificarea, Sidney-Smith s-a arătat foarte nemulţumit şi a fost foarte loial faţă de armata franceză. „La urma urmei, spunea împăratul, Sidney- Smith nu e deloc un om rău, am azi o părere mai bună despre el, mai ales după ceea ce zilnic văd de ce sînt în stare compatrioţii lui."

Sir Sidney a fost acela care, trimiţîndu-i ziare din Europa, a determinat plecarea lui Napoleon şi, în consecinţă, deznodămîntul din brumar. Francezii, care reveneau de la Saint-Jean d'Acre,, nu ştiau nimic despre cele ce se petrecuseră în Egipt de cîteva luni încoace. Napoleon, care era foarte dornic să afle noutăţi, a trimis un parlamentar la bordul amiralului turc, sub pretextul unor tratative în legătură cu prizonierii pe care-i făcuse la Abukir, bănuind că acest parlamentar va fi arestat de sir Sidney-Smith, care avea mare grijă să împiedice orice comunicare directă între francezi şi turci. într-adevăr parlamentarul francez primi de la -sir Sidney-Smith ordin să urce la bordul vasului lui şi tot copleşindu-1 cu atenţii, dobîndind certitudinea că lui Napoleon îi erau necunoscute dezastrele din Italia,

sir Sidney-Smith si-a satisfăcut o răutăcioasă plăcere trimiţîndu-i un teanc de ziare.

Napoleon şi-a petrecut noaptea în cort citind aceste ziare şi hotărî chiar în clipa aceea să plece în Europa pentru a înlătura, dacă mai era posibil, nenorocirile ce s-au abătut asupra patriei şi pentru a o salva...

Luni 2 septembrie

Astăzi au avut loc pe cîmp curse de cai la care a asistat şi unul dintre noi.

împăratul a ieşit destul de tîrziu şi a vrut să meargă pe jos pînă la caleaşcă. Vîntul era foarte puternic ; a renunţat la plimbare şi s-a refugiat în cort ; dar nici acolo nu s-a simţit bine. A intrat în bibliotecă, a luat *Scrisorile doamnei de Châteauroux* [I] şi a citit expediţia din Boemia, 1-a analizat pe mareşalul Belle-Isle[II] etc., etc. A încercat din nou să se plimbe prin grădină ; dar aproape imediat s-a reîntors în casă iar eu l-am urmat în cameră.

Luînd o lucrare care era consacrată ultimelor noastre campanii, a răsfoit-o o vreme, apoi a aruncat-o, spunînd : „E literatură fantezistă, o ţesătură de nonsensuri şi absurdităţi". Oprindu-se atunci asupra acestui subiect, a vorbit multă vreme despre faimoasa campanie din Saxonia. Observaţiile au fost în principal de natură morală, puţine sau chiar deloc de ordin militar. Iată ce am notat ca fiind mai deosebit. „Această campanie memorabilă, spunea el,

---

I Una din favoritele lui Ludovic al XV-lea ; *Scrisorile* ei sînt lipsite de autenticitate şi nu li se atribuie nici o valoare documentară <n. t.).

IIMareşal sub Ludovic al XIV-lea şi Ludovic al XV-lea. A participat la cele mai importante războaie care au avut loc sub cele două domnii (n. i).

va fi triumful curajului înnăscut al tineretului francez ; al intrigilor şi vicleniei diplomaţiei engleze ; al inteligenţei ruşilor, al neruşinării cabinetului austriac ; va marca epoca dezintegrării societăţilor politice, cea a marii rupturi dintre popoare şi suverani ; în sfîrşit, pîngărirea virtuţilor militare primordiale : fidelitatea,, loialitatea, onoarea. Oricîfc s-ar scrie, s-ar comenta, s-ar minţi, şi orice supoziţii s-ar face, va trebui mereu să se ajungă la acest hidos şi trist rezultat şi numai timpul va arăta care este adevărul şi care vor fi consecinţele iui.

Dar cu totul remarcabil este faptul că aceste infamii rămîn în fond străine de regi. de soldaţi şi de popoare. Nu sint decît opera.uner *irdriganţi cu spadă*, a cîtorva aventurieri politici, care, sub pretextul specios al scuturării jugului străin şi al redobîndirii independenţei naţionale, nu au făcut altceva decît să vîndă şi să predea cu bună ştiinţă pe propriii lor stăpîni unor cabinete rivale şi hrăpăreţe. Adevăratele rezultate nu s-au lăsat aşteptate multă vreme: regele Saxoniei a pierdut jumătate din statele sale, regele Bavariei s-a văzut obligat să facă foarte importante concesii. Ce-i interesa pe trădători ! Ei îşi aveau recompensele, bogăţiile lor. Şi inimile cele mai drepte, sufletele cele mai nevinovate au primit pedepsele cele mai mari. Regele Saxoniei, cel mai cinstit om care a ţinut vreodată un sceptru în mînă, a fost spoliat de jumătate din provinciile lui; regelui Danemarcei, atît de credincios tuturor angajamentelor sale, i s-a luat o coroană ! Şi totuşi au pretins că este vorba de o reîntoarcere la morală, de triumful ei !,.. Priviţi deci ce dreaptă împărţeală se face pe pămînt !

De altfel, şi îmi place să repet acest lucru, spre onoarea omenirii şi chiar a tronurilor, niciodată în

mijlocul atîtor infamii, nu s-au revelat mai multe virtuţi. Nu am avut nici o clipă motive să mă plîng de suverani ca atare ; bunul rege al Saxoniei mi-a rămas credincios pînă la moarte ; regele Bavariei m-a prevenit în mod loial că nu mai era el stăpînul ; generozitatea regelui din Wurtemberg s-a făcut remarcată în mod deosebit ; prinţul de Bade nu **a** cedat clecît în faţa forţei şi numai în ultimul moment Toţi, sînt dator să spun acest lucru, m-au avertizat la timp ca să mă pot feri de furtună. Dar pe de altă parte, ce de josnicii din partea subalternilor !... oare onoarea militară se va putea spăla vreodată de ruşinea cu care au acoperit**-o** faptele saxonilor care au întors armele, în rîndurile noastre, ca să ne asasineze ; au rămas proverbiali printre soldaţi ; *a saxona* înseamnă acum pentru ei o armată care asasinează o altă armată. Şi, pentru ca durerea să ajungă la culme, un francez, un om căruia sîngele vărsat de francezi i-a adus o coroană, un copil al Franţei, este cel care ne dă lovitura de graţie ! Dumnezeule mare !

Şi, ceea ce era mai rău în situaţia mea, ceea ce îmi ducea chinul la culme, era faptul că vedeam limpede cum se apropie ceasul hotărîtor. Steaua pălea, simţeam cum îmi scapă frîul din mină şi nu puteam face nimic. Numai o lovitură de trăsnet nc putea salva, căci tratativele, înţelegerile ar fi însemnat să ne predăm prosteşte duşmanului. Vedeam clar acest lucru ; şi cele ce au urmat au dovedit din plin că nu mă înşelăm. Nu ne rămînea deci altă cale decît lupta, şi în fiecare zi, printr-o fatalitate sau alta, şansele noastre scădeau. în rîndurile noastre începeau să-şi facă loc intenţii necurate ; oboseala, descurajarea puneau stăpînire pe majoritatea oamenilor ; locotenenţii mei deveneau

apatici, stîngaci, neîndemînatici şi în consecinţă nefericiţi ; nu mai erau oamenii de la începutul Revoluţiei, nici cei din zilele mele bune. Mi s-a spus că mai mulţi au îndrăznit să explice această situaţie afirmînd că la început se lupta pentru Republică, pentru patrie, pe cînd la sfîrşit nu se mai lupta decît pentru un singur om, doar pentru interesele lui,, pentru ambiţia lui nepotolită etc.

Ce subterfugiu nedemn !... întrebaţi mulţimea imensă de soldaţi tineri şi curajoşi, mulţimea de ofiţeri intermediari, dacă le-a trecut vreodată prin minte un asemenea calcul, dacă au văzut vreodată înaintea lor altceva decît cîuşmanul ; în spate altceva decît onoarea, gloria, triumful Franţei ? Aşa se face că cei de care vorbesc nu s-au bătut niciodată mai bine ca atunci !... De ce să ne ascundem ? de ce să nu spunem lucrurilor pe nurne ? Adevărul e că îndeobşte marii generali nu mai voiau război pentru că îi îmbuibasem cu prea multă consideraţie, cu prea multe onoruri, cu prea multe bogăţii. Băuseră din cupa plăcerilor şi nu mai cereau altceva decît odihnă ; ar fi plătit**-o** cu orice preţ. Focul sacru se stingea : ar fi vrut să fíe ca mareşalii lui Ludovic al XV-lea."

Dacă cele spuse mai sus ar avea nevoie de vreun comentariu, dacă sensul rămîne, ca de atîtea alte ori în paginile jurnalului meu, oarecum incomplet, să nu-mi cereţi mai mult : am scris ceea ce mi se spunea, nu ştiu nimic mai mult. Am arătat de mai multe ori că atunci cînd vorbea împăratul nu-mi permitea nici să pun întrebări, nici să comentez ceea ce spunea. Totuşi, pot adăuga în legătură cu această faimoasă campanie din 1813 că, din diverse fragmente răzleţe ale conversaţiilor mele cu Napoleon, pe care nu le-

am menţionat la locul lor, am putut să mă conving că într-adevăr era departe de a se amăgi în privinţa crizei care ameninţa Franţa, că judeca foarte bine toată imensitatea pericolului care îl ameninţa în momentul în care a început campania. îndată după întoarcerea de la Moscova, spunea el, văzuse primejdia şi se străduise să o îndepărteze. Începînd chiar din clipa aceea era gata să facă cele mai mari sacrificii ; dar i se părea că momentul în care trebuia să le anunţe era nepotrivit şi aceasta mai ales îl preocupa. Dacă puterea lui materială era mare, observa el, puterea lui asupra opiniei publice era încă şt mai mare, mergea pînă la magie ; or. problema era să nu piardă această putere, iar un pas greşit, o vorbă stîngace spusă nelalocul ei putea să-i distrugă prestigiul pentru totdeauna. Era deci obligat să fie foarte circumspect, să manifeste aparent o încredere extraordinară în puterile lui. Mai întîi de toate trebuia să vadă ce avea să se întîmple.

Marea lui greşeală, eroarea lui fundamentală a fost aceea de a crede întotdeauna că adversarii lui aveau tot atîta judecată şi îşi cunoşteau tot. atît de bine adevăratele interese ca şi el. Bănuia de la început, spunea el, că Austria va profila de pasul greşit pe care el îl făcuse pentru a-i smulge mari avantaje, şi în fond era absolut hotărît să i le acorde ; dar nu reuşea să se convingă că monarhul va fi. atît de orb, că oamenii lui vor fi atît de trădători, încît să vrea să-1 doboare cu totul pe el, Napoleon, lăsînd astfel propria lor ţară la cheremul bunului plac al atotputerniciei Rusiei, care de acum nu mai putea fi ţinută în frîu. împăratul făcea acelaşi raţionament în privinţa Confederaţiei Rinului, care, recunoştea el, putea avea motive să se plîngă de el, dar trebuia să

se teamă mult mai mult că va cădea din nou sub stăpînirea Austriei sau a Prusiei. Prusia însăşi, în concepţia lui Napoleon, nu era exclusă din acest raţionament ; după el, ea nu putea dori distrugerea totală a unei contragreutăţi ce era necesară pentru independenţa ei, pentru existenta ei chiar. Aşa că Napoleon admitea că e urît de duşmani, că aliaţii sînt supăraţi şi poate răuvoitori ; dar nu putea crede nici că unii, nici că ceilalţi ar dori să-1 distrugă cu totul ; într-atît se simţea de necesar pentru toţi ; şi acţiona în consecinţă.

Iată ideea dominantă a lui Napoleon în cursul tuturor acestor împrejurări deosebite. Ea este în mod constant cheia atitudinii lui pînă în ultimul moment, chiar şi în momentul căderii lui. Nu trebuie s-6 pierdem din vedere, căci ea explică multe lucruri, explică poate totul ; atitudinea lui ostilă, vorbele mîndre, refuzul de a încheia pacea, hotărîrea lui de a lupta etc.

Dacă ar fi fost victorios, spunea el, ar fi putut face sacrificii onorabile şi încheia o pace glorioasă ; prestigiul superiorităţii lui rărrlînea intact. Dacă. dimpotrivă, ar fi suferit eşecuri prea mari," ar fi avut tot timpul să facă alunei aceste sacrificii ; şi interesele vitale ale Austriei, cele ale adevăraţilor germani, i-ar'fi determinat să-1 susţină cu armele sau pe cale diplomatică, atît îi credea de convinşi, cum el însuşi era, că existenţa lui politică era absolut necesară structurii, liniştii, securităţii Europei. Dar, vai 1 Tocmai ceea ce era mai îndoielnic i-a reuşit : victoria i-a rămas credincioasă : primele lui succese sînt surprinzătoare, admirabile ; dar n-a izbutit tocmai ceea ce i se părea sigur : aliaţii lui fireşti l-au trădat şi i-au precipitat căderea.

în sprijinul celor pe care abia le-am relatat şi pentru mai deplina înţelegere a cuvintelor rostite mai sus de către împărat, voi face aici un mic rezumat al evenimentelor şi faptelor ce s-au petrecut în timpul acestei nefericite campanii. Pe vremea aceea, noi, în Franţa, nu am cunoscut decît rezultatele ei ; buletinele ne spuneau foarte puţine lucruri şi nu primeam nici o publicaţie din străinătate...

Fac acest rezumat după o lucrare a d-lui de Montveran, publicată în 1820.

Această carte, recent scrisă, este caracterizată prin marea preocupare de a căuta actele oficiale şi documentele autentice. Autorul s-a sprijinit pe lucrările tuturor înaintaşilor săi. Am deci motive să cred că, fără îndoială, este cea mai bună. Scriitorul je departe de a-i fi favorabil lui Napoleon : trebuie totuşi să recunoaştem că marea lui imparţialitate nu face decît să-1 onoreze...

EVENIMENTE ***(1813)***

La 2 mai — Napoleon începe campania din Saxonia prin victoria de la Lützen. Lucru surprinzător, faptă de nepieritoare glorie ! o armată foarte nouă şi fără cava<- lerie înfruntă experimentatele cete ruseşti şi prusiene geniul comandantului, valorosul tineret pe care el îl comandă suplinesc tot ceea ce lipseşte. Cavalerie nu era deloc ; dar masele de infanterie înaintează în careuri flancate de o imensă artilerie, şi iată-le transformate în fortăreţe mobile. Optzeci şi unu de mii de francezi sau renani şi numai patru mii cavalerişti bat o sută şapte mii de ruşi şi prusieni, din care mai bine de douăzeci de mii erau cavalerişti. Alexandru şi regele Prusiei se aflau amîndoi acolo şi

celebrele lor gărzi' nu au putut face faţă tinerilor noştri recruţi.

Inamicul pierde optsprezece mii de oameni ; dar pierderile noastre se ridică la douăsprezece mii şi lipsa cavaleriei ne privează de roadele obişnuite ale victoriei. Totuşi, rezultatul 'moral este imens... Aliaţii se retrag neavînd îndrăzneala de a risca o nouă bătălie. [I]

La 9 mai — Napoleon intră din nou victorios în Dresda, readucîndu-1 cu sine pe suveran, regele Saxo- niei, pe care sentimentul adevăratelor sale interese, fidelitatea faţă de angajamente l-au făcut să plece din capitală la apropierea aliaţilor, ale căror oferte le-a refuzat în mod constant.

La 21 şi 22 mai — Napoleon e din nou victorios la Wurtchen şi Bautzen. Terenul fusese ales de aliaţi; frumoasele campanii militare ale lui Frederic l-au făcut clasic. îşi construiseră fortificaţii şi se credeau inexpugnabili. Dar toate planurile lor au cedat în faţa înaltei strategii a generalului francez care, chiar de la începutul luptei, se declara sigur de victorie.

Aliaţii pierd încă optsprezece sau douăzeci de mii de oameni şi nu mai rezistă ; se retrag în dezordine, împăratul îi urmăreşte ; trecuse de Lausitz, traversase Silezia ; era pe Oder. Atunci aliaţii cer un armistiţiu pentru a putea începe tratativele de pace şi Napoleon, crezînd că momentul e favorabil pentru el, acceptă.

I Victoria de la Liitzen i-a provocat împăratului o grea pierdere, aceea a mareşalului duce de Istria, bravul şi loialul Bessiâre, care-i era sincer devotat. Demnul rege al Saxoniei a dispus să i se ridice un monument chiar pe locul în care a fost răpus şi, prin- tr-o glorioasă asemănare, monumentul a fost făcut la fel ca cel al lui Gustav Adolf în apropierea căruia se şi află. O piatră simplă înconjurată de plopi. Dealtfel acesta nu este unicul exemplu de omagiu pe care un străin îl aduce eroilor noştri neglijaţi de compatrioţii lor (n. a.). .

4 iunie. Armistiţiul de la Pleisswitz care, printre cauzele nenorocirilor noastre, a avut un rol hotărîtor şi a fost nodul fatal în care se înmănunchiau toate şansele şi destinele campaniei.

Ar fi trebuit oare ca Napoleon să accepte acest armistiţiu sau să nu se gîndească decît la avantajele victoriei ? în clipa aceea poate că fusese vorba de o reală problemă căreia doar mai tîrziu, şi numai timpul şi consecinţele atît de funeste pentru noi i-au dat un răspuns. Victorios, împăratul s-a oprit în faţa unui inamic zdrobit cu care fără grijă putea să se arate îngăduitor : sacrificiile pe care le făcea nu ar fi reprezentat decît o dovadă de moderaţie. Austria, pînă atunci nehotărîtă, fiind surprinsă de succesele noastre, se întoarce spre noi. Napoleon putea aşadar ca în modul cel mai justificat să se bucure că încheie o pace pe care o dorea, şi nu voia să compromită o ocazie atît de fericită, riscînd eventualitatea unui eşec care ar fi pierdut totul şi care era cu atît mai probabil cu cît armata lui sosise la faţa locului alerglnd şi în mare dezordine, iar spatele **îl** era descoperit şi împînzit de inamici ; îşi spunea că în orice caz armistiţiul îi dădea posibilitatea să-şi strîngă şi să-şi organizeze mai bine trupele ; să cureţe spatele şi să asigure comunicaţiile cu Franţa ; că va primi întăriri imense şi îşi va crea o cavalerie etc.

Din nefericire, contrar proiectelor împăratului, acest fatal armistiţiu n-a fost avantajos decît pentru inamicii noştri ; s-a prelungit mai bine de trei luni şi n-a făcut decît să pregătească triumful lor şi nimicirea noastră ; Austria, care încă era aliata noastră, şi dintr-o decepţie pe care istoria o va consemna, se folosea de această calitate spre a ne combate cu şanse sporite, avea nevoie de un răgaz

pe care 1-a obţinut. Ruşii, care aşteptau .o armată, au primit-o ; prusienii şi-au dublat efectivul, au primit subsidiile englezilor, iar armata suedeză li s-a alăturat. Au fost reactivate asociaţiile secrete, s-a pus la cale o răscoală a întregii populaţii germane, guvernele renane au dezertat, ofiţerii aliaţilor noştri au fost corupţi etc.

împăratul a recunoscut în urma evenimentelor toate greşelile acestui, armistiţiu şi că ar fi fost mai bine să meargă înainte ; căci dacă ar fi cîştigat noi victorii, aliaţii, înspăimîntaţi de faptul că sînt lipsiţi de ajutorul Austriei, cu care nu s-ar mai fi înţeles, de faptul că sînt despărţiţi de regele Suediei, rămas în urmă, şi văzînd fortăreţele lor de pe Oder deblocate şi războiul strămutat în Polonia, la porţile Dantzigului, în mijlocul unui popor pregătit să se răscoale în masă, ar fi acceptat orice condiţii şi ar fi încheiat pacea. Chiar dacă noi am fi suferit o înfrîngere, consecinţele ei nu ar fi fost mai funeste decît ceea ce a urmat. împăratul a fost pierdut de calculele lui înţelepte ; ceea ce lui i se părea nesăbuinţă, temeritate, probabil că l-ar fi salvat.

Congresul de la Praga, 29 iulie. Descliiderea congresului după două luni de incidente şi dificultăţi, sub medierea Austriei, dacă totuşi congres se poate numi o reuniune la care nu s-au purtat tratative şi în care una dintre părţi ştia dinainte că aşa se va întîmpla.

Mediatorul şi inamicii erau în egală măsură duşmanii noştri ; toţi erau înţeleşi împotriva noastră şi hotărî- seră dinainte să înceapă războiul. Dar de ce s-au prezentat la congres ? Pentru că Austria, dintr-o rămăşiţă de pudoare, avea nevoie să găsească un pretext în cursul dezbaterilor ca să ne declare război, iar Prusia şi Rusia, La rîndul lor, credeau că

sînt datoare faţă de opinia publică din Europa cu această demonstraţie iluzorie a dorinţei lor de pace. Toate, împreună, nu făceau însă decît să pecetluiască sistemul lor de combinaţii...

Acum se poate pune întrebarea : Napoleon s-a lăsat oare înşelat la acest congres şi în cursul negocierilor subsidiare ? Nu, sau cel puţin nu a fost total înşelat, deoarece chiar dacă nu cunoştea toate faptele, nu s-a îndoit niciodată de adevăratele intenţii, nici de adevăratele sentimente ale adversarilor.

Din clipa primei sale victorii de la Liitzen, Napoleon propusese într-adevăr un congres general. După el, acesta reprezenta unica şi singura posibilitate de a trata deschis despre liniştea universală, de a asigura independenţa Franţei şi garantarea sistemului modern. Orice altă cale de negocieri i se părea amăgitoare ; şi dacă a lăsat impresia că se abate de la acest principiu acceptînd medierea Austriei şi conferinţele de la Praga, explicaţia atitudinii lui trebuie căutată în aceea că, pe măsură ce trecea timpul, situaţia devenea din ce în ce mai complicată. Înfrîngerea de la Vittoria [I], evacuarea Spaniei şi deteriorarea stării de spirit din Franţa înrăutăţiseră mult situaţia. îşi dădea seama care va fi sfîrşîtul acestor negocieri, dar şi el, la rîndul lui, trebuia să cîştige timp, şi aştepta să vadă cum se vor desfăşura evenimentele. Nu s-a lăsat deloc amăgit în privinţa rolului pe care îl juca Austria... La Dresda a avut chiar convorbiri cu negociatorul [II] acestei puteri, care îşi arătase destul de limpede gîndurile. Cînd împăratul i-a spus că, la

I Localitate în Spania unde armata franceză a fost înfrîntă de Wellington (n. **t.).**

II Mctternich (n. t.).

urma urmelor, avea opt sute de mii de oameni cu care să-şi înfrunte duşmanii, se afirmă că negociatorul s-ar fi grăbit să adauge : „Majestatea voastră ar putea foarte bine să spună un milion două sute de mii ; căci nu depinde decît de majestatea voastră ca să i se alăture toţi oamenii noştri"[c] Dar ce preţ îi cereau ! nu era vorba nici mai mult nici mai puţin decît de restituirea Iliriei, de cedarea ducatului Varşoviei, de frontiera de pe Inn etc. „Şi la ce, mă rog, m-aş mai fi putut aştepta după aceea ? spunea împăratul. Să acord tot ce mi se cere şi să-i furnizez Austriei mijlocul de a-mi cere şi altele, sau de a ne combate apoi cu avantaje sporite ?" Şi revenea mereu la ideea că Austria era mai legată de noi prin pericolele care ne ameninţau, că era mult mai sigur că o putem readuce alături de noi prin nenorocirile noastre decît s-o legăm de noi prin concesii. A rămas deci surd la toate cererile ; dar se îndoia atît de puţin de angajamentele pe care Austria şi le luase faţă de inamicii noştri încît se afirmă că i-ar fi spus, mai în glumă, mai în serios, negociatorului pe care îl trata cu o oarecare familiaritate : „Ia ascultă, domnule Cutare, spune-mi şi mie cu cît te-au plătit pentru asta ? Mărturiseşte tot etc."

Dar cît l-au costat astfel de situaţii pe Napoleon ! şi la ce încercări i-a fost pusă răbdarea ! deşi, pe vremuri a fost mereu acuzat că nu a vrut pacea! „Cît m-am frămintat, spunea el în această privinţă, văzîndu-mă pus în situaţia de a judeca de unul singur iminenţa primejdiei şi de a o preveni ; de a mă vedea faţă în faţă cu duşmanii coalizaţi, în timp ce starea de spirit din interior, în orbirea ei, părea că face cauză comună cu inamicul ; de a mă găfci între duşmanii noştri, care se pregăteau să mă sufoce, şi hărţuielile alor mei, chiar ale miniştrilor mei, care

mă îndemnau să mă arunc în braţele aceluiaşi duşman L. şi eram obligat ca într-o situaţie atît de complicată să nu-mi pierd cumpătul, să le răspund unora de sus şi să le-o retez cu asprime altora care îmi creau greutăţi pe ascuns, îndrumau opinia publică pe o pantă greşită, în loc să o lumineze, şi lăsau ca vocea mulţimii să-mi ceară să fac pace tocmai cînd ar fi trebuit să-i convingă pe toţi că datoria lor era să mă împingă cu înverşunare la război, că acesta era unicul mijloc de a obţine pacea.

De altfel hotărîrea mea fusese luată, aşteptam desfăşurarea evenimentelor, ferm hotărît să nu accept concesii sau tratate care n-ar fi însemnat decît soluţii de moment şi ar fi avut consecinţe inevitabil funeste. Orice cale de mijloc ar fi fost fatală ; salvarea consta numai în victoria care mi-ar fi perpetuat • puterea sau în catastrofe care mi-ar fi adus aliaţi etc."

L-am rugat să se oprească asupra acestei ultime idei, pe care am menţionat-o mai sus ; s-ar putea considera că insist prea mult asupra ei, dar simt nevoia să o fac mai inteligibilă ; căci deşi astăzi ea îmi este foarte clară, la Longwood mi-a trebuit multă vreme ca să-i prind înţelesul, atît mi se părea de paradoxală şi subtilă.

„Ce situaţie ! continuă împăratul. Vedeam că patria, destinele ei, doctrinele ei, viitorul ei depind numai de persoana mea !" — „Dar, sire, mi-am permis să remarc, la fel spuneau toţi, şi mai multe partide de diverse nuanţe vă" reproşau tocmai acest lucru, adăugind cu acreală : Dar de ce s-a pus în situaţia de a. lega totul de persoana sa ?'* — „Acuzaţie banală şi vulgară, a reluat Împăratul. Nu eu am vrut această situaţie, n-a.fost creată din vina mea ; era în firea şi în forţa lucrurilor, s-a născut din

lupta dintre două stări de lucruri contrarii. Cei ce se exprimau astfel, dacă erau de bună- credinţă, ar fi fost mai bine să aibă în vedere situaţia de dinainte de brumar, cînd ţara, în interior, era complet destrămată, invazia inamicului certă, distrugerea Franţei inevitabilă. Începînd din ziua cînd, optînd pentru unitate, numai concentrarea puterii ne mai putea salva ; începînd din clipa cînd, coordonînd doctrinele noastre, resursele noastre, forţele noastre prin care se crea o naţiune imensă, destinele Franţei s-au rezemat exclusiv pe caracterul,, pe măsurile, pe conştiinţa celui ce fusese investit cu această dictatură accidentală ; începînd din ziua aceea treburile statului, *Statul am fost eu ;* această expresie, pe care o folosisem faţă de cei ce puteau să mă înţeleagă, oamenii de rea-credinţă şi spiritele obtuze au răstălmăcit-o cu înverşunare. Inamicul şi-a dat perfect de bine seama ; de aceea s-a străduit în primul rînd să mă doboare pe mine. Nu mai putme proteste s-au auzit în legătură cu alte cuvinte care îmi ţîşneau din adîncul inimii : *că Franţa avea mai multă nevoie de mine decît aveam eu de ea.* Nu se vedea decît exces de vanitate în ceea ce era totuşi un adevăr profund : vedeţi şi dumneavoastră că aşa e : aici, dragul meu, eu pot să mă lipsesc de toate, şi dacă e vorba doar de suferinţe, chinurile mele nu vor fi prea lungi : existenţa mea e scurtă ; dar existenţa Franţei ! !" Şi reluînd ideea iniţială a spus : „împrejurările prin care noi treceam erau extraordinare şi complet noi : este inutil să cauţi ceva asemănător. Eu eram cheia unui edificiu complet nou şi cu un fundament foarte puţin solid ! Durata lui depindea de fiecare bătălie în care mă angajam î Dacă aş fi fost învins la Marengo, aţi fi avut încă de pe atunci tot ceea ce au adus 1814 şi

1815, în afară de minunile ele glorie care au urmat şi au rămas nemuritoare. La fel ar fi stat lucrurile şi cu bătălia de la Austerlitz, chiar şi cu cele de la Iena, Eylau sau din alte locuri. Spiritele vulgare n-au şovăit să acuze ambiţia mea de toate războaiele acestea ; dar depindeau ele de mine ? ele au izbucnit totdeauna prin forţa împrejurărilor, totdeauna din acea luptă dintre trecut şi viitor, din situaţia în care ne puneau inamicii noştri care, prin coaliţia "lor constantă şi permanentă, ne obligau să-i înfrîngem pentru a nu fi înfrînţi etc"...

Reluarea ostilităţilor ; bătălia de la Dresda, 26 şi 27 mai. Se înfruntă din nou pe cîmpul de luptă francezii, cu trei sute de mii de oameni, dintre care patruzeci de mii cavalerie, ocupînd centrul Saxoniei, pe malul drept al Elbei, şi aliaţii, cu cinci sute de mii de oameni, dintre care o sută de mii cavalerie, ameninţînd Dresda din trei direcţii, dinspre Berlin, dinspre Silezia şi dinspre Boemia. Enorma diferenţă nu îl afectează pe Napoleon, care şi-a făcut planul de bătălie şi preia cu îndrăzneală iniţiativa. Se fortifică p»e linia Elbei, care a devenit punctul lui de rezistenţă şi, avînd extrema dreaptă acoperită de munţii Boemiei, îndreaptă una din armate spre Berlin, împotriva lui Bernadotte care comandă o armată de prusieni şi suedezi; o alta înaintează, spre Silezia împotriva lui Bliicher, care are sub ordinele lui prusieni şi ruşi ; o a treia staţionează la Dresda ca o cheie a poziţiei, pentru a supraveghea marea armată austriacă şi rusă din Boemia ; în sfîrşit, o a patra este plasată ca rezervă la Zittau cu un triplu obiectiv : 1 — să pătrundă în Boemia dacă se obţin succese împotriva lui Bliicher ; 2 — să ţină pe loc marea masă de aliaţi făcîndu-i să se teamă că ar putea fi atacaţi din spate dacă încearcă să pătrundă

pe malurile Elbei ; 3 — în sfîrşit, să sprijine la nevoie fie atacul împotriva lui Blücher, fie apărarea Dresdei, dacă oraşul avea să fie atacat.

împăratul, care îl şi atacase pe Blücher şi îl fugărea, este pe neaşteptate rechemat să apere Dresda unde şaizeci de mii de francezi s-au văzut faţă în faţă cu o sută optzeci de mii de aliaţi. Generalissimul, prinţul de Schwartzenberg, în loc să forţeze situaţia, atacase Dresda la 26 fără nici o vigoare. Napoleon soseşte cu iuţeala fulgertilui ; strînge o sută de mii de francezi împotriva celor o sută optzeci de mii de aliaţi. Soarta bătăliei nu e nici o clipă îndoielnică şi aceasta datorită agerimii şi perspicacităţii lui. Armata inamică este sfărîmată, pierde patruzeci de mii de oameni şi, la un moment dat, este ameninţată cu distrugerea totală. împăratul Alexandru a asistat personal la bătălie şi Moreau a căzut aici lovit de una din primele ghiulele trase de garda imperială, la foarte puţin timp după ce tocmai vorbise 'cu acest domnitor [1].

S-a ivit, în sfîrşit, acea fericită şansă, atît de mult aşteptată de Napoleon, care avea să restabilească situaţia, să aducă pacea şi să salveze Franţa ! într-adevăr, chiar a doua zi, Austria i-a trimis un emisar cu un mesaj amical. Dar, vai, ce e şi soarta omului ! norocul zîmbea acum pentru ultima oară. Începînd din clipa aceea, în urma unei nemaipomenite înlănţuiri de fatalităţi, Napoleon nu va mai cunoaşte decît dezastre. Peste tot unde nu se află el însuşi sîntem zdrobiţi ; Blücher îi provoacă armatei noastre din Silezia o pierdere de douăzeci şi cinci de mii de

I Moartea ilustrului Moreâu sub drapel rusesc şi împotriva unei armate franceze a fost şi a rămas un motiv de profundă mîh- nire, un supliciu pentru prietenii lui cei mai sinceri, pentru partizanii lui cei mai zeloşi (n. a.).

oameni ; cea care atacă în direcţia Berlinului este bătută de regele Suediei şi suferă cele mai grele pierderi ; în sfîrşit, aproape întregul corp al lui Vandamme, care după victoria de la Dresda fusese trimis în Boemia pe urmele inamicului şi trebuia să ducă la capăt nimicirea lui, lăsat singur şi nemaifiind condus de un şef temerar, este zdrobit de presiunea aliaţilor care încercau să se salveze prin fugă. Acest fatal dezastru şi salvarea Austriei s-au datorat unei îmbolnăviri subite a lui Napoleon despre care, la un moment dat, se credea că e otrăvit. Prezenţa lui nu mai poate înflăcăra diferitele corpuri care urmăreau inamicul în derută ; la care se mai adaugă nehotărîrea şi moleşeala care cuprind armata. Vjandamme e nimicit şi toate roadele măreţei victorii de la Dresda sînt pierdute !

După asemenea eşecuri, care se repetă succesiv, prestigiul este distrus, moralul francezilor scade, cel al aliaţilor creşte şi totul se îndreaptă spre o catastrofă. Disperat, Napoleon face eforturi zadarnice, aleargă spre fiecare punct ameninţat şi e mereu chemat într-altă parte de un nou dezastru ; peste tot unde apare el, aliaţii se retrag din faţa lui ; dar înaintează cu succes, de îndată ce el le întoarce spatele... Regatul Westfaliei se răscoală, convoaiele noastre sînt interceptate ; nu mai există nici o cale de comunicaţie nestînjenită cu; Franţa.

Tocmai în această situaţie negociatorii de la Praga îi aduc la cunoştinţă împăratului rezultatele noilor conferinţe. După ce i s-au pretins lui şi aliaţilor lui să restituie numeroase teritorii, s-au făcut două loturi : de o parte toată influenţa şi achiziţiile Franţei în Italia ; de alta toată influenţa şi achiziţiile Franţei în Germania. Napoleon e lăsat să aleagă un lot ; dar trebuia să-1 abandoneze pe celălalt în mîinile

aliaţilor, ca ei să dispună de el după cum ar fi vrut şi fără nici o intervenţie din partea lui Napoleon. Oricum ar fi fost aceste propuneri, amicale sau neamicale, cert este că Napoleon nu s-a grăbit să le accepte : „căci, îi spuneau ai săi, dacă alegeţi Italia rămcieţi la porţile Vienei şi aliaţii vor ajunge în curînd să se bată între ei pentru rămăşiţele Germaniei. Dacă dimpotrivă, preferaţi să abandonaţi Italia, Austria vă va fi ataşată fiindcă ea va fi beneficiara acestui partaj, şi veţi rămîne în inima Germaniei. în toate cazurile, foarte curînd veţi reapărea ca mediator sau stăpîn.'* Napoleon însă nu judeca în acelaşi fel şi a refuzat, persis- tînd în ideile lui ferme.

Desigur, îşi spunea el, aceste propuneri privite în sine şi ţinînd seama de mersul firesc al lucrurilor sînt dintrp cele mai acceptabile ; dar cine garantează sinceritatea lor ? îşi dădea prea bine seama că aliaţii nu caută decît să-i întindă o cursă... Contrar consilierilor săi, el •spunea : Dacă abandonez Germania, Austria va lupta cu mai multă ardoare ca să obţină Italia. Dacă îi cedez Italia, ca să fie sigură de ea, se va strădui să mă alunge din Germania. Şi astfel, prima mea concesie n-ar fi în mîinile lor decît un mijloc prin care m-ar determina să fac sau mi-ar smulge noi concesii. De îndată ce va fi mişcată o primă piatră din edificiu, întregul ansamblu se va dărîma ; aş fi împins din concesie în concesie pînă în palatul Tuileries, de unde francezii, indignaţi de slăbiciunea mea, m-ar alunga fără îndoială, pentru a deveni imediat chiar ei înşişi o pradă a străinătăţii.

S-ar putea spune că cităm cuvînt cu cuvînt o prezicere a evenimentelor care au urmat după insidioasa declaraţie de la Frankfurt, după propunerile de la Châtillon etc.

„Era de o sută de ori mai bine să pieri în violenţa victoriei, continuă împăratul, deoarece chiar şi înfrîngerile lasă în' urma lor respectul faţă de adversităţile soartei atunci cînd ele se asociază cu o generoasă constanţă. Preferam deci să lupt ; dacă eram învins, ne rămîneau în continuare realele interese politice ale majorităţii inamicilor noştri. Dacă eram învingător, puteam să salvez totul ; şi încă mai aveam şanse, eram departe de a crede că situaţia e disperată."

Intenţia de a înainta spre Berlin. în această stare de lucruri, regele Bavariei, actualul şef al Confederaţiei Rinului, i-a scris împăratului asigurîndu-1 confidenţial că va mai rezista alături de el încă şase săptămîni. „Şi era suficient, spunea Napoleon, pentru că foarte probabil n-ar mai fi trebuit să ne părăsească." Şi s-a decis să înceapă în aceeaşi clipă o mare mişcare de trupe pe care o plănuise de multă vreme şi care arăta resursele geniului său, forţa sa morală. Presat pe Elba de către aliaţii care, cu grosul armatelor lor, ocupaseră malul drept şi se întorceau oarecum spre spatele lui, el a conceput şi a pregătit îndrăzneaţa idee de a schimba locul cu inamicul, poziţie cu poziţie ; de a străpunge linia inamicului, de a se regrupa în spatele lui şi de a-1 con- strînge să treacă pe malul stîng cu tot efectivul. Dacă în această situaţie el îi abandona toate căile de comunicaţie cu Franţa, îşi crea în schimb un spate nou, format chiar din teritoriul inamicului, din regiuni încă nedevastate de război care puteau să-i asigure hrana : Berlin, Brandenburg, Mecklemburg...

Bătălia de la Leipzig, 16, 18, 19 octombrie. La început situaţia pare să fie favorabilă împăratului ; dar aproape imediat, o scrisoare a regelui

Wurtembergului îi aduce la cunoştinţă că datorită intrigilor şi unei stări de spirit de moment, armata bavareză s-a alăturat armatei austriece cu care ar fi trebuit să se bată şi înaintează pe Rin pentru a-1 tăia de Franţa şi că el însuşi va ajunge
în situaţia de a ceda în faţa acestor circumstanţe. Această nouă împrejurare neprevăzută îl forţează pe Napoleon să întrerupă totul spre a reveni în spate ca să pregă-[1] teasca retragerea. O asemenea situaţie este binevenită pentru aliaţii care ne presează şi ne înconjoară ; o mare bătălie devine inevitabilă. Napoleon îşi masează trupele pe cîmpiile de la Leipzig ; armata lui numără o sută cincizeci şi şapte de mii de combatanţi şi şase sute de piese de artilerie ; dar aliaţii au o mie de tunuri şi trei sute cincizeci de mii de baionete. în * prima zi armatele luptă cu înverşunare ; francezii sînt învingători ; şi victoria ar fi fost decisivă dacă un corp lăsat la Dresda ar fi venit să ia parte la bătălie, aşa cum sperase împăratul. Generalul Merfeld, care fusese făcut prizonier, este trimis sub cuvînt de onoare să anunţe că împăratul acceptă, în sfîrşit, să renunţe la Germania ; dar aliaţii, cărora le sosiseră întăriri imense, reîncep lupta a doua zi şi sînt atît de numeroşi încît atunci cînd trupele lor obosesc, sînt cu regularitate schimbate, ca la paradă, .cu alte corpuri proaspete. La inegalitatea numerică se adaugă fatalităţile cele mai greu de imaginat ; în mijlocul nostru, pe neaşteptate, se produce cel mai in^m act de trădare : saxonii, aliaţii noştri, aflaţi în propriile noastre rînduri, se întorc şi ᵛtrag în noi, ne fulgeră cu artileria lor. Totuşi, generalul şef are atît a sînge rece, energie şi abilitate şi soldaţii-fac

dovada de atîta curaj încît remediază situaţia şi rămînem stăpîni pe cîmpul de luptă.

Aceste două îngrozitoare zile, pe care istoria le va numi zilele uriaşilor, l-au costat pe inamic o sută cincizeci de mii de oameni din trupele cele mai bune, dintre care cincizeci de mii de soldaţi morţi pe ciir.pul de luptă. Nu se putea face nici o comparaţie cu pierderile noastre, care nu se ridicau nici măcar la cincizeci de mii de oameni. Enorma diferenţă numerică scăzuse deci considerabil şi o a treia bătălie ni se înfăţişa cu şanse mult mai favorabile ; numai că noi aveam muniţia epuizată, în depozite nu mai erau decît şaisprezece mii de obuze ; în cele două bătălii trăseserăm o sută douăzeci de mii de lovituri de tun. A fost nevoie să se ordone retragerea, care a început în cursul nopţii, spre Leipzig. A doua zi aliaţii ne asaltează ; pătrund odată cu noi în oraş ; lupta se dă pe străzi; ariergarda noastră se apără cu vitejie şi fără mari pierderi cînd, dintr-o exasperantă fatalitate şi datorită unui ordin greşit înţeles, singurul pod de pe Elster, peste care se efectua retragerea, sare în aer într-un moment cu totul nepotrivit. Şi atunci tot ce rămîne pe malul dinspre Leipzig este pierdut, iar ceea ce se află pe celălalt mal este îndreptat spre Meinz. La Hanau trebuie să se treacă printre cincizeci de mii de bavarezi ; numai cîteva jalnice rămăşiţe se mai reîntorc în Franţa ; şi ca o culme a nenorocirii, aduc cu ele molima.

Astfel s-a desfăşurat această mult prea fatală campanie, ultimul nostru efort naţional, adevăratul mormînt al giganticei noastre puteri, în care de patru ori, împotriva întregii Europe, şi în ciuda tuturor loviturilor soartei, geniul unui singur om a

fost pe punctul de a restabili ascendentul nostru şi de a-1 cimenta prin pace : după victoriile de la Liitzen şi de la Bautzen, după cea .de la Dresda, în timpul ultimei înaintări înspre Berlin, în sfîrşit, pe cîmpiile de la Leipzig...

Marţi 3

...în cursul zilei împăratul mi-a spus că pe cînd călătorea împreună cu împărăteasa, într-o zi a luat prînzul pe o insulă de pe Rin. în apropierea locului unde luau masa se găsea o fermă şi în timp ce se afla la masă a trimis să-1 cheme pe ţăran la el ; 1-a întrebat ce anume l-ar putea face fericit, i-a spus să ceară cu îndrăzneală ; şi spunea că pentru a-1 ajuta să fie mai sigur pe sine i-a dat să bea cîteva pahare de vin. Ţăranul, mai puţin reţinut şi mai cu judecată decît cel din povestea cu cele trei dorinţe, i-a înfăţişat ceea ce credea el că este maximumul nevoilor sale. împăratul a dat dispoziţii prefectului; să ia imediat măsuri. S-a făcut socoteala şi suma nu trecea peste şase sau şapte mii de franci.

Altădată, în Olanda, spunea el, făcînd o cursă cu un iaht şi stînd de vorbă cu omul de la timonă, 1-a întrebat cam cît putea să valoreze vasul lui. ,,Vasul meu ! dar nu-i al meu, spuse omul, aş fi fericit să-1 am, aş face avere cu el." — „Ei bine, ţi-1 dau !" i-a spus împăratul omului care părea prea. puţin impresionat de acest dar. Indiferenţa lui rece a fost luată drept flegmatism, caracteristic prin partea locului. Lucrurile stăteau însă altfel. „Dar ce favoare mi-a făcut ? spunea omul în cauză unuia din tovarăşii lui care fi felicita ; a stat de vorbă cu mine şi asta-i tot ; mi-a dat ceva ce nu-i-aparţine : ce cadoul dracului mai e şi ăsta ?"' între timp, Duroc îl plătise

pe proprietarul vasului ; avea la el chitanţa de vînzare pe care i-o înmînă omului. De îndată ce începu să-şi dea seama cum stau lucrurile, bucuria lui se transformă în delir ; nu-şi mai încăpea în piele. Suma era cam tot ca aceea de mai sus. „Astfel, spunea împăratul, se poate vedea că dorinţele oamenilor nu sînt chiar atît de exagerate pe cît s-ar putea crede şi că £ mult mai uşor să-i faci fericiţi decît se bănuieşte în general ! căci fără îndoială aceşti doi oameni şi-au găsit fericirea !"

împăratul repeta adesea întîmplări de acest fel ; iată una pe care mi-a dictat-o ; este vorba de trecerea peste Saint-Bernard, înaintea bătăliei de la Marengo.

„Prin cea mai anevoioasă trecătoare, consulul mergea călare pe catîrul unui locuitor din Saint-Pierre, care-i fusese desemnat drept cel mai sigur catir din toată regiunea. Gludul consulului era un tînăr de douăzeci şi doi de ani, înalt şi viguros, care i-a povestit multe cu acea încredere specifică vîrstei lui şi simplicităţii muntenilor, i-a împărtăşit primului consul toate necazurile lui şi visul lui de a fi şi el cîndva fericit. Ajungînd la mînăstire, primul consul, care pînă atunci nu-i dezvăluise nimic, a scris un bilet pe care i 1-a dat acestui ţăran ca să-1 ducă la adresa indicată. Biletul e^ra un ordin care prevedea diverse dispoziţii ce au şi fost duse la îndeplinire îndată după traversarea muntelui şi care realizau toate speranţele tînărului ţăran ; ca de pildă construirea unei case. cumpărarea unui teren etc. La cîtăva vreme după reîntoarcerea lui acasă, mare i-a fost mirarea tînărului muntean văzînd cum atîta lume se grăbeşte să-i satisfacă dorinţele şi cum se îmbogăţeşte."

Cînd împăratul a vizitat Amsterdamul, populaţia, spunea el. era foarte pornită împotriva lui ; dar abia şi-a făcut apariţia şi a reuşit să încălzească şi inimile cele mai reci. N-a avut altă gardă decît garda de onoare a oraşului, şi acest semn de încredere i-a atras simpatia tuturor olandezilor. Era mereu în mijlocul lor. Intr-o anume împrejurare a abordat problema deschis : „Se spune că sînteţi nemulţumiţi ; dar de ce ? Franţa nu v-a cucerit, v-a adoptat ; nu sînteţi excluşi de la nimic ; împărtăşiţi toate favorurile familiei. Gîndiţi-vă numai : am luat din rîndul vostru prefecţi, şambelani, consilieri de stat. într-un raport just cu populaţia voastră şi mi-am mărit garda cu garda voastră olandeză. Vă plîngeţi că suferiţi ; dar în Franţa suferim mai mult ; suferim cu toţii şi suferinţele noastre vor mai dura cît timp duşmanul nostru comun, tiranul mării, vampirul com'erţul'ui vostru nu îşi va băga minţile în cap. Vă plîngeţi de sacrificiile voastre ? Dar veniţi în Franţa şi veţi vedea cu cît o duceţi mai bine decît noi ; şi atunci poate că vă veţi considera mai puţin nefericiţi... Dar de ce nu vă felicitaţi mai degrabă de fatalitatea care a adus unirea voastră *Cu* noi ? In noua alcătuire a Europei ce aţi fi voi de acum înainte dacă aţi fi singuri? Sclavii tuturor ; în timp **Ce** identificaţi fiind cu Franţa sînteţi chemaţi ca într-o bună zi să faceţi în mod strălucit întregul comerţ al marelui imperiu." Apoi pe un ton glumeţ le-a spus : „Eu fac totul ca să vă fiu pe plac şi să vă împac. Nu v-am trimis oare să vă guverneze tocmai omul de care aveaţi nevoie, pe bunul şi paşnicul Lebrun ? Voi jplîngeţi cu el, el plînge cu voi, plîngeţi împreună, ce aş putea face mai mult ?" Şi la aceste cuvinte flegma olandezilor a dispărut ; auditorii au început să rîdă în hohote şi împăratul putea de acum înainte să conteze

pe olandezi» „De altfel, adăugă el, să sperăm că situaţia nu va dura ; credeţi-mă că doresc acest lucru la fel de mult ca voi. Acei dintre dumneavoastră care văd lucrurile mai clar vă vor putea spune că această situaţie nu depinde de capriciile şi nici de interesele mele."

Populaţia Amsterdamului a rămas încîntată de împărat şi el însuşi s-a reîntors cu păreri foarte bune despre olandezi. Avea obiceiul să se plîngă că toţi cei pe care îi trimitea el în Olanda deveneau imediat olandezi : la reîntoarcere a amintit de acest lucru în Consiliul de Stat şi a spus că a devenit şi el.olandez. Iar o dată, cînd un orator a vorbit cli uşurătate despre spiritul olandez, i-a spus : „Domnilor, poate că dumneavoastră sînteţi mai simpatici, dar vă doresc să aveţi moralitatea lor".

După cină, cum cineva menţionase în ce zi sîntem (3 septembrie [4]) împăratul a spus în legătură cu această dată cîteva cuvinte cu totul remarcabile. Iată cîteva dintre ele : „Este aniversarea unor execuţii înspăimîntă- toare, hidoase, o reluare în mic a nopţii Sfîntului-Bar- tolomeu, o pată pentru noi, mai mică fără îndoială, pentru că a făcut mai puţine victime şi nu a avut aprobarea guvernului, care chiar a încercat să pedepsească crima...

De fapt, spunea împăratul, a fost mai degrabă un act făcut din fanatism decît din adevărată ticăloşie ; cei care au înfăptuit masacrul din septembrie au fost văzuţi masa- erîndu-1 pe unul dintre ai lor pentru că furase în timpul execuţiilor. Acest eveniment îngrozitor, continuă împăratul, îşi are obîrşia în firea lucrurilor şi în firea oamenilor. Nu există răsturnări politice care să nu dezlănţuie furia poporului ; totdeauna cînd poporul dezlănţuit se simte în

primejdie se produc tulburări şi victime. Prusacii intrau în ţară ; înainte de a-i înfrunta, lumea voia să pună mîna pe auxiliarii lor din Paris. Poate că pe vremea aceea acest eveniment a contribuit la salvarea Franţei. Cine nu e de acord că acum, mai recent, pe cînd străinii înaintau spre noi, duşmanii nu ar fi pus niciodată stă- pînire pe Franţa dacă s-ar fi repetat cu prietenii lor aceleaşi orori ? Dar nu le mai puteam admite, deveniserăm legitimi. Durata autorităţii noastre, victoriile, tratatele noastre, moravurile ce au fost reîmpămîntenite au făcut din noi un guvern legal ; nu puteam lua asupra noastră furia şi actele odioase de felul celor comsie de* gloată. în ceea ce mă priveşte nu puteam şi nu voiam să fiu un *regel al Jacqueriei.*

...Teroarea a început în Franţa la 4 august, cînd a fost abolită nobilimea,, dijmele, feudalitatea, şi cînd rămăşiţele lor le-au fost aruncate poporului. Acesta şi le-a împărţit, n-a mai vrut să le piardă şi a ucis. Abia în clipa aceea el a înţeles Revoluţia şi s-a interesat **cu-** adevărat de ea. Pînă atunci în rîndul poporului exista destulă morală şi dependenţă religioasă pentru ca mulţi; oameni să se teamă că fără rege şi fără dijme, recolta nu se va face ca de obicei...

Adevărata fericire socială, . trebuie s-o recunoaştem, stă in viaţa paşnică, în armonia ce se stabileşte între bucuriile relative ale fiecăruia. în vremuri normale şi liniştite fiecare îşi are fericirea lui... Revoluţiile cele mai întemeiate distrug totul într-o clipă şi înlocuiesc doar în viitor. A noastră a apărut ca o fatalitate implacabilă ;"; pentru că a fost o erupţie morală tot atît de inevitabilă ca erupţiile

fizice, un adevărat vulcan : cînd combinaţiile chimice care-i dau naştere ajung la capăt, el explodează : la noi, combinaţiile morale care produc o revoluţie ajunseseră la capăt, şi revoluţia a izbucnit."

L-am întrebat pe împărat dacă credea că Revoluţia putea fi oprită la naşterea ei. El credea că dacă nu era imposibil, era cel puţin foarte greu. Poate, spunea el, că furtuna ar fi putut fi evitată sau îndreptată în altă direcţie printr-un mare gest machiavelic, lovind cu o mină eîteva mari personalităţi şi dînd cu alta anumite drepturi naţiunii, acordîndu-i cinstit reformele pe care le cerea vremea şi din care o parte fuseseră menţionate în faimoasa şedinţă regală. „Şi chiar şi în acest caz, observa împăratul, nu ar fi făcut altceva decît să pună mîna pe Revoluţie şi s-o conducă el însuşi." Credea că vrro altă combinaţie de acelaşi fel ar mai fi putut reuşi în 1 august, dacă regele ar fi rămas învingător. Aceste două momente erau, după el, singurele care ar fi putut prezenta eîteva şanse disperate, pentru că, în timpul evenimentelor de îa Versailles, naţiunea nu era încă atît <!<> profund răscolită şi pentru că în. 10 august era foarte obosită ; dar cei care în cel mai înalt grad erau în cauză, n marca împăiatul,'nu au fost pe măsura acestor vremuri grele.

împăratul a vorbit în fugă despre multele greşeli ce au fost comise. „Privite în ansamblu, conchidea el, îţi provoacă milă. Lui Ludovic al XVI-lea i-ar fi trebuit un prim ministru şi pe d-1 Necker în subordine pentru finanţe. Primii miniştri ar fi trebuit inventaţi mai ales pentru ultimele domnii ale monarhiei

noastre ; şi tocmai atunci devenise un principiu de amor propriu la modă să nu ai prim ministru."

S-a vorbit mult despre purtarea echivocă a mai multor mari personalităţi din acele vremuri de criză şi împăratul a spus : „Noi îl condamnăm pe Ludovic al XVI-lea ; dar independent de slăbiciunea lui, el a fost primul rege atacat. El este cel pe seama căruia au fost încercate noile principii. Educaţia, ideile lui preconcepute îl făceau să considere cu bună-credinţă că tot ceea ce încerca să spere, în mod deschis sau secret, ii aparţine. Chiar şi în lipsa lui de bună-credinţă putea să existe un fel de bună-credinţă, dacă ne e permis să ne exprimăm astfel. Mai tîrziu, cînd în această privinţă fiecare ştia mai multe, aceeaşi purtare ar fi fost mult mai de neiertat, mult mai condamnabilă. Mai adăugaţi şi faptul că Ludovic al XVI-lea îi avea pe toţi împotriva lui, şi o să vă puteţi face o idee despre dificultăţile fără număr pe care fatalitatea s-a complăcut parcă să le adune asupra acestui nefericit rege. Fatalitatea Stuarţilor de care s-a vorbit atîta, nu a fost mai tragică/'

Sîmbătă 7

...Chemat la împărat, l-am găsit ocupat cu o lucrare asupra situaţiei Angliei; această problemă a devenit subiectul conversaţiei noastre. A vorbit îndelung de enormele datorii ale Angliei, de stîngăcia păcii pe care o încheiase, despre diferitele mijloace care i se ofereau pentru a ieşi din încurcătură etc.

Mai presus de orice, Napoleon are inStfnctul ordinii, simte nevoia de armonie. Am cunoscut pe cineva care, trăind printre cifre, mărturisea că nu putea intra într-un salon fără ca imediat, în mod irezistibil şi obligatoriu, să numere şi să adune persoanele pe care le vedea la masă, număra felurile de mîncare, paharele etc. Napoleon, într-o atmosferă mai nobilă, într-o zonă mai elevată, îşi avea şi el o pornire irezistibilă, proprie,, şi anume aceea de a iniţia acţiuni grandioase şi de a dezvolta frumosul. Dacă se ocupa de un oraş, sugera de îndată ameliorări, înfrumuseţări, monumente ; dacă se ocupa de o naţiune vorbea imediat despre căile pe care ea putea să strălucească, să prospere, să se dezvolte, despre instituţiile ei cele mai potrivite etc.

Or, datorită ziarelor, datorită unor lucrări sau chiar situaţiei noastre, împăratul revenea mereu, prin forţa lucrurilor, la Anglia. Revenea deci adesea asupra a ceea ce ar fi trebuit ea să facă, asupra a ceea ce ar putea să-i aducă un viitor mai prosper etc., etc. Voi încerca să strîng aici cîte ceva din ceea ce l-am auzit spunînd în această privinţă în diferite ocazii.

Odată spunea : „Sistemul colonial pe care l-am cunoscut s-a sfîrşit pentru toţi, pentru Anglia care

are toate coloniile, ca şi pentru celelalte puteri care nu mai au nici una. Fără discuţie că astăzi Anglia stăpîneşte mările. Pentru ce, într-o situaţie eu totul nouă, ar con- tînua. practici învechite ? De ce nu ar face combinaţii mai profitabile ? Trebuie să încerce un fel de emancipare a coloniilor ei ; multe îi vor scăpa cu timpul şi e de datoria ei să profite de moment pentru a-şi asigura legături noi şi raporturi mai avantajoase. De ce majoritatea acestor colonii nu ar fi solicitate să-şi cumpere emanciparea faţă de patria mamă cu preţul unei cote-parte din datoria generală, care le-ar reveni lor în mod special. Patria mamă s-ar uşura de greutăţi, păstrîndu-şi totuşi toate avantajele acestei situaţii. Ar păstra ca legături litera tratatelor, interesele reciproce, asemănările de limbă, puterea qbişnuinţei ; şi-ar păstra de altfel, ca garanţie, un singur punct fortificat, o radă pentru vase, în genul agenţiilor comerciale din Africa. Ce ar avea de pierdut ? Nimic : şi ar scăpa de încurcăturile, de cheltuielile unei administraţii care prea adesea o fac să fie detestată. E adevărat că miniştrii ar avea ceva mai puţine posturi de împărţit ; dar e cert că naţiunea ar cîştiga mai mult etc.

Nu mă îndoiesc, adăugă el, că printr-o cunoaştere aprofundată a situaţiei s-ar obţine un rezultat util din nceste idei brute, oricît de oropate ar fi ele în prima lor formulare. Pînă şi din India s-ar putea obţine fără îndoială rezultate importante prin cîteva combinaţii noi. Englezii mă asigură aici că Anglia nu obţine în India nici un profit în balanţa comerţului ei : cheltuielile consumă totul, ba chiar depăşesc beneficiile ; nu rămîn deci decît risipá individuală şi cîteva colosale averi personale ; dar din acestea este

plătită protecţia miniştrilor ; şi de aceea toată lumea se păzeşte să se atingă de ele. Pe urmă, aceşti *nababi,* cum li se spune, revenind în Anglia sînt recrutaţi în înalta aristocraţie. Puţin contează dacă .sînt implicaţi în scandaluri legate de o avere cîştigată prin hoţii şi jafuri; puţin contează că au o influenţă

puternică asupra moralei publice, trezind în fiecare^ **do**rinţa de a se îmbogăţi ca şi ei cu orice preţ ; miniştrii actuali nu privesc aceste lucruri prea îndeaproape : fiecare dintre aceşti nababi va însemna un vot pentru ei, şi cu cit vor fi mai putrezi cu atU vor fi mai uşor de guvernat. Şi astfel stînd lucrurile mai poate fi aşteptată vreo reformă ? De aceea, la cea mai neînsemnată propunere, priviţi numai ce strigăte scot ! căci aristocraţia engleză e foarte de acord să cîştige zilnic teren ; dar de îndată ce i se propune să dea înapoi măcar cu un atom, nu mai acceptă nimic şi se produce o explozie generală. Dacă te atingi de cele mai mici amănunte tot .edificiul se va dărîma, exclamă ea. E foarte simplu. încercaţi sâ-i smulgeţi unui lacom bucata din gură : şi-o va apăra ca un erou etc."

Altădată împăratul spunea : „După douăzeci de ani de război, după atîtea comori risipite, după atîtea ajutoare date pentru cauza comună, după un triumf care întrece orice speranţă, totuşi, ce pace a semnat Anglia ! Castlereagh a avut continentul la dispoziţia lui ; ce mare avantaj, ce indemnizaţii juste a obţinut pentru ţara lui ? A încheiat pacea ca şi cum ar fi fost un învins. Nenorocitul ! nu l-aş fi tratat mai rău nici dacă aş fi rămas victorios. Ori poate că se considera suficient de fericit numai pentru că m-a răsturnat... în acest caz, ura m-a răzbunat ! Două sentimente puternice au animat Anglia în cursul luptei noastre : interesele ei naţionale şi ura faţă de mine. Oare în momentul triumfului violenţa unuia o va fi făcut să-1 uite pe celălalt ? Va plăti scump acest moment de pasiune Şi şi-a dezvoltat ideea, enume- rînd diversele combinaţii care demonstrează greşelile lordului

Castlereagh şi numeroasele avantaje pe care acesta le-a neglijat. „Vor trece mii de ani, spunea el, pînfc cînd se va mai ivi o asemenea ocazie pentru bunăstarea, pentru adevărata măreţie a Angliei. Oare Castle- reagh a dat o dovadă de ignoranţă sau de corupţie ? Acest lord Castlereagh a împărţit cu noblete, crede el, suveranilor de pe continent nişte . rămăşiţe şi nu a păstrat nimic pentru ţara lui. Dar nu se teme oare că i se va reproşa că a fost cu această ocazie mai degrabă *misitul* decît *asociatul* lor ? a făcut cadou teritorii imense; Rusia, Prusia, Austria au dobîndit milioane de oameni. Unde e echivalentul Angliei ? ea care a fost totuşi sufletul acestor succese, ea care a plătit toate cheltuielile ? De aceea a şi început să culeagă fructele recunoştinţei continentului şi ale neghiobilor sau trădării negociatorului ei. Sistemul meu continental continuă să existe, produsele manufacturilor engleze sînt respinse, excluse ; în locul unei asemenea situaţii, de ce nu ar fi înconjurat continentul cu oraşe maritime libere şi independente ? de exemplu Dantzig, Hamburg, Anvers, Dunkerque, Genova şi altele, care ar fi rămas în mod obligatoriu antrepozite ale mărfurilor ei manufacturate, cu care ar fi inundat Europa în ciuda tuturor vămilor din lume. Era dreptul ei şi avea nevoie să procedeze astfel ; hotărîrile ei ar fi fost drepte, şi cine s-ar fi opus în momentul eliberării ? De ce şi-au creat o piedică, şi cu timpul un duşman natural, unind Belgia cu Olanda, in loc să-şi fi pregătit două resurse imense pentru comerţul ei, ţinîndu-le despărţite ? Olanda, care nu are deloc manufacturi, era în mod firesc un depozit pentru mărfurile Angliei, şi Belgia, devenită colonie engleză, sub un prinţ englez, nu

ar fi fost drumul prin care aceste mărfuri ar fi inundat mereu Franţa şi Germania ? De ce nu au impus Spaniei şi Portugaliei un tratat comercial pe termen lung, prin care acestea ar fi rambursat toate cheltuielile făcute pentru eliberarea lor, lucru pe care l-ar fi obţinut sub ameninţarea că va proclama independenţa coloniilor lor,
cu care, în ambele cazuri ar fi făcut comerţ în exclusivitate ? De ce nu au fost stipulate unele avantaje în Baltica şi faţă de statele din Italia? Ele ar fi reprezentat tot atîtea prerogative regale ce decurg din suveranitatea pe care o are asupra mărilor ! După ce atîta vreme s-a bătut ca să susţină acest drept, acum de ce neglijează beneficiile ce decurg din el, cînd această suveranitate era consacrată de fapt ?"...

Altă dată, împăratul mai spunea : „Viermii care rod Anglia sînt datoriile ; ele alcătuiesc lanţul tuturor greutăţilor sale ; căci ele o obligă să impună taxe enorme, acestea fac să crească preţul alimentelor ; de aici mizeria poporului, preţul mare al muncii şi al obiectelor manufacturate, care nu se mai prezintă cu aceleaşi avantaje pe pieţele Europei. Anglia trebuie deci să combată cu orice preţ acest monstru care o devorează ; trebuie să-1 atace din toate părţile dintr-odată, să-1 doboare unind *negativul* cu *pozitivul,* adică prin reducerea cheltuielilor sale şi prin creşterea veniturilor.

Oare nu ar putea să reducă dobînda care o plăteşte pentru datoriile ei, salariile ridicate, sinecurile, cheltuielile armatei, să renunţe la armată pentru a se mărgini doar la marină ; şi? în fine, multe alte lucruri pe care nu le ştiu şi pe care nu le-aş putea' cerceta ? Cît despre creşterea veniturilor, oare nu s-ar putea îmbogăţi de pe urmă bunurilor

bisericeşti, ce şînt imense şi pe care le-ar dobîndi printr-o reformă salutară şi numai după moartea titularilor, ceea ce nu ar. lovi în nimeni. Dar sa scoată cineva măcar un cuvînt în acest sens şi toată aristocraţia ac pune mîna pe arme, s-ar declara gata de luptă şi ar învinge ; căci în Anglia, ea e cea care guvernează, şi se guvernează în interesul ei.' Aristocraţia va recurge la obişnuitul ei adagiu : dacă se atinge cineva, cît de puţin, de rînduielile străvechi, se va dărima totul; lucru pe care poporul îl repetă cu prefăcută înţelegere, şi orice reformă e blocată, iar abuzurile continuă, cresc, se înmulţesc.

„Se cuvine să spunem că, în ciuda unui amestec de amănunte odioase, învechite, josnice, constituţia engleză reprezintă totuşi un fenomen ieşit din comun prin soluţiile ei fericite şi frumoase, iar aceste soluţii şi toate binefacerile lor menţin unit întregul popor căruia îi este frică să nu le piardă. Dar oare natura condamnabilă a amănuntelor este cea care duce la soluţii ? Nu, dimpotrivă, soluţiile sînt umbrite de aceste amănunte, şi ele ar fi mal strălucitoare dacă marele şi frumosul mecanism s-ar descotorosi de viciile lui parazitare etc.

Dar uitaţi-vă, la urma urmei, continuă împăratul, unde poate duce sistemul împrumuturilor şi cît este el de primejdios ; de aceea n-am vrut niciodată să aud de împrumuturi nici lâ noi, unde părerile erau împărţite. M-am opus întotdeauna şi cu încăpăţînare.

Pe vremuri se spunea că nu făceam nici un împrumut din lipsă de credit, pentru că nu aş fi găsit pe nimeni care să mă împrumute ; e fals. Ar însemna sa cunoşti prea puţin oamenii şi jocul de bursă ca să-ţi închipui că prezentînd atîtea şanse nu aş fi găsit întotdeauna pe cineva care să-mi dea un împrumut ; numai că împrumuturile nu făceau parte din sistemul

meu ; şi căutasem să consacru acest sistem ca bază fundamentală, fixîpd printr-o lege specială plafonul datoriei publice la atît cît se aprecia că e util pentru prosperitatea generală, la optzeci de milioane rentă pentru Franţa mea ; aceasta a fost suma cea mai mare şi numai după alipirea Olandei, care, ea singură, o completa cu douăzeci de milioane ; această sumă era rezonabilă şi utilă ; o cifră mai märe devenea primejdioasă. Şi care e rezultatul acestui sistem ? Uitaţi-vă ce resurse am lăsat în urma mea. După atîtea eforturi gigantice, după dezastre atît de teribile, Franţa nu rămine oare cea mai prosperă ? Finanţele ei nu sînt oare cele mai înfloritoare din Europa ? Cui şi cărui lucru li se datorează toate acestea ? Eram atît de departe de dorinţa de a consuma resursele viitorului încît eram hotărît să las o comoară ; şi chiar aveam una din care luam pentru a împrumuta unor bănci, unor familii cu greutăţi, unora dintre cei din preajma mea.

Nu numai că aş fi menţinut cu grijă fondul de amortizare ; dar mă gîndeam să mai am, qu timpul, şi fonduri pentru investiţii, care, crescînd mereu, ar fi fost consacrate lucrărilor şi amenajărilor publice ; ar fi existat fondul de investiţii al imperiului pentru lucrări generale ; fondul de investiţii al departamentelor pentru lucrări generale ; fondul de investiţii al departamentelor pentru lucrări locale, fondul de investiţii ale comunelor pentru lucrări edilitare etc., etc."

In sfîrşit, cu un alt prilej, împăratul spunea rîzînd : '¿Anglia are reputaţia că face comerţ cu orice ; de ce nu se apucă să vîndă libertate, căci i-ar fi cumpărată la un preţ foarte ridicat şi e sigur că n-ar da faliment ; fiindcă libertatea modernă este prin

excelenţă morală şi nu îşi trădează angajamentele. Cît nu i-ar plăti, de pildă, bieţii spanioli ca să se elibereze de sub jugul la care, acum de curînd, au fost din nou înhămaţi ! Sînt sigur că ar fi foarte dispuşi să-şi cîştige libertatea, am dovezi în această privinţă ; şi totuşi eu le-am creat această stare de spirit : măcar să profite cineva de greşeala mea. Printre italieni am răsădit principii care nu vor mai putea fi dezrădăcinate niciodată : ele vor rămîne mereu vii. Ce altceva mai bun ar avea acum Anglia de făcut decît să întindă mîna acestor mişcări de regenerare modernă ? Pentru că mai devreme sau mai tîrziu ele tot vor izbîndi... Dar aştept ca cineva să mă întrebe cum se face că eu, atotputernicul, nu am procedat la fel ? cum se face că vorbind atît de bine, am acţionat atît de prost ? Celor care sînt de bună-credinţă le răspund că situaţiile nu suferă nici o comparaţie. Anglia poate opera pe un teren ale cărui temelii coboară pînă în măruntaiele pămîntului ; al meu avea un fundament de nisip. Anglia e stăpînă acum pe o stare de Lucruri consolidată ; eu aveam marea misiune, imensa dificultate de a o clădi. Eu epuram o revoluţie în ciuda funcţiunilor dezamăgite ; reunisem într-un mănunchi bine legat valorile ei risipite, care se cereau păstrate ; dar eram nevoit să le apăr cu braţele mele vînjoase ca să le salvez de atacurile tuturor ; şi în această situaţie, repet iarăşi că, într-adevăr, treburile politice, *Statul, eram eu.*

Cei din afară se năpusteau cu armele asupra principiilor noastre ; şi tocmai în numele acestor principii, cei dinlăuntru mă atacau în sens contrar : or, dacă aş fi dat dovadă de o cît de mică slăbiciune, aş fi fost readus la situaţia din vremea Directoratului,

aş fi fost obiectul, şi Franţa ar fi fost negreşit victima urmi *contra-brumar.* Noi sîntem din fire foarte agitaţi, foarte intrigaţi, foarte guralivi !... Dacă s-ar produce douăzeci de revoluţii am avea imediat douăzeci de constituţii. Ele ne interesează cel mai mult şi le respectăm cel mai puţin. Ah, cîtă nevoie avem să ne maturizăm pe această frumoasă şi glorioasă cale î Pvîarii noştri oameni politici s-au dovedit a fi foarte mici. Să dea cerul ca tineretul de astăzi să profite de multele greşeli care s-au săvîrşit şi să se arate tot atît de înţelept pe cît este de înflăcărat ! ! ! etc."

Astăzi guvernatorul a început să facă mari reduceri. Am fost siliţi să ne despărţim de opt servitori englezi care ne fuseseră daţi la început. Despărţirea le-a provocat **o** mare durere, iar noi am încercat un plăcut sentiment văzînd cum toţi cei ce trăiesc în preajma noastră se ata- şază de noi *şi* ne regretă. Ne lipsesc, într-adevăr lucru-?' rile ce ne sînt zilnic necesare ; ca să facem faţă nevoilor, împăratul a dispus să i se vîndă argintăria ; ea e singura lui resursă.,.

Duminică 8

...împăratul ne-a expus, cu cîtăva vreme în urmă, un proiect de dictare în patrusprezece capitole (vezi mai Sus, 27 august), care m-a mişcat profund prin adevărul, forţa, logica şi demnitatea lui. Jleveneam adesea la acest subiect, cînd rămîneam singur cu împăratul ; a rîs de multe ori de tenacitatea mea, care, spunea el, în ceea ce mă privea, nu era un lucru obişnuit. Astăzi mi-a spus că, în sfîrşit, făcuse ceva, deşi nu în patrusprezece capitole şi nu despre subiectul promis; dar că va trebui să mă mulţumesc cu atît ; şi am citit ceea ce dictase : este în mod cert o lucrare foarte remarcabilă. Nu cred ca Revoluţia să

fi produs ceva mai închegat, mai solid despre legalitatea ultimilor douăzeci şi cinci de ani în Franţa, adică : Republica, Consulatul şi Imperiul.

Prezentarea celor zece capitole care compun această: mică - lucrare şi dezvoltarea lor se pot considera ca **un** cadru perfect pentru subiect.. Expunerea é deosebit de, sfrnplă şi viguroasă. Fiecare capitol se arată dens şi solid. Ansamblul lor, totalizînd vreo .cincizeci de pagini, constituie un tot perfect unitar şi desăvîrşit. Am înţeles că fondul acestor idei trebuie să fi fost manifestul împăratului Cînd â debarcat de pe insula Elba.

După- întoarcerea mea în Europă, această lucrare de mică întindere a fost publicată sub titlul de manuscrisul de pe insula Elba. Am motive să cred că la început avusese un alt titlu. Oricum, deoarece e puţin cunoscută, şi nici n-a avut un caracter public, iar cei care au citit-o se poate să nu fi cunoscut adevărata sursă, am să transcriu aici textual, aproape cuvînt cu cuvînt, mai multe capitole care vor permite să se constate sursa şi autenticitatea lucrării.

Capitolul I

In secolul XVI papa, Spania **si** Cei şaisprezece încearcă în zadar să înalţe pe tronai Franţei o a patra dinastie. Henric al IV-lea domneşte după Henric al lll-lea fără interregn : este învingătorul Ligii ; nu poate totuşi domni decît raliindu-se cu bună-credinţă partidului majorităţii naţiunii

Henric al IV-lea a fost proclamat rege la Saint-Cloud,[1] chiar în ziua morţii lui Henric al III-lea ; autoritatea lui a fost recunoscută de toate bisericile

protestante şi de către o p^rte din nobilimea catolică. Sfînta Ligă, care se formase la Paris datorită urii faţă de protestanţi şi din cauza asasinării ducelui de Guise, era stăpînă pe Paris şi comanda peste cinci şesimi din regat. Ea a refuzat să-1 re-, cunoască pe Henric al-JV-lea, dar nu a proclamat nici un alt stăpîn. Şeful ei, ducele de'Mayenne, â exercitat autoritatea sub titlul de locotenent general al regatului,. Venirea lui Henric al IV-lea nu a schimbat nimic din formele adoptate de Ligă pentru exercitarea puterii ; fiecare oraş era guvernat, ca în vremurile de tulburări şi de. discordii, de autorităţi locale sau militare. Niciodată, nici chiar a doua zi după intrarea în Paris, Henric al IV-lea nu a recunoscut actele Ligii şi aceasta n-a ridicat nici-» odată o asemenea pretenţie. Ea nu a iniţiat nici o lege, nici un regulament. Parlamentul din Paris s-a împărţit în două partide ; unul era pentru Ligă şi îşi avea sediul la Paris ; celălalt, care era de partea lui Henric al IV-lea, se întrunea la Tours. Dar parlamentele nu au activat, nu au elaborat decît acte juridice. Provinciile şi-au păstrat organizarea-, privilegiile lor ; au rămas intacte, guvernate de obiceiurile lor. Am spus că Liga nu proclamase nici un alt stăpîn ; totuşi ea a recunoscut la un moment dat ca rege pe cardinalul de Bourbon, unchiul lui Henric ; dar acest cardinal nu a consimţit în nici un fel să susţină proiectele duşmanilor casei sale. De altfel, Henric pusese mîna pe el ; iar el nu a emis nici măcar un act şi Liga continua să fie condusă de ducele de Mayenne, locotenent general. Deci nu a existat nici un interregn între Henric al III-

lea şi Henric al IV-lea. Liga era divizată în mai multe partide : Sorbona hotărîse că drepturile din naştere nu puteau conferi nici un drept de coroană unui prinţ duşman al Bisericii. Roma declarase că Henric al IV-lea, căzînd din nou în erezie, îşi pierduse drepturile pentru totdeauna ; că nu şi le putea recîştiga nici chiar dacă revenea în sînul Bisericii. Henric al IV-lea, rege al Navarrei, era din naştere de religie reformată ; cînd a avut loc masacrul din noaptea Sfîntului Bartolomeu a fost constrîns să o ia de soţie pe Margueritte de Valois şi să abjure Reforma ; dar de îndată ce a putut să se îndepărteze de Curte şi s-a văzut în mijlocul coreligionarilor săi, pe malul stîng al Loir ei, a declarat că abjurarea lui fusese forţată şi a revenit în sînul comunităţii protestante. Acest lucru făcea să fie considerat ca un eretic recidivist înrăit; dar majoritatea celor din Ligă, toţi cei care aveau idei moderate au fost de părere că Henric trebuia somat să revină în sînul Bisericii catolice, apostolice şi
romane şi trebuia să fie recunoscut drept stăpîn de îndată ce ar fi abjurat şi ar fi primit iertarea episcopilor.

Cei din Ligă au convocat la Paris Statele Generale ale regatului ; acolo, solii Spaniei au demascat proiectele stăpînului lor ; au cerut Statelor Generale să înalţe pe tronul Franţei o a patra dinastie ; de vreme ce Henric şi Conde fuseseră declaraţi din nou eretici, pierzîndu-şi astfel toate drepturile la coroană, linia masculină a Cape- ţienilor era stinsă. Susţineau .deci drepturile infantei, fiica sorei lui Henric al II-lea, regele

Franţei, şi prima în linie feminină ; şi dacă naţiunea credea că reintrase în drepturile ei prin stingerea liniei masculine şi putea să dispună de tron, insistau ca şi în acest caz să se decidă tot pentru infantă ; nu putea fi găsit cineva dintr-o casă mai mare, şi Franţa trebuia să fie recunoscătoare pentru eforturile făcute de Filip al II-lea în favoarea Ligii. La Paris se găseau trupe spaniole sub ordinele ducelui de. Mayenne ; infanta urma să se căsătorească cu un prinţ francez ; l-au şi desemnat chiar pe ducele de Guise, fiul celui care fusese asasinat la Blois. O armată de cincizeci de mii de spanioli urma să fie întreţinută la Paris de Curtea din Madrid, care n,u avea să-şi drămuiască averile şi atotputernicia pentru a asigura triumful acestei de a patra dinastii. Cei şaisprezece au sprijinit aceste propuneri sancţionate de Curtea de la Roma şi susţinute din toate puterile de legatul papal. Zadarnic însă, căci sentimentul naţional s-a răzvrătit văzînd cum o naţiune străină dispune de tronul Franţei : partea din parlament care îşi avea sediul la Paris i-a atras atenţia, în prezenţa camerelor reunite, locotenentului general al regatului, ducele de Mayenne, să vegheze la respectarea legilor fundamentale ale monarhiei şi mai ales la respectarea
legii salice K Dacă eforturile facţiunii care era de partea Spaniei ar fi fost încununate de succes, dacă Statele Generale ar fi declarat descendenţii lui Hugues Capet ca excluşi de la tron şi ar fi înălţat o a patra dinastie ; dacă această dinastie ar fi alungat pe Henric din regat şi ar fi fost acceptată de naţiune,

sancţionată de religie, recunoscută de puterile din Europa, drepturile celei de a treia dinastii s-ar fi stins.

Henric a învins Liga la Arques şi pe cîmpiile de la Ivry ; a asediat Parisul. Totuşi a recunoscut că e imposibil să domnească în Franţa fără a trece de partea partidului naţiunii. învinsese prin armata lui. formată doar din francezi ; avea sub ordine un mic corp de englezi, dar cei din Ligă aveau unul şi mai mare de spanioli şi itâ- lieni ; astfel că de ambele părţi se luptaseră francezii între ei ; străinii erau doar auxiliari ; onoarea şi independenta naţională nu ar fi fost compromise, indiferent de partea cui ar fi fost victoria. *Ventre-saint-gris ! Parisul merită o liturghie* a fost expresia pe care a folosit-o Henric pentru a sonda opinia hughenoţilor ; şi cînd i-a reunit în consiliul de la Beauvais pe principalii săi coreligionari, pentru a discuta ce hotărîre urma să ia, majoritatea şi mai ales minţile mai luminate l-au sfătuit pe rege âă abjure şi să revină în partidul naţiunii. Henric a abjurat 3a Saint-Denis ; a primit iertarea de la episcopi ; capitala i-a deschis porţile şi autoritatea lui a fost recunoscută de tot regatul. Henric s-a alăturat cu bună-credinţă partidului naţional ; aproape toate funcţiile au fost ocupate de către cei din Ligă. Foştii lui coreligionari, cei care 1-ăii slujit întotdeauna cu credinţă şi cărora le datora victoriile, s-au plîns adesea de acest lucru ; l-au aquzat de ingratitudine ; totuşi, cu toate aceste menajamente, naţiunea 1-a bănuit multă vreme pe Henric de intenţii ascunse. *Lupu-şi schimbă părul dar năravul ba*, zicea lumea,.

C a p i t o l u l I i

Hugues Capet s-a urcat pe tron fiind ales de un parlament compus din senioii şi din episcopi, care constituiau atunci naţiunea. Monarhia franceză nu a fost niciodată absolută, a fost întotdeauna necesară intervenţia Statelor Generale pentru principalele acte legislative şi pentru stabilirea unor noi impozite. Mai tîrziu, parlamentele, pretinzînd că sîn t Statele Generale , la scară redusă, cu ajutorul Curţii, au uzurpat drepturile naţiunii, în 1788, parlamentele au fost primele care au recunoscut acest lucru ; Ludovic al XVI-lea a convocat Statele Generale în 1789 ; şi naţiunea şi-a recîştigat o parte din suveranitate ; Adunarea Constituantă a dat statului o nouă constituţie care a.fost sancţionată de întreaga Franţă; Ludovic al XIV-lea a acceptat-o şi a jurat s-o menţină ; Adunarea Legislativă 1-a suspectat pe rege ; Convenţia, formată din deputaţi din toate adunările primare ale regatului şi investită cu puteri speciale, a declarat monarhia abolită şi a creat republica. Toţi cei care erau de partea partidului regalist au părăsit Franţa şi au cerut ajutorul armatelor străine. Austria şi Prusia au semnat tratatul de la Pilnitz. Armate austriece şi prusiene, avînd alături de ele armata nobilimii, au început războiul primei coaliţii pentru a supune poporul francez. întreaga naţiune a pus mina pe arme : Austria şi Prusia au fost învinse. După aceea, Austria, Anglia şi Rusia au format cea de a doua coaliţie : această coaliţie a fost distrusă la fel ca prima. Toate puterile au recunoscut Republica :

1. Republica Genovei, printr-o misiune extraordinară, la 15 iunie 1792.

2. înalta Poartă, prin declaraţia din 27 martie 1793.
3. Toscana, prin tratatul din 9 februarie 1795.
4. Olanda, prin tratatul din 16 mai 1795.
5. Republica Veneţia, printr-o misiune extraordinară, la 30 decembrie 1795.
6. Regele Prusiei, prin tratatul semnat la Bâle, la 5 aprilie 1795.
7. Regele Spaniei, prin tratatul semnat la Bâle, la 22 iulie 1795.
8. Hessa-Cassel, prin tratatul din 28 iulie 1795.
9. Elveţia, prin tratatul din 19 august 1795.
10. Danemarca, prin declaraţia din 18 august 1795.
11. Suedia, prin misiunea din 23 aprilie 1796.
12. Sardinia, prin tratatul de la Paris, la 28 aprilie 1796.
13. America, prin misiunea extraordinară din 30 decembrie 1796.
14. Neapole, prin tratatul din 10 octombrie 1798.
15. Parma, prin tratatul din 5 noiembrie 1796.
16. Wiirtemberg, prin tratatul din 7 august 1796.
17. Bade, prin tratatul din 22 august 1796.
18. Bavaria. prin tratatul din 24 iulie 1797.
19. Portugalia, prin tratatul din 19 august 1797.
20. Papa, prin tratatul semnat laTolentino, la 19 februarie 1797.
21. împăratul Germaniei, prin tratatul **de** la **Caitipo-]** Formio din 7 octombrie 171*7.
22. împăratul Rusiei, prin tratatul din 8 octombrie **1801.**
23. în sfîrşit, regele Angliei, prin tratatul semnat la Amiens în 27 martie 1802.

G.uvernul Republicii a trimis şi â primit ambasadori din partea tuturor puterilor ; pavilionul tricolor a fost recunoscut pe toate mările şi în toată lumea. Papa tratase cu Republica la Tokntino în calitate de suveran temporal ; dar ca şef al religiei catolice, apostolice şi romane, a recunoscut-o şi a tratat cu ea prin Concordatul sen\nat la Paris la 12 aprilie 1802. Majoritatea episcopilor oare urmaseră partidul regalist în străinătate s-au supus ; cei care au vrut să rămînă credincioşi acestui partid şi-au pierdut funcţiile. Republica, sancţionată de toţi cetăţenii, victorioasă prin armatele sale, recunoscută de către toţi regii, de către toate puterile din lume, a fost recunoscută şi de toate religiile, şi îndeosebi de religia catolică, apostolică şi romană.

Nu numai că toate puterile din lume au recunoscut Republica după moartea lui Ludovic al XlV-lea dar hici una nu a recunoscut vreodată vreun succesor al acestui domnitor. Procesul celei de a treia dinastii era deci încheiat în 1800, Ia fel ca cel al primei şi al celei de a doua; Titlurile şi drepturile Merovingienilor au fost abrogate prin titlurile şi drepturile Carolingienilor ; titlurile şi drepturile Carolingienilor au fost abrogate prin titlurile şi drepturile Capeţienilor, la fel cum titlurile şi drepturile Capeţienilor au fost abrogate prin titlurile şi drepturile Repub^cii. Orice guvern legitim abrogă drepturile şi legitimitatea guvernelor care l-au precedat. Republica a fost deci un guvern de drept şi de fapt, legitim prin vomţi naţiunii, sancţionat de Biserică şi prin recunoaştere^? generală. [1]

Revoluţia a făcut din francezi o naţiune nouă : ird eliberat pe gali de sub stăpînirea francilor; a creat avantaje noi şi o nouă stare de lucruri, conforme cu binele poporului, cu drepturile lui, cu dreptateti, cu ideile secolului

Revoluţia franceză nu s-a născut din luptele dintre două familii care se ceartă pentru tron ; a fost o mişcare generală, a masei naţiunii împotriva privilegiaţilor. Nobilimea franceză, la fel ca şi cea din întreaga Europă, datează de pe vremea năvălirii barbarilor care şi-au împărţit imperiul roman. In Franţa, nobilii îi reprezentau pe franci şi pe ^burguignoni, restul naţiunii, pe gali. Regimul feudal care a fost instaurat a stabilit ca principiu că orice pămînt îşi avea seniorul său. Ţoate drepturile politice au fost exercitate de nobili şi preoţi ; ţăranii au fost sclavi, parte dintre ei supuşi dijmelor. Progresele civilizaţiei şi ale gîndirii au eliberat poporul. Această, nouă stare de lucruri a făcut să prospere industria şi co-$_t$ merţul ; în secolul al optsprezecelea cea mai mare parte a pămînturilor, a bogăţiilor şi a ideilor erau bunuri aîe poporului. Totuşi, nobilii constituiau încă o clasă privilegiată : deţineau puterea judecătorească, supremă şi mijlocie, aveau drepturi feudale sub un mare număr de denumiri şi sub forme diferite, bucurîndu-se de privi-^{4} legiul de a nu fi supuşi nici »uneia dintre sarcinile societăţii ; de a poseda în exclusivitate funcţiile cele mai seamă. Toate aceste abuzuri stîrneau resentimentele cetăW^1 ţcnilor. Revoluţia a avut ca principal scop abolirea tuturor privilegiilor ; abolirea justiţiei senioriale, justiţia fiind un atribut inalienabil al autorităţii suverane ; suprimarea drepturilor feudale care reprezent.au o rămăşiţă a vechii sclavii a poporului ; o contribuţie egală a tuturor cetăţenilor

şi a tuturor proprietăţilor, fără nici o deosebire, la nevoile statului. în fine, a proclamat egalitatea în drepturi. Toţi cetăţenii puteau să ajungă în orice funcţie, după talentul şi norocul fiecăruia. Regatul era compus din provincii care mai demult sau mai recent fuseseră alipite coroanei ; nu exista între ele nici o limită naturală, fiecare era într-alt fel împărţită, erau inegale ca întindere şi ca populaţie : aveau ,un mare număr de obiceiuri si legi proprii, atît pentru dreptul civil cit şi pentru cel penal, erau mai mult sau mai puţin privilegiate, foarte megal impuse, fie prin cota parte, fie prin natura impozitelor, ceea ce ducea la despărţirea lor prin bariere vamale. Franţa nu era un stat ; era o sumă de state aşezate unul lîngă altul, dar care rămîneau separate. Această alcătuire fusese determinată de evenimente ce s-au petrecut, de-a lungul secolelor trecute, de întîmplare. Revoluţia, călăuzită de principiul egalităţii, fie între cetăţeni, fie între diferitele părţi ale teritoriului, a distrus toate aceste mici naţiuni şi a format o naţiune nouă : nu mai exista Bretagne, Normandie, Boui'gogne, Champagne, Provence, Lorraine etc., ci o singură Franţă. O împărţire omogenă a teritoriului, determinată de împrejurările locale, a şters limitele tuturor provinciilor : aceeaşi organizare juridică, aceeaşi organizare administrativă, aceleaşi legi civile, aceleaşi legi penale, acelaşi sistem de impozite : visul oamenilor înţelepţi din toate secolele se împlinea. Opoziţia Curţii, clerului, nobilimii faţă de Revoluţie şi războiul cu puterile străine au dus la legea emigraţiei, la sechestrarea bunurilor celor emigraţi, care mai tîrziu ail fost vîndute pentru a se putea face faţă nevoilor războiului. O mare parte din nobilimea franceză s-a înrolat sub drapelul prinţilor din casa de Bourbon şi

a format o armată care a mers alături de armatele austriece, prusiene şi engleze ; gentilomi, crescuţi în bunăstare, au servit ca simpli soldaţi ; oboseala şi gloanţele i-au răpus pe mulţi dintre ei ; mulţi au pierit din cauza mizeriei, în străinătate.; războiul din Vendée, cel împotriva şuanilor. tribunalele revoluţionare i-au secerat c,u miile. Astfel au fost nimicite trei pătrimi din nobilimea franceză ; toate funcţiile civile, juridice sau militare au fost ocupate de cetăţeni ieşiţi din sînul poporului. Schimbările pe care Revoluţia le-a produs în rîndul oamenilor şi în domeniul proprietăţilor au fost tot atît de profunde ca cele provocate de însăşi principiile acestei, Revoluţii : a apărut o nouă biserică ; diocezele din Vienne, Nar- bonne, Fréjus, Sisteron, Remis au fost înlocuite prin şaizeci de dioceze noi, ale căror teritorii au fost delimitate în noul Concordat, prin noi bule, conforme cu situaţia actuală a teritoriului. Desfiinţarea ordinelor religioase, vînzarea mînăstirilor şi a tuturor proprietăţilor clerului au fost sancţionate ; clerul a primit pensii de la stat.- întreaga orînduire, care era rezultatul evenimentelor ce s-au petrecut de la Clovis încoace, a încetat să mai existe. Toate schimbările erau atît de avantajoase pentru popor, incit au fost înfăptuite cu cea mai mare uşurinţă, şi în 1800 nu mai rămînea nici o urmă a vechilor privilegii, a provinciilor, nici a foştilor lor suverani, nici a fostelor parlamente şi tribunale, nici a fostelor dioceze ; şi pentru a ajunge la originea întregii stări de lucruri existente era de-ajuns să cercetezi noua lege care i-a pus temeliile. Jumătate din teritoriu îşi schimbase proprietarii ; ţăranii şi mica burghezie se îmbogăţiseră în acest fel. Progresele agriculturii, ale manu-

facturilor şi industriei au întrecut toate speranţele noastre. Franţa avea acum peste treizeci de milioane de locuitori, cuprinşi în cadrul unor limite naturale, formînd **o** singură clasă de cetăţeni, guvernaţi de o singură lege, de un singur regulament, de o singură orînduire. Toate aceste schimbări corespundeau intereselor naţiunii, drepturilor sale, dreptăţii şi ideilor secolului.

Capitolul IV

Poporul francez înalţă tronul imperial pentru a-şi consolida noile avantaje. Cea de a patra dinastie nu urmează imediat după a treia, ci după Republică. Napoleon a fost uns de către papă, recunoscut de puterile din Europa. A făcut regi. A avut sub ordinele sale armatele tuturor popoarelor de pe Continent

Cei cinci membri ai Directoratului erau dezbinaţi; duşmanii Republicii se strecurau în consilii şi făceau să ajungă în. guvern oameni care erau duşmani ai drepturilor poporului. Această formă de guvernare menţinea statul în fierbere şi marile drepturi pe care francezii le cuceriseră în timpul Revoluţiei erau sistematic compromise. într-un singur glas, satele, oraşele, armata cereau ca, păstrîndu-se toate principiile Republicii, să fie stabilit un sistem ereditar de guvernămînt, care să pună principiile şi interesele Republicii la adăpost de pericolul dezbinării şi de influenţele străinătăţii. Primul consul al Republicii, potrivit constituţiei anului VIII deţinea această funcţie pentru o perioadă de zece ani ; naţiunea i-a prelungit magistratura pe viaţă ; naţiunea 1-a înălţat pe tron, pe care 1-a făcut

ereditar pentru familia sa: Principiile suveranităţii poporului, ale libertăţii, egalităţii, distrugerii regimului feudal, irevocabilităţii vînzării domeniilor naţionale, independenţa cultelor, erau consolidate. Guvernul Franţei; sub această a patra dinastie, era bazat pe aceleaşi principii ca Republica : a fost o monarhie constituţională şi moderată. Era tot atîta deosebire între guvernul Franţei sub această a patra dinastie şi cea de a treia ca între aceasta din urmă şi Republică. A patra dinastie a urmat după Republică sau mai degrabă a fost doar o modificare a acesteia.

Nici un domnitor nu s-a urcat pe tron cu drepturi mai legitime decît Napoleon. Tronul i-a fost dat lui Hugues Capet de către cîţiva episcopi şi cîţiva nobili ; tronul imperial i-a fost dat lui Napoleon prin voinţa tuturor cetăţenilor, consemnată de trei ori în mod solemn. Papa Pius al VII-lea, şeful religiei catolice, apostolice şi romane, religie a majorităţii francezilor, a trecut Alpii pentru a-1 unge pe împărat cu propriile-i mîini, şi înconjurat de toţi episcopii Franţei, de toţi cardinalii bisericii romane şi de deputaţii tuturor cantoanelor Imperiului. Regii s-au grăbit să-1 recunoască: toţi priveau cu bucurie această modificare a Republicii, care punea Franţa în armonie cu restul Europei, consolida fericirea şi situaţia acestei mari naţitini. Ambasadorii împăraţilor Austriei şi Rusiei, cei ai Prusiei, Spaniei şi Portugaliei, ai Turciei şi Americii, în fine, ai tuturor puterilor au venit să-1 felicite pe împărat. Singură Anglia nu a trimis pe nimeni, deoarece violase tratatul de la Amiens şi era din nou în război cu Franţa ; dar chiar şi ea a.acceptat aceste schimbări. în cursul negocierilor secrete care au âtvut loc prin intermediul contelui Malouet, şi care au precedat

ruperea păcii de la Amiens, lordul Withworth a propus, din partea guvernului său, să-1 recunoască pe Napoleon ca rege al Franţei, dacă acesta ar fi fost de acord să concesioneze Malta. Primul consul a răspuns că dacă vreodată binele Franţei va cere ca el să fie rege, se va urca pe tron numai prin libera şi exclusiva voinţă ă poporului francez. Cînd, mai tîrziu, lordul Lauderdale a venit la Paris, în 1806, pentau a negocia pacea între regele Angliei şi împărat, şi-a prezentat scrisorile de acreditare, cum o dovedeşte protocolul negocierilor, şi[1] a negociat cu plenipotenţiarul împăratului. Moartea lui Fox a făcut să eşueze negocierile lordului Lauderdale. A stat în puterea guvernului englez să împiedice campania din Prusia şi să prevină bătălia de la lena [I]. Cînd[9] mai pe urmă, aliaţii au prezentat la Chaumont, în 131.4, un *ultimatum*, lordul Castlereagh, semnînd acest *ulti-*

I în timp ce lordul Lauderdale era la Paris şi negocia cu plenipotenţiarii împăratului, Prusia s-a pronunţat pentru război şi a adoptat o atitudine ostilă. Lordul Lauderdale părea să nu aprobe această conduită şi să considere că lupta e foarte inegală. Infor-i mat că împăratul se pregăteşte să pornească în fruntea armatei s$le, a întrebat dacă împăratul nu ar consimţi să-şi amine plecarea, şi să ajungă la o înţelegere cu Prusia, în cazul în care Anglia ar[x] accepta baza negocierilor, adică un *uti possidetis* de o parte şi de alta, incluzînd în această clauză Hanovra. Discuţiile se purtau ia legătură cu Hanovra, pe care Anglia voia s-o redobîndească, fă- cînd abstracţie de această bază. Lordul Lauderdale a fost roche-' mat prin însăşi răspunsul cabinetului din Saint-James : Napoleon a plecat şi s-a dat bătălia de la lena ; în timpul acela a murit Fo^,

Pot să spun, ca martor ocular, că monarhul francez privea războiul cu Prusia cu regret şi aversiune ; era dispus să lase Hanovra acestei puteri şi să recunoască o confederaţie ă nordului GerM maniei. îşi dădea seama că Prusia, care n-a fost niciodată învinsă, nici umilită de către Franţa, şi fiind reîntregită, nu ar mai fi avut nici uh interes contrar Franţei ; dar că odată învinsă, ea va trebiii* distrusă (n. a.)

matum, a recunoscut din nou existenţa imperiului în persoana şi în familia lui Napoleon ; şi dacă acesta nu a acceptat propunerile congresului de la Chat i llon. este pentru că a considerat că nu stă în puterea lui să cedeze o parte din imperiu, a cărui integritate jurase, la încoronare, să o menţină.

Electorii de Bavaria, de Wurtemberg, de Saxonia a(u fost făcuţi Tegi de către împărat.

Armatele din Saxonia, Bavaria, Wurtemberg, Bade, Hessa au luptat alături de armatele franceze. Armatele ruse şi franceze au luptat împreună, în 1809, împotriva Austriei. Mai tîrziu, împăratul Austriei a încheiat la Paris, în 1812, o alianţă cu Napoleon, şi prinţul de Schwartzenberg a comandat sub ordinele sale contingentul austriac în campania din Rusia, unde şi-a cîştigat gradul de feldmareşal, la cererea Franţei. Un tratat de alianţă asemănător a fost încheiat la Berlin şi armata prusiană a făcut aceeaşi campanie din Rusia alături de armata franceză.

împăratul a cicatrizat rănile făcute de Revoluţie : toţi emigranţii s-au reîntors şi lista de proscrişi a fost distrusă. Acest domnitor a avut gloria cea mai plăcută, aceea de a rechema în patria lor şi de a reface în acest fel peste douăzeci de mii de familii : bunurile care nu fuseseră vîndute le-au fost redate ; şi ştergînd cu buretele tot trecutul, oamenii din toate clasele, indiferent de felul cum se purtaseră înainte, au fost admişi în mod egal în orice funcţie. Familiile care îşi datorau renumele serviciilor pe care le făcuseră Boxirbonilor, care le fuseseră cele mai devotate, au ocupat posturi la Curte, în administraţie şi în armată. Toate etichetările fuseseră uitate ; nu mai existau aristocraţi, iacobini, şi instituirea

Legiunii de onoare, care răsplătea serviciile militare, civile şi juridice, i-a pus unul lîngă altul pe soldaţi, savanţi, artişti, prelaţi şi magistraţi ; era ca un semn al împăcării tuturor păturilor sociale, a tuturor partidelor.

Capitolul V

Sîngele dinastiei imperiale este amestecat cu cel al tuturor caselor suverane din Europa, cele ale Rusiei, Prusiei, Angliei, Austriei

Casa imperială a Franţei a contractat alianţe cu toate familiile suverane din Europa. Prinţul Eugen Napoleon, fiul adoptiv al împăratului, s-a căsătorit cu fiica mai mare a regelui Bavariei, una dintre prinţesele cele mai distinse din vremea aceea prin frumuseţea şi calităţile ei morale. Această căsătorie, oficiată la Miinchen la 14 ianuarie 1806, a .umplut de bucurie naţiunea bavareză. Prinţul moştenitor de Bade, cumnatul împăratului Rusiei, a cerut-o în căsătorie pe prinţesa Stéphanie, fiica adoptivă a împăratului Napoleon : această căsătorie a fost celebrată la Paris la 7 aprilie 1806. Prinţul Jerôme Napoleon a luat în căsătorie la 22 august 1807 pe fiica cea mare a regelui Wurtembergului, vară primară cu împăratul Rusiei, cu regele Angliei cu regele Prusiei. Alte alianţe de acest fel au fost contractate şi cu prinţii domnitori ai Germaniei, din casa de Hohenzollern. Aceste căsătorii sînt bine-cuvîntate : din toate s-au născut prinţi şi prinţese ce vor transmite amintirea lor generaţiilor viitoare.

Cînd interesele Franţei şi ale Imperiului i-au făcut pe împărat şi pe împărăteasa Josephine să rupă legăturile care le erau la fel de dragi, cei mai mari suverani din Europa au candidat pentru alianţa cu Napoleon : fără dificultăţile de ordin religios şi întîrzierile determinate de distanţă, e probabil că o prinţesă a Rusiei ar fi ocupat tronul Franţei. Arhiducesa Marie-Louise, căsătorită cu împăratul Napoleon, prin procură dată prinţului Carol, îa

Viena, la 11 martie 1810, şi la Paris* la 2 aprilie următor, a urcat pe tronul Franţei. Această căsătorie a umplut de fericire popoarele Franţei şi Austriei. De îndată ce împăratul Austriei a aflat, la Viena, că se punea chestiunea căsătoriei împăratului Napoleon, s-a arătat surprins <că: încă nu s-a gîndit la casa lui. Nu se pusese chestiunea decît în legătură cu o prinţesă din Rusia sau din Saxonia. împăratul Francisc a discutat în acest sens cu contele de Narbonne. guvernatorul Triestului, care în acel moment era la Viena. Instrucţiuni privind acest subiect au fost trimise la cabinetul din Viena prinţului Schwartzenberg, ambasadorul Austriei la Paris. Un Consiliu privat a fost convocat la Tuileries, în februarie 1810 ; cu acest prilej ministrul relaţiilor externe [I] a adus. la cunoştinţă depeşele ducelui de Vicence, ambasador în Rusia : din ele reieşea că împăratul Alexandru era foarte dispus să o dea pe sora lui, marea ducesă Anna ; dar părea să considere că este foarte important să i se acorde dreptul de a practica în mod public cultul ei şi de a avea o capelă de rit ortodox. Depeşele din Viena făceau cunoscute aluziile şi dorinţele acestei Curţi. Părerile erau împărţite rînd pe rînd, au fost sprijinite alianţa cu Rusia, cea cu Saxonia, cea cu Austria. Votul majorităţii consiliului a fost pentru alegerea unei arhiducese de Austria. Cum prinţul Eugen fusese primul care susţinuse această părere, împăratul, ridicînd şedinţa la ora două noaptea, 1-a autorizat să

I Champagny, consilier de. stat în }800, ambasador, la Viena, apcii ministru de interne şi âi. afacerilor externe ; a încheiat ia Viena Tratatul din 1809 ; in 1814 â devenit susţinător ai Bourbo- nilor (n. tj.

înceapă convorbirile cu prinţul de Schwartzenberg : 1-a autorizat în acelaşi timp pe ministrul afacerilor externe să, semneze, în cursul zilei, împreună cu ambasadorul Austriei, convenţiile în legătură cu această căsătorie ; şi, pentru a înlătura orice dificultăţi de amănunt, 1-a autorizat să semneze, transcris cuvînt cu cuvînt, acelaşi contract care a ^fost încheiat între Ludovic al XVI-lea şi arhiducesa Marie-Antoinette. Prinţul Eugen 1-a văzut pe prinţul de Schwartzenberg încă în cursul dimineţii ; contractul a fost semnat în cursul zilei ; împăratul Austriei a fost surprins în mod plăcut de această veste. Împrejurările deosebite in care a fost semnat contractul de căsătorie, l-au făcut pe împăratul Alexandru să creadă că fusese păcălit de Curtea Se la Tuileries ; că în acelaşi timp în mod direct s-au purtat două negocieri. Se înşela : negocierea cu Viena a început şi s-a sfîrşit în aceeaşi zi. Niciodată naşterea unui prinţ nu a produs mai multă euforie în sînul unei naţiuni şi un răsunet mai mare în Europa decît naşterea regelui Romei : la prima lovitură de tun care anunţa că împărăteasa născuse, tot Parisul a rămas în aşteptare, pe promenade, pe străzi, în case, în adunările publice. Toată lumea număra loviturile de tun ; a douăzeci şi doua a provocat euforia generală : obiceiul era să se tragă douăzeci şi una de lovituri de tun pentru naşterea unei prinţese şi o sută una pentru naşterea unui prinţ. Toate puterile Europei s-au grăbit să-i trimită pe cei mai mari seniori de la Curţile lor pentru a-1 felicita pe împărat, împăratul Rusiei 1-a trimis pe .ministrul afacerilor interne ; împăratul Austriei, pe contele de Clary, unul dintre marii ofiţeri ai coroanei, care i-a

adus tînărului rege colierul de diamante al tuturor^ ordinelor monarhiei austriece. Botezul regelui Romei a fost celebrat în prezenţa tuturor episcopilor şi a deputaţilor tuturor ţinuturilor imperiului şi cu tot fastul regal. împăratul Austriei, naşul tînărului rege, a fost reprezentant de arhiducele Ferdinand, fratele său, mare duce de Wurtzburg, astăzi mare duce de Toscana.

Capitolul VI

Care, prezentînd pe scurt campania din Saxonia demonstrează că obiectivul ligii din 1813 nu era restaurarea *

Victoriile de la Liitzen şi Wurchen, din 2 şi 22 mai 1813 au restabilit reputaţia armatei franceze ; regele Saxoniei fusese readus în triumf în capitala sa ; inamicul fusese alungat din Hamburg ; iunul din corpurile marii armate se afla la porţile Berlinului şi tabăra imperială era la Breslau. Armatelor ruse şi prusiene, care erau demoralizate, nu le mai răminea decît să treacă înapoi peste Vistula, cînd Austria a intervenit sfătuind Franţa să semneze un armistiţiu. în aceste împrejurări împăratul se reîntoarce la Dresda, cel al Austriei părăseşte Viena plecînd în Boemia, cel al Rusiei şi regele Prusiei se stabilesc la Schweidnitz. încep tratativele ; contele Metternich propune un congres la Praga ; propunerea e acceptată ; dar nu era vorba decît de un simulacru. Curtea de la Viena ajunsese la o înţelegere cu Rusia şi Prusia : avea să se dea în vileag în mai, cînd succesele neaşteptate ale armatei franceze au obligat-o să acţioneze cu mai multă prudenţă. Orice eforturi ar fi făcut, armata ei era încă prea puţin numeroasă, era prost organizată şi nepregătită

pentru o campanie. Contele de Metternich a cerut provinciile Ilirice, jumătate din regatul Italiei, adică Veneţia, pînă la Mincio, Polonia şi, de asemenea, ca împăratul să renunţe la protectoratul său asupra Germaniei şi la departamentele celei de a treizeci şi doua divizii militare. Aceste condiţii excesive au fost prezentate anume ca să fie respinse. La congresul de la Praga a fost trimis ducele de Vicence. Alegerea plenipotenţiarului rus, baronul de Anstetten, lăsa să se întrevadă că Rusia nu vrea deloc pace, ci doar să cîştige timp pentru ca Austria să-şi poată termina pregătirile militare. într-adevăr, semnele -de rău augur ce puteau fi desluşite în alegerea negociatorului au fost confirmate ; el nu voia să participe ia nici o conferinţă ; în momentul în care şi-a terminat pregătirile militare, Austria, care prelinsese că este mediatoare, a declarat că aderă la coaliţie, fără să fi cerut să se ţină măcar o singură şedinţă sau să se redacteze un protocol. Acest sistem, din care făceau parte reaua-credinţă şi contradicţia dintre fapte, vorbele şi declaraţiile publice, a fost practicat în mod constant de către Curtea de la Viena. Războiul a reînceput. Victoria strălucită repurtată de împărat la Dresda, la 27 august 1813, asupra armatelor comandate de cei trei împăraţi, a fost imediat urmată de dezastrele din Silezia, datorate manevrelor lui Macdonald şi de pierderile pe care le-a suferit Vandamme în Boemia. Totuşi, superioritatea' o deţinea încă armata franceză care se sprijinea pe fortificaţiile de la Torgau, Wittemberg, Magdeburg. Danemarca încheiase un tratat de alianţă ofensivă şi defensivă şi contingentul ei îngroşa armata din Hamburg. în octombrie,, împăratul a părăsit Dresda plecînd la Magdeburg, pe malul stîng al Elbei, pentru a induce în eroare

inamicul. Planul lui era să treacă din nou Elba, la Wittemberg, şi să înainteze spre Berlin. Mai multe corpuri de armată sosiseră la Wittemberg, iar la Dessau podurile inamicului fuseseră distruse cînd o scrisoare trimisă de regele Wittembergului aduse vestea că regele Bavariei şi-a schimbat subit poziţia şi, fără declaraţie de război şî fără nici un avertisment prealabil, cele două armate, austriacă şi bavareză, cantonate pe malul Inixului, s-au reunit într-un corp comun, că aceşti optzeci de mii de oameni, sub ordinele generalului Wrede, înaintau spre Rin ; că el, constrîns de forţa acestor armate, era obligat să li se alăture cu contingentul lui, că se aştepta ca în curînd o sută de mii de oameni să atace oraşul Meinz, că bavarezii au făcut cauză comună cu Austria, La această veste neaşteptată, împăratul s-a văzut obligat să schimbe planul de campanie, pe care îl gîndise timp de două Juni, în vederea căruia a construit fortificaţii şi depozite şi care urmărea să-i împingă pe aliaţi între Elba şi Saale şi, sub protecţia fortificaţiilor şi rezervelor din Torgau, Wittem- berg, Magdeburg şi Hamburg, să localizeze războiul între Elba şi Oder (armata franceză avea pe acest rîu fortificaţiile de la Golga,u, Custrin şi Stettin) şi, în funcţie de împrejurări, să deblocheze fortificaţiile de pe Vistula, de la Dantzig, Torn şi Modlin. Era de nădăjduit ca .acest vast plan să aibă un asemenea succes încît coaliţia să fie complet dezorganizată şi toţi principii din Germania să-şl reconfirme alianţa şi fidelitatea -lor faţă de Franţa. ***Sf*** nădăjduia că Bavaria va mai aştepta cincisprezece zile pînă cînd să treacă de partea cealaltă şi atunci era ca sigur că n-ar mai fi făcut un asemenea pas. Armatele s-au întîlnit pe cîmpul de luptă de la Leipzig, la 16 octom- brie ; armata franceză a ieşit victorioasă; armata

austriacă bătută şi alungată de pe toate poziţiile ; un,ul dintre generalii care comanda un corp, contele de Meerfeld, a fost făcut prizonier. în 18, cu tot eşecul ducelui de Ragusa, din 16, victoria era tot de partea francezilor cînd iată ca întreaga armată saxonă, cu o baterie de şaizeci de guri d6 foc, trecu la inamic, şi întoarse tunurile împotriva liniilor franceze. O atît de nemaipomenită trădare urma să antreneze nimicirea armatei şi să le îngăduie Aliaţilor sâ auleagă toate onorurile victoriei din ziua aceea. împăratul a alergat in mare grabă eu jumătate din garda sa, i-a respins, i-a alungat de pe poziţiile lor pe saxoni şi pe suedezi. Ziua de 18 se sfîrşi ; inamicul se retrăsese pe toată linia şi îşi instală bivuacurile în spatele cîmpului de luptă, care rămăsese în mîinile francezilor.

în cursul nopţii, armata franceză se puse în mişcare pentru a ajunge în spatele Elsterului şi pentru a intra în legătură directă cu Erfurtul, de unde aştepta convoaie de muniţii de care avea mare nevoie. în zilele de 16 şi 18 trăsese mai bine de o sută cincizeci de mii de lovituri de tun. Datorită trădării cîtorva corpuri germane din confederaţie, care s-au lăsat antrenate de exemplul dat în ajun de saxoni, şi datorită accidentului de la Leipzig unde podul a sărit în aer într-un moment nepotrivit, armata, deşi victorioasă, a înregistrat pierderi ce în mod obişnuit se produc numai în zilele cele mai dezastruoase. Ea a trecut din nou peste Saale, pe podul de la Weiş- senfeld : trebuia să se regrupeze, să aştepte acolo şi să primească muniţiile de la Erfurt, unde se aflau din belşug, cînd s-au primit veşti despre acţiunile armatei austro- bavareze. Această armată a făcut marşuri forţate şi a ajuns pe Mein : trebuia deci pornit în întîmpinarea ei. La 30

octojnbrie armata franceză o întîlni înainte de Hanaii, desfăşurată în linie de bătaie şi controlînd şoseaua.dinspre Frănkfurt. Deşi puternică, deşi ocupa poziţii foarte bune, această armată a fost dată peste cap, adusă într-o stare de totală derută, alungată din Hanau, care a fost ocupat de contele Bertrand. Generalul Wrede fusese rănit. **'Ar««** mata franceză îşi continua manevra de retragere dincolo de Rin şi trecu fluviul la 2 noiembrie. Avuseseră loc tra-. tative : baronul de Saint-Aignan fusese la Frănkfurt ; conferise cu conţii de Metternich şi de Nesselrode şi cu lordul Aberdeen şi sosi la Paris cu propuneri de pace bazate pe următoarele prevederi : — împăratul va renunţa la protectoratul asupra Confederaţiei Rinului, la Polonia şi la departamentele de pe Elba ; dar Franţa va rămîne întreagă în limitele sale dinspre Alpi şi dinspre Rin, inclusiv Olanda ; se va discuta o frontieră cu Italia care ar urma să separe Franţa de statele casei de Austria. împăratul acceptă aceste baze ; dar congresul de la Frank- furt era o şiretenie ticluită, ca şi congresul de la Praga, cu speranţa că Franţa va refuza. Voiau să aibă un nou document cu care să creeze diversiune, fiindcă în momentul în care erau făcute aceste propuneri, armata aliată Viola neutralitatea cantoanelor şi intra în Elveţia. In sfîrşit, aliaţii şi-au făcut cunoscute adevăratele lor intenţii ; au desemnat Châtillon-sur-Seine, în Bourgogne, ta loc al congresului. Bateriile de la Champaubert, Montmirail şi Montereau nimiciseră armatele lui Blucher şi Witgenstein ; la Châtillon nu s-a negociat ; puterile coalizate au prezentat aici un ultimatum ale cărui condiţii erau : 1 — abandonarea întregii Italii, a Belgiei, Olandei şi departamentelor de pe Rin ; 2 — obligaţia Franţei de a reintra în limitele pe care le avusese înainte de

1792. împăratul-respinse acest ultimatum : era de acord ca în aceste împrejurări să sacrifice Olanda şi Italia, dar refuza să renunţe la limitele stabilite pe Alpi şi pe Rin, la Belgia şi în special la An vers. în ciuda victoriilor de la Arcis şi Saint-Dizier, trădarea făcu să triumfe puterile coalizate. Pînă atunci ele nu au manifestat nici o pretenţie de imixtiune în treburile interne ale Franţei ; ceea ce se constată şi în ultimatumul de la Châtillon, semnat de Anglia, Austria, Rusia şi Prusia, cînd o seamă de emigranţi reîn- torşi în ţară au început să se agite la vederea armatelor austriece, ruse şi prusiene în rîndul cărora fuseseră încorporaţi o bună bucată de vreme : credeau că a sosit timpul să-şi realizeze visurile : unii au arborat cocarda albă, alţii crucea Sfîntului Ludovic. Cu toţii au fost dezaprobaţi de suveranii aliaţi : chiar şi Wellington i-a dezavuat, la Bordeaux, deşi îi favoriza în secret, pe cei care voiau să readucă însemnele casei de Bourbon. în toate tranzacţiile care au detaşat Prusia de alianţa ei cu Franţa şi au legat-o de Rusia, în tratatul de la Kalich ; în cel care a mijlocit aderarea Austriei la această coaliţie ; în toate actele diplomatice, publice sau secrete, care s-au succedat pînă la tratatul de la Châtillon ; şi chiar în acest tratat, făcut în Franţa, în februarie 1814, aliaţii nu s-a,u gîndit niciodată la Bourboni.

Capitolele VII, VIII şi IX spun şi demonstrează că Ia reîntoarcerea lor, Bourbonii ar fi trebuit să înceapă o a cincea dinastie şi nu să o continue pe a treia. Primul sistem ar fi uşurat întreaga situaţie ; al doilea a complicat-o. -

în sfîrşit. capitolul X încheie printr-un tablou schiţat în cîteva rînduri uluitoarea reîntoarcere de la

20 martie. Aceste ultime'capitole sînt cele mai pline de vigoare, cele mai riguroase : dar concluziile practice sînt prea directe şi adesea chiar subiective. De aceea le-am suprimat ; n-am vrut să fiu pe bună dreptate ¿cuzat că reproduc o pledoarie ostilă. Timpul, care le domoleşte pe toate, va face ca ele să nu mai fie decît un document istoric, şi acesta e singurul punct de vedere din care le-am considerat aici, la fel ca, ţin să repet, toate subiectele de aceeaşi natură ce pot fi întîlnite în culegerea mea. Am scris pînă acum în circumstanţe foarte diferite, sub diverse guverne, în diverse ţări, şi totdeauna pentru mine libertatea presei a fost o realitate. Sper că va fi chiar şi în această ultimă împrejurare, deşi subiectul meu este dintre cele mai **deli**cate. întrevăd de pe acum capătul călătoriei mele ; zăresc portul şi sper să ajung în el fără dificultăţi, în ciuda stîn- cil'or printre care trebuie să mă strecor.

Miercuri 11

împăratul continuă să fie bolnav. L-am găsit foarte abătut ; ceruse să se schimbe locul în care i se aşezase patul, un pat care, fiind de multă vreme tovarăşul lui credincios în toate victoriile, ajunsese astăzi un biet pat de suferinţă. împăratul, bolnav acum, se plîngea că era prea strimt. Abia se putea mişca în el ; dar în mica lui cameră nu încăpea unul mai mare. A pus deci să fie adus în cabinet, alături de un divan sau o canapea, în aşa fel încît, aşezate unul lîngă altul, să formeze un pat mai mare.. Iată, totuşi, în ce situaţie ajunsese ! ! !.,. împăratul, aşezîn- du-se din nou pe canapea, a început să vorbească şi con- versaţia 1-a mai înviorat. Vorbind de ascensiunea lui

în consulat şi de dezordinea îngrozitoare pe care o găsise în toate sectoarele administraţiei de stat, spunea că fusese obligat să facă imediat epurări care prov^caseră multe proteste, dar contribuiseră, totuşi, în mare măsură la coeziunea societăţii. Această epurare se extinsese şi în armată, afcctînd ofiţeri, ba chiar mai mulţi generali care ajunseseră la acest grad, Dumnezeu ştie prin cine, spunea el, şi Dumnezeu ştife în ce fel. în această ordine de idei mi-am permis să citez o anecdotă din acea vreme, care-i amuzase foarte mult pe cei din cercul meu. Unul dintre noi, răuvoitor, aşa cum eram şi eu pe atunci, nimerin- du-se într-una din micile trăsuri care circulau la Versail- les cu un soldat din gardă îl aţîţase în mod răutăcios ld vorbă. Soldatul era nemulţumit şi spunea că toate merg de-a-ndoaselea, că acuma se cerea să ştii să scrii şi să citeşti ca să poţi avansa. *„Şi iată că ticul a şi revenit*"i spunea : el numea asta un *tic.* Cuvîntul ne-a plăcut şi îl foloseam curent în cercul nostru. „Ei bine ! replică împăratul, ce ar fi avut de spus soldatul vostru cînd am creat gărzile vulturului imperial ? Aceste gărzi m-ar fi reabilitat desigur în ochii lui. Hotărîsem, adăugă el, ca în regimente, doi subofiţeri să facă o gardă specială pe lîngă vulturul imperial, stînd, unul în dreapta şi celălalt în stînga drapelului ; şi pentru ca în focul luptei să .nu fie distraşi de la unica lor grijă, le era interzis să poarte sabie şi spadă ; aveau ca arme doar cîteva perechi de pistoale şi unica lor misiune era de a veghea cu sînge rece şi de a împuşca pe oricine ar fi încercat să pună mîna pe vulturul imperial. Or, pentru a obţine acest post, candidaţii erau obligaţi să facă dovada că nu ştiu nici citi şi nici scrie, bănuiţi de ce ?" — „Nu, sire." — „Nătîngule ! Orice soldat care ştia citi şi scrie şi ştia

carte, avansa întotdeauna ; dar cel care nu avea asemenea avantaje nu avansa, desigur, decît prin acte de curaj şi în împrejurări extraordinare etc."[1]

Cum tocmai povesteam, i-am citat, în legătură cu acest subiect, o altă anecdotă care distrase şi ea lumea din saloanele noastre. Se spunea că, nu mai ştiu în ce împrejurare, un regiment îşi pierduse

---

I Tocmai cînd mă pregăteam să trimit manuscrisul la tipografie, am vorbit, din întîmplare despre acest lucru cu doi sau trei militari care mi-au spus că nu aveau cunoştinţă despre această instituţie, fără să-mi garanteze însă că ea nu ar fi existat. Să o fi ignorat ei sau să mă fi înşelat eu luînd drept fapt împlinit ceea a?, în spusele împăratului, nu era decît o intenţie ? O asemenea oroare nu ar fi la urma urmelor decît foarte posibilă, şi nici nu mi-âş îngădui să afirm că n-am mai comis de mai multe ori greşeli asemănătoare sau de alt fel. Am avut totdeauna grijă să arat tatura materialelor mele, modul în care ele au fost culese, anume »entru ca cei ce mă vor citi să poată ei înşişi corecta aceste greşeli, şi acelaşi motiv m-a făcut să revin adesea asupra acestei jrobleme.

N.B. Considerasem că e de datoria mea să menţionez aici ne-încrederea pe care în această împrejurare o aveam faţă de mine ;nsumi, şi scrupulele mele şi-au primit fără întîrziere recompensa :; răci tocmai ele ftii-au procurat certitudinea care îmi lipsea. Abia a apărut *Memorialul* şi iată că, simultan, deşi din locuri foarte îndepărtate unul de celălalt, mi-a fost transmisă asigurarea pozitivă că nu m-am înşelat deloc şi că eram dator să acord deplină: încredere exactităţii relatării mele ; şi fiecare din aceşti binevoitori informatori a avut grijă să adauge mărturiei lor amănunte; autentice pe care le re transcriu aici : >

„Instituţia pe care o menţionaţi, îmi făcea cunoscut primul,; ofiţer în regimentul 9 de linie, exista într-adevăr ; acei subofiţeri; erau aleşi şi echipaţi aşa cum spuneţi dumneavoastră etc. ; i-am văzut mereu în regimentul din care am făcut parte pînă în 1814 etc."

Al doilea, fost subinspector al efectivelor armatei, mergea şi mai departe ; el mi-a comunicat chiar textul decretelor referi- toare la această instituţie :

Primul decret, din 18 februarie 1808

,,D6i viteji din rîndul vechilor soldaţi analfabeţi, care din acest motiv nu ar putea avansa, vor sta în permanenţă lîngă vulturul imperial ; ei sînt numiţi de noi şi nu pot fi destituiţi decît de noi.'[4] (Berriat, *Législation militaire,* vol. II, p. 17) *Al doilea decret*, din

vulturul imperial, şi el, Napoleon, îl mustra foarte indignat pentru că şi-a pierdut onoarea, lăsînd să-i fie luat drapelul de către duşman, cînd un soldat gascon exclamă : „Dar s-au păcălit, nu au luat decît prăjina, pentru că iată *cucul,* l-am băgat în buzunar", arătînd într-adevăr drapelul, împăratul nu s-a putut împiedica să rîdă şi a spus : „Mă rog, nu aş garanta că într-adevăr nu s-a întîmplat aşa ceva sau ceva asemănător. Soldaţii mei erau foarte în largul lor, foarte liberi cu mine. Adesea mă tutuiau." Povesteam că ni se spusese cum, la lena cred, sau altundeva, în ajunul unei bătălii, inspectînd anumite posturi, cu puţini oameni după el, un soldat i-a interzis să
Ireacă şi, supărat văzînd că insistă, a jurat că dacă ar fi chiar micul caporal în persoană, i%u l-ar lăsa să treacă. Şi cînd a văzut că într-adevăr era micul caporal, nu s-a zăpăcit deloc. „Da, pentru că avea cpnvingerea că şi-a făcut datoria, spuse împăratul, şi apoi adevărul este că treceam drept un om înspaimîntător numai în saloanele voastre, printre ofiţeri, şi ' poate chiar printre generali, dar nu printre soldaţi ; aceştia aveau instinctul adevărului şi al simpatiei : ştiau că eram protectorul şi, la nevoie, răzbunătorul lor etc."...

---

25 dccembrie 1811

„Al doilea şi al treilea purtător al vulturului imperial vor avj&a căşti şi epoleţi *defensivi ;* ei vor fi înarmaţi cu o faclă sau ru o suliţă de paradă şi de *apărare,* avînd fiecare cîte o pereche de pistoale." (Berriat, *Législation militaire,* vol. I, p. 433.)

Astfel, şi îmi face plăcere să spun din nou acest lucru care nu e niciodată îndeajuns de des repetat, de fiecare dată cînd împrejurările m-au pus în situaţia să verific pînă în cele mai mici amănunte datele culese în cursul unor convorbiri obişnuite, deşi uneori conversaţia era stufoasă şi subiéctele foarte amestecate, v<m putut să **mă** conving că toate erau foarte exacte (n. a.). .

Sîmbătă 14

Vremea continuă să fie detestabilă şi să ne ţină închişi în colibele noastre nenorocite ; sîntem cu toţii bolnavi.

împăratul a dictat o parte din zi, se simţea mult mai bine.

La cină, literalmente abia am avut ce mînca. Guvernatorul făcea succesiv reduceri. împăratul a ordonat să se cumpere ceva alimente în plus care să fie plătite cu banii obţinuţi din vinderea argintăriei.

Guvernatorul ne-a anunţat că vinul rămînea fixat la o sticlă de persoană şi la fel şi pentru împărat. Veţi crede oare aşa ceva ! *O sticlă pentru o mamă şi copiii eu* Aceasta e expresia folosită în notă etc.

împăratul, retrăgîndu-se în camera lui, a trimis după mine. „Nu prea am chef să dorm, mi-a spus el văzîn- du-mă. Am trimis să vă cheme ca să ne petrecem seara împreună ; să stăm de vorbă." Şi în cursul conversaţiei am ajuns să discutăm despre insula Elba, despre întâmplările, senzaţiile, ideile din timpul şederii lui acolo ; în fine, despre reîntoarcerea lui pe pămîntul francez şi succesul magic care 1-a însoţit şi de care, spunea el, nu se îndoise o singură clipă etc. „Să explice acest lucru cine cum va vrea sau cum va putea, a reluat el la un moment dat ; dar vă jur că nu simţeam nici o ură directă şi personală faţă de cei pe care veneam să-i răstorn. Pentru mine nu era decît o luptă politică. Eram mirat eu însumi de acest lucru, într-atît eram de străin de orice resentiment, binevoitor chiar, aş putea spune. Aţi văzut cum l-am eliberat pe ducele de Angouleme ; la fel aş fi făcut şi cu regele sau i-aş fi acordat, după dorinţă, azil şi siguranţă. Triumful cauzei nu depindea deloc de el şi eu îi respectam vîrsta şi

nenorocirile. Poate că ţineam seama şi de atitudinea oarecum ponderată pe care el personal a avut-o întotdeauna faţă de mine. E foarte adevărat că în acel moment mă declarase în afara legii, şi cred că pusese un premiu pe cap.ul meu : dar toate acestea nu erau în ochii mei decît *formule de manifest*. Toţi cei de la Viena au făcut la fel, fără ca eu să mă simt mai profund rănit, ba chiar şi scumpul meu socru ; şi din partea lui era, oricum, prea de tot ! eramj soţul scumpei lui fiice ! ! ! etc., etc."

Dar pentru că a fpst menţionată din nou reîntoarcerea, de pe insula Elba, e poate locul să-mi ţin promisiunea pe care am făcut-o mai sus, de a prezenta ceva mai tîrziu relatarea ei. Dacă mă veţi întreba de ce fac această transpoziţie, vă voi răspunde că subiectul era delicat prin el însuşi, că încă nu făcusem deloc dovada adevăratului spirit al culegerii mele, care atunci ar fi putut fi eventual suspectată de o oarecare rea-voinţă ; pe cînd astăzi, cînd trebuie să vă fi convins că relatările mele sînt pur filozofice, morale, istorice, vă veţi da seama că, indiferent de erorile pe care ele le conţin, doar istoricul e singurul critic ce mă poate îndrepta sau combate. De fapt această relatare se găseşte în toate ziarele, în toate lucrările, în toate ţările. Aceasta nu ar putea deci aduce nimic foarte nou, atît doar că a fost auzită din gura lui Napoleon., Strîng aici ceea ce el a spus în diferite momente.

Napoleon trăia pe insula Elba în baza tratatelor : află însă că la Congresul de la Viena se punea chestiunea deportării lui în afara Europei : nu se respecta în legătură cu el nici unul din articolele de la Fontainebleau.[1], ziarele îl informau despre starea de spirit din Franţa ; hotărîrea lui a fost luată. Păstrează secretul pînă în ultima clipă, pregătirile se

fac sub diverse pretexte. Soldaţii încep să bănuiască ceva numai după ce ajung pe bord ; şi ,o mie sau vreo mie două sute de oameni şi cîteva ambarcaţiuni întind pînzele pentru a încerca să pună din nou stăpînire pe un imperiu de treizeci de milioane de oameni ! ! !

Pe bricul pe care se îmbarcase Napoleon se aflau vreo cinci sau şase sute de oameni : era, spunea el, echipajul unui vas de şaptezeci şi patru. S-au întîlnit cu un bric de război francez cu care au stat de vorbă. După cîte se spunea, căpitanul bricului francez recunoscuse figurile şi la despărţire strigase de trei ori : *Drum bun* ! în orice caz, ofiţerul care-1 ducea pe împărat propusese ca bricul respectiv să fie abordat şi capturat. împăratul a respins această idee ca fiind absurdă : ea ar fi avut o raţiune numai dacă am fi fost forţaţi să facem acest lucru de nece-

„ [1] Articolele tratatului de la. Fontainebleau, semnat în 1814 de Napoleon, după prima sa abdicare (n. t).

sităţile momentului. „Altfel, la ce bun, spunea el, să-mi complic planul cu acest nou incident ? La ce mi-ar fi folosit reuşita ? La ce să mă expun riscurilor pe care le comportau astfel de împrejurări neprevăzute."

Şi cîte nu pot aduce ciudăţeniile şi combinaţiile hazardului ! Am avut mai tîrziu dovada că bricul pe care se găsea împăratul şi cel cu care s-a parlamentat erau gemene şi fuseseră construite din cheresteaua oferită statului de către Napoleon, care o avea dintr-o moştenire din Toscana, desigur, moştenirea lăsată de bătrînul abate care-i era rudă şi despre care a fost vorba la început.

După eşecul debarcării, cînd au fost capturaţi vreo douăzeci de oameni ce fuseseră trimişi să

someze oraşul Antibes, în legătură cu situaţia creată s-au enunţat păreri diferite, cîteva chiar mai categorice : unii voiau să se pornească imediat spre Antibes, pentru a cuceri oraşul şi pentru a preveni astfel efectul neplăcut pe care-l putea produce rezistenţa acestei cetăţi şi arestarea celor douăzeci de oameni. Împăratul răspunse că ocuparea cetăţii Antibes nu însemna nimic pentru cucerirea Franţei ; că puţinul timp pe care el l-ar fi pierdut astfel ar fi fost suficient pentru a aţîţa lumea şi pentru a crea obstacole pe singurul, pe adevăratul drum co trebuia urmat, că timpul era preţios, că trebuiau să zboare, că efectul negativ al evenimentelor de la Antibes va fi remediat dacă va merge mai repede decît vestea incidentelor. Un ofiţer din gardă insinuase indirect că nu era bine să fie abandonaţi astfel cei douăzeci de oameni ; împăratul s-a mulţumit să observe că judeca foarte rău amploarea acţiunii ; că, dacă jumătate dintre ei s-ar afla în aceeaşi situatie i-ar părăsi şi pe ei ; că dacă ar fi toţi în aceeaşi situaţie, el ar continua să meargă singur.

Debarcase în golful Juan, cu cîteva ore înainte de lăsarea nopţii şi îşi stabilise acolo bivuacul. 1-a fost adus în curînd un surugiu îmbrăcat într-o livrea frumoasă. Întîmplător, omul făcuse parte din personalul casei imperiale şi fusese în serviciul împărătesei de Monaco, care fusese el însuşi scutier al împărătesei Joséphine. La întrebările împăratului acest surugiu spunea, cuprins de mirare că-1 găsea acolo, că venea de la Paris, şi putea să-i garanteze că peste tot va fi primit cu bucurie ; că în drumul său, pînă la Avignon, i-a auzit pe toţi vorbind cu regret că l-au pierdut ; în modul cel mai deschis, numele lui era pe toate buzele. Adăugă că frumoasa lui livrea fusese adesea pentru el pricina multor necazuri şi

insulte. L-a asigurat pe împărat că după ce va fi traversat Rro- venţa, toată lumea va fi gata să i se alăture. Iată deci mărturia unui om din popor : o mărturie care l-a bucurat pe împărat căci la fel socotise şi el că se vor petrece lucrurile. Prinţul de Monaco, adus şi el, a fost mai puţin explicit ; de altfel împăratul nu l-a întrebat deloc despre situaţia politică : în bivuac mai erau şi alte persoane şi nu voia să se expună riscului de a auzi vreun amănunt ce ar fi făcut o proastă impresie asupra celor care-1 înconjurau ; au glumit deci tot timpul: au vorbit numai despre doamnele de la fosta lui Curte de la Tuileries, despre care Napoleon se informa amănunţit cu multă veselie.

Cînd a răsărit luna, către ora unu sau două noaptea, bivuacul a fost ridicat şi toată lumea a pornit spre Grasse. Acolo, împăratul credea că va găsi o şosea care poruncise să fie construită pe vremea imperiului : şoseaua nu fusese însă făcută. A hotărît să urmeze un drum greu, prin defilcele acoperite de zăpadă, şi de aceea a lăsat la Grasse, sub paza municipalităţii, trăsura şi două tunuri pe care le debarcase : iată ce anume buletinele de pe vremea aceea au numit o captură.

Municipalitatea din Grasse era foarte regalistă ; dar apariţia lui Napoleon a fost atît de neaşteptată încît nu avea eum să şovăie şi deci a venit să facă act de supunere, împăratul a traversat oraşul şi s-a oprit cu toţi oamenii săi pe o colină situată la o oarecare distanţă ; acolo" s-^a făcut un popas şi a luat masa. în curînd a fost înconjurat de populaţia oraşului, iar el a trecut prin mulţime ca şi cum ar fi fost printre obişnuiţii săi de la Tuileries. Lumea avea aceeaşi atitudine, prezenta aceleaşi cereri ca şi cum el nu ar fi părăsit niciodată Franţa. Unul se plîngea că nu-şi primise încă pensia, altul cerea să binevoiască să î-o ^mărească pe a sa ; decoraţia cutăruia se rătăcise prin birouri; un altul cerea să fie avansat etc. A trebuit şă primească o mulţime de petiţii pe care oamenii şi-au făcut timp ca să le scrie, şi care îi erau înmînate de parcă venea de la Paris, într-o călătorie prin departamente.

Cîţiva patrioţi înflăcăraţi, care cunoşteau bine situaţia, i-au spus .confidenţial că autorităţile de prin partea locului îi erau foarte potrivnice ; dar că masa populaţiei, poporul de jos, era cu totul de partea lui, că nu aşteptau decît ca el să plece şi că atunci va fi scăpat imediat ide necredincioşi. „Ba, feriţi-vă de o asemenea faptă, a exclamat împăratul, lăsaţi-i să îndure chinul de a ne vedea triumfînd fără să ne poată reproşa ceva; potoliţi-vă şi purtaţi-vă ca oamenii cu judecată !"

împăratul mergea ca fulgerul. „Rapiditatea mişcării, spunea el, trebuia să fie condiţia victoriei. Pentru mine Franţa era în Grenoble. Erau o sută de leghe, iar eu şi bătrînele mele cătane le-am făcut în cinci zile, şi pe ce drumuri ! şi pe ce vreme ! Eu intram în oraş în timp ce d-I conte de Artois, anunţat telegrafic, abia atunci, părăsea palatul Tuileries".

Napoleon se credea atît de sigur de starea de spirit atît de ştăpîn pe situaţie, încît considera că succesul nu

trebuia deloc să depindă de forţele pe care le-ar fi adus cu el. Singurul lucru necesar, spunea el, era să se ferească de pichetele jandarmeriei ; ori, totul s-a întîmplat aşa cum calculase : *victoria merse în pas de şarjă şi vulturul naţional zbură din clopotniţă în clopotniţă pînă pe turnurile de la Notre-Dame*. „Dar, adăugă el, la început nu am fost totuşi scutiţi de mari frămîntări." E adevărat că pe măsură ce înainta populaţia se declara cu înflăcărare de partea lui ; dar nu vedea nici un soldat, militarii erau înlăturaţi din drumul lui. Abia între Mure şi Vizille, la cinci sau şase leghe de Grenoble, şi în a cincea zi de drum, a întîlnit, în fine, un prim batalion. Ofiţerul care îl comanda hîci nu voia măcar să parlamenteze : atunci împăratul nu a ezitat ; a înaintat singur, urmat de o sută din grenadierii lui care mergeau ia o oarecare distanţă de el, ţinînd armele cu ţeava în jos. Apariţia lui Napoleon, costumul lui, mai ales mica lui redingotă gri, au avut un efect magic asupra soldaţilor, care au rămas încremeniţi. S-a dus drept spre un veteran, cu braţul plin de galoane, şi înhăţîndu-t zdravăn de mustaţă 1-a întrebat dacă ar avea inima să-şi omoare împăratul. Atunci soldatul, cu ochii umezi, vîrînd vergeaua în puşcă pentru a arăta că nu e încărcată, i-a răspuns : „Uite, vezi că n-aş fi putut să-ţi fac nici un rău ; avem puştile descărcate". Şi din toate părţile se auzi stri- gindu-se „trăiască împăratul !" Napoleon comandă bata-lionului la dreapta împrejur şi toţi porniră spre Paris.

Cu puţin înainte de Grenoble, colonelul Labedoyere, în fruntea regimentului său, a venit să i se alăture. Atunci a fost dat primul impuls şi situaţia, spunea împăratul, era aproape lămurită.

Toţi ţăranii din Dauphinee ieşeau pe marginea drumului : erau în culmea bucuriei. Cînd primul

batalion despre care tocmai am vorbit mai şovăia încă, mii de ţărani,, în spatele lui, căutau să-i îmbărbăteze pe soldaţi strî- gînd „trăiască împăratul !" ; în acelaşi timp o altă mare mulţime se afla în spatele lui Napoleon, îndemnînd mica trupă să înainteze, asigurînd-o că nu i se va întîmpla nimic rău.

într-o vale oarecare i s-a înfăţişat cel mai mişcător spectacol care se poate imagina : erau strînse un mare număr de comune, în frunte cu primarii şi cu preoţii din sate. Din mijlocul acestei mulţimi veni să se arunce la picioarele împăratului unul dintre cei mai falnici grena- dieri din garda lui, care nu mai fusese văzut după debarcare şi în legătură cu care se iscaseră chiar îndoieli ; avea lacrimi de fericire in ochi şi ţinea îmbrăţişat un bătrîn de nouăzeci de ani ; 1-a arătat împăratului : era tatăl lui pe care venise să-1 caute şi pe care îl aducea în mijlocul acestei mulţimi. Mai tîrziu, la Tuileries, împăratul a poruncit să fie pictat un tablou inspirat din această întâmplare.

Napoleon a ajuns noaptea sub zidurile oraşului Gre- noble : promptitudinea lui dejucase toate prevederile ; nu mai avuseseră timp să taie podurile, nici măcar să pună trupele în mişcare. A găsit porţile oraşului închise ; garnizoana refuza să le deschidă ; colonelul care comanda în cetate se împotrivea. „Căci o împrejurare care caracterizează în mod special această revoluţie fără precedent, spunea împăratul, este aceea că s.oldaţii nu s-au abătut, pînă într-un anume punct, de la disciplina şi supunerea faţă de şefi; atîta doar că au folosit, pe propria lor socoteală, îorţa de inerţie, ca pe un drept ce le-ar fi aparţinut." Astfel, primul batalion a executat toate manevrele comandate, retrăgîndu-se

şi nevoind să parlamenteze ; dar nu şi-a încărcat armele ; nu ar fi tras ; în faţa oraşului Grenoble, toată garnizoana, pe metereze, striga „trăiască împăratul !" ; oamenii îşi dădeau mîna prin vizete; dar nu deschideau, pentru că îi opreau superiorii. A fost nevoie ca împăratul să ordone să fie sparte porţile, iar această operaţiune a fost executată sub gurile a zece tunuri de metereze, încărcate cu mitralii. Şi, ca o culme a ciudăţeniei, comandantul primului batalion şi colonelul, care se împotriviseră în mod atît de deschis împăratului, întrebaţi de către acesta dacă poate conta pe ei, i-au răspuns că da ; că soldaţii lor îi părăsiseră, dar că ei nu-şi vor părăsi soldaţii; că, de vreme ce se arătaseră de partea lui, ei îi voi fi credincioşi, şi împăratul i-a păstrat.

De altfel, în nici o bătălie împăratul nu a fost mai în primejdie ca la intrarea în Grenoble ; soldaţii s-au năpustit asupra lui cu gesturi de furie şi turbare ; pentru o clipă, cei din preajma lui s-au cutremurat ; credeau că va fi făcut bucăţi ; dar nu era decît delirul dragostei şi al bucuriei ; a fost ridicat pe sus cu cal cu tot. Abia apucase să-şi mai tragă sufletul la hanul în care fusese găzduit că s-a auzit un vacarm şi mai mare : îi erau aduse porţile oraşului, pe care locuitorii veneau să i le ofere, spuneau ei, în locul cheilor ce nu i-au putut fi înmînate.

,,Odată ajuns în Grenoble, devenisem o adevărată putere, spunea împăratul, aş fi putut susţine un război dacă ar fi fost necesar."

împăratul regreta foarte mult atunci că nu a tipărit proclamaţia sa de pe insula Elba ; dar se temuse să nu îşi dezvăluie secretul. A dictat-o, deci, pe bordul bricului, unde toţi cei care ştiau să scrie fuseseră chemaţi să o copieze. Erau siliţi să scrie chiar şi în timpul marşului, spre a o putea difuza în

drum, cu atîta nesaţ era cerută : copiile erau deci rare, adesea incorecte şi unele chiar ilizibile ; *şi* totuşi li „se simţea nevoia la tot pasul, căci era evidentă impresia pe care o produceau. Poporul se luminase foarte mult în ultimii douăzeci de ani ; şi cu toată bucuria **de** a-I revedea pe împărat, oamenii se îm- trebau eu îngrijorare ce scopuri urmărea. Toţi erau sa tu*- făcuţi de îndată ce îşi dădeau seama de sentimentul naţional care anima proclamaţia, şi bucuria lor era extremă mai ales cînd aflau că nu avea cu el trupe străine. Marşul lui fusese atît de rapid şi mişcările atît de prompte încît se făcuseră cu miile poveşti despre forţele pe care le avea şi despre cei ce le alcătuiau. Se pretindea că avea cu el napolitani, austrieci etc., etc şi chiar turci.

Drumul de la Grenoble pînă la Paris a fost un marş triumfal.

In timpul celor trei sau patru zile cît împăratul a rămas la Lyon, sub fereastra lui se aflau în permanenţă peste douăzeci de mii de oameni; aclamaţiile nu au încetat b clipă.

Era ca un suveran care nu şi-ar fi părăsit niciodată supuşii. Semna decrete, expedia ordine, trecea trupele în revistă etc. Toate corpurile, întregul aparat administrativ, toate clasele de cetăţeni se grăbeau să dea dovadă de devotament şi să-i aducă omagii. Pînă şi garda naţională călare, compusă din cei mai puri şi mai înflăcăraţi membrii ai partidului opus, a venit să-i ceară onoarea de a-1 păzi ; aceştia au fost singurii pe care i-a tratat cu asprime. „Domnilor, vă mulţumesc pentru serviciile dumneavoa- tră ; dar modul în care vă purtaţi acum faţă de d-1 conte de Artois îmi arată ce aţi face cu mine dacă norocul m-ar părăsi ; nu am să vă supun la această nouă încercare." într-adevăr, se spune că

d-1 conte d'Artois nu a găsit printre ei decît un singur om suficient de devotat ca să-1 urmeze la Paris ; şi împăratul, pe care îl impresiona orice act generos, aflînd de fidelitatea acestui voluntar, 1-a decorat cu Legiunea de onoare.

în fine, la Lyon, împăratul conducea, prin acte oficiale, cu precizia, cu fermitatea, cu încrederea care însoţesc o stabilitate neîntreruptă. Nimic din atitudinea lui nu lăsa să se întrevadă vreo urmă a marilor încercări prin care trecuse, sau a şanselor imense care puteau urma ;.şi dacă aş putea povesti totul, aş reproduce o anecdotă foarte hazlie, care ar dovedi cît de mare era liniştea sufletească şi degajarea lui Napoleon în mijlocul marii crize care, în jurul lui, schimba înfăţişarea Franţei şi urma să răscolească toată Europa.

Abia plecat din Lyon, împăratul i-a scris lui Ney, care era la Lons-le-Saunier cu armata lui, cum că trebuie să-şi pună trupele în mişcare şi să vină să i se alăture, în toiul confuziei generale, Ney, părăsit de soldaţi, tulburat de proclamaţia împăratului, de declaraţia oficială din Dauphinee, de defecţiunea garnizoanei din Lyon, de elanul provinciilor vecine şi al populaţiei de prin împrejurimi ; Ney, copilul Revoluţiei, s-a lăsat în voia torentului şi a dat faimosul lui ordin de zi. Totuşi, avînd proaspete în minte evenimentele de la Fontainebleau, i-a scris împăratului că toate acţiunile lui avuseseră în vedere interesele patriei, dar că desigur, împăratul şi-a pierdut încrederea in el, şi deci se va retrage la reşedinţa lui. împăratul însă i-a scris să vină să i se alăture şi că îl va primi ca în ziua de după bătălia de pe Moscova. Ney, revăzîndu-1 pe împărat, s-a arătat încurcat şi a repetat că dacă nu mai e demn de

încredere, nu cerea decît să fie primit în rîndurile grenadierilor săi. „E cert, spunea împăratul, că s-a purtat destul de urît faţă de mine ; dar cum să poţi uita marele lui curaj şi faptele din trecut ! l-am. sărit deci de gît numindu-1 *viteazul vitejilor*, şi din clipa aceea totul «a fost ca înainte etc., etc."

Drumul pînă la Paris a fost parcă străbătut cu poştalionul; Nicăieri nu a întîmpinat nici o rezistenţă, nu s-au dat nici lupte, nici bătălii ; cînd apărea împăratul se producea literalmente doar o schimbare de decor teatral.

Avangărzile nu erau decît nişte trupe care mergeau înaintea coloanei şi cărora li se trimiteau curieri. Aşa se face că împăratul a intrat în Paris chiar cu trupele care ieşiseră de dimineaţă din oraş ca să-1 înfrunte. Un regiment, postat la Montereau, a trecut podul în mod spontan, a alergat spre Melun şi a şarjat gărzile corpului care se găseau acolo, şi se spune că această împrejurare a determinat familia regală să plece atît de brusc.

împăratul ne-a spus adesea că dacă ar fi vrut sau dacă nu s-ar fi opus unei astfel de idei ar fi adus după el la Paris două milioane de ţărani. Cînd se apropia el, toate satele se ridicau în masă ; de aceea repeta el adesea că împotriva lui n-au existat conspiratori reali, ci doar opinia publică.

A doua zi după sosirea împăratului la Tuileries, cum cineva i-a spus că el săvîrşeşte numai fapte prodigioase, dar că acesta din urmă le va umbri pe toate celelalte,]-am auzit spunînd că acum nu avea decît meritul de a îi apreciat just starea de lucruri, din Franţa şi de a fi ştiut să citească în inimile francezilor. Cu altă ocazie ne-a reamintit că într-asta consta singura lui legătură secretă : „căci, observa

el, dacă nu-1 socotim pe Labe- doyere, care a alergat spre mine, entuziast şi cu toată inima, şi pe un altul care, cu deplină sinceritate, mi-a făcut mari şi adevărate servicii, aproape toţi ceilalţi generali s-au arătat, de-a lungul drumului meu, nehotărîţi şi au acţionat în silă ; nu au făcut altceva decît să cedeze la presiunile soldaţilor lor, ba chiar s-au arătat ostili."

„Toată lumea ştie bine astăzi, spunea el, că Ney a părăsit Parisul fiind cu trup şi suflet de partea regelui şi după cîteva zile s-a întors împotriva lui numai pentru că era convins că nu putea proceda altfel.

Pe Massena nici prin gînd nu-mi trecea că aş putea conta cumva, aşa că după debarcare m-am simţit obligat să-1 ocolesc ; şi întrebîndu-1, mai tîrziu, la Paris, ce ar fi făcut dacă nu rn-aş fi îndepărtat atît de repede de Provenţa, a avut francheţea să declare că i-ar fi foarte greu să-mi răspundă ; dar că în orice caz, mult mai bine a fost că am procedat aşa cum am procedat, căci în felul acesta totul s-a terminat cu bine.

Saint-Cyr se văzuse în primejdie pentru că voise să-i ţină în frîu pe soldaţii ce-i avea în subordine.

Soult mi-a mărturisit că şi-a descoperit un real ataşament faţă de rege, atît de bine se simţea sub regimul lui; şi nu a vrut să-şi reia serviciul decît după Champ- de-Mai.

Macdonald n-a mai apărut deloc, ducele de Bellune 1-a urmat pe rege la Gand. Aşa că, spunea el în concluzie, dacă Bourbonii se pot plînge de faptul că au fost părăsiţi total de soldaţi şi de popor, nu au desigur dreptul să le reproşeze lipsa de devotament şi de fidelitate principalilor oameni din armată, acestor şefi sau elevi- ai Revoluţiei, care, deşi aveau

o experienţă de douăzeci şi cinci de ani, spunea el, s-au dovedit a fi în aceste împrejurări nişte copii în politică. Nu s-au comportat nici ca emigranţi, nici ca partizani ai partidului naţional !... etc."

Napoleon intuise această situaţie şi a rămas fidel marelui său principiu de a nu acţiona decît asupra maselor şi prin mase. In momentul cînd a pornit acţiunea şi după debarcare, a fost solicitat de mai multe ori să încerce să trateze cu cîţiva dintre şefi ; dar a dat de fiecare dată frumosul lui răspuns : „Dacă am rămas în sufletul maselor, nu trebuie să mă intereseze prea mult şefii; şi, dacă nu i-aş avea decît pe aceştia, cum m-ar putea susţine ei împotriva torentului maselor ?"

Iată un fapt care va arăta [k] cel puţin cît de neînsemnate legături a întreţinut Napoleon cu capitala. In dimineaţa intrării lui în Paris, cînd s-a reîntors de pe insula Elba, o sută cincizeci de ofiţeri cu jumătate de soldă, avînd cu ei patru tunuri, pleacă din propria lor iniţiativă de la Saint-Denis, unde fuseseră consemnaţi de către prinţi şi pornesc spre capitală ; se întîlnesc în drum cu cîţiva generali care preiau comanda şi continuă drumul cu această mică trupă, pînă la Tuileries, unde îi convoacă pe şefii departamentelor administrative, care sînt cu toţii de acord să acţioneze în numele împăratului. Aşa se face că în ziua aceea Parisul a fost guvernat prin bună înţelegere datorită sentimentelor de care era animată opinia publică şi prin căldura sentimentelor individuale. Cum nici unul dintre principalii partizani ai împăratului, nici unul dintre foştii lui miniştri nu primise nici o înştiinţare de la el, nimeni n-a îndrăznit să semneze vreun ordin şi nici să-şi asume vreo responsabilitate. Ziarele nu ar fi apăr ut a doua zi dacă nu ar fi fost zelul unor simpli particulari care,

fără autorizaţie, din propriul lor impuls, au umplut paginile scriind despre ceea ce îi însufleţea şi despre ceea ce vedeau. În acelaşi fel Lavalette a pus stăpînire pe poştă. Parisul a trăit în ziua aceea fără poliţie, fără autorităţi şi niciodată nu a fost mai liniştit.

împăratul şi-a făcut intrarea la Tuileries către ora nouă seara, cu vreo sută de cai, de parcă ar fi sosit de la palatul său. Cînd a coborît din şa, era să fie sufocat de o mulţime de ofiţeri şi de cetăţeni care se luptau să-I atingă cît de cît cu mîna şi l-au purtat pe braţe pînă în salonul lui. Acolo şi-a găsit cina pregătită şi tocmai se aşezase la masă cînd de la Vincennes a sosit ofiţerul ce fusese trimis acolo de dimineaţă pentru a soma fortăreaţa să se predea. Raporta că într-adevăr comandantul a capitulat şi se zice că nu a pus alte condiţii decît să i se dea un paşaport pentru el şi pentru familia lui.

O întîmplare foarte ciudată s-a petrecut în timpul dimineţii, după ce se pusese stăpînire pe Tuileries ; pe cînd
toată lumea alerga de colo pînă colo pe afară pentru a face rost de un drapel tricolor, s-a găsit unul gata pregătit tocmai în pavilionul Marsan, în timp ce se făcea percheziţia recomandată de prudenţă ; şi chiar drapelul acela a fost. imediat înălţat. Era nou-nouţ şi de dimensiuni* mai mari decît cele obişnuite. Lumea se întreba prin ce întîmplare şi cu ce intenţii ajunsese acolo...

La cîteva zile după ce Napoleon s-a stabilit Ia Long- wood, s-a discutat faţă de ofiţerii care i-au fost prezentaţi, despre reîntoarcerea de pe insula Elba şi unul din-« tre ei s-a hazardat să spună că acest eveniment minunat: oferise privirilor atente ale întregii Europe imaginea contrastului dintre

ceea ce era mai slab şi ceea ce era mai sublim : Bourbonii abandonînd o monarhie, fugind dirj fata unui singur om care avea îndrăzneala magnifică de a întreprinde de unul singur cucerirea unui imperiu. „Domnule, i-a spus împăratul, te înşeli ; ai înţeles greşit sensul evenimentelor : Bourbonii nu au fost lipsiţi de curaj,, au făcut tot ceea ce puteau face. D-l conte de Artois a zbui^at spre Lyon, d-na ducesă de Angouleme a făcut tot posibilul. Dacă cu toate acestea n-au izbutit nimic, cauza trebuie căutată mai puţin în greşeala lor decît în forţa împrejurărilor ; pentru că ei singuri nu puteau face mai. mult şi au ajuns la limitele posibilităţilor ; contagiunea,, epidemia se întinsese peste tot etc."

Sîmbâlă 21

...împăratul a vorbit despre diversele ramuri ale administraţiei ; a apărat instituţia pe care o reprezentau inspectorii efectivelor armatei. „Numai prin ei, spunea el, puteai fi sigur de numărul oamenilor prezenţi, numai prin ei s-a putut obţine acest avantaj, care era imens pentru activul şi personalul de războia în ceea ce priveşte?
administraţia de război, aceşti inspectori aduceau aceleaşi avantaje, chiar dacă în amănunte se mai comiteau multe abuzuri mărunte ; dar lucrurile trebuiau privite în mare ; pentru a putea judeca bine această instituţie era nevoie să te întrebi ce alte abuzuri s-ar fi comis dacă ea nu ar fi existat. In ceea ce mă priveşte, spunea Napoleon, trebuie să spun că făcînd controlul cheltuielilor, adică uitîn- du-mă cît ar fi trebuit să mă coste totalul oamenilor şi soldele lor fixe, constatam că plăţile din Trezorerie erau

totdeauna sub cifra estimativă. Ce rezultat mai bun s-ar fi putut pretinde ?"

împăratul cita administraţia marinei ca fiind cea mai bine pusă la punct ; ajunsese o capodoperă. în această privinţă marele merit îl avea Decres, spunea el.

împăratul socotea că Franţa era prea mare pentru a avea un ministru al administraţiei de război. „Era peste puterile unui om, spunea el; Ia Paris fuseseră centralizate deciziile, achiziţiile, furniturile, confecţiile, iar corespondenţa era repartizată pe un număr de persoane egal cu numărul regimentelor şi al corpurilor de armată. Oi\ trebuia dimpotrivă, centralizată corespondenţa şi repartizate resursele, dispersîndu-le chiar în localităţile respective. De aceea m-am gîndit multă vreme la un proiect de împărţire a Franţei în douăzeci sau douăzeci şi cinci de arondismente militare, care ar fi însemnat tot atîtea armate. N-ar mai fi rămas decît un acelaşi număr de depozite de contabilizat etc. Ar fi existat douăzeci de subministere. Ministrul n-ar mai fi primit corespondenţă decît în douăzeci de locuri. Ar fi centralizat totul şi ar fi pus mecanismul în mişcare cu mai multă rapiditate etc.", Abordînd acest subiect a ajuns să vorbească despre bazele armatei unei mari naţiuni, cum e a noastră. A expus pe larg ce anume îşi propusese să facă în condiţiile păcii generale, dacă ar fi reuşit să obţină pacea generală. Acest subiect, extrem de interesant, era redat atît de confuz în manuscrisul meu, încît la început l-am lăsat deoparte ; dar l-am regăsit dictat de el însuşi în volumul I, pagina 226, publicat de d-1 de Montholon,

şi acum nu mă pot împiedica să reproduc cîteva din ideile principale, revăzute direct în manuscris, după această carte recentă ; ele vor fi primite cu plăcere de către oamenii de meserie.

„Napoleon voia să-şi constituie armata din 1.200.000 oameni ; adică : 600.000 pentru armata de linie, 200.000 pentru armata din interior şi 400.000 pentru armata de rezervă ; şi în ansamblu nu trebuia să sustragă în mod constant de la muncile agricole decît 280.000 oameni.

In principiu, spunea el, dacă infanteria unei armate reprezintă 1, cavaleria ar fi un sfert, şi s-ar putea reduce la o cincime în cazul regiunilor muntoase ; artileria ar fi o optime, trupele de geniu a patruzecea parte, transporturile militare a treizecea parte.

Potrivit acestor baze el organiza cei 600.000 oameni de linie în felul următor :

6 cuirasieri ; fiecare regiment cu 10 escaclfoane de 360 oameni, împărţite în trei companii.

Total : 72.000

3. Zece regimente de artilerie formînd 8 batalioane de cîte 500 oameni.

Total 40.000

4. Un regiment de geniu de 8 batalioane cu cîte 500 oameni.

Total : 4.000

5. Un regiment de transporturi militare de 4.000

Total : 4.000 Acelaşi total general : 600.000

Imperiul, remarca el, avea o populaţie de peste patruzeci de milioane de oameni ; ar fi fost împărţit

în patruzeci de arondismente, fiecare de cîte un milion, şi fiecare ar fi avut obligaţia să dea la recrutare patruzeci de regimente de infanterie ; dacă s-ar fi ridicat ca obstacol teama faţă de spiritul federalist, situaţia s-ar fi remediat introducînd în regimente ofiţeri, şi parte din subofiţeri, care să nu fie din arondismentul respectiv.

Armata din interior, constituită din 200 000 oameni, ar fi fost formată din 200 batalioane de infanterie şi din 400 companii de tunari, şi în timp de război ar fi avut misiunea să apere fortăreţele şi coastele. Această armată nu ar fi avut decît ofiţerii disponibili la vremea respectivă ; subofiţerii şi soldaţii s-ar fi întrunit numai duminica în centrul administrativ al comunei lor.

Cei 400.000 de oameni din armata de rezervă nu ar fi existat decît pe hîrtie ; ei ar fi fost convocaţi din trei în trei luni ca să li se constate existenţa şi să li se rectifice semnalmentele.

Aceşti 1.200.000 de oameni nu ar fi sustras de la muncile agricole decît 280.000 oameni ; căci din cei 600.000 oameni din armata de linie n-ar fi fost încorporaţi decît 240.000 pentru douăsprezece luni, 160.000 pentru trei luni şi 200.000 pentru cincisprezece zile, ceea ce însemna că *in* realitate numai 280.000 oameni ar fi fost sustraşi de la muncile agricole ; cei 600.000 oameni din armata de interior şi de rezervă nu şi-ar fi întrerupt deloc munca şi nu şi-ar fi părăsit familiile."

Continuînd să treacă în revistă principiile conduccrii statului, împăratul spunea că : „Domnii

Gaudin [I] şi Mol- îien [II] erau de părere că administratorii generali, oamenii din aparatul financiar, furnizorii ar trebui să aibă averi mari, să realizeze venituri foarte mari pe care să le declare, astfel încît să se simtă obligaţi să îşi apere reputaţia şi să nu-şi compromită onoarea. Şi nici nu se putea altfel, spunea el, dacă voiai să obţii de la ei sprijin, diverse servicii, credite.

Alţii, continuă el, Defermon [III], Lecuée \ Marbois [IV], credeau dimpotrivă, că niciodată nu eşti prea prevăzător, prea econom, prea riguros. Eu, conchise el, înclinam mai mult spre opinia celor dintîi, socotind că vederile acestora din urmă erau prea înguste, că ele puteau fi acceptabile pentru un regiment, dar nu centru o armată, pentru calcule private, dar nu pentru un mare imperiu. îi numeam puritani, jansenişti ai meseriei lor."

împăratul spunea că ministrul Trezoreriei şi ministrul secretar de stat reprezentau două din instituţiile care i-au adus cele mai multe servicii şi se felicita în mod deosebit că le-a înfiinţat.

I *Gaudin, duce de Gaète* (1748—1828), ministru de finanţe m Umpul imperiului, director al Băncii Franţei (1820) fondată de ci m 1800 (n. t).

II *Contele François-Nicolas Mollien* (1744—1318), bancher, ministru al Trezoreriei între 1806—1814 ; pair al Franţei în timpul Restauraţiei (n. t.).

III *Contele Joseph Defermon* (1752—1831), consilier de stat m secţia financiară (n. t.).

IV *Barbé-Marbois* (1745—1837), membru al Consiliului de Stat, apoi ministru al Trezoriei (n. t.).

..Ministrul Trezoreriei concentra toate resursele şi controla toate cheltuielile imperiului. De la ministrul secretar de stat emanau toate actele. El era ministrul miniştrilor, dădea viaţă tuturor acţiunilor intermediare ; era marele notar al imperiului, care semna şi legaliza toate documentele. Prin primul cunoşteam în fiecare clipă situaţia finanţelor ; prin cel de al doilea transmiteam toate deciziile şi dispoziţiile mele în toate direcţiile şi peste tot. Aşa că numai cu ministrul Trezoreriei, cu ministrul meu secretar de stat şi cu o duzină de funcţionari, garantez că aş fi putut guverna imperiul din Iliria sau de pe malurile Niemenului, cu aceeaşi uşurinţă cu care îl guvernam din capitală."

împăratul nu înţelegea cum mergeau treburile cu patru sau cinci secretari de stat cîţi aveau regii noştri. „Chiar, cum se descurcau ? spunea el: Fiecare gîndea, executa şi controla în domeniul său. Unul putea să întreprindă anumite acţiuni care se băteau cap în cap cu ale altuia ; căci regii se mulţumeau doar să semneze pe marginea proiectelor sau numai legalizau borderourile cu propriile lor ordonanţe, iar secretarii de stat puteau să le i execute sau să le ducă la îndeplinire după cum voiau, fără teama că au vreo răspundere materială. Mai adăugaţi că ei aveau *parafa*, pe care voiau să mă convingă şi pe mine să o adopt şi pe care am respins-o ca fiind arma *regilor trîndavi*: între aceşti miniştri, unul putea să dis, pună de fonduri, cu care n-avea ce face ; în timp ce alţii nu puteau face nimic pentru că nu aveau o para. Nu exista nici o centralizare care să coordoneze acţiunile lor, care să le ordoneze după nevoile fiecăruia, să le ajustează activitatea"...

Marţi, 24

...După ce şi-a făcut toaleta, împăratul 1-a chemat şi pe fiul meu şi am lucrat trei sau patru ore la capitolele campaniei din Italia.

După ce am sfîrşit această treabă, discutînd despre diverse subiecte am ajuns să vorbim de Olanda şi de regele Louis, despre care a spus lucruri remarcabile.

„Louis e inteligent, spunea împăratul, şi nu e deloc rău : dar, cu aceste calităţi, un om poate face multe prostii şi poate pricinui mult rău. Louis este din fire înclinat către capricii şi bizarerii. S-a viciat şi mai mult citindu-1 pe Jean-Jacques Alergînd după o reputaţie de om sensibil, de binefăcător, incapabil de a avea el însuşi vederi largi şi în stare cel mult să observe amănunte locale, Louis n-a fost decît un rege-prefect.

îndată după sosirea lui în Olanda, negăsind nimic mai frumos de spus decît că de acum era un bun olandez, s-a
dat cu totul de partea partidului englez, a favorizat contrabanda şi a intrat în legătură cu duşmanii noştri. Am fost obligat să-1 supraveghez şi chiar să îl ameninţ că îl; voi combate : ascunzîndu-şi atunci lipsa de caracter în spatele unei încăpăţ'înări îndîrjjite şi luînd scandalul drept glorie, a părăsit tronul declarîndu-se împotriva mea, împotriva ambiţiei mele nesăţioase, a tiraniei mele intolerabile etc. Ce-mi rămînea de făcut ? Să las Olanda la cheremul duşmanilor noştri ? Să numesc un nou rege ? Puteam aştepta de la el mai mult decît de la fratele meu ? Oare nu toţi cei pe care-i făceam regi acţionau cam **în** acelaşi fel ? Am alipit Olanda şi

totuşi acest act a avut un efect dintre cele mai rele în Europa şi a contribuit nu în mică măsură la pregătirea nenorocirilor noastre.

Louis a fost încîntat că îl poate lua pe Lucien drept model. Lucien procedase cam la fel; şi faptul că mai tîrziu s-a căit, ba chiar mi s-a raliat în mod nobil, îl onora, dar nu mai putea să îndrepte lucrurile.

La întoarcerea mea de pe insula Elba, în 1815, Louis mi-a scris din Roma o scrisoare lungă şi mi-a trimis o solie : era tratatul lui, spunea, condiţiile lui pentru a reveni alături de mine. I-am răspuns că nu eram deloc în situaţia de a încheia tratate cu el ; că, dacă revenea, era fratele meu, deci va fi bine primit.

E greu de crezut, dar una din condiţii era că va fi liber să divorţeze de Hortense. L-am ocărît tare pe negociator pentru că a îndrăznit să se însărcineze cu o asemenea absurditate, pentru că îşi închipuise că se . putea negocia un asemenea lucru. I-am spus să-i reamintească lui Louis că statutele noastre de familie îi interziceau categoric ; politica, morala, şi opinia publică nu se împotriveau nici ele mai puţin, i-am transmis eu; asigu- rîndu-l pe deasupra că, dacă clin cauza tuturor acestor împrejurări, copiii săi şi-ar pierde situaţia datorită lui, m-aş interesa mult mai mult de ei decît de el, deşi îmi era frate.

S-ar putea găsi circumstanţe atenuante pentru nebuniile lui Louis, în starea de plîns a sănătăţii lui, în vîrsta la care şi-a pierdut sănătatea, în

împrejurările atroce care au cauzat acest lucru şi care desigur au avut o mare influentă asupra caracterului său ; era să moară şi după aceea a rămas pentru totdeauna cu infirmităţi îngrozitoare : jumătate de corp îi era aproape complet paralizată.

j

De altfel, continuă împăratul, e cert că am fost prea puţin sprijinit de către ai^mei şi că mi-au făcut rău şi mie şi marii cauze. A fost adesea lăudată tăria mea de caracter ; dar de fapt nu am fost decît un papă-lapte, mai ales faţă de ai mei ; şi ei ştiau bine acest lucru : de îndată ce-mi trecea prima furie, perseverenţa, încăpăţînarea lor învingeau întotdeauna, iar cînd eu ajungeam la capătul puterilor, făceau din mine ce voiau. Am făcut greşeli. Dacă ar fi procedat altfel şi fiecare dintre ei ar fi imprimat un impuls comun diferitelor popoare pe care li le încredinţasem, am fi mers pînă la capătul lumii ; toţi s-ar fi plecat în faţa noastră ; am fi schimbat faţa lumii ; Europa s-ăr bucura de un sistem nou, am fi binecuvîntaţi ! Nu am avut fericirea lui Ginghis-Han, cu cei patru fii ai săi care nu cunoşteau altă rivalitate decît aceea de a-1 sluji cum se cuvine. De îndată ce numeam un rege, se şi credea urcat pe tron *prin voia lui Dumnezeu*, într-atît e de contagios acest cuvînt. Nu mai era un locţiitor pe care să mă bizui, ci un inamic în plus pe care trebuia să-1 supraveghez. Se străduia nu să mă sprijine, ci să devină independent. începea îndată să creadă că e adorat, că e preferat mie. Şi din clipa aceea eu eram cel care îl sttnje- nea, care îl punea în primejdie. Nişte regi legitimi nu s-ar fi purtat altfel ;

nu s-ar fi crezut mai înrădăcinaţi. Bieţii de ei s-au putut convinge, cînd eu am fost doborît, că nu li s-a acordat nici măcar onoarea de a vedea destituirea lor cerută sau menţionată de către duşman ; şi chiar astăzi, dacă sînt la strîmtoare sau dacă sînt chinuiţi, nu e decît o dovadă că învingătorii simt nevoia să-şi arate puterea, sau că josnicia îi îndeamnă la răzbunare. Ai mei mai trezesc şi azi un mare interes în rîndul popoarelor pentru că popoarele ţin la mine, la cauza comună ; dar nici unul dintre ei nu ar fi în stare să declanşeze vreo mişcare şi e cert că lumea poate să fie foarte liniştită în această privinţă ; şi totuşi, în ciuda filozofiei multora dintre ei, căci erau unii care susţineau că *sînt forţaţi* să domnească, la fel ca şambelanii din cartierul Saint-Ger- main, toţi au simţit din plin căderea ; s-au obişnuit repede cu plăcerile postului ; toţi au fost regi cu adevărat. Toţi, sub adăpostul muncii mele, s-au bucurat de regalitate ; numai eu nu am cunoscut decît povara ei. Tot timpul am purtat lumea pe umerii mei, şi această meserie, la urma urmei, nu-ţi lasă altceva decît oboseala etc.

Mi se va spune poate : de ce m-am încăpăţînat să fac state, regate ? Dar aşa îmi dictau moravurile şi situaţia din Europa. Fiecare nouă alipire la Franţa sporea îngrijorarea tuturor. Stîrnea proteste vehemente şi îndepărta pacea. Dar atunci, mi se va spune în continuare, de
ce am avut vanitatea de a-i urca pe toţi ai mei pe un tron ? căci spiritele vulgare nu vor vedea decît acest lucru. De ce nu m-am oprit mai degrabă

asupra unor simpli particulari mai capabili ? La care eu răspund că un tron ereditar nu e totuna cu o prefectură oarecare. în mulţime se găsesc astăzi atîţia oameni capabili şi cu atîtea resurse, încît trebuie să ne ferim de a le da ideea unui concurs. în agitaţia de acum. şi cu moravurile noastre moderne, trebuia să ne gîndim mai degrabă la stabilitatea şi la centralismul ereditar ; căci altfel cîte lupte, cîte facţiuni, cîte nenorociri am vedea ! !'! Dacă armonia pe care o plănuiam pentru liniştea şi bunăstarea generală a avut o scădere legată de persoana şi de ascensiunea mea, scăderea consta în aceea că m-am ridicat brusc din mulţime. îmi simţeam izolarea ; de aceea aruncam pe fundul mării ancore de salvare. Cine puteau fi susţinătorii mei fireşti dacă nu cei ce-mi erau apropiaţi ? Mă puteam aştepta la ceva mai bun din partea străinilor ? Şi dacă ai mei au fost atît de nebuni încît să nu rămînă credincioşi acestor legături sacre, moralitatea popoarelor, care era- mai presus de orbirea lor, înfăptuia o parte din obiectivul meu. Cu ei, popoarele se credeau mai liniştite, mai în familie.

în concluzie, aceste acte atît de importante nu erau nici capricii, nici glume ; decurgeau din consideraţii de cel mai înalt ordin ; aveau în vedere liniştea speciei umane şi posibilitatea de a-i ameliora condiţia. Şi dacă, în ciuda tuturor planurilor făcute cu cea mai deplină bună-cre-

dinţă, vedem că încă nu s-a realizat nimic important,

înseamnă că trebuie să revenim la un mare adevăr şi anume, că e foarte greu să guvernezi cînd vrei' să faci acest lucru cu scrupulozitate etc."

N.B. Următoarea scrisoare, datată cu foarte multă vreme în urmă, va clarifica pe deplin cuvintele lui Napoleon citate cu cîteva pagini mai înainte, privind comportarea fratelui său în Olanda...

Castelul Marach, Ja 3 aprilie 1303

Domnule frate, auditorul D...t mi-a înmînat acum o oră depeşa voastră din 22 martie. Trimit un curier care vă va aduce această scrisoare în Olanda.

Modul în care de curînd v-aţi folosit de dreptul vostru de graţiere nu poate avea decît un efect foarte rău. Dreptul de graţiere este unul-dintre cele mai frumoase şi cele înai nobile atribuţii ale suveranităţii. Spre a nu-1 discredita trebuie exercitat numai în cazul în care clemenţa regală nu desconsideră opera justiţiei ; numai în cazul în care clemenţa regală trebuie să genereze, prin actele care emană din ea, ideea de generozitate. Este vorba în cazul dat de o adunătură de bandiţi care voiau să atace şi să ucidă o parte din vameşi, pentru a putea, ulterior, face contrabandă. Aceşti oameni sînt condamnaţi la moarte ; majestatea voastră îi gra.ţiază ! A graţiat nişte ucigaşi şi asasini, nişte indivizi cărora societatea nu le putea arăta nici un fel de milă ! Dacă aceşti indivizi ar fi fost prinşi făcînd contrabandă ; dacă., apărîndu-se, ar fi omorît chiar cîţiva vameşi, atunci eventual aţi fi putut lua în considerare situaţia familiilor lor*, situaţia lor deosebită şi să daţi

domniei voastre o tcntă_cle paternalism, modificînd, prin- *t r-o* comutare a pedepsei, rigorile legii. Clemenţa este binevenită în cazul condamnărilor pentru contravenţii la legile fiscale şi mai ales în cazul celor patru delicte politice. în principiu, dacă suveranul este lezat în aceste domenii, prin iertarea lui el îşi arată grandoarea. De îndată ce se aude de un astfel de delict, opinia publică este de partea vinovatului şi niciodată de partea celui care trebuie să hotărască pedeapsa. Dacă domnitorul îl absolvă de pedeapsă, popoarele îl înalţă mai presus de ofensă şi toţi se ridică împotriva celui care 1-a ofensat,. Dacă procedează în alt mod îşi face o reputaţie de om înrăit şi de tiran. Dacă graţiază criminali îşi face o reputaţie de om slab sau rău intenţionat.

Să nu credeţi că dreptul de graţiere poate fi exercitat fără mari riscuri şi că societatea este totdeauna de acord cu modul în care îl foloseşte monarhul. Ea îl blamează dacă el îl aplică în cazul unor sceleraţi sau ucigaşi, pentru că acest drept devine dăunător pentru familia socială. Voi aţi uzat prea des şi în prea multe circumstanţe de dreptul de graţiere. Nu trebuie să ascultaţi de bunătatea inimii voastre atunci cînd ea ar putea dăuna popoarelor voastre..,

Dintr-o mie şi una de motive ar fi trebuit să lăsaţi justiţia să procedeze la o execuţie exemplară, care ar fi avut un efect excelent, prevenind multe crime prin spaima pe care ar fi inspirat-o. Oamenii regelui sînt omorîţi în puterea nopţii, asasinii sînt condamnaţi... Majestatea voastră comută pedeapsa cu moartea în

cîţiva ani de temniţă ! Ce dezamăgire va produce "acest act printre oamenii care veghează ca impozitele să vă fie plătite ! Efectul politic este cit se poate de negativ. Să mă explic.

Olanda era canalul prin care de mai mulţi ani Anglia îşi introducea mărfurile pe Continent. Negustorii olandezi au cîştigat sume imense din acest trafic : iată de ce olandezilor le place contrabanda şi le plac englezii; şi iată de ce nu le place deloc Franţa, care interzice contrabanda şi îi combate pe englezi. Graţierea pe care aţi acor- dat-o acestor contrabandişti asasini este un fel de omagiu adus acelei înclinaţii pe care olandezii o au pentru contrabandă. S-ar părea că faceţi cauză comună cu ei, şi împotriva cui împotriva mea.

Olandezii vă iubesc,- nu sînteţi distant cu ei, aveţi o fire potolită... îi guvernaţi în conformitate cu vederile lor ; dacă vă arătaţi ferm hotărît să reprimaţi contrabanda, dacă îi veţi lămuri care trebuie să fie poziţia lor, atunci veţi uza în modul cel mai înţelept de influenţa voastră : se vor convinge că sistemul prohibitiv e bun pentru că regele însuşi îl promovează. Nu văd ce foloase ar putea trage majestatea voastră dintr-o popularitate pe care ar cîştiga-o pe socoteala mea. Evident că Olanda nu mai e cea de pe vremea tratatului de la Ryswick [I] şi nici Franţa nu mai e cea de pe vremea ultimilor ani ai domniei lui Ludovic al XlV-lea. Din moment ce olandezii nu pot urma un sistem politic independent

I *Ryswick* sau *Rijswijk* — localitate în Olanda în care s-a semnat, în 1697, tratatul de pace între Franţa, victorioasă, şi Liga de la Augsburg (n. t.).

de cel al Franţei, este necesar să respecte condiţiile alianţei.

Regii nu trebuie să acţioneze pentru ziua de azi, ci să-şi îndrepte privirile spre viitor. Care este astăzi starea Europei ? Anglia de o parte : deţine *prin ea însăşi* o supremaţie căreia pînă în momentul de faţă lumea întreagă trebuie să i se supună. De cealaltă : Imperiul francez şi puterile continentale, care, cu toată forţa pe care le-o dă unirea lor, nu pot să se împace cu acest gen de supremaţie exercitat de Anglia. Aceste puteri aveau, de asemenea, colonii, un comerţ maritim : posedau de-a lungul coastelor mai mult decît Anglia. Dar s-au dezbinat; Anglia s-a bătut cu flota fiecăreia separat; a ieşit victorioasă pe toate mările, toate flotele au fost distruse. Rusia, Suedia, Franţa, Spania, care dispun de atîtea mijloace care le îngăduie să aibă vase şi marinari, nu îndrăznesc să înfrunte riscul de a scoate o escadră din radele lor. Aşadar, Europa nu mai poate aştepta din partea unei confederaţii a puterilor maritime, confederaţie care de altfel ar fi imposibil să se menţină din cauza distanţelor şi a divergenţelor de interese, eliberarea sa maritimă şi un sistem de pace care nu se va putea realiza decît dacă va voi Anglia.

Această pace eu vreau s-o obţin prin orice mijloace care pot fi conciliate cu demnitatea şi puterea Franţei; o vreau cu preţul oricărui sacrificiu pe care îl poate îngădui onoarea naţională. îmi dau seama că din zi în zi devine mai necesară : monarhii de pe continent o doresc la fel de mult ca mine : nu am faţă de Anglia *prejudecăţi pătimaşe,* nici o *ură de*

nestăpînit. Englezii au adoptat faţă de mine un sistem în virtutea căruia resping totul ; eu adoptat sistemul continental, mult mai puţin din- tr-o *gelozie ambiţioasă*, aşa cum cred adversarii mei, cit mai cu seamă pentru a determina guvernul englez să ne lase în pace. Puţin mă interesează că Anglia e bogată şi prosperă, dacă Franţa şi aliaţii ei sînt ca ea.

Sistemul continental nu are alt scop decît acela de a grăbi instaurarea epocii în care dreptul public va fi definitiv asigurat pentru Imperiul francez şi pentru Europa. Suveranii din nord menţin cu stricteţe regimul prohibitiv ; de pe urma acestui sistem comerţul lor a cîşti- gat foarte mult ; fabricile din Prusia pot rivaliza cu ale noastre. Ştiţi că Franţa şi litoralul care fac astăzi parte din Imperiu, de la golful Lyon pînă la extremităţile Adria- ticii, sînt absolut închise pentru produsele industriei străine. In situaţia Spaniei voi lua o decizie ce va avea ca rezultat smulgerea Portugaliei din mîinile Angliei şi va subordona coastele Spaniei dinspre cele două mări politicii franceze. întregul litoral al Europei va fi închis pentru englezi, cu excepţia litoralului turcesc. Dar turcii nu au deloc comerţ cu Europa, astfel încît în această privinţă nu-mi fac nici un fel de griji.

Vedeţi deci, din aceste sumare considera ţi uni, care ar ii funestele consecinţe ale facilităţilor pe care Olanda le-ar. oferi englezilor pentru introducerea mărfurilor lor pe Continent. Olanda le-ar da posibilitatea să ia de la noi înşine subsidiile pe care ei le-ar oferi apoi anumitor puteri ca să ne combată. Majestatea voastră este mai interesată decît mine să

ia măsuri de. siguranţă faţă de perfidia politicii engleze. încă vreo cîţiva ani de răbdare şi Anglia va dori pacea aşa cum o dorim noi înşine.
, Luînd în considerare poziţia statelor voastre, veţi observa că acest sistem vă este mai util vouă decît mie. Olanda este o putere maritimă comercială : are porturi splendide, flotă, mateloţi, comandanţi experimentaţi şi colonii care nu reclamă nici o cheltuială din partea metropolei ; locuitorii ei au geniul comerţului, ca şi englezii;
Nu trebuie oare să-şi apere toate acestea ? Nu pacea o va putea readuce în starea ei de altădată ? Situaţia ei, grea încă vreo cîţiva ani, nu e de preferat altei situaţii în care monarhul olandez nu ar fi decît un guvernator numit de Anglia ? iar Olanda şi coloniile ei un fief al Marii Britanii? Căci acolo veţi ajunge prin politica voastră de încurajare a comerţului englez : aveţi în faţa ochilor exemplul *Siciliei şi al Portugaliei.*

Lăsaţi să mai treacă timpul : ce-i drept, aveţi nevoie să vă vindeţi rachiul de ienupăr, dar şi englezii au nevoie să-1 cumpere. Indicaţi punctele în care contrabandiştii englezi vor putea veni să-1 ia ; dar să-1 plătească în monedă şi niciodată în mărfuri. *Niciodată, înţelegeţi ?* Va trebui ca în cele din urmă să se facă pace ; veţi semna la timpul cuvenit un tratat comercial cu Anglia. Poate voi semna şi eu unul ; dar atunci interesele reciproce vor fi garantate. Dacă va fi nevoie să lăsăm Anglia să exercite o anume supremaţie asupra mărilor, pe care ea o va fi cumpărat cu preţul averilor şi

sîngelui ei, sau dacă va fi itevoie ' să aibă o preponderenţă care ţine de poziţia ei geografică şi de teritoriile ocupate în cele trei părţi ale lumii, măcar pavilioanele noastre vor putea străbate oceanele fără să se mai teamă de jigniri ; comerţul nostru maritim va înceta să mai fie falimentar. Acum trebuie să acţionăm în aşa fel încît să împiedicăm Anglia să se mai amestece în treburile continentului.

Am intrat în acest amănunt antrenat de afacerea graţierii ; m-am ocupat de ele deoarece mi-e teamă că miniştrii voştri olandezi ar putea să o determine pe majes- tatea voastră să adopte idei false.

Doresc să reflectaţi asupra acestei scrisori; să faceţi din subiectele ce sînt tratate aici obiectul unor deliberări în consiliile voastre ; în sfîrşit, doresc ca miniştrii voştri să imprime administraţiei cuvenita orientare.

Franţa nu va accepta, sub nici un pretext* ca Olanda să se detaşeze de cauza continentală.

în privinţa contrabandiştilor, pentru că greşeala a fost săvîrşită, nu se mai poate reveni asupra trecutului; vă sfătuiesc numai să nu îi lăsaţi în închisoarea din Middelbourg ; e prea aproape de locul în care a fost comisă crima ; trimiteţi-i undeva în interiorul Olandei.

Această scrisoare nu are alt scop etc.

Semnat : Napoleon

La cină, împăratul 1-a întrebat pe grăjdar ce-i mai face calul ; i-a răspuns că îl hrăneşte bine, că e foarte zglobiu şi sănătos. „Sper că nu se plînge de mine, a spus împăratul, căci nu cred că pe lumea asta e

cineva care s-o ducă mai bine decît el." într-adevăr, sînt două sau trei luni de cînd împăratul nu a mai călărit.

Duminică 29

...De fiecare dată cînd împăratul trata un subiect, şi oricît de puţin s-ar fi înflăcărat, cuvintele lui ar fi putut fi trimise direct la tipar. De asemenea, se întîmpla des ca atunci cînd o idee îl izbea în mod deosebit, să îi dicteze celui care se găsea prin preajmă-i pasaje ce de la prima formulare erau desăvîrşite. Domnii de aici trebuie că posedă multe dictări de acest fel, toate foarte preţioase.
Eu sînt foarte supărat de starea proastă a ochilor mei, care, împiedicîndu-mă să scriu, mă lipsea mai tot timpul de acest noroc.

Iată ce ne-a dictat cînd ziarele ministeriale engleze au vorbit de marile comori pe care le avea Napoleon şi pe care le ţine fără îndoială ascunse :

„Vreţi să cunoaşteţi comorile lui Napoleon ? sînt imense, e adevărat ; dar sînt expuse în plină zi. Iată-le : frumoasa radă din Anvers, cea de la Flessing, capabile să adăpostească cele mai maci escadre şi să le păzească de gheţurile marine ; lucrările hidraulice de la Dunkerque, de la Havre şi Nisa, gigantica radă de la Cherbourg ; lucrările maritime din Veneţia ; frumoasele drumuri de la Anvers la Amsterdam, de la Meinz la Metz, de la Bordeaux la Bayonne ; trecătorile Simplon, Mont-Cenis, Mont-Genèvre, Corniche, care deschid Alpii în patru direcţii ; numai în ele veţi găsi peste opt sute de milioane. Aceste

trecători depăşesc în îndrăzneală, în grandoare şi în privinţa lucrărilor de artă tot ce au făcut romanii. Drumurile ele la Pirinei la Alpi, de la Parma la Spezia, de la Savona în Piemont ; podurile de la lena şi Auster- litz, podul Artelor, podurile din Sèvres, Tours, Roanne, Lyon, Torino, Isère, Durance, Bordeaux, Rouen etc., canalul care leagă Rinul cu Rhonul prin Doubs, unind marea Olandei cu Mediterana, cel care uneşte rîurile Escaut şi Somme, -legînd Amsterdamul de Paris ; cel dintre Rance şi Vilaine ; canalul de la Arles, de la Pavia, cel al Rinului ; secarea mlaştinilor de la Bourgoin, Cotentm, Rochefort ; refacerea majorităţii bisericior dărîmate fu timpul Revoluţiei, ridicarea altora noi, construirea unui mare număr de aşezăminte de muncă menite să stîrpească cerşetoria ; construirea Luvrului, a unor silozuri, a Băncii, a canalului de la Ourcq ; conductele de apă din Paris ; numeroasele lucrări de canalizare, cheiurile, înfrumuseţările şi monumentele din această mare capitală ; lucrările de înfrumuseţare a Romei ; refacerea manufacturilor din Lyon ; crearea cîtorva sute de manufacturi de bumbac, de filatură şi ţesut care folosesc mai multe milioane de muncitori ; fonduri acumulate pentru crearea a peste patru sute de manufacturi de zahăr din sfeclă, care acopereau o parte din consumul Franţei şi ar fi produs zahăr la acelaşi preţ ca şi cel din Indii, dacă ar fi continuat şă fie încurajate doar încă patru ani ; înlocuirea indigoului cu pastelul, pe care am fi reuşit să ni-1 fabricăm în Franţa la fel de perfect şi tot atît de ieftin ca produsul din colonii ;

numeroasele manufacturi pentru tot felul de obiecte de artă etc. ; cincizeci de milioane folosite pentru a repara şi înfrumuseţa palatele coroanei, şaizeci de milioane investiţi în mobilier pentru palatele coroanei în Franţa, în Olanda, la Torino, la Roma ; diamante ale coroanei în valoare de şaizeci de milioane, toate cumpărate cu banii lui Napoleon ; chiar şi *Regentul,* singurul care mai rămăsese din fostele diamante ale coroanei Franţei, a fost răscumpărat de el de la evreii din Berlin, cărora le fusese amanetat pentru trei milioane ; Muzeul Napoleon, apreciat la .peste patru sute de milioane, care nu conţine decît obiecte achiziţionate în mod legitim, fie cu bani, fie prin clauzele unor tratate de pace cunoscute de toată lumea, în virtutea cărora aceste capodopere au fost date în locul unor cesiuni teritoriale sau a unor contribuţii; mai multe milioane strînse pentru încurajarea agriculturii, care reprezintă bogăţia primordială a Franţei ; organizarea curselor de cai ; introducerea oilor merinos etc.

Iată din ce e constituită o comoară de mai multe miliarde care va dura secole !

Iată monumente care vor nimici calomnia ! ! L. Istoria va spune că toate acestea au fost realizate în condiţiile unor războaie neîntrerupte, fără nici un împrumut şi chiar în împrejurarea în care datoria, publică scădea *2,1* ,de zi iar impozitele fuseseră reduse cu cincizeci de milioane. în trezoreria lui personală mai rămîneau sume foarte importante ; ele îi aparţineau prin tratatul de la Fontainebleau ca

rezultat al economiilor făcute la lista sa civilă şi al altor venituri personale. Ele au fost împărţite şi nu au intrat integral nici în averea publică, nfci în visteria Franţei ! ! !"...

Odată împăratul îmi spuse : „Nu~i aşa că nu scrii ortografic ?" Lucru care 1-a făcut pe cel ce stătea "lîngă mine, şi care luase aceste cuvinte drept o admonestare, să zîmbească cu răutate. împăratul, care şi-a dat seama^ de situaţie, a continuat : „Cel puţin aşa presupun ; căci un om de stat şi care e antrenat în probleme mari, un ministru, nu poate, nu trebuie să scrie ortografic. Ideile trebuie să-i alerge mai repede ca mîna ; nu are timp decît să noteze nişte jaloane ; el trebuie să facă din litere cuvinte şi din cuvinte fraze ; pe urmă e treaba scribilor să le descurce pe toate." Or, împăratul lăsa multe pe seama scribilor ; era un cavaler pentru ei; scrisul lui compunea adevărate hieroglife ; adesea era ilizibil chiar pentru el însuşi. într-o zi, băiatul meu, citindu-i unul din capitolele campaniei din Italia, se opreşte brusc, in- cercînd să descifreze : „Cum, zice, împăratul, măgăruşul nu poate să-şi citească scrisul ?" — „Sire, nu e scrisul meu." — „Atunci al cui e ?" — „Al Majestăţii voastre." — „Cum, caraghiosule, acum mă şi insulţi ?" Şi împăratul, luînd caietul, s-a străduit multă vreme să găsească un înţeles ; apoi 1-a aruncat spunînd : „Pe cuvînt că are dreptate, nu aş putea spune ce am scris."

S-a întîmplat adesea să-mi trimită copiştii ca să încerc eu să le descifrez ceea ce nu putuse descifra nici el însuşi.

împăratul explica limpezimea ideilor sale şi capacitatea lui de a putea, fără să obosească, să-şi prelungească la nesfîrşit activitatea, spunînd că diferitele subiecte şi diferitele probleme erau aranjate în capul lui ca într-un clasor. „Cînd vreau să las deoparte o problemă, închid sertarul respectiv şi deschid un altul. Nu se amestecă deloc unele cu altele, nu mă stînjenesc şi nici măcar o dată nu m-a obosit vreuna din pricina celeilalte."

De asemenea, spunea el, nu avusese niciodată insomnii pentru că, fără voia lui, l-ar fi preocupat vreo idee. „Cînd vreau să dorm, închid toate sertarele şi adorm". Aşa că, remarca el, a dormit totdeauna cînd avusese nevoie de somn şi aproape după propria-i voinţă.

Marţi, 1 octombrie

...Printre diversele subiecte despre care s-a discutat în continuare, fiind menţionat şi fatalismul, împăratul a spus in această privinţă lucruri interesante şi remarcabile ; între altele : „Nu se spunea despre mine că sînt un fatalist convins ?" m-a întrebat. — „Ba da, sire, în orice caz mulţi credeau acest lucru." — „Bine, bine... trebuie lăsaţi să creadă ; pentru că ar putea voi să mă imite, ceea ce uneori poate fi util... Ce ciudaţi sînt totuşi oamenii... Poţi fi sigur că îi interesezi şi le reţii mai mult atenţia cu absurdităţi decît cu idei sănătoase ; numai că un om

de bun-simţ nu poate trece peste astfel de lucruri. Fatalismul ori admite liberul arbitru, ori îl respinge. Dacă îl admite, ce înseamnă un rezultat dinainte hotărît, vi se va spune, dar pe care cea mai neînsemnată decizie, un singur pas, o singură vorbă îl fac să se modifice la nesfîrşit ? Dacă fatalismul, dimpotrivă, nu admite liberul arbitru, e cu totul altceva ; atunci îndată după ce te naşti nu mai rămîne altceva de făcut decît să fii pus în leagăn, fără să primeşti nici o îngrijire ; din moment ce e irevocabil hotărît să trăieşti, vei creşte mai departe deşi nu ţi se va da nici să bei, nici să mănînci. Vedeţi deci că nu e o doctrină pe care s-o poţi susţine, e o vorbă în vînt. Chiar şi turcii, aceşti mari adepţi ai fatalismului, nu s-au lăsat convinşi; altminteri n-ar mai avea medici, sau unul care locuieşte la etajul al treilea nu şi-ar mai da osteneala să coboare uşurel pe scări, ci ar coborî mult mai repede pe fereastră ; aşa că vedeţi la ce absurdităţi conduce fatalismul etc."...

Joi 3

:..Am încercat din nou să ne plimbăm prin grădină; dar se simţea frigul şi umezeala : împăratul a intrat înăuntru şi mi-a spus să-1 urmez şi eu ca să stăm de vorbă, A răsfoit o lucrare englezească şi s-a oprit asupra jurisprudenţei, asupra procedurilor civile şi penale din cele două ţări, din Franţa şi din Anglia, încercînd să le compare. Se ştie cit de bine cunoştea codurile noastre ; dac le cunoştea prea puţin pe cele englezeşti şi, cu excepţia unor principii

generale, n-am putut să-i răspund La întrebări. în cursul conversaţiei, a spus : „Legile, care îa teorie sînt un model de claritate, devin prea adesea un adevărat haos cînd sînt aplicate. Pentru că oamenii şi pasiunile lor strică tot ceea ce ating etc. Nu poţi scăpa do arbitrariul judecătorului decît punîndu-te sub despotismul legii etc. La început visam că ar fi posibil să reduc legile ia simple demonstraţii de geometrie, în aşa fel încît oricine ar fi ştiut să citească şi ar fi avut un dram. de inteligenţă le-ar fi înţeles, dar m-am convins aproape imediat că era un idealism absurd. Totuşi, adăuga el, aş fi vrut să pornesc de la un punct bine precizat, să urmez drumul unic, cunoscut de toţi ; să nu existe alte legi decît cele înscrise într-un cod unic şi să declar, o dată pentru totdeauna, nul şi neavenit orice nu ar fi fost cuprins în el ; dar cu practicienii nu c uşor să ajungi la simplitate, mai întîi îţi dovedesc că e imposibilă, că e o adevărată himeră ; apoi încearcă să-ţi demonstreze că e chiar incompatibilă cu securitatea, cu existenţa puterii. Puterea, spun ei, rămîne singură şi mereu expusă maşinaţiilor improvizate de oricine şi de toţi ; îi trebuie, deci, la nevoie, arme de rezervă pentru cazurile neprevăzute. Astfel încît, observa Napoleon, cu cîteva vechi edicte de pe vremea lui Chilperic sau Pharamonddezgropate

[T] Potrivit legendei, ar fi ioşt primii domni ai Franţei (n. t.),

Ia. nevoie, nimeni nu s-ar mai fi simţit sigur că nu vă fi spînzurat cu forme in regulă şi legal,

în Consiliul de Stat, spunea împăratul, eram foarte tare atîta vreme cit ne menţineam în domeniul Codului ; dar de îndată ce treceam în regiunile exterioare, ajungeam în beznă şi atunci salvarea mea era Merlin \ de care mă slujeam ca de o torţă. Fără să fie strălucitor, era foarte erudit, era înţelept, drept şi cinstit ; unul dintre veteranii vechii şi bunei cauze ; îmi era foarte ataşat.

Abia a apărut Codul şi aproape imediat, ca un fel de supliment, au urmat comentarii, explicaţii, expuneri lărgite, interpretări, cine le mai ştie ? şi aveam obiceiul să exclam : „Bine, domnilor, am curăţat grajdurile lui Augi'as să nu cumva să le umplem din nou ! etc."...

Slmbâtă 5

.,.Am spus probabil în mai multe rînduri că împăratul ştia de acest jurnal. Eu păstrasem însă riguros secretul faţă de toată lumea, şi de aceea împăratul nu mi-a vorbit niciodată despre el decît pe ascuns, sau cînd eram singuri. Mă întreba adesea dacă mai continuam şi ce anume scriam : „Sire, scriu tot ceea ce face şi spune majestatea voastră, de dimineaţa pînă seara, şi în fiecare zi." —■ „înseamnă deci, spunea împăratul, că e o sporovăială nemaipomenită şi că în el există multe lucruri inutile. Dar nu contează, continuă, şi într-o bună zi o să-1 revedem împreună"...

La fel s-a întîmplat şi în această dimineaţă : şi-a adus aminte şi mi-a spus că voia să vadă *harababura aceea faimoasă*. Băiatul meu a adus primul caiet şi

lectura a durat mai mult de două ceasuri. Preambulul, care îmi aparţinea în întregime, i-a reţinut atenţia ; s-a arătat satisfăcut, 1-a recitit şi a terminat zicînd : „E bine, foarte bine, iată o frumoasă moştenire pentru micuţul Emma- nuel". în ceea ce priveşte jurnalul, 1-a aprobat şi ca formă şi ca ansamblu ; a făcut cîteva corecturi cu propria-i mînă în legătură cu familia şi copilăria lui şi, spunîndu-i fiului meu să ia pana, a început să dicteze amănunte despre Prienne, despre părintele Patrault etc....

Duminică 13

La orele zece, împăratul a trecut pe la mine. A întredeschis uşa dormitorului meu strigînd că sînt un leneş. M-a surprins făcîndu-mi o baie la picioare. Eram suferind. M-am grăbit să-1 regăsesc în cort, unde voia să ia dejunul. Mi-a spus că a dat dispoziţii să fie trimise note în legătură cu noile restricţii ce ne-au fost impuse, deoarece chiar dacă nu se recunosc vinovaţi de ele faţă de noi, să stabilim cel puţin o oarecare responsabilitate pentru cei ce le pun în practică. De aici a ajuns să calculeze valoarea argintăriei ce ne mai rămăsese de vîn- zare şi timpul cît ne-ar fi ajuns ca să trăim... De aici a ajuns să spună că dealtfel putea să facă apel la prinţul Eugen, că dorea chiar să-i scrie o notă spre a-i cere creditul necesar pentru subzistentă, după ce argintăria se va fi epuizat şi spre a-1 însărcina, chiar din acea clipă, să-i expedieze aici, în Sfînta-Elena, cărţile esenţiale pe care neglijase să i le trimită de la

Londra, precum şi nişte vinuri mai de calitate de care avea nevoie ca medicament. „Deşi în privinţa vinului, continuă el, cei care nu ne iubesc în Europa nu vor pierde prilejul să spună că noi aici ne gîndim numai la băutură şi la mîncare."...

Mai tîrziu a încercat să lucreze, dar se simţea foarte somnoros şi chiar a aţipit de cîteva ori. S-a dus în cameră să se culce, dîndu-mi întîlnire peste o oră, ca sa reluăm lecţia de engleză ; dar a rămas în continuare cu aceeaşi stare de somnolenţă de care nu a scăpat decît făcînd, după cum îi era obiceiul, o baie prelungită : şi cum el le face totdeauna cu apă foarte fierbinte e de mirare că nu îi erau foarte vătămătoare.

La cină a mîncat puţin, plîngîndu-se că a îmbătrînit, că doarme prost şi la ore neregulate...

A încercat să ne citească *Don Quijote*, dar după *o* jumătate de oră s-a oprit : de la un timp nu. mai putea citi prea multă vreme. Sănătatea i se şubrezea văzîncl cu ochii. îmi spune tot mai des că se simte foarte bătrîn, că e chiar mai bătrîn decît mine ; şi pentru el aceste cuvinte: însemnau foarte mult.

Vineri 25

...Ne-am încheiat seara citind cîteva pagini din *Medee* de Longepierre ; împăratul întrerupea lectura spre a compara piesa cu cea a lui Euripide...

Intrînd în cameră şi neputînd să doarmă, a făcut de cîteva ori ocolul odăii şi s-a aşezat apoi pe canapea : a deschis o culegere, un fel de almanah politic pe care îl găsise la îndemînă...

De la acesta, trecînd la multe alte subiecte, s-a oprit asupra războiului cu Rusia.

„în fond, a spus el, ţinînd seama de multe antecedente, acesta ar fi trebuit să fie cel mai popular război al timpurilor moderne : cel al bunului simţ şi al intereselor reale ; al liniştii şi al securităţii tuturor ; era pur paşnic şi conservator, eminamente european şi continental. Succesul lui ar fi consacrat un echilibru nou, aranjamente noi, care ar fi făcut să dispară pericolele momentului, înlocuin- du-le cu un viitor liniştit ; iar ambiţia nu intra deloc în vederile mele. Ridicînd Polonia, această adevărată cheie a întregii bolţi, aş fi fost de acord ca pe tronul ei să fie urcat un rege din Prusia sau un arhiduce din Austria, sau oricare altul ; eu nu voiam să dobîndesc nimic ; nu îmi rezervam decît gloria de a fi făcut un. bine şi bine- cuvîntarea viitorului. Cine ar fi putut crede că în această acţiune voi eşua şi îmi voi găsi pieirea ? Nicicînd n-am făcut ceva mai bun ; nicicînd n-aş fi binemeritat mai mult ; dar iată că într-o clipă, de parcă şi în felul de a gîndi al omenirii ar bîntui epidemii, nu s-a mai auzit decît un singur glas, uri singur verdict împotriva mea : am fost declarat tiran al regilor, tocmai eu, cel ca re dădusem un sens nou existenţei lor ; n-am mai fost decît un uzurpator al drepturilor popoarelor, tocmai eu, cel care am făcut atîtea şi aveam să mai fac atîtea pentru ele. Iar popoarele şi regii, aceşti duşmani de neîmpăcat, s-au aliat, au complotat împreună contra mea. Nu s-a mai ţinut seamă de nici una din faptele mele. îmi spuneam că după victorie, popoarele vor fi iarăşi cu sufletul alături de mine, dar n-am cîştigat şi m-am

regăsit copleşit. Iată cum sînt oamenii, iată şi istoria mea. Dar poate că popoarele sau regii, şi poate că popoarele şi regii împreună mă vor regreta. în mod sigur memoria mea va fi suficient de răzbunată pentru nedreptatea ce mi s-a făcut.

De altfel, istoria campaniei din Rusia nu va fi niciodată prea bine cunoscută pentru că ruşii nu scriu, sau scriu fără nici un respect faţă de adevăr şi pentru că francezii se îndîrjesc să-şi discrediteze şi să-şi dezonoreze ei înşişi gloria"... Şi împăratul a adus binemeritate şi înalte elogii generalilor şi vitejilor noştri, Murat, Ney, Poniatowski, eroii bătăliei de pe Moscova...

iV. B. Dacă anumite pasaje din convorbirea mea cu împăratul au nevoie de o prezentare mai amplă sau de mărturii, acestea pot fi găsite în următoarea scrisoare, care e preţioasă prin data şi conţinutul ei ; aici se află motivele şi considerentele campaniei din Rusia, expuse de Napoleon în momentul în care începea acţiunea. Fără îndoială că vulgul nu le va înţelege şi nici nu le va aproba ; spun vulg, pentru că în concepţia oamenilor de stat, a celor ce privesc lucrurile mai larg şi în perspectivă, acest război a fost foarte popular : erau supăraţi de alegerea momentului, dar au sesizat toate marile lui intenţii.

Instrucţiuni date d-lui P*** [I] spre a-i servi drept directive în misiunea ce o va avea de îndeplinit în Polonia (18 aprilie 1812)

* Abatele Pradt,

I Ministrul de externe al Saxoniei ; anterior ambasador la Paris (n. t.).

Domnule, împăratul contează suficient pe devotamentul şi pe abilitatea dumneavoastră pentru a merge atît de departe încît vă însărcinează cu o misiune de cel mai mare interes politic. Această misiune cere *muncă, prudenţă şi discreţie.*

Veţi pleca la Dresda ; scopul aparent al călătoriei dumneavoastră va fi să prezentaţi majestăţii sale regelui Saxoniei o scrisoare pe care împăratul o vă va înmîna mîine după ceremonialul sculării...

Dorinţa împăratului este să acţionaţi faţă de acest suveran cu toată deferenţa pe care o cere stima deosebită. ce majes.tatea sa i-o poartă. Veţi conferi fie cu regele, fie cu miniştrii, cu o sinceritate fără rezerve. Veţi ţine seama de indicaţiile ce vi le va da domnul conte de Set-Pilsac

Saxonia nu va avea de făcut sacrificii care să rămînă necompensate.

Saxonia ţine prea puţin la suveranitatea ducatului Varşoviei, aşa cum există el astăzi : e o posesiune precară şi oneroasă. Posedînd această porţiune din Polonia, Saxonia se situează într-o poziţie neplăcută faţă de Prusia, Austria şi Rusia. Veţi dezvolta aceste idei şi le veţi trata în sensul discuţiei care a avut loc în ziua de 17, în cabinetul majestăţii sale, în prezenţa dumneavoastră. Guvernul de la Dresda va fi prea puţin dispus să vă combată : diplomaţii lui neau făcut cunoscute în mai multe ocazii aceleaşi consideraţii. Nu este deci deloc vorba de o dezmembrare a statelor regelui Saxoniei.

După o scurtă şedere la Dresda, veţi anunţa că plecaţi la Varşovia tinde va trebui să aşteptaţi noi ordine din partea împăratului.

Majestatea sa imperială îl roagă pe regele Saxoniei să vă acrediteze pe lîngă miniştrii săi polonezi.

în demersurile dumneavoastră vă veţi pune de acord cu prinţul***, şambelan al împăratului, cu - generalul***. Aceste două personalităţi sînt descendente din cele mai ilustre familii ale Poloniei ; au promis că vor uza de toată influenţa de care se bucură printre concetăţeni spre a-i face să acţioneze pentru fericirea şi independenţa patriei lor. Va trebui să daţi guvernului marelui ducat un impuls în măsură să pregătească marile prefaceri pe care împăratul îşi propune să le înfăptuiască în favoarea naţiunii poloneze.

E nevoie ca polonezii să susţină aceste ţeluri ale împăratului şi să conlucreze ei înşişi pentru renaşterea ţării lor. *Să nu-i considere pe francezi decît ca o puternică forţă auxiliară.*

împăratul nu ascunde deloc greutăţile ce vor sta în calea renaşterii Poloniei. Această mare operă va fi, desigur, contrară *intereselor aparente şi actuale ale aliaţilor ei.*

Renaşterea Poloniei, prin armele imperiului francez, este o acţiune riscantă, chiar primejdioasă, în care Franţa va trebui să lupte în egală măsură împotriva prietenilor şi duşmanilor ei. Să intrăm în cîteva amănunte.

Obiectivul pe care şi-1 propune împăratul constă în organizarea Poloniei *cu tot sau cu o parte din vechiul ei teritoriu,* evitînd, dacă este posibil, războiul. Pentru a realiza acest lucru, împăratul a dat

împuterniciri foarte largi ambasadorului său la Petersburg ; a trimis la Viena un negociator care e autorizat să trateze cu principalele puteri, oferind mari sacrificii teritoriale din partea imperiului francez, ca *despăgubiri pentru cesiunile ce vor fi necesare pentru refacerea regatului Poloniei.*

Europa se împarte în trei mari zone : imperiul francez ia vest, statele germane în centru, imperiul rus la est ; Anglia nu poate avea pe continent decît influenţa pe care puterile ar vrea să o accepte.

Printr-o puternică organizare a centrului, Rusia şi Franţa trebuie să fie împiedicate ca, la un moment dat, voind să se extindă şi mai mult, să violeze suveranitatea Europei. Imperiul francez se bucură acum de deplinătatea puterii sale : dacă nu termină în această clipă organizarea politică a Europei, mîine poate pierde avantajele poziţiei sale şi să eşueze în iniţiativele ei.

Instaurarea unui stat militar în Prusia, domnia şi cuceririle marelui Frederic, ideile veacului şi răspîndirea ideilor Revoluţiei franceze au nimicit vechea Confederaţie germanică. Confederaţia Rinului nu e decît un sistem provizoriu. Principii care au avut de cîştigat ar vrea poate să consolideze acest sistem ; dar principii care au avut de pierdut, popoarele care au îndurat suferinţele războiului, statele care se tem de prea marea putere a Franţei se vor opune menţinerii Confederaţiei Rinului de fiecare dată cînd li se va oferi prilejul. Chiar şi principii ale căror teritorii s-au extins prin noul sistem,

vor încerca să se îndepărteze de el pe măsură ce cu timpul îşi vor consolida poziţiile în posesiunile pe care le-au obţinut. în cele din urmă, Franţa ar vedea smulgindu-i-sc din mîini un protectorat pe care în mod cert l-ar dobmdi cu prea mari sacrificii.

împăratul crede că într-o etapă finală, care va începe nu prea tîrziu, se cere să li se redea puterilor confederaţiei europene deplina lor independenţă.

Casa de Austria, care posedă trei mari regate, va trebui să fie sufletul acestei independenţe, datorită situaţiei geografice a statelor sale ; dar nu va trebui să fie factorul ei dominant ; în caz că se produce o ruptură între cele două imperii, Franţa şi Rusia, dacă confederaţia puterilor intermediare ar fi îmboldită de un impuls asemănător, ar antrena în mod necesar prăbuşirea uneia dintre părţile concurente. Imperiul francez ar fi mai expus decit imperiul. rus.

Centrul Europei trebuie să fie alcătuit din state i'nega'Je ca putere, care ar avea, fiecare, o politică proprie ; care, prin situaţia lor şi prin relaţiile lor politice, vor căuta un sprijin în protectoratul puterilor preponderente. Aceste state sînt interesate în menţinerea păcii pentru că ele voi fi totdeauna victimele războaielor, în acest sens, după ce se vor fi ridicat state noi, după ce vor fi fost mărite unele din cele vechi, spre a putea întări în viitor, sistemul nostru de alianţe, pentru împărat şi în acelaşi timp pentru Europa, refacerea Poloniei prezintă un interes major : iară reedificarea acestui regat Europa ar rămîne în acea parte fără frontiere ; Austria şi

Germania se găsesc faţă în faţă cu cel mai puternic imperiu din lume.

împăratul prevede că Polonia, ca şi Prusia, va ii mai tîrziu aliata Rusiei; dar dacă Polonia renaşte datorită lui, alianţa acestor state se va realiza destul de tîrziu pentru a permite ca ordinea stabilită să se consolideze. Europa fiind astfel organizată, Franţa şi Rusia nu vor mai avea nici un motiv de rivalitate ; aceste două imperii vor avea aceleaşi interese comerciale şi vor acţiona după aceleaşi principii.

înainte de a se fi răcit relaţiile cu Prusia, împăratul s-a gîndit mai întîi să facă o alianţă solidă cu regele Prusiei şi să îi dea coroana Poloniei. Erau mai puţine obstacole de învins, pentru că Prusia poseda o treime din acest regat. I s-ar fi lăsat Rusiei ceea ce ar fi vrut să păstreze neapărat ; i s-ar fi dat despăgubiri Austriei. Cursul evenimentelor 1-a făcut pe împărat să-şi schimbe proiectele.

După negocierile de la Tilsit a fost necesar să se creeze state tocmai în regiunile care se temeau cel mai mult de puterea Franţei. Momentul era propice pentru reedificarea Poloniei, deşi ea ar fi fost rezultatul violenţei şi al forţei. Ar fi fost nevoie să se prelungească războiul ; armata franceză suferea de frig şi foame ; Rusia avea armata pregătită. împăratul a fost mişcat de sentimentele generoase de care dădea dovadă împăratul Alexandru. Se izbea de obstacolele pe care le ridica Austria, în politica sa el a lăsat să domine dorinţa de a semna o pace pe care spera să o facă durabilă dacă, datorită influen-

ţei Rusiei şi Austriei, Anglia ar fi vrut să accepte o pacificare generală

După înfrîngerile pe care le-a suferit, Prusia ne ura prea mult ca să nu începem să îi moderăm puterea ; şi tocmai în acest scop a fost organizat marele ducat al Varşoviei. I s-a dat ca suveran regele Saxoniei, care şi-a consacrat întreaga sa viaţă fericirii supuşilor săi. S-a căutat să li se dea satisfacţie polonezilor creindu-se instituţiile care le plăceau şi care se potriveau cu moravurile şi cu firea lor. S-a acţionat prost din toate punctele de vedere.

Saxonia, despărţită prin Prusia de noile sale posesiuni, nu putea constitui, împreună cu Polonia, un corp suficient de organizat pentru a deveni solid şi puternic. Deschiderea unui drum militar pe teritoriul prusian, care asigura comunicaţiile între Saxonia şi Polonia, a umilit profund naţiunea prusiană ; iar polonezii s-au plîns că speranţele le-au fost înşelate.

împăratul stipula ocuparea fortăreţelor din Prusia spre a fi sigur că această putere nu va încerca să reaprindă focul războiului. Campania din 1809 a demonstrat cît de prevăzătoare fusese politica lui ; ea 1-a determinat să ia decizia fermă de a munci fără răgaz pentru acea organizare a Europei care trebuia să pună capăt unor războaie dezastruoase.

împăratul crede că e dator să arate o forţă colosală, prin numărul trupelor pe care le dislocă pe Vistula, pentru ocuparea fortăreţelor prusiene, ca să-şi oblige aliaţii să-i rămînă fideli şi să obţină prin

negocieri ceea ce altfel nu s-ar putea cîştiga decît prin război.

în aceste împrejurări pericolele sînt iminente. Căci dislocarea trupelor la o distanţă de cinci sute de leghe de teritoriul lor nu este o acţiune lipsită de pericole ; iar Polonia trebuie să se bizuie pe propriile-i forţe în aceeaşi măsură în care contează pe sprijinul împăratului. Dacă războiul începe, repet, polonezii trebuie să-1 considere doar ca un mijloc ce se adaugă la propriile lor resurse. Să-şi amintească de timpurile cînd prin patriotismul şi curajul lor au rezistat în faţa numeroaselor armate care le amenin-r ţau independenţa.

Dacă popoarele marelui ducat vor reînvierea Poloniei, ele îasele au datoria să deschidă căile pe care provinciile uzurpate vor ajunge să-şi afirme voinţa. Guvernul marelui ducat va trebui ca, de îndată ce evenimentele îi vor permite, să strîngă sub stindardul independenţei toate păr- ţtic dezmembrate ale nefericitei lor patrii. Trebuie să se renunţe la orice constrîngeri faţă de polonezii aflaţi sub dominaţia Rusiei sau Austriei, care ar refuza să se întoarcă ia patria mumă. Polonia are datoria să-şi caute forţa în conştiinţa ei cetăţenească, în patriotismul ei ca şi în instituţiile ce vor constitui noua ei condiţie socială. Obiectivul misiunii dumneavoastră este deci să-i lămuriţi, să-i ajutaţi, să-i îndrumaţi pe patrioţii polonezi în acţiunile lor. Veţi face o dare de seamă asupra negocierilor dumneavoastră ministrului relaţiilor externe ; el îl va informa pe împărat de

rezultatele pe care le-aţi obţinut. îmi veţi trimite rezumate după rapoartele dumneavoastră.

Nenorocirile şi slăbiciunea republicii poloneze s-au datorat unei aristocraţii care nu cunoştea nici o lege şi nici o măsură,. în vremea aceea, ca şi acum, nobilimea era puternică, burghezia supusă, iar poporul nu însemna nimic. Dar în vremurile acelea de frămîntări, în sînul naţiunii exista o mare dragoste de libertate şi de independenţă care a întreţinut multă vreme debila ei existenţă. Cu timpul, şi datorită oprimării, aceste sentimente s-au dezvoltat. Patriotismul este un sentiment firesc al polonezilor, chiar şi al celor din familiile sus-puse. împăratul î^i va respecta fără restricţii promisiunea, făcută în articolul 25 al tratatului din 9 iulie 1807, de a face astfel încît marele ducat să fie condus prin instituţii care să-i asigure libertatea şi să asigure privilegiile poporului, fără să prejudicieze liniştea statelor vecine. Polonia va fi *independentă şi liberă*. în privinţa suveranului, alegerea acestuia se va face în conformitate cu tratatul pe care majestatea sa îl va încheia cu celelalte puteri. Majestatea sa nu pretinde tronul Poloniei nici pentru sine, nici pentru familia sa. în marea operă de recdificare a Poloniei nu are în vedere decît fericirea polonezilor şi liniştea Europei. Majestatea sa vă autorizează să faceţi această declaraţie, să o faccţi textual cînd veţi considera că este utilă pentru interesele Franţei şi ale Poloniei.

Majestatea sa mi-a ordonat să vă transmit această notă şi acestp instrucţiuni, de care a luat cunoştinţă, pentru ca dumneavoastră să puteţi uza de ele în

convorbirile ce le veţi ave-a cu miniştrii străini la Varşovia sau la Dresda.

împăratul a dispus să fie adresate note ministrului de Război şi celui de Afaceri .externe al marelui ducat. Dacă va fi nevoie de resurse pecuniare, majestatea sa va veni în ajutorul trezoreriei Poloniei, afectîndu-i fonduri rezultate din domeniile pe care încă le posedă în Polonia si Hanovra.

Nimic nu-este mai obişnuit pentru vulg decît ^şă-şi formeze o idee foarte greşită şi foarte incorectă despre evenimentele care sînt mai apropiate de el în timp. Cînd aceste evenimente au o oarecare vechime, ele dobîndesc cel puţin avantajul că ne parvin curăţite de contextul lor fals; datorită criticii înţelepte şi sănătoase a istoricilor ; în timp ce cu privire la cele care abia s-au petrecut sîntem asaltaţi de o mulţime de amănunte incoerente, create şi propagate de răutatea şi pasiunile individuale ; şi atunci aceste snoave banale, fiind mereu repetate şi mereu auzite, ajung în cele din urmă, pentru mase, un adevăr notoriu : iată de ce în general e acceptată ideea că Napoleon, în timpul expediţiei sale în Rusia, s-a avîntat cu imprudenţă după exemplul lui Carol al Xll-lea, în mijlocul unui popor duşman şi împotriva adevăratelor principii; că s-a lăsat atras de o fugă simulată ; că, uitînd sau violînd toate principiile artei militare, s-a îndepărtat la o distanţă imensă de depozitele de aprovizionare şi a neglijat să-şi asigure sprijinul armatei de rezervă ; că a respins toate

obiecţiile generalilor care voiau să-1 împiedice să înainteze ; că$a lăsat spatele în mîna inamicului şi astfel s-a trezit că toate comunicaţiile îi sînt tăiate, aprovizionarea şi convoaiele imobilizate, că a rămas fără resurse, înconjurat de o populaţie ostilă că nu şi-a asigurat retragerea şi nici nu a mai putut să o execute ; că la Moscova a fost delăsător şi nu a reuşit să prevadă rigorile anotimpului ; că atunci cînd a văzut că situaţia e disperată şi-a părăsit armata şi a lăsat să piară aproape toţi soldaţii etc.

Consider că nu e lipsit de interes să reproduc aici rezumatul .unor note disparate, dictate chiar de Napoleon, după lectura unei lucrări în care erau strînse^ toate reproşurile amintite. Sînt sigur că cei mai mulţi dintre cititori vor găsi în ele lucruri fără îndoială noi şi foarte deosebite de părerile lor de pînă acum...

„în campania din Rusia, depozitele armatei nu erau pe Vistula, la cincizeci de zile de marş distanţă de Moscova : cele din prima linie erau la Smolensk, la zece zile de marş de Moscova ; cele din a doua linie la Minsk şi la Vilna, la opt zile de marş de Smolensk ; cele din a treia la Kovno, Grodno şi Bialistok ; cele din a patra linie la Elbing, la Marienwerder, la Torn, la Plock, la Modlin, la Varşovia ; cele din a cincea linie la Dantzig, la Bamberg, la Posen ; cele din a şasea linie la Stettin, la Custrin, la Glogau.

Din 400.000 de oameni care au trecut Niemenul, 240.000 au rămas în rezervă între acest fluviu şi Boristena ; 160.000 au trecut de Smolensk şi au

înaintat spre Moscova; dintre aceşti 160.000 de oameni, 40.000 au rămas eşalonaţi între Smolensk şi Mojaisk. Era deci cît se poate de normal ca retragerea să se facă prin Polonia.

Nici un general nu i-a vorbit lui Napoleon despre necesitatea de a se opri pe Berezina ; toţi socoteau că, fiind slăpîn pe Moscova, el va termina războiul.

Pînă la Smolensk armata manevra într-o regiune la fel de binevoitoare ca Franţa însăşi ; populaţia şi autorităţile erau de partea lui Napoleon : din această regiune putea să aibă la dispoziţie oameni, cai, alimente ; iar Smolenskul e un oraş fortificat.

Nimic mai deosebit decît cele două expediţii, cea a lui Carol al XH-lea şi cea a lui Napoleon. Carol al XH-lea ş.i-a sacrificat linia de operaţiuni şi a lăsat flancul expus pe o distanţă de patru sute de leghe ; în timpul expediţiei el a violat toate principiile războiului ofensiv ; ele au fost integral respectate în expediţia lui Napoleon.

în timpul marşului spre Moscova n-a avut niciodată inamicul în spate ; nu a avut nici un soldat bolnav ; nici un om izolat, nici o ştafetă, nici un convoi, de la Meinz la Moscova, nu au căzut în mîna inamicului ; n-a fost zi în care să nu primească veşti din Franţa ; n-a fost zi în care Parisul să nu primească scrisori din partea armatei ; nici o casă fortificată din punctele de haltă (astfel de case se aflau în fiecare post) nu a fost atacată.

Convoaiele de artilerie şi echipajele militare au ajuns fără nici un accident ; în timpul bătăliei de la

Smolensk s-au tras şaizeci de mii de lovituri de tun ; în bătălia de pe Moscova, o sută zece mii ; consumul a fost mare chiar şi în luptele mai mici şi totuşi, încă de la Moscova, fiecare piesă era aprovizionată cu trei sute cincizeci de lovituri.

La plecarea din Moscova, marşul armatei nu trebuie să fie numit retragere deoarece această armată era victorioasă şi ea ar fi putut foarte bine să meargă spre Petersburg, Kaluga sau Tuia, pe care Kutuzov zadarnic ar fi încercat să le apere. Armata nu s-a retras spre Smolensk pentru că era învinsă, ci pentru a ierna în Polonia şi pentru ca să poată înainta în primăvară spre Petersburg. Dacă ar fi fost vară, nici armata amiralului Ciciakov, nici cea a lui Kutuzov n-ar fi îndrăznit să se apropie de armata franceză la o distanţă mai mică de zece zile, decît cu riscul de a fi imediat nimicite. Curtea imperială se temea într-atîta de o înaintare spre Petersburg, încît şi-a evacuat, la Londra, arhivele şi tezaurele mai de preţ şi a chemat din Podolia armata amiralului Ciciakov, ca să apere această capitală. Dacă Moscova n-ar fi fost incendiată, împăratul Alexandru ar fi fost constrîns să facă pace. După cele întîmplate la Moscova, dacă gerul n-ar fi început cu cincisprezece zile mai devreme ca ,de obicei, armata s-ar fi reîntors fără pierderi la Smolensk, unde nu ar mai fi avut de ce să se teamă de armata rusă; care avea o prea mare nevoie de odihnă, după ce fusese înfrîntă pe rîul Moscova, la Malsioroslavici.

Se ştia că în decembrie şi ianuarie sînt geruri ; dar după măsurătorile de temperatură făcute în ultimii douăzeci de ani se putea crede că în

noiembrie termometrul nu va coborî syb minus zece grade : armata ar fi avut nevoie de încă trei zile ca să termine retragerea în deplină ordine ; dar în aceste trei zile ea a pierdut treizeci de mii de cai. I s-ar putea eventual reproşa lui Napoleon că a rămas la Moscova patru zile mai mult ; el a fost însă determinat să rămînă de raţiuni politice : credea că va avea timp să se reîntoarcă în Polonia ; în Nord toamnele sînt foarte lungi.

Părăsind Moscova, armata avea asigurată hrana pe douăzeci de zile ; mai mult decît i-ar fi trebuit ca

să ajungă pînă la Smolensk, unde s-ar fi putut aproviziona din belşug, şpre a putea ajunge la Minsk şi Vilna ; dar toţi caii de la atelajele de transport şi majoritatea cailor de artilerie au pierit ; toate serviciile armatei s-au dezorganizat ; nici nu se mai putea vorbi de o armată ; era imposibil să ocupe o

poziţie înainte de Vilna ; corpul prinţului Schwartzenberg şi al generalului Reynier, care se aflau pe Vistula, în loc să sprijine Minskul, cum s-ar fi cerut, s-au retras spre Varşovia, părăsind astfel armata. Dacă s-ar fi îndreptat spre Minsk, ei ar fi reuşit să facă joncţiunea cu divizia lui Dombrowski, care nu

putea să apere, singură, Buriso- vul, ceea ce-i permise amiralului Ciciakov să-1 ocupe ; mareşalul nu intenţionase să ocupe Berezina, ci să înainteze spre Dvina, spre a apăra Petersburgul. în această împrejurare fortuită 1-a întilnit ducele de Reggio, care 1-a bătut şi 1-a aruncat pe malul drept al

Berezinei. Ciciakov a fost din nou bătut după trecerea Berezinei ; cuirasierii lui Dou- merc i-au capturat o mie opt sute de oameni, într-o singură şarjă.

Ajunsă la o distanţă de*două zile de Vilna, armata nu mai avea de înfruntat nici un pericol ; Napoleon a socotit atunci că urgenţele situaţiei reclamau prezenţa sa la Paris; numai de. acolo putea să impună respect Prusiei şi Austriei. Dacă ar fi întîrziat să se reîntoarcă e posibil ca drumul să-i fi fost tăiat. A lăsat armata sub comanda regelui Neapole- lui şi a prinţului de Neufchâtel. Garda era atunci completă, iar armata număra peste optzeci de mii de combatanţi, fără corpul ducelui de Tarente, care se afla pe Dvina. Armata rusă, în ansamblu, se reducea la cincizeci, de mii de oameni. La Vilna se găseau din belşug făină,, pîine de campanie, vin, carne, legume uscate şi furaje. Diij raportul asupra situaţiei alimentelor, prezentat lui Napo$ leon cînd a trecut prin oraş, reieşea că acolo se găseau patrijjj milioane de raţii de făină, trei milioane şase sute de mii d^ raţii de carne, nouă milioane de raţii de vin şi rachiu ; s-at| organizat, de asemenea, depozite considerabile de efecte **şj** muniţii. Dacă Napoleon ar fi rămas împreună cu armata* sau dacă ar fi dat comanda prinţului Eugen, ea tot n-ar **fi** depăşit niciodată Vilna ; un corp de rezervă se afla läj Varşovia şi un altul la Königsberg ; dar armata s-a lăsaf intimidată de cîţiva cazaci ; Vilna a fost evacuată, noapn tea, în dezordine. Mai ales de atunci încep marile pierderi din această campanie ; în aceste împrejurări a fost o ne-î norocire faptul că,

dată fiind situaţia de mare criză, Na4 poleon era obligat să'fie, în acelaşi timp, în mijlocul ar-J matei şi la Paris : căci nimic n-a fost şi nici nu putea s$ fie mai puţin previzibil pentru el decît comportarea nesăbuită de la Vilna.

în această nefericită campanie, pierderile noastre au fost considerabile, fără îndoială, dar nu atît de mari cum s-ar putea crede. Din cei patru sute de mii de oameni care au trecut Vistula, jumătate erau austrieci, prusaci, saxoni, polonezi, bavarezi... spanioli, italieni, napolitani. Armata imperială propriu-zisă era cam o treime... şi abia număra o sută patruzeci de mii de oameni care vorbeau franţuzeşte. Franţa actuală a pierdut în campania din Rusia mai puţin de cincizeci de mii de oameni ; armata rusă, în retragerea sa de la Vilna la Moscova şi în diferite bătălii, a pierdut de patru ori mai mulţi oameni, decît armata franceză ; incendierea Moscovei a costat viaţa a o sută de mii de ruşi, morţi de frig şi de foame, prin păduri ; în sfîrşit, în timpul marşului de la Moscova la Oder, armata rusă a fost şi ea lovită de intemperiile anotimpului ; cînd a ajuns la Vilna, nu mai număra decît cincizeci de mii de oameni, iar la Kalisch, mai puţin de optsprezece mii. Se poate spune că pierderile Rusiei în această campanie au fost de şase ori mai mari decît ale Franţei de azi"

Iată, desigur, cîteva amănunte şi circumstanţe care, fără îndoială, îi vor surprinde pe cei mai mulţi dintre cititori printre care mărturisesc că mă număr şi eu...

Sîmbâtă 26

Se spunea că împăratul e foarte bolnav. A trimis după mine. L-am găsit cu capul înfăşurat într-o batistă, şezînd într-un fotoliu, foarte aproape de şemineul în care ceruse să se facă un foc zdravăn.. „Care e cea mai mare suferinţă, durerea cea mai ascuţită ?" m-a întrebat. I-am răspuns că totdeauna e durerea din momentul prezent. „Bine, bine, înseamnă că durerea de dinţi." Avea într-a- devăr o fluxiune violentă ; obrazul drept îi era umflat şi foarte roşu. în clipa aceea numai eu eram alături de el ; am început să-i încălzesc, alternativ, o flanelă şi un prosop pe care el şi le punea cu rîndul pe locul care-1 durea şi spunea că se simte mult mai bine. La durerea de dinţi se mai adăugau o tuse nervoasă, căscături şi un frison, prevestiri de febră...

Joi 31

Vremea s-a mai îndreptat ; era o căldură foarte plăcută.. De şase zile împăratul n-a mai părăsit camera ; obosit de monotonia bolii sale s-a decis să încalce, spunea el, prescripţiile doctorului. A ieşit pe-afară, dar se simţea atît de slăbit încît abia putea merge. A cerut să-i fie adusă ca-j leaşca...

REZUMATUL LUNILOR IULIE, AUGUST, SEPTEMBRIE, OCTOMBRIE

Obişnuitul rezumat ar putea fi acum foarte scurt ; la o adică, trei fraze ar putea fi de ajuns : chinurile ajunseseră la culme. Recluziune absolută. Distrugere sigură.

Restul vieţii lui Napoleon nu va mai fi decît o lungul şi crudă agonie.

S-a văzut că sosirea noului guvernator a fost pentru noi semnalul unei existenţe sinistre. Au fost suficiente cîteva zile ca să-şi dezvăluie planurile nefaste. în curîndj chinurile, ultragiile, al căror intermediar spunea că estq sau pe care le-a inventat el însuşi., au ajuns la culme ; a băgat groaza în locuitori în privinţa noastră ; a acumulat asupra noastră vexaţiile cele mai ridicole ; ne-a interzis să scriem fără a-i comunica lui acest lucru, chiar şi celor cu care nu ne interzicea să vorbim nestingheriţi ; 1-a invitat la el la cină pe *generalul Bonaparte* pentru a-1 prezenta unei femei distinse care era în trecere pe aici ; a arestat el însuşi pe unul dintre servitorii noştri etc...

In această perioadă, sănătatea împăratului s-a înrăutăţit continuu şi din ce în ce mai grav... Aproape în fiecare zi apărea o nouă boală, semne de friguri, congestii violente, simptome de scorbut, răceli permanente ; trăsăturile i se alterau, mersul îi devenea greoi, picioarele i se umflau etc< Inimile noastre se sfîşiau văzîndu-1 cum se îndreaptă vizibil către o distrugere sigură şi grabnică ; toate îngrijirile noastre erau neputincioase.

Renunţase de mult la călărie, şi în cele din urmă a renunţat aproape complet şi la caleaşcă ; a rărit chiar şi plimbarea pe jos şi s-a văzut obligat, de cele mai multe ori, să stea retras în apartamentul său. Nu mai muncea ca înainte, în mod regulat şi continuu ; nu ne mai dicta, decît la mari intervale de timp şi despre subiecte care-i veneau întîmplător în minte. îşi petrecea cea mai mare parte a zilei stînd singur în

camera lui, răsfoind o carte, sau mai degrabă nefăcînd nimic. Cei care au apreciat cum se cuvine atotputernicia facultăţilor lui, pot să-şi dea seama de cîtă tărie sufletească avea nevoie pentru a suporta cu calm povara covîrşitoare a unei asemenea plictiseli, a unei existenţe atît de odioase ; căci faţă de noi se

arăta mereu la fel de senin, la fel de liniştit, de spiritual, avea aceeaşi gîndire ageră, cîteodată era chiar vesel şi glumea ; dar din anumite amănunte era uşor să îţi dai seama că nu îl mai preocupa viitorul, nu mai medita asupra trecutului, nu îl mai interesa prezentul; accepta în mod pasiv existenţa sa fizică ;

dezgustat cu totul de viaţă, poate că în taină îşi dorea sfîrşitul. Aceasta era starea de lucruri cînd am fost ridicat de la Longwood, căci acest moment se apropie, nu e departe...

Capitolul al unsprezecelea

Vineri 1 noiembrie 1816

Astăzi vremea a fost foarte frumoasă şi împăratul a vrut să profite de ea. Pe la două a încercat să facă o plimbare. După cîţiva paşi prin grădină i-a venit ideea să meargă la d-na Bertrand să se odihnească ; a stat la ea mai bine de o oră, într-un fotoliu, fără să scoată un cuvînt, apatic şi abătut ; apoi a plecat cu un mers şovăielnic, s-a dus în camera lui unde s-a trîntit pe canapea şi a dormitat ca si în ziua precedentă. Starea lui de sfîrşeală mă afecta în modul cel mai dureros. încerca din cînd în cînd să lupte cu boala'; dar nu găsea nimic de spus, şi cînd încerca să citească se simţea imediat dezgustat de lectură. L-am lăsat singur ca să se poată odihni...

împăratul n-a ieşit astăzi din cameră. Cînd m-am **dus** Ia el l-am găsit foarte bolnav...

Printre multe alte subiecte despre care a venit vorba întimplător, în timpul convorbirii noastre s-a'referit mai pe larg la Anvers şi de asemenea la fortificaţiile şi importanţa oraşului, la marile proiecte militare şi politice pe care le avusese în legătură cu acest punct atît de bine situat etc...

împăratul spunea că hotărîse să facă întregul ansamblu gigantic şi colosal. Anvers ar fi fost, doar el singur, o adevărată provincie. Revenind la această superbă aşezare a spus că fortăreaţa fusese una din principalele cauze datorită căreia se afla aici, în Sfînta-Elena : că pretenţia de a ceda oraşul Anvers fusese unul din motivele , care l-au determinat să nu semneze pacea de la Châtillon. Dacă kli- aţii ar fi vrut să-i lase această fortăreaţă, poate ar fi încheiat pacea ; şi se întreba dacă nu cumva a greşit refu- zînd să semneze ultimatumul. ,,Atunci mai existau, desigur, multe resurse şi multe şanse, spunea el ; dar şi multe argumente contra.'< Şi conchidea : „Am fost obligat să refuz şi am refuzat pe deplin conştient de ceea ce fac ; şL prin urmare, chiar aici, pe stînca mea, aici şi în acest moment, în mizeria în care mă aflu, nu regret nimic. Ştiu că mulţi nu mă vor înţelege ; dar chiar şi pentru oamenii de rînd, şi în ciuda întorsăturii fatale pe care au luat-o evenimentele, nu este oare evident că datoria şi onoarea nu îmi îngăduiau o altă decizie ? După ce aliaţii ar fi obţinut acest prim cîştig, s-ar fi mulţumit cu atît ? Ar fi fost **o** pace făcută cu bună credinţă, reconcilierea ar fi fost sinceră ? Ar fi însemnat că îi

cunosc prea puţin, şi ar fi fost **o** nebunie să am încredere şi să mă bizui pe ei. Nu ar **fi** profitat ei de avantajul imens, consacrat prin tratat, ca să continuie prin intrigi ceea ce au început pe calea armelor ? Şi ce s-ar fi ales de securitatea, de independenţa, de viitorul Franţei ? Ce s-ar **fi** ales de obligaţiile mele, de jurămintele, de onoarea mea ?... Preferam să merg pînă la limitele şanselor pe care mi le oferea lupta şi, la nevoie, să abdic etc.* [I] ...

I Iată un document care consfinţeşte, în Europa, cuvintele rostite de împărat în Sfînta-Elena :

Scrisoarea d-lui Caulaincourt către redactorul ziarului *Ie Constitutionnel* (nr. din 21 ianuarie 1820).

Domnule,

într-o lucrare a d-lui Koeh, intitulată : *Campania din* 1814, sînt redate mai multe fragmente din scrisoarea adresată de mine Împăratului şi prinţului de Neufchâtel, în timpul congresului de la Châtillon.

Cred că este de datoria mea să declar că sînt absolut străin şi de comunicarea corespondenţei mele şi de publicarea ei. înaltele surse de la care autorul afirmă că o deţine dau lucrării sale o importanţă istorică ce nu-mi permite să confirm prin tăcere erorile pe care le conţine. Majoritatea amănuntelor referitoare la evenimentele şi negocierile care au avut loc de la 31 martie pînă îa 12 aprilie sînt inexacte.

în ceea ce priveşte congresul de la Châtillon, dacă evenimentele au justificat dorinţa mea de a vedea redîndu-i-se patriei mele pacea, ar fi nejust să lăsăm ca Franţa, istoria să ignore raţiunile de interes naţional şi de onoare care l-au împiedicat pe împărat să accepte condiţiile pe care străinii voiau să ni le impună.

îmi îndeplinesc deci o îndatorire primordială, aceea de a fi echitabil şi drept, făcînd cunoscute aceste raţiuni, prin următorul extras din ordinele împăratului :

Paris, 19 ianuarie 1814

„...împăratul insistă cel mai mult asupra necesităţii de a menţine limitele fireşti ale Franţei ; aceasta este condiţia mea *sine qua non.* Toate puterile, inclusiv Anglia, au recunoscut aceste Imite 'la Frankfurt Redusă la vechile sale limite Franţa nu ar mai avea astăzi decît două treimi clin puterea relativă pe care o avusese acum douăzeci şi cinci

Lucrările maritime de la Anvers, oricît ar fi fost ele de imense, nu reprezintă decît o parte din cele ce îi sînt datorate lui Napoleon...

De altfel, iată preambulul expunerii cu privire la situaţia imperiului, prezentată corpului legislativ în şedinţa din 25 februarie 1813 de contele de Montalivet, ministrul de interne. Această magnifică expunere, care se fundamentează în toate punctele pe documente autentice, permite să se formeze o idee justă despre ansamblul minunilor realizate de administraţia împăratului Napoleon...

„Domnilor, spunea ministrul, Majestatea sa mi-a ordonat să vă fac cunoscută situaţia din interiorul imperiului în anii 1811 şi 1812.

---

de ani. Ceea ce a dobîndit pe Rin, nu compensează nici pe departe ceea ce Rusia, Austria şi Prusia au dobîndit prin dezmembrarea Poloniei. Toate statele acestea s-au mărit : a voi ca Franţa să fie readusă la vechea ei stare înseamnă a voi decăderea şi înjosirea ei. Fără departamentele de pe Rin, fără Belgia, fără Ostencle, lără An vers, Franţa nu ar iriiii fi nimic. Sistemul de a readuce Franţa în vechile sale fron**tiere** este inseparabil legat de restaurarea Bourbonilor, pentru-că numai ei ar putea oferi garanţia menţinerii acestui sistem. Anglia îşi dă bine seama că oricare ar fi sistemul, pe asemenea baze pacea ar fi imposibilă şi nu ar putea dura. Nici Împăratul, nici Republica, dacă schimbările ar instaura-o din nou, nu ar accepta vreodată aceste condiţii. Hotărîrea majestăţii sale este fermă ; este imuabilă : nu va lăsa Franţa mai puţin mare decît a primit-o. Dacă, deci, aliaţii vor să schimbe bazele propuse şi acceptate, limitele firești, împăratul nu vede decît trei posibilităţi : să lupte si să Învingă, să lupte şi să piară glorios sau, în sfîrşit, dacă naţiunea nu îl va mai susţine, să abdice. El nu ţine la măreţia sa ; şi nu şi-o va păstra plătind-o cu o înjosire."

Aştept, domnule, ca imparţialitatea dumneavoastră să facă **loc** acestei scrisori în ziar şi profit de această ocazie pentru a vă oferi asigurarea distinsei mele consideraţiuni :

Semnat : Caulaincourt, duce de Vicence *(n. a.).*

Veţi vedea cu satisfacţie că deşi starea de război maritim şi continental ne obligă să întreţinem o armată mare, populaţia continuă să crească, industria noastră a făcut progrese, că niciodată pămîntul nu a fost mai bine lucrat şi manufacturile nu au fost mai înfloritoare ; că în nici o altă epocă a istoriei noastre nu s-a revărsat mai mult belşug ca acum asupra diverselor clase sociale.

Agricultorul de rînd cunoaşte astăzi satisfacţii ce i-au fost pînă acum străine ; cumpără la preţurile cele mai ridicate terenurile care îi sînt necesare ; îmbrăcămintea lui este mai bună, hrana mai abundentă şi mai substanţială ; îşi reconstruieşte casa făcînd-o mai confortabilă şi mai solidă.

Noile procedee din agricultură, din industrie, din atelierele artizanale nu mai sînt respinse pentru simplul motiv că sînt noi. Peste tot se încearcă experimente, şi ceea ce încercările demonstrează că este preferabil înlocuieşte cu folos vechea rutină. S-au înmulţit păşunile artificiale ; obiceiul de a lăsa ogoarele în pîrloagă este abandonat ; s-au extins asolamentele, culturi noi fac să sporească producţia pămînturilor noastre. Creşte numărul vitelor, rasele se ameliorează ; agricultorii de rînd dispun de mijloace care le permit să-şi procure, la preţuri ridicate, berbeci de rasă spaniolă, armăsari din rasa noastră cea mai bună ; fiind lămuriţi în privinţa adevăratelor lor interese, nu şovăie să facă aceste utile cumpărături. Astfel, nevoile manufacturilor noastre, ale agriculturii şi armatei, sînt din zi în zi mai bine asigurate.

Acest grad de prosperitate este datorat legilor liberale care domnesc în acest mare imperiu, abolirii feudalismului, dijmelor, iobăgiei, ordinelor

călugăreşti ; căci abolirea lor a generat sau a eliberat marele număr de proprietăţi particulare care au devenit astăzi patrimoniul liber al unui mare număr de familii ce odinioară erau proletare ; e datorat egalităţii ^partajelor, clarităţii şi simplificării legilor referitoare la proprietate şi ipoteci, promptitudinii cu care sînt judecate procesele al căror număr este în continuă scădere. Aceloraşi cauze cît şi influenţei vaccinurilor trebuie atribuită creşterea populaţiei. Şi de ce nu am arăta că însuşi sistemul recrutării, care în fiecare an strînge sub drapel elita tineretului nostru, a contribuit la această creştere, f ă- cînd să sporească numărul căsătoriilor, favorizîndu-le prin faptul că ele pecetluiesc soarta tînărului francez care, pentru prima oară în viaţă, a dat ascultare legilor ?"

Detaliere oficială a cheltuielilor făcute pentru lucrări publice de la urcarea lui Napoleon pe. tronul imperial, prezentată corpului legislativ de d-l ministru de interne împreună cu documentele justificative

Palate imperiale şi clădiri ale coroanei ^ I	62.000.000
Fortificaţii.....	144.000.000
Porturi maritime.....	117.000.000
Drumuri naţionale şi şosele . î	277.000.000
Poduri în Paris şi în departamente . . . ? ! J '	31.000.000
Canale, navigaţie şi desecări . . . . T ! i T	123.000.000

Lucrări în P a r i s . . . . . T		102.00 0.000
Edificii publice în departamente şi în marile oraşe.....		149.00 0.000
	Tot al	1.005.00 0.000

Luni 11

împăratul nu a ieşit din cameră. Mi-am petrecut aproape toată ziua stînd cu el şi nu l-am părăsit decît la cină...

...Întîmplător a fost foarte vorbăreţ. A abordat o mulţime de subiecte, adesea foarte străine unele de altele, deşi se înlănţuiau în mod firesc între ele. Mi s-a părut că toate scînteiază de idei şi fapte noi...

Vorbind de elementele societăţii spunea : „*Democraţia* poate fi impulsivă, dar are inimă, poate fi impresionată ; *aristocraţia* rămîne întotdeauna de gheaţă, şi nu iartă niciodată etc."

într-un alt moment şi în legătură cu unele chestiuni anterioare, 3 spuns : „Toate instituţiile din lume au două feţe ; au avantaje şi inconveniente ; se poate deci, de exemplu, susţine şi combate *republica* şi *monarhia.* Nu încape îndoială că se poate demonstra cu uşurinţă, în teorie, că amîndouă sînt la fel de bune şi foarte bune, dar în practică nu mai e la fel de uşor." Şi a ajuns să spună că, dusă la limitele sale extreme, guvernarea de către mai mulţi înseamnă anarhie ; limita extremă a guvernării de către unul singur este *despotismul;* că cel mai bun lucru ar fi, fără îndoială, -să.se ajungă la o cale de

mijloc, dacă îi va fi dat înţelepciunii omeneşti să se menţină pe această cale. Şi remarca faptul că aceste adevăruri deveniseră arhicunoscute, dar fără nici un folos ; că s-au scris în această privinţă, pînă la saturaţie, volume peste volume şi că se vor mai scrie încă multe fără a se ajunge la un rezultat mai bun etc.

Mai tîrziu s-a întîmplat să mai spună : „Nu există despotism absolut, există doar unul relativ... Trebuie întotdeauna ca excesul să se reverse printr-o parte sau alta ; oceanul pierde dintx^-o parte atîta cît invadează în alta ; şi apoi există moravuri, anumite obiceiuri în faţa cărora se sfarmă orice putere. Eu, în Egipt, unde eram cuceritor, autoritate, stăpîn absolut şi făceam legi pentru populaţie prin simple ordine de zi, nu aş fi îndrăznit să ordon să fie percheziţionate casele şi ar fi fost peste puterile mele să împiedic oamenii să vorbească liber în cafenele. Erau mai liberi, mai vorbăreţi, mai independenţi ca cei din Paris ; dacă acceptau să fie sclavi oriunde, acolo pretindeau şi voiau să fie liberi. Cafenelele erau citadelele sinceităţilor lor, bazarul opiniilor lor. Acolo vorbeau cu patimă şi comentau cu toată îndrăzneala : nu am fi reuşit să le închidem gura. Dacă se întîmpla să intru în vreo cafenea, îmi făceau temenele, e adevărat, dar din motive de stimă personală ; se purtau aşa numai cu mine, nu şi cu locotenenţii mei.

Oricum, spuse el. după multe alte lucruri, iată cît de mare e puterea unităţii şi centralizării ; sînt fapte

pe care şi omul cel mai de rînd e în stare să le vadă. Franţa dezbinată de dispute era pe cale să piară sub loviturile Europei unite ; ea încredinţează cîrma unui singur om, şi imediat, pentru aceeaşi Europă, eu, primul consul, devin o autoritate.

Era ceva cu totul ieşit din comun să vezi cum vechile cabinete ale Europei nu pot să-şi dea seama de importanţa unei astfel de schimbări şi continuă să aibă faţă de unitate şi faţă de centralism aceeaşi conduită, de parcă ar fi avut de-a face tot cu multitudinea şi cu fărîmiţarea. Nu e mai puţin demn de remarcat faptul că Paul[I], care era considerat nebun, a sesizat primul, din îndepărtata lui Rusie, această schimbare, în timp ce guvernul englez, reputat pentru abilitatea şi vasta lui experienţă, a remarcat-o ultimul. *«Las de-o parte aspectele abstracte ale Revoluţiei dumneavoastră, îmi scria Paul,* şi mă opresc la un y.n^ji^r fapt, îmi este suficient; pentru mine dumneavoastr ă sînteţi un guvern şi vă vorbesc pentru că ne putryn. înţelege şi pentru că eu pot negocia.»

In privinţa guvernului englez, am fost nevoit să înving şi să impun pacea peste tot, să-1 izolez complet de restul Europei, pentru a reuşi să mă fac ascultat ; şi cu toate acestea, nu a început să negocieze cu mine decît tîrîndu-se pe căile bătătorite ale vechii rutine. încerca să mă amăgească prin tergiversări, cu protocoale, cu formalităţi, cu eticheta, cu antecedentele, cu mai ştiu eu ce. Iar eu rîdeam, mă simţeam foarte puternic !!!

I Pavel I (1754—1801), împăratul Rusiei (n. t).

Un teren cu totul nou reclama procedee cu totul noi ; dar negociatorii englezi păreau să nu-şi dea seama nici de vremuri, nici de situaţie, nici de oameni. Procedeele mele i-au surprins. Debutam cu ei în diplomaţie aşa cum în alte părţi acţionasem cu forţa armelor. Iată în primul rînd propunerile mele, le-am spus : noi sîntem stăpînii Olandei şi ai Elveţiei, la care renunţ pentru ceea ce ne veţi da nouă sau aliaţilor noştri ; sîntem de asemenea stăpînii Italiei : renunţ la o parte din ea şi îmi păstrez restul ca să pot conduce şi garanta existenţa şi durabilitatea întregului : acestea sînt bazele poziţiei mele ; acum construiţi pe ele orice v-ar conveni, nu mă interesează ; dar scopul şi rezultatele trebuie să rămînă cele pe care le-am arătat ; nu voi modifica nimic ; nu vreau deloc să cumpăr de la voi concesii, dar vreau să fac aranjamente rezonabile, onorabile, durabile ; iată platforma mea. Nu bănuiţi, după cîte văd eu, nici care e situaţia noastră, nici mijloacele de care dispunem ; nu mă tem nici de refuzul vostru, nici de încurcăturile pe care mi le puteţi crea ; am. braţe puternice şi nu vreau decît să trecem la treabă.

Acest limbaj nemaiauzit, continuă împăratul, a avut efect ; la Amiens nu au mai încercat să mă ducă cu vorba şi au negociat cu seriozitate. Neştiind care e punctul meu sensibil, s-au oferit să mă facă rege al Franţei. Să le plîngi de milă. Au nimerit bine... Rege prin graţia străinătăţii !...' Eu, care devenisem suveran prin voinţa poporului !...

Dobîndisem o asemenea superioritate încît chiar în timpul negocierilor am făcut ca Italia să-mi

adjudece preşedinţia republicii. Iar acest act, care în condiţiile diplomaţiei obişnuite a Europei ar fi iscat numeroase incidente, nu a împiedicat, nu a oprit negocierile ; tratativele nu au dat rezultate mai mici, căci francheţea mea neaşteptată m-a ajutat mai mult decît şmecheriile de uzanţă. Multe pamflete şi manifeste, lipsite de orice valoare, m-au acuzat de perfidie, de rea-credinţă,* sau că în negocieri nu mi-am respectat cuvîntul : n-am meritat niciodată astfel de aprecieri ; în schimb, toate celelalte cabinete da, totdeauna.

Dealtfel, la Amiens, a spus el, eram convins cu bună credinţă că s-a hotărît soarta Franţei, a Europei, a mea ; că războiul s-a terminat. Cabinetul englez a reaprins focul, Europa îi datorează numai lui toate flagelurile ce au urmat, numai el e răspunzător. în ceea ce mă priveşte, eu m-aş fi ocupat exclusiv de administrarea Franţei şi cred că aş fi făcut minuni. Gloria mea nu ar fi fost cu nimic ştirbită, dar aş fi avut mai multe bucurii ; aş fi cucerit Europa, aşa cum fusesem pe punctul de a o cuceri cu armele. De ce mare strălucire m-au privat !

Lumea nu încetează să spună că pasiunea mea e războiul ; dar oare nu am fost mereu obligat să mă apăr ?

Nicióáta nu s-a întîmplat să cîştig o mare victorie fără să propun imediat pacea.

Adevărul este că n-am fost niciodată stăpîn pe acţiunile mele ; nu am fost niciodată într-adevăr stăpîn pe mine însumi.

Puteam să am nenumărate planuri. Dar niciodată n-am avut libertatea de a executa măcar

unul din ele. Zadarnic ţineam cîrma, căci oricît de puternică mi-ar fi fost mîna,, valurile neprevăzute şi numeroase erau şi mai puternice, iar eu aveam înţelepciunea să cedez mai degrabă decît să mă prăbuşesc, încercînd să rezist cu încăpăţînare. Deci niciodată nu am fost cu adevărat stăpîn pe mine ; eram totdeauna condus de împrejurări şi într-o asemenea măsură încît, la începutul ascensiunii mele, sub consulat, prietenii mei sinceri, partizanii mei înfocaţi mă întrebau uneori, cu cele mai bune intenţii, pentru propria lor orientare, *unde voiam să ajung ;* şi totdeauna le răspundeam că nu ştiu nimic. Erau contrariaţi, . nemulţumiţi poate, şi totuşi le spuneam adevărul. Mai tîrziu, sub Imperiu, eînd nu mai exista atîta familiaritate, mulţi păreau că îmi pun iarăşi aceleaşi întrebări, iar eu le-aş fi putut da şi atunci acelaşi răspuns. Pentru că nu eram deloc stăpîn pe faptele mele, pentru că nu eram nebun să vreau ca evenimentele să se supună sistemului meu ; ci dimpotrivă, eu îmi pliam sistemul după contextura neprevăzută a evenimentelor ; ceea ce adesea lăsa impresia că sînt schimbător, inconsecvent, lucru de care uneori am şi fost acuzat ; dar oare pe bună dreptate ?"

Şi după ce a tratat o mulţime de alte subiecte, ceva mai tîrziu împăratul a spus : „Una din marile mele idei era aceea de a unifica, de a concentra aceleaşi popoare gco- grafice. pe care revoluţiile^şi politica* le-au dezbinat, le-au fărîmiţat. Aşa bunăoară, în Europa există, deşi risipiţi* mai bine de treizeci de milioane de

francezi, cincisprezece milioane de spanioli, cincisprezece miloane italieni, treizeci de milioane de germani : aş fi vrut ca fiecare din aceste popoare să devină un unic şi un acelaşi corp de naţiune. Şi cît de frumos ar fi fost să înaintezi cu un astfel de cortegiu spre posteritate, culegînd binecuvîntarea veacurilor. Mă simţeam demn de această glorie...

Unificarea celor treizeci-patruzeci de milioane de francezi era săvîrşită şi desăvîrşită ; aproape în aceeaşi situaţie erau şi cele cincisprezece milioane de spanioli ; căci nimic nu e mai obişnuit decît să converteşti accidentalul în principiu ; cum eu nu i-am supus pe spanioli, se credea că sînt de nesupus. Fapt e însă că ei au fost supuşi, şi că tocmai în momentul în care mi-au scăpat din mină, cortesul de la Cadix ducea tratative secrete cu noi. Aşa că nu rezistenţa lor şi nu eforturile englezilor i-au eliberat, ci greşelile mele şi visurile mele de viitor ; mai ales faptul că m-am dus cu toate forţele mele la mii de leghe de ei şi că acolo am fost zdrobit ; căci nimeni nu poate nega faptul că dacă, atunci cînd am intrat în această ţară, Austria nu mi-ar fi declarat război şi mar fi lăsat să stau patru ani mai mult în Spania \ aş fi rezolvat totul : guvernul spaniol s-ar fi consolidat, spiritele s-ar fi calmat, div» rasele partide s-ar fi raliat ; în trei sau patru ani s-ar fi realizat o pace solidă, ar fi ajuns la o prosperitate strălucită, ar fi devenit o naţiune compactă, iar eu aş fi binemeritat toată recunoştinţa ! I-aş fi scutit de înspăimîntătoarea tiranie care îi calcă în picioare, de cumplitele frămîntări cate îi aşteaptă.

în ceea ce-i priveşte pe italieni, unificarea lor era foarte avansată : nu-i mai rămînea decît să îmbătrînească. şi de la o zi la alta se maturiza unitatea lor de principii şi legislativă, unitatea de sentimente şi de idei, care e cimentul sigur, infailibil al aglomerărilor omeneşti. Alipirea Piemontului la Franţa, alipirea Parmei, a Toscanei, a Romei nu era, în concepţia mea, decît ceva temporar, şi nu avea alt scop decît acela de a supraveghea, de a garanta şi de a asigura progresul educaţiei naţionale a italienilor t ...

...împăratul a trecut apoi la expediţia din Rusia, repe- tînd o mare parte din lucrurile pe care le-am relatat altundeva. Nu reproduc aici decît ceea ce mi s-a părut nou.

„Şi iată, zicea el, încă o altă împrejurare în care accidentalul a fost luat drept principiu. Am eşuat împotriva ruşilor ; de aici s-a ajuns să se spună că sînt inatacabili la ei acasă, invincibili. Dar totuşi, de ce a depins totul ? Să fie întrebaţi oamenii lor cei mai intransigenţi, oamenii lor înţelepţi şi cu judecată ; să fie consultat chiar Alexandru însuşi, părerile lui de atunci. Oare eforturile ruşilor m-au nimicit ? Nu, totul s-a datorat unor pure accidente, unor adevărate fatalităţi : o capitală incendiată fără voia locuitorilor ei şi datorită unor intrigi străine ; o iarnă, un îngheţ atît de subit şi atît de excesiv încît într-un anume fel era un fenomen ; rapoarte false, intrigi prosteşti, trădare, tîmpenie, în sfîrşit, multe alte lucruri care poate că vor fi cunoscute într-o zi şi care vor putea atenua sau justifica cele două greşeli grosolane în diplomaţie şi în război, care mi se pot imputa : aceea de a mă fi angajat într-o asemenea acţiune, lăsînd în

flancuri, care în curînd au devenit spatele frontului, două guverne pe care nu eram stăpîn şi două armate aliate pe care cel mai mic eşec avea să mi le facă duşmane. Dar, în sfîrşit, pentru a conchide asupra acestui punct, şi pentru a anula chiar, cu un singur cuvint, toate cele de mai înainte, vă spun că nu am dorit această îndrăzneaţă acţiune, acest faimos război ; nu doream să mă lupt. Alexandru nu dorea nici el, dar odată ajunşi faţă în faţă împrejurările ne-au împins pe unul împotriva celuilalt : fatalitatea a făcut restul."

Şi, după cîteva momente de tăcere adîncă, parcă s-ar fi trezit dintr-o visare, împăratul a reluat : „Şi cînd te gîndeşti că un francez a avut în mîinile sale destinele lumii ! Dacă ar fi avut o judecată şi o inimă la înălţimea situaţiei, dacă ar fi fost un bun suedez aşa cum s-a pretins, putea restabili strălucirea şi puterea noii sale demnităţi, putea să recucerească Finlanda, să ajungă la Petersburg înainte ca eu să ajung la Moscova. Dar a cedat unor -resentimente personale, unei vanităţi prosteşti, unor pasiuni mărunte. El, un fost iacobin, şi-a pierdut capul cînd s-a văzut curtat, linguşit de suveranii legitimi, cînd s-a văzut faţă în faţă, în relaţii politice şi de prietenie cu un împărat al întregii Rusii, şi care nu îşi drămuia amabilităţile. Se spune că atunci i s-a sugerat chiar că putea să aibă pretenţii la una din surorile lui Alexandru dacă ar fi divorţat ; şi pe de altă parte, un prinţ francez îi scria cum că îi face plăcere să remarce t-ă Bearnul era leagănul caselor lor. Bernadotte ! Casa iui regală !

în exaltarea lui şi-a sacrificat şi noua şi vechea patrie, propria lui glorie, adevărata lui putere, catiza popoarelor, soarta lumii ! E o greşeală pe care o va

plăti scump ! Abia reuşise să facă ceea ce i se cerea, .că a şi început să-şi dea seama de acest lucru : se spune chiar că s-a căit; dar încă nu şi-a ispăşit păcatele. Astăzi e singurul parvenit care mai ocupă un tron ; scandalul nu trebuie să yămînă nepedepsit, ar fi un exemplu prea primejdios î..."

Marţi 12

Vorbind din nou despre reîntoarcerea sa de pe insula Elba şi despre cea de a doua cădere, la Waterloo, împăratul a spus între altele cîteva lucruri remarcabile. „E cert, spunea el, că în aceste împrejurări, nu mai eram convins **de** succesul definitiv ; nu mai aveam încrederea **mea** de la început : fie că vîrsta, care de obicei favorizează **no-**rocul, începea să mă trădeze, fie că în propriii mei ochi, **în** propria mea imaginaţie, tot ceea ce fusese miraculos **în** cariera mea apărea de acum ştirbit ; sigur e însă **că în** sinea mea simţeam că îmi lipseşte ceva. Nu mai eră acel noroc care-mi însoţea paşii şi mă copleşea, era destinul aspru, căruia îi mai smulgeam încă, oarecum forţat, cîteva favoruri, pentru care însă se răzbuna imediat; căci e de remarcat că atunci n-am obţinut nici măcar **un** singur avantaj care să nu fi fost imediat urmat de **un** eşec.

Am traversat Franţa, am fost purtat pînă în capitală de entuziasmul cetăţenilor, aclamaţi de toţi ; dar abia ajunsesem în Paris că parcă printr-o magie şi fără nici un motiv legitim, oamenii din jurul meu s-au retras subit, au devenit reţinuţi.

Reuşisem să găsesc motive plauzibile, să ajung la o apropiere sinceră faţă de Austria ; trimisesem în Austria agenţi mai mult sau mai puţin făţiş. Dar a apărut Murat, cu fatala lui chemare la luptă : la

Viena nu se îndoia nimeni că acţiona conform ordinelor mele ; şi judecind din punctul lor de vedere, e de înţeles că nu au văzut în toată complicaţia decît o viclenie de a mea, şi din momentul acela n-au . avut altă preocupare decît să răspundă intrigilor mele.

Am început campania în modul cel mai abil şi cel mai fericit, trebuia să-1 surprind pe inamic în grupuri separate ; dar iată că un transfug iese din rîndurile generalilor noştri şi merge să-1 avertizeze la timp.

Cîştig în mod strălucit bătălia de la Ligny, dar locotenentul meu mă împiedică să-i culeg roadele. în fine, sînt triumfător chiar şi la Waterloo şi în aceeaşi clipă mă prăbuşesc în prăpastie, şi toate loviturile acestea, trebuie s-o spun, mai mult m-au impresionat decît m-au surprins. Simţeam instinctiv un sfîrşit nefericit şi, desigur, nu vreau să spun că ar fi influenţat cu ceva hotărîrile şi acţiunile mele ; dar oricum aveam acest simţămînt."...

împăratul a dictat în Sfînta-Elena epoca tratatului de la Fontainebleau şi a plecării lui spre insula Elba ; memoria mea nu-mi îngăduie îndrăzneala de a cita ceva ; nu am luat deloc note ; aveam drept regulă, pentru ca să scurtez propria mea lucrare, să nu mă opresc asupra nici unuia dintre subiectele dictate altcuiva, ştiind că rămîneau în siguranţă. Ne vom bucura de altfel, cu timpul, de publicarea acestei relatări : nu voi da deci aici decît cîteva amănunte, care presupun că' nu există în lucrare, culese din convorbirile mele cu Napoleon, sau din alte surse de necontestat.

De îndată ce s-au conturat dezastrele din 1814 şi primejdia a devenit iminentă, mai ales după intrarea aliaţilor în Paris, mulţi generali se simţeau zguduiţi ;

cei al căror egoism era mai puternic decît patriotismul, cei care puneau profiturile mai' presus de datorie, de onoare, de glorie, au contribui'; din momentul acela la catastrofă în loc să o combată. Principalii şefi s-au hazardat să preconizeze abdicarea ; o prezentau ca fiind indispensabilă ; cîţiva au mers atît de departe încît i-au dat de înţeles împăratului că nu ar răspunde de nemulţumirile şi de furia soldaţilor lor : „deşi, dimpotrivă, ne spunea Napoleon, afecţiunea lor era atît de puternică şi devotamentul ofiţerilor atît de înflăcărat, încît dacă la rîndul meu le-aş fi făcut cunoscute maşinaţiunile care se urzeau, e sigur că i-aş fi pus în primejdie pe vinovaţi ; ar fi fost de ajuns să spun un singur cuvînt ca să-i văd făcuţi bucăţele"...

In această situaţie extremă, împăratul meditează adînc la ceea ce are de făcut. îi rămîneau între patruzeci şi cincizeci de mii de soldaţi, cei mai buni, cei mai devotaţi din lume ; putea lesne să-i ţină în frîu pe generalii necredincioşi, sau să-i expulzeze fără nici un inconvenient. In această stare de lucruri, se ofereau trei variante.

Prima era să se întoarcă la Paris ; căci nu credea că există pe pămînt vreun general atît de îndrăzneţ încît să cuteze să lupte împotriva lui, avînd în spate această capitală imensă : „Fără îndoială că toată populaţia s-ar fi ridicat la chemarea mea, spunea împăratul, aş fi recrutat dintr-o dată între o sută şi două sute de mii de oameni ; dar aliaţii, retrăgîndu-se, ar fi putut da foc Parisului şi s-ar fi considerat că acest dezastru mi se datorează mie. Ceea ce nu înseamnă că incendierea Parisului nu ar fi putut deveni în fond salvarea Franţei ; la fel cum incendierea Moscovei fusese salvarea Rusiei ; dar

există unele sacrificii asupra cărora numai cei în cauză sînt în măsură să hotărască."

A doua variantă era să ajungă în Italia şi să-şi unească forţele cli cele ale vice-regelui : „Dar, spunea împăratul, aceasta era varianta disperării şi nu ar fi dus la un rezultat analog. Acest teatru de luptă era atît de îndepărtat încît timpul ar fi stins înflăcărarea, şi apoi nu ar mai fi fost Franţa ; or, numai avînd pămîntul acesta sfînt sub picioarele noastre puteam . înfăptui minunile de vitejie ce deveniseră indispensabile."

Nici una dintre primele două variante nu putea fi pusă în practică ; rămînea a treia, care consta în a se menţine în defensivă, luptînd pentru fiecare petic de pămînt şi prelungind războiul pînă la ivirea unor şanse noi. Faima pe care şi-ar fi putut-o crea aliaţii s-ar fi risipit în curînd, nenorocirile pe care le-ar fi adus cu ei ar fi dezlănţuit fără întîrziere ura tuturor, fervoarea naţiunii s-ar fi trezit 'din nou. şi aliaţii mai puteau încă să-şi afle mormîntul pe solul pe care îndrăzniseră să-1 violeze. Dar în« mod necesar -ar fi fost o situaţie de durată şi la urma urmei succesul era îndoielnic sau cel puţin îndepărtat, pe cînd suferinţele poporului ar fi fost certe, imediate, incalculabile. Sufletul generos al lui Napoleon e impresionat şi împăratul hotărăşte să abdice.

Totuşi îl trimite la Alexandru pe ducele de Vicence şi o deputăţie de mareşali printre care şi ducele de Ragusaunul dintre oamenii la care ţinea în mod deosebit. Aveau misiunea să ofere abdicarea lui Napoleon în favoarea fiului său. împăratul spera ca în acest fel să mai facă ceva pentru Franţa, să-i

păstreze independenţa şi să asigure durabilitatea instituţiilor ei. Alexandru, care dăduse cu cîteva zile în urmă o declaraţie publică prin care anunţa că nu mai voia să negocieze cu Napoleon şi nici cu vreunul din membrii familiei sale, a pus totuşi în dezbatere problema în contradictoriu cu partidul Senatului care se pronunţase împotriva împăratului. Mareşalii însă vorbeau cu aprindere şi-în numele întregii armate. Alexandru începu să şovăie şi se părea că partidul regenţei avea să învingă cînd sosi vestea dezertării ducelui de Ragusa, care 1-a făcut pe Alexandru să susţină iarăşi cu fermitate hotărîrile lui anterioare. Această nouă împrejurare prezenta situaţia în altă lumină ; armata nu era deci unanimă ? şi din momentul acela, înlăturînd orice menajamente, ia decizii inflexibile. în această stare de lucruri toţi se întorc spre Napoleon, care este asaltat cu insistenţe, presat, hărţuit, ca să abdice pur şi simplu. Cedează, nu fără ca în sufletul lui să se dea **o** mare luptă, şi dictează textul abdicării în termenii care urmează :

„Deoarece puterile aliate au declarat că împăratul Napoleon era singurul obstacol în calea restabilirii păcii în Europa, împăratul Napoleon, credincios jurămîntului său, declară că renunţă, pentru el şi moştenitorii lui, la tronurile Franţei şi Italiei, deoarece nu există nici un fel de sacrificiu personal, nici chiar al propriei sale vieţi, pe care să nu-1 facă în interesul Franţei".

Această declaraţie, atît de completă încît depăşea cu mult aşteptările aliaţilor, a aplanat situaţia şi mareşalii s-au reîntors la Napoleon cu ceea ce s-a

numit tratatul de la Fontainebleau, despre care va fi vorba ceva mai departe.

Citesc în *Manuscrisul din 1814,* al d-lui baron de Fain **o** explicaţie completă a cîtorva cuvinte ale împăratului, pe care eu le-am notat în diverse ocazii fără a le înţelege sensul exact. S-a văzut că vorbind despre tratatul de la Fontainebleau, împăratul a spus : „Nu vreau să aud de acest tratat, îl reneg, nici pe departe nu mă pot lăuda cu el ; mai degrabă ar trebui să roşesc ; a fost discutat pentru mine, împotriva voinţei mele". Sau, în altă parte : „Cînd va fi cunoscută, istoria evenimentelor de la Fontainebleau va stîrni o mare mirare". într-adevăr, după cum ne informează *Manuscrisul din 1814,* Napoleon nu voia să audă de acest tratat. Numai cu mare greutate l-au convins să-1 ratifice, invocînd mari interese naţionale : i se părea umilitor şi inutil. După ce fusese înconjurat de atîta slavă, se mulţumea să trăiască acum ca un cetăţean oarecare : găsea ruşinos faptul că un sacrificiu atît de mare, pe care îl făcuse pentru pacea lumii, este amestecat cu aranjamente pecuniare. „La ce mai e nevoie de un tratat, spunea el, dacă nu vor să discute cu mine chestiunile care privesc interesele Franţei ? Din moment ce nu este vorba decît de persoana mea, nu e nevoie de un tratat... Sînt învins, cedez în faţa soartei pe care au hotărî t-o armele ; cer doar să nu fiu prizonier de război ; iar ca să mi se acorde acest lucru ajunge o înţelegere oarecare/'

Zadarnic încercau să-i atragă atenţia asupra situaţiei sale personale, asupra existenţei sale, asupra nevoilor sale în viitor. în această privinţă

conchidea cu hotărîre : „-Şi ce mă priveşte ! un argint pe zi şi un cal sînt singurele lucruri de care am nevoie".

La rîndul meu vă pot asigura că împăratul regretă extrem de mult că sancţionase acest tratat ; nu era singura hotărîre din vremea aceea care îl frămînta. Regreta, de aşemenea, foarte mult poziţia pe care o avusese la Saint-Dizier şi Doulevant, cînd cedase în faţa diferitelor consideraţii pe care le făceau cei din preajmă-i, numeroaselor sugestii cu care era asaltat şi care l-au determinat, împotriva dorinţei lui, să pornească spre Paris. „Am dat dovadă de lipsă de caracter ; trebuia să-mi urmez gîndul pînă la capăt, să-mi continui drumul spre Rin, completîndu-mi forţele cu toate garnizoanele mele, alăturîndu-mi toată populaţia răsculată ; în curînd aş fi avut o armată imensă : Murat ar fi venit imediat alături de mine, şi el, cu viceregele, mi-âr fi dat Viena, dacă aliaţii ar fi îndrăznit să-mi ia Parisul. Dar nu, inamicul mai degrabă s-ar fi înspăimîntat de pericolele pe care le avea de înfruntat, iar suveranii aliaţi ar fi considerat că săvîrşesc un act de bunăvoinţă dacă le-aş fi îngăduit să se retragă ; şi astfel s-ar fi potolit uraganul pe care străinii l-au stîrnit împotriva noastră. Am fi încheiat pacea şi am fi respectat-o cu sinceritate. Toţi eram foarte obosiţi ! Aveam multe răni de oblojit !... în afară, nimeni nu s-ar mai fi preocupat decît de acest lucru ; iar în interior, un astfel de deznodămînt ar fi spulberat definitiv toate iluziile, toate maşinaţiunile răuvoitoare, s-ar fi realizat o fuziune definitivă a tuturor opiniilor, a tuturor concepţiilor, a tuturor

intereselor. Eu mi-aş fi reluat victorios locul în mijlocul cetelor mele invincibile. Populaţia eroică şi fidelă ar fi servit drept exemplu pentru cei care şovăiseră ; cei care arătaseră că au mare nevoie de odihnă ar fi trăit în linişte ; o generaţie nouă de conducători ne-ar fi consolidat existenţa ; nu ne-am mai fi interesat decît de bunăstarea propriei noastre ţări ; am fi avut însă multe zile fericite ! ! ! etc."

Vorbindu-i despre tulburările şi dezordinile care s-au produs la Paris, cînd aliaţii s-au apropiat de capitală, de descurajarea, spre a nu zice mai mult, de care fusese cuprinsă clasa ce voia să-şi păstreze poziţia, despre moralul ridicat şi înflăcărarea poporului care nu voia decît să lupte, dar căruia nu i s-au dat arme, îi spuneam că în special plecarea împărătesei a avut efectul cel mai negativ... Am adăugat că peste tot circula zvonul că Împărăteasa ar fi vrut să rămînă, iar Consiliul avea să susţină această dorinţă, cînd el, Napoleon, a dat ordinul ferm ca ea să părăsească Parisul în cazul în care inamicul ar prezenta un pericol iminent „Da, fără îndoială, reluă împăratul, era foarte necesar. împărăteasa era prea tînără şi fără nici o experienţă în politică. Dacă ar fi fost capabilă să ia decizii personale, aş fi dat un ordin contrariu. Parisul ar fi devenit atunci postul ei de luptă ; dar bănuiam că va deveni obiectul tuturor intrigilor şi voiam să împiedic ca la Paris să se întîmple ceea ce s-a întîmplat, mai tîrziu, la Orléans. Acolo, cei care .visau o regenţă şi sperau să guverneze sub ea, au împiedicat-o să vină la mine : şi numai Dumnezeu ştie ce urmări a avut acest

lucru !... Bine ar fi fost dacă la fel aş fi putut da la timp ordin să plece din Orléans etc."

• Este cert că evenimentele de la Fontainebleau au abătut asupra lui Napoleon toate chinurile morale pe care cifieva le poate îndura pe lumea aceasta. învins prin trădare, nu prin forţa armelor, a trecut prin toate încercările ce pot trezi revolta unui suflet mare şi pot răni o inimă generoasă. Tovarăşii lui 4-au părăsit, slujitorii l-au trădat ; unul a predat în mîinile inamicului armata, altul a predat averea ; cei pe care el i-a crescut, i-a susţinut, i-a copleşit cu bunăvoinţa lui au fost cei care l-au doborît. Acel Senat care îi adusese atîtea elogii, acel Senat care în ajun încă îi furniza cu dărnicie recruţi ca să lupte împotriva inamicului n-a ezitat ca a doua zi să devină instrumentul josnic al aceluiaşi inamic... în sfîrşit, şi această lovitură a fost desigur cea mai dureroasă pentru Napoleon, soţia şi fiul său sînt îndepărtaţi de lîngă el, sînt capturaţi ; şi, în ciuda tratatelor şi legilor, contrar oricărei morale, nu îi va mai revedea niciodată !...

Tratatul de abdicare e din 11 aprilie şi Napoleon a pornit la drum abia în 20 ; cu nouă zile mai tîrziu. în prima parte a drumului i s-a arătat peste tot un re^p^l unanim şi adesea simpatia cea mai vie şi mai călduroasă

Se părea că pînă atunci străinii nu avuseseră nici ^ idee despre starea de spirit din Franţa, nici despre adevăratele sentimente ale poporului faţă de împărat.

Totuşi s-a crezut că e nevoie, din prudenţă, să se aranjeze astfel lucrurile încît să sosească la Lyon noaptea, dacă nu cumva, cred eu, s-au făcut

aranjamente ca nu intre deloc în oraş. Şi iată ce am aflat de la unul dintre englezii de vază deţinuţi- de multă vreme Franţa şi care locuia tocmai la Lyon. Generalul austrie şi cu el şi-au satisfăcut o plăcere răutăcioasă amesteci*l"" du-se, deghizaţi, în mijlocul mulţimii care se strînsese să vadă trecerea monarhului căzut de la putere. îşi făcU~ seră socoteala că vor avea amîndoi plăcerea să audă imprecaţii cu care presupuneau că va fi întîmpinat. Par cînd a apărut el s-a lăsat o linişte profundă şi o femeie bătrînă, în doliu, cu o ţinută ce o aşeza deasupra oa nilor de rînd, cu privirea rătăcită, cu obrajii aprinşi, s-a precipitat spre portiera trăsurii lui. Cei doi curioşi crezură că va lăsa să răbufnească mînia. „Sire, spuse ea cu o anume solemnitate, cerul să vă binecuvînteze. încercaţi să fiţi fericit dacă vă este cu putinţă : sînteţi răpit din^e noi ; dar inimile noastre vă vor urma peste tot." Generalul duşman îi spuse descumpănit camaradului său : „Să ple- căm, bătrîna asta nebună mă indispune, şi toată ţimea asta nu are pic de bun-simţ".

Puţin mai departe de Lyon, pe drum i s-a înfăţişat generalul şef al armatei din Est Atunci Napoleoii a coborît din trăsură şi s-a plimbat mult timp alături de el. Cînd s-a reîntors, unul dintre generali, comisar al aliaţilor, îndrăzni să-i spună împăratului că e uimit de prietenia ce i-o arătase acestui şef. „Şi ce vă miră ?" răspunse Napoleon. — „Dar oare majestatea voastră nu-i cunoaşte purtarea ?" — „Cum s-a purtat ?" — „Sire, de mai multe săptămîni e de acord

I Augereau (n. t.).

cu noi." — „într-adevăr, spuse împăratul, chiar el, cel căruia îi încredinţasem Franţa, a sacrificat-o, a pierdut-o." Şi, după ce a amintit şi alte reproşuri, a terminat spunînd : „De multă vreme, la el acasă, mareşalul nu mai era soldat : curajul, virtuţile lui de la început l-au înălţat cu mult deasupra mulţimii ; onorurile, demnităţile, averea l-au tras înapoi. învingătorul de la Castiglione ar fi putut lăsa Franţei un nume scump ; dar Franţa va stigmatiza memoria dezertorului de la Lyon şi a tuturor celor care au acţionat ca el, dacă nu cumva îşi vor repara greşelile faţă de patrie prin noi servicii aduse patriei!"

Această împrejurare a determinat faimoasa proclamaţie a împăratului la întoarcere. „Francezi, se spunea în ea, dezertarea ducelui de Castiglione a lăsat Lyonul fără apărare, pradă duşmanului ; armata a cărei comandă i-o încredinţasem era, prin numărul batalioanelor, prin bravura şi patriotismul trupelor care o compuneau, capabilă să bată corpul de armată austriac care-i era opus şi să ajungă în spatele flancului stîng al armatei duşmane, care ameninţa Parisul. Victoriile de la Champaubert, Montmirail, Château-Thierry, Vaux-Champ, Mormânt, Montereau, Craonne, Reims, de la Arcis-sur-Aube şi de la Saint-Dizier ; insurecţia vitejilor ţărani din Lorena, din Champagne, din Alsace, din Franche-Comte, d\u Bourgogne, precum şi poziţia pe care o ocupascm în spa tele frontului armatei duşmane, scparînd-o de depozitele sale, de rezerve, de convoaie şi de formaţiile auxiliare, au adus-o într-o situaţie

disperată. Francezii nu au fost nicicînd pe punctul de a fi mai puternici şi elita armatei duşmane era pierdută fără scăpare ; şi-ar fi găsit mor- mîntul în aceste vaste ţinuturi pe care le-a jefuit fără milă, cînd trădarea ducelui de Ragusa a predat capitala şi a dezorganizat armata. Comportarea neaşteptată a acestor doi generali, care şi-au trădat patria şi în acelaşi timp pe domnitorul şi binefăcătorul lor, a schimbat soarta războiului. Situaţia dezastruoasă a inamicului era de aşa natură că la sfîrşitul evenimentului, care s-a consumat în faţa Parisului, era lipsit de muniţii, fiind despărţit de rezerve etc."

Napoleon era tratat cu tot mai puţină bunăvoinţă, pe măsură ce se apropia de Provenţa ; pentru că uneltirile avuseseră vreme să-1 devanseze. Scăpase de capcana de la Maubreuil, fu cît pe-aci să cadă în cea de la Orgon ; şi această parte din dictarea lui nu e cea mai puţin interesantă.

Ajuns la locul de îmbarcare, găsi acolo două vase care să-1 transporte, unul francez, celălalt englez. Napoleon s-a urcat pe fregata engleză, spunînd că ar suferi prea mult dacă s-ar putea spune vreodată că fusese deportat de un vas francez...

Iată tratatul de la Fontainebleau anunţat mai sus. Pe vremea aceea fusese ţinut secret. *Le Moniteur* nu 1-a publicat niciodată şi ne-a rămas multă vreme necunoscut Nu poate fi găsit decît în culegerile oficiale şi chiar şi acolo se prezintă în variante diferite. Am considerat deci că lumea îmi va rămîne îndatorată dacă îl voi însera aici. E foarte strîns legat de subiectul nostru şi multe din articolele sale fac şi

acum, pentru noi, contemporanii, obiectul unor grave discuţii zilnice. Nu poate fi> deci, primit decît cu plăcere, pentru că permite să se discute despre el în deplină cunoştinţă de cauză.

Tratatul de la Fontaineblea,u, din 11 aprilie [I]

Articolul întîi. M. s. împăratul Napoleon renunţă pentru el, pentru succesorii şi descendenţii lui, ca şi pentru fiecare dintre membrii familiei sale, la orice drept de suveranitate şi de stăpînire, atît asupra imperiului francez şi a regatului Italiei, ca şi asupra oricărei alte ţări;

II. M. I împăratul Napoleon şi împărăteasa Marie-Louise vor păstra aceste titluri şi calităţi pentru a se bucura de ele toată viaţa.

Mama, fraţii, surorile, nepoţii şi nepoatele împăratului vor păstra de asemenea, oriunde s-ar afla', titlurile de prinţi ai familiei sale.

III. Insula Elba aleasă de majestatea sa, împăratul Napoleon, ca loc al şederii sale,, va forma, atîta timp cît va trăi el, un principat aparte., pe care îl va stăpîni în deplină suveranitate şi proprietate..

în afară de aceasta, i se va da împăratului Napoleon în deplină proprietate un venit anual de două milioane franci, ca rentă, asupra listei de datorie publică a Franţei, din care împărăteasa va beneficia de un milion după moartea împăratului.

IV. Toate puterile se angajează să folosească bunele lor oficii pentru a face să fie respectate de către statele Africii de nord pavilionul şi teritoriul

I 3814 in. 1.}.

insulei Elba şi pentru ca, în raporturile cu statele respective, Elba să fie asimilată Franţei.

V. Ducatele de Parma, Piacenza şi Guastalla vor fi date în deplină proprietate şi stăpînire majestăţiî sale împărăteasa Marie-Louise ; vor fi moştenite de fiul şi de descendenţii ei direcţi. Prinţul, fiul ei, va purta din acest moment titlul de prinţ de Parma, de Piacenza şi Guastalla

VI. Se vor rezerva în ţările la care împăratul Napoleon renunţă, pentru el şi familia sa, domenii sau rente asupra, listei de datorii publice a Franţei, care să producă un venit anual net, după scăderea tuturor impozitelor, de două milioane cinci sute de mii franci. Aceste domenii vor aparţine în deplină proprietate, pentru a dispune de ele după bunul lor plac, prinţilor şi prinţeselor din familia sa, şi vor 1'i repartizate între ei, în aşa fel încît venitul fiecăruia să fie în proporţia care, urmează : Doamna Mamă, trei sute de mii franci ; regele Joseph şi. regina, cinci sute de mii franci ; regele Louis, două sute de mii franci ; regina Hortense şi copiii ei, patru sute de mii franci ; regele Jérôme şi regina, cinci sute ele mii franci ; prinţesa Elisa, trei sute de mii franci ; prinţesa Pauline, trei sute de mii franci.

Prinţii şi prinţesele din familia împăratului Napoleon vor reţine şi vor păstra, în afară de acestea, toate bunurile mobiliare şi imobiliare de orice natură, pe care lo posedă cu titlu particular, şi mai ales rentele de care se bucură, tot în calitate de particulari, asupra listei de datorii publice a Franţei şi de la Monte Napoleone din Milano.

VII. Venitul anual al împărătesei Joséphine va fi redus la un milion, în domenii sau în inscripţii asupra listei datoriilor publice a Franţei. Va continua să se bucure în deplină proprietate de toate bunurile mobiliare şi imobiliare personale şi va putea dispune de ele conform legilor franceze.

VIII. I se va da prinţului Eugen, vice-rege al Italiei, o reşedinţă convenabilă în afara Franţei.

IX. Proprietăţile pe care majestatea sa împăratul Napoleon le posedă în Franţa, fie ca domeniu extraordinar, fie ca domeniu privat, vor rămîne coroanei.

Din fondurile plasate de împăratul Napoleon fie în marea carte a datoriei publice, fie la banca Franţei, fie în acţiuni asupra pădurilor, sau în orice alt fel, şi pe care majestatea sa le lasă coroanei, va fi rezervat un capital care nu va trece de două milioane spre a fi folosit . ca gratificaţii pentru persoanele ce vor fi înscrise în statul pe care îl va semna împăratul Napoleon şi care va fi remis guvernului francez.

X. Toate diamantele coroanei vor rămîne Franţei.

XI. Împăratul Napoleon va restitui trezoreriei şi celorlalte instituţii financiare toate sumele *şi* efectele care vor fi fost extrase din ele la ordinele lui, cu excepţia sumelor ce provin din lista civilă.

XII. Datoriile casei majestăţii sale, împăratul Napoleon, aşa cum erau în ziua semnării prezentului tratat, vor fi imediat achitate din dobînzile datorate de trezoreria publică listei civile, după statele de plată ce vor fi semnate de un comisar numit în acest scop.

XIII. Obligaţiile pe care Monte Napoieone din Milano le are faţă de toţi creditorii săi, fie francezi, fie străini, vor fi îndeplinite cu exactitate, fără să se fauă nici un fel de schimbare în această privinţă.

XIV. Vor fi eliberate toate permisele de.liberă-trecere necesare pentru libera călătorie a maiestăţii sale, împăratul Napoleon, a împărătesei, a prinţilor şi prinţeselor şi a tuturor persoanelor din suita lor, care vor dori să-i însoţească sau să se stabilească în afara Franţei, ca şi pentru trecerea tuturor echipajelor, cailor şi efectelor ce le aparţin.

Puterile aliate vor da în consecinţă ofiţeri şi cîţiva oameni de escortă.

XV. Garda imperială franceză va pune la dispoziţie un detaşament de o mie două sute, o mie cinci sute de oameni din toate armele pentru a servi ca escortă p:înă la Saint-Tropez, locul de îmbarcare.

XVI. Vor fi puse la dispoziţie o corvetă şi vasele de transport necesare pentru a-1 conduce la locul de destinaţie pe majestatea sa, împăratul Napoleon, şi pe cei din familia sa. Corveta va aparţine în proprietate deplină majestăţii sale împăratul.

XVII. Majestatea sa, împăratul Napoleon, va putea lua cu el şi va păstra drept jţardîi personală patru sute de oameni, voluntari, alil ofiţeri cit şi subofiţeri şi soldaţi.

XVIII. Toţi francezii eare vor fi servit pe majestatea sa Napoleon şi familia sa vor fi obligaţi, dacă nu vor să-vi piardă calitatea de **france/i,** să revină in Franţa în termen de trei ani, în afaia **<le cazul în** care se vor încadra **în** excepţiile pe care **j,»uvenml** francez îşi

rezervă dreptul de a le stabili dupft **expirarea** acestui termen.

XIX. Trupele poloneze din toate armele, care sînt în serviciul Franţei, vor fi libere să se întoarcă acasă, păstrîndu-şi armele şi proviziile, ca o recunoaştere a serviciilor lor onorabile ; ofiţerii, subofiţerii şi soldaţii îşi vor păstra decoraţiile ce le-au fost acordate şi pensiile aferente acestor decoraţii.

XX. înaltele puteri aliate vor garanta executarea tuturor articolelor prezentului tratat ; ele se angajează să obţină adoptarea şi garantarea lor de către Franţa.

XXI. Prezentul act va fi ratificat şi se va face schimbul instrumentelor de ratificare la Paris, în termen de zece zile, sau mai repede dacă se poate.

întocmit la Paris, la 11 aprilie 1314. *Semnat :* Caulain- court, duce de Vicence ; mareşalul duce de Tarente, Macdonald ; mareşalul duce d'Elchingen, Ney [I] ; prinţul de Metternich.

Aceleaşi articole au fost semnate în mod separat şi sub aceeaşi dată din partea Rusiei, de contele Nesselrode ; şi din partea Prusiei, de baronul de Hardenberg.

...Marele triumvirat al Europei a dictat acest tratat de la Fontainebleau ; Anglia a fost de acord cu el ; regele Franţei a dat o proclamaţie în care promitea să îndeplinească toate clauzele care îl priveau ; şi în ciuda atîtor garanţii, s-ar putea spune că nici un articol nu a fost respectat... De aceea

I Este de remarcat că, fără îndoială din deferenţă faţă de împăratul Alexandra, mareşalul Ney nu uzează aici de titlul său de prinţ de Moscova (n. 1).

violarea manifestă a tratatului constituie baza justificării morale a acţiunilor întreprinse de împărat în 1815...

Miercuri 13

...Revenind la ceea ce ar fi voit sau la ceea ce s-ar fi aşteptat, spunea el, în cazul în care, recăsătorind u-se, ar fi luat de soţie o franţuzoaică : „Ar fi fost un act eminamente naţional, spunea el ; Franţa era suficient de mare, monarhul suficient de puternic pentru a putea neglija orice considerent al străinătăţii. De altfel, alianţele de sînge între suverani nu rezistă în faţa intereselor politice, şi chiar sub acest aspect, pentru popor ele reprezintă adesea un scandal de ordin moral ; apoi înseamnă ca o străină să aibă acces la secretele de stat : poate să abuzeze de această situaţie ; şi dacă tu însuţi contezi pe rudele tale din afară poţi ajunge la constatarea că ai călcat într-o prăpastie acoperită cu flori. în orice caz e o himeră să crezi că aceste alianţe îţi oferă vreo garanţie sau vreo siguranţă.'[5].,.

Astăzi şi cele două zile următoare, personal am fost tot timpul supus unor continue hărţuieli, de care nu pot să nu vorbesc aici fiindcă mi-au influenţat prea mult soarta. De cînd m-am stabilit la Longwood, luasem ca servitor un tînăr locuitor din insulă, un mulatru liber, de care aveam toate motivele să fiu foarte mulţumit ; pe neaşteptate, sir Hitdson **Lowe** a avui **ideea** să mă lipsească de ei.

îndemnat de **preocupai** ea lui asiduă de a ne chinui pe toţi sau, aşa cum **mulţi s**-au încăpăţînat să creadă, po- ţrivit unui plan **conceput**, eu perfidie, mi-a trimis un ofiţer din garda engleză sa ma anunţe că avînd unele^bănuieli. cum că servitorul nieu ai fi de

baştină din insulă, avea să-1 retragă din serviciul meu şi să-mi dea un altul ales de el. Răspunsul meu a **fost** simplu şi clar: „Guvernatorul, i-am spus, poate să-mi ia servitorul, dacă îi face plăcere, dar ar trebui să se cruţi de osteneala de a-mi găsi un altul ales de el. M-am obişnuit tot mai mult să mă detaşez de bucuriile vieţii. Şi la nevoie voi şti să mă servesc de propriile mele mîini"...

L-am informat pe împărat de toate acestea, iar el a fost întrutotul de acord cu mine că n-am acceptat să fie introdus un spion, spunea el, printre noi...

Joi 14

Pe la şase împăratul m-a chemat la el în cameră... A început să corecteze preţioasele note pe care le dictase marelui mareşal în legătură cu deosebirile dintre războaiele din vechime şi cele moderne, administraţia armatei, compoziţia armatelor etc. Apoi am stat de vorbă şi referitor la aceste probleme a spus între altele : „Nici o mare acţiune bine gîndită nu e opera hazardului sau a norocului, ea rezultă totdeauna din calcule şi din geniu. Rar s-a întîmplat ca oamenii mari să eşueze în acţiunile lor cele mai periculoase. Să ne uităm la Alexandru, Caesar, Hannibal, la marele Gustav şi la alţii ; au izbîndit mereu... Dacă vrei să analizezi resortul reuşitelor lor rămîi uimit văzînd că ei au făcut tot ce era necesar ca să le obţină...

Toţi aceşti mari căpitani din antichitate, continuă Napoleon, şi cei care mai tîrziu au mers cu demnitate pe urmele lor n-au săvîrşit fapte mari decît conformîndu-se principiilor fireşti şi artei militare ;

adică prin exactitatea calculelor şi prin raportul raţional pe care l-au stabilit între mijloace şi consecinţele lor, între efort şi obstacole. Şi n-au reuşit decît respectîndu-le, oricît de îndrăzneaţă ar fi fost de altfel acţiunea lor, şi oricît de mare ar fi fost succesul. Ei n-au încetat să facă în mod constant din război o adevărată ştiinţă. Numai sub acest aspect ei sînt marile noastre exemple, şi numai imitîn- du-i reuşim să ne apropiem de ei.

Faptele mele cele mari au fost atribuite norocului, iar insuccesele au fost puse pe seama greşelilor mele ; dar dacă voi scrie campaniile mele, lumea va fi foarte mirată văzînd că în amîndouă cazurile şi întotdeauna, raţiunea şi facultăţile mele nu au acţionat decît în conformitate cu principiile etc."...

A revenit asupra marilor deosebiri dintre războaiele din vechime şi cele moderne. „Descoperirea armelor de foc a schimbat totul, remarca el ; această mare descoperire era ide fapt în avantajul celor care erau în alac, deşi pînă acum majoritatea modernilor au susţinut contrariul"...

Voia ca infanteria, cînd e şarjată de cavalerie, să tragă de departe, să- nu aştepte să se apropie şi să tragă de la un pas, aşa cum face astăzi, şi a demonstrat care sînt avantajele.

Spunea că infanteria şi cavaleria, dacă luptă numai ele singure, fără artilerie, nu ar putea ajunge la un rezultat hotărîtor ; dar împreună cu artileria, cavaleria ar distruge infanteria ; şi a dezvoltat foarte clar această problemă şi încă multe altele.

A mai adăugat că astăzi artileria hotăra soarta armatelor şi a popoarelor ; că astăzi lupta se dă cu

lovituri de tun de parcă ar fi vorba de o bătaie cu pumnii, şi că în prezent.. în bătălie, ca şi în asediu, arta constă în capacitatea di[1] a concentra un mare număr de focuri spre acelaşi punct, că după ce a început învălmăşeala, sigur de reuşită este cel ce ştie să îie atît de dibaci încît să aducă, fără ştirea duşmanului şi pe neaşteptate, într-unui din punctele lui, o masă de artilerie. Iată care a. fost, spunea el, marele lui secret şi marea lui tactică...

Pentru că am ajuns aici voi grapa acum cîteva note disparate, consemnate în diverse împrejurări, despre inovaţiile proiectate de împărat nu numai în armată ci şi în multe alte sectoare esenţiale ale organizării sociale.

împăratul proiectase, în vederea păcii generale, ne-a spus el în repetate rînduri, să determine toate puterile să procedeze la o imensă reducere a armatelor permanente. Ar fi vrut ca fiecare suveran să se mărginească exclusiv la propria sa gardă personală, ca la un cadru al armatei ce ar fi trebuit să fie constituită la nevoie. Ar fi vrut, dacă ar fi fost constrîns să menţină o armată puternică şi în timp de pace, să o folosească la lucrări publice...

în sistemul şi în intenţiile lui, recrutarea, departe de a fi dăunat educaţiei, ar fi devenit instrumentul ei. împăratul ar fi ajuns, spunea el, să aibă în fiecare regiment o şcoală pentru cei care încep s$u continuă învă- ţămîntul în cele mai diverse domenii, fie în ramura ştiinţelor, a profesiunilor liberale, fie pentru a se pregăti ca meseriaşi. „Nimic nu ar fi fost mai lesne de obţinut, spunea el ; de îndată ce principiile ar fi fost adoptate, s-ar fi văzut cum fiecare regiment

îşi procură toate cele necesare prin propriile sale forţe : şi revărsarea acestor tineri, care prin cunoştinţele dobîndite, fie ele chiar şi elementare, şi cu moravurile care derivă în mod necesar din ele ar fi fost o binefacere pentru ansamblul societăţii etc."...

Altă dată Împăratul mai spunea, că dacă ar fi avut destul răgaz, puţine ar fi fost instituţiile în care nu ar fi intervenit ; şi s-a oprit la flagelul proceselor care, spunea el, erau o adevărată lepră, un adevărat cancer social. „Codul meu, spunea el, le-a redus substanţial, lăsînd o mulţime de cauze să fie rezolvate prin puterea de judecată a oricăruia ; dar legiuitorului îi mai rămîneau încă multe de făcut ; nu în sensul că ar fi trebuit să se laude că i-a împiedicat pe oameni să se mai certe : desigur că oamenii s-au certat în toate timpurile ; dar trebuia să-1 împiedice pe un al treilea să trăiască din certurile celorlalţi doi ; să-1 împiedice să-i aţîţe, ca să poată trăi şi mai bine. Aş fi vrut deci să se statuteze că nu va fi retribuit decît avocatul care cîştigă cauza. Şi astfel cîtor certuri nu li s-ar fi pus capăt ! deoarece e cît se poate de evident că n-ar fi existat avocat care, exami- nînd un caz, nu l-ar fi respins chiar de la prima vedere dacă i s-ar fi părut dubios... Numai că, observă împăratul, cu practicienii lucrurile cele mai simple devin imediat complicate ; mi-au fost prezentate o grămadă de obiecţii, q mulţime de inconveniente, iar eu, cum nu aveam timp de pierdut, am tot amînat aplicarea ideii mele. Dar chiar şi astăzi sînt convins că e o idee bună şi că aprofun- dînd-o, analizînd-o mai

amănunţit, sau modificînd-o, ar putea da rezultate foarte bune !"...

îmi amintesc în această clipă că l-am auzit pi^opunînd ca toţi funcţionarii şi salariaţii publici, chiar şi militarii, să constituie ei înşişi fondurile pentru viitoarea lor pensie printr-o mică reţinere făcută pe salariul anual : punea mare preţ pe această idee. „Astfel, spunea el, viitorul fiecăruia nu va mai depinde de o petiţie, de o favoare, ei va fi un drept, o adevărată proprietate"... I s-a obiectat că existau salarii, mai ales cele ale militarilor, din care nu
se puteau face reţineri. „Ei bine, le voi suplimenta, a replicat împăratul, le voi mări cu o sumă egală cu totalul reţinerii." — „Şi atunci care e folosul ? s-a obiectat iarăşi, căci din moment ce cheltuielile rămîn aceleaşi înseamnă că nu se realizează nici o economie ; unde e avantajul — „Avantajul, replica împăratul, ar consta în difer enţa dintre sigur şi nesigur, dintre liniştea bugetului, care nu va mai trebui să se amestece în astfel de accidente şi tihna cetăţenilor, care ar avea propria lor garanţie ctc."...

Miercuri 20

^ „Trebuie să recunoaştem, dragul meu, mi-a spus astăzi împăratul, că istoria reuşeşte foarte greu să obţină *adevărurile adevărate.* Din fericire, în majoritatea cazurilor, ele sînt mai mult un obiect de curiozitate decît de reală importanţă. Sînt atîtea adevăruri !... Cel al lui Fouche, de pildă, sau al altor intriganţi de aceeaşi teapă ; dar chiar şi cele ale multor oameni cinstiţi, uneori diferă foarte mult de

ale mele... Dar atunci ce este îndeobşte acest adevăr istoric ? S-a spus foarte ingenios că este o fabulă convenţională. în toate situaţiile există două laturi esenţiale foarte distincte : faptele materiale şi intenţiile morale. Faptele materiale s-ar părea că nu trebuie să işte nici o controversă ; şi totuşi nu există două relatări care să se asemene: există fapte care rămîn un proces etern, în ceea ce priveşte intenţiile morale, cum ai putea să le desluşeşti, acceptînd chiar că cel ce relatează e de bună- credinţă ? Şi ce se întîmplă dacă e animat de rea-cre- dinţă, de interese, de pasiuni ? Eu dau un ordin, dar cine poate citi în străfundul gîndurilor mele adevărata mea intenţie ? şi totuşi acest ordin se adresează tuturor şi fiecare îl va raporta la propria sa măsură, îl va adapta la propriul său plan, la sistemul lui personal. Uitaţi-vă numai cîte nuanţe îi va da intrigantul, pe care îl stîn- jeneşte, sau poate din contra, îl ajută în intrigile lui, şi cum îl răstălmăceşte. La fel face şi persoana importantă căreia miniştrii sau suveranul i-au spus confidenţial cîteva vorbe despre cutare problemă ; la fel vor face şi numeroşii trîntori de la palat, care neavînd altă treabă decît să tragă cu urechea pe la uşi, dar nereuşind să audă nimic, inventează. Şi fiecare va fi foarte sigur pe spusele lui ! iar cei din eşaloanele inferioare, care le aud pe toate din gura acestor privilegiaţi, vor fi şi ei foarte siguri de cele ce li s-a spus. Şi atunci apar memorii, jurnale, prin saloane încep să circule maxime şi anecdote !... Şi totuşi, dragul meu, aşa e istoria !... Mi se va atribui multă profunzime şi multă subtilitate în legătură cu lucruri

dintre cele mai simple ; se vor face supoziţii în legătură cu proiecte la care nici nu m-am gîndit. Lumea se va întreba dacă într-adevăr vizam sau nu o monarhie universală. Se va discuta la nesfîrşit dacă autoritatea mea absolută sau actele mele arbitrare rezultau dintr-un calcul sau.se datorau firii mele ; dacă erau produsul unei înclinaţii personale sau al împrejurărilor ; dacă constantele mele războaie ţineau de gustul meu sau dacă se datorau nevoii de a mă apăra ; dacă imensa mea ambiţie avea ca ghid dorinţa nesăţioasă de dominaţie, ori setea de glorie, sau nevoia de ordine, sau grija pentru bunăstarea generală ? căci merită să fie privită sub diverse aspecte. Se va discuta în legătură cu motivele care mj-au dictat decizia în cazul nenorocirii ducelui de Enghien \ şi tot aşa despre o mulţime de alte evenimente. Adesea vor denatura, vor răstălmăci fapte care erau cît se poate de fireşti şi absolut juste... Se ştie că nu mă încăpăţînam să adaptez împrejurările la ideile mele, ci în general mă lăsam condus de împrejurări : or, cine poate răspunde cu anticipaţie de , circumstanţele fortuite, de accidentele inopinate ? De cîte ori nu am fost obligat să schimb ceea ce era esenţial ? De aceea am trăit mai mult cu concepţii, generale decît cu planuri ferme. Ansamblul intereselor comune, ceea ce credeam eu că reprezintă binele celor mulţi, iată ancorele cu care eram eu amarat ; dar în jurul lor de cele mai multe ori pluteam la întâmplare etc."

Tocmai în urma acestor cuvinte atît de remarcabile mi s-a oferit ocazia, fără îndoială cea mai bună, de a reveni asupra unui punct istoric pe

care l-am promis mai de mult, şi care şi-ar fi avut locul în paginile de la început : mă refer la conspiraţia lui Georges şi Pichegru şi la procesul ducelui de Enghien. Se va vedea îndată care a fost motivul acestei transpoziţii şi a unei atît de mari întîrzieri.

„Războiul cu Anglia reîncepuse de cîtăva vreme, spunea împăratul. La un moment dat litoralul nostru, principalele noastre drumuri, capitala s-au văzut năpădite de agenţi de-ai Bourbonilor. Foarte mulţi au fost prinşi ; dar încă nu puteau fi lămurite intenţiile lor. Erau de cele mai diverse categorii, de cele mai diverse nuanţe. Pasiunile s-au redeşteptat ; agitaţia ajunsese la culme ; opinia publică se transformase într-o adevărata furtună ; criza devenea ameninţătoare ; poliţia stătea la pîndă, dar fără nici un rezultat M-a salvat perspicacitatea mea, spunea el. Trezindu-mă într-o noapte ca să lucrez, aşa cum se întîmpla de obicei, *hazardul care guvernează lumea* m-a făcut să-mi arunc privirile pe unul din ultimele rapoarte ale poliţiei, raport în care erau menţionate numele celor ce fuseseră arestaţi în această afacere din care încă nu se desprindea nici un fir. Am observat numele unui felcer militar ; eram sigur că un astfel de om e mai degrabă un intrigant oarecare decît un fanatic devotat. Am dispus să se uzeze de toate mijloacele care ar fi fost în măsură să ducă la mărturisiri prompte ; îndată a şi fost însărcinat cu această afacere un comisar militar ; spre dimineaţă omul era judecat şi ameninţat că va fi executat dacă nu vorbeşte. Ha o jumătate de oră după aceea relatase chiar şi cele mai mici amănunte.

Atunci am descoperit totul, natura şi întinderea acestui complot urzit la Londra, şi îndată am aflat de intrigile lui Moreau şi de prezenţa lui Pichegru la Paris etc."

Trec peste detaliile acestei afaceri... Cit despre acuzaţiile relative Ia moartea lui Pichegru, despre care se spunea că fusese strangulat din ordinul primului consul. Napoleon spunea că ar fi ruşinos şă se apere, că învinuirea era prea absurdă. .,Ce aş fi putut cîştiga omorîndu-1 ? observa el. Un om cu uft caracter ca al meu nu acţionează fără motive temeinice. Am fost văzut vreodată vărsind sînge numai din capriciu ? Oricît s-ar strădui unii. sau alţii să-mi ponegrească viaţa şi să-mi denatureze caracterul[I], cei care mă cunosc ştiu că orînduirii mele îi era străină crima ; nu există în întreaga mea administraţie un act privat de care să nu pot vorbi în faţa unui tribunal, nu numai fără nici o dificultate, dar şi cu un oarecare succes. Fapt e că Pichegru s-a văzut într-o situaţie fără de ieşire ; sufletul lui neînduplecat nu putea să privească infamia fără să încerce o profundă durere şi, temîndu-se de clemenţa mea sau dispreţuind-o, şi-a luat viaţa.

Dacă aş fi fost împins la crimă, continuă el, nu l-aş fi lovit pe Pichegru, care nu mai îmi putea face nimic ; ci pe Moreau, care în clipa aceea reprezenta cel mai mare pericol pentru mine. Dacă din

I Ducele de Enghien (1772—1804), fiul ducelui de Bourbon, a emigrat în Austria şi a luptat împotriva Franţei. Fiind refugiat in statul Bade, e acuzat de conspiraţie şi, la ordinul primului consul, arestat. După o judecată sumară, este executat în şanţul cetăţii Vincennes (n. t.).

nefericire acesta din urmă s-ar fi sinucis, mi-ar fi foarte greu să mă justific, din cauza marilor avantaje pe care le-aş fi cîştigat descoto- rosindu-mă de el. Voi, cei din afară, şi regaliştii înverşunaţi dinlăuntru, voi n-aţi cunoscut niciodată starea de spirit a Franţei. De îndată ce a fost demascat ca trădător al naţiunii, Pichegru nu mai prezenta nici un interes pentru nimeni ; mai mult chiar, raporturile sale cu Moreau ar fi fost suficiente ca să-1 piardă pe acesta : foarte mulţi dintre partizanii lui l-au părăsit, căci în lupta dintre partide masele se interesează mai mult de patrie şi mai puţin de indivizi. Am judecat atît de bine în această afacere încît atunci cînd Real mi-a propus să-1 aresteze pe Moreau, m-am opus fără nici o ezitare. «Moreau e un om prea important, i-am spus ; este un oponent prea direct, sînt prea interesat să scap de el ca să mă expun astfel riscului de a înfrunta supoziţiile opiniei publice.» — «Dar dacă Moreau conspiră totuşi cu Pichegru ?» — «Atunci e cu totul altceva : dovediţi acest lucru, demonstraţi-mi că Pichegru e aici şi semnez imediat ordinul de arestare a lui Moreau.» Real avea informaţii indirecte- despre sosirea lui Pichegru, dar nu îi dăduse încă de urmă. Dă o fugă la fratele lui, i-am spus : dacă şi-a părăsit locuinţa ar fi un serios indiciu că Pichegru e pe-aici ; dacă mai e încă acasă, pune mîna pe el : surpriza lui te va ajuta să afli imediat adevărul. Era un fost călugăr care trăia la Paris într-o mansardă. De cum s-a văzut arestat, înainte de a fi fost întrebat ceva, s-a interesat cu ce a greşit ; dacă e **o** crimă că, fără voia lui, fratele său i-a făcut o vizită. A fost primul om, spunea el, care i-a

descris primejdiile şi 1-a sfătuit să se răzgîndească.. Probele erau suficiente, s-a dat ordin ca Moreau să fie arestat şi ordinul a fost executat. La început părea prea puţin îngrijorat : dar cînd, ajungînd la închisoare, a aflat că e arestat pentru că a conspirat împotriva statului cu Georges şi Pichegru, a rămas uluit şi tulburarea lui a ajuns la-culme. Majoritatea partizanilor săi, continuă Împăratul, jubilau cînd au auzit de numele lui Pichegru, strigau peste tot că Pichegru e la Londra, că în cîteva zile vor prezenta un *alibi,* fie pentru că într-adevăr nu ştiau că e la Paris, fie pentru că socoteau că îi va fi uşor să scape."

Primul consul rupsese de multă vreme relaţiile cu Moreau. Acesta era total dominat de soţia sa. „E o nenorocire totdeauna funestă, spunea împăratul, deoarece într-o asemenea situaţie nu mai eşti nici tu însuţi, nici propria ta soţie, nu mai eşti nimic." Moreau era cînd în bine cînd în rău cu primul consul ; cînd obsecvios, cînd caustic. Primul consul, care ar fi-vrut să facă din el un om ataşat, s-a văzut obligat să-1 îndepărteze definitiv, „în cele din urmă, spusese el, Moreau va veni să se dea cu capul de coloanele palatului." Era .mult prea stîrn't de inconsecvenţele ridicole şi de pretenţiile soţiei şi soacrei sale. Aceasta mersese atît de departe încît voia să treacă prima, înaintea soţiei primului consul. Odată, la o festivitate ministerială, ministrul relaţiilor externe **a** fost obligat să uzeze *de* forţă ea s-o oprească.

Cînd Moreau a fost arestat, primul consul i-a comunicat că e de ajuns să mărturisească, să declare

că a avuit o întrevedere cu Picheg[1] u. pentru ca procedura în privinţa lui să înceteze. Moreau i-a răspuns printr-o scrisoare ioarte arogantă : ulterior însă, cînd şi Pichegru a fost arestat, i-a trimis primului consul o scrisoare foarte umilă ; dar era prea tirziu.

Moreau conferise într-adevăr eu Georges şi Pichegru ; la propunerile lor le-a răspuns : ,,în actuala mea situaţie nu pot să fac nimic pentru voi ; nu aş putea să răspund nici măcar de aghiotanţii mei ; dair *debarasaţi-vă* de primul consul, eu am partizanii mei în Senat şi voi fi imediat numit în locul lui. Dumneata Pichegru vei fi cercetat in legătură cu acuzaţia că ai trădat cauza naţională : nu te preface, un proces e necesar ; dar de rezultat răspund eu : îndată după aceea vei fi al doilea consul ; vom alege un al treilea după dorinţa noastră şi ne vom urma calea în bună înţelegere şi fără obstacole.[u] Georges, care era de faţă, pretindea cu insistenţă al treilea loc. ,,Dar e imposibil, i-a spus Moreau, dumneata nu îţi dai seama de starea de spirit a Franţei, dumneata ai fost totdeauna un alb/' — „înţeleg, răspunse mînios Georges. Dar ce-i jocul acesta şi drept cine mă luaţi ? Lucraţi deci numai pentru voi şi nu vă gîndiţi deloc la rege ? Dacă aşa stau lucrurile, ca să vorbim pe şleau, îmi convine mult mai mult cel care e acum la putere." Şi s-au despărţit foarte nemulţumiţi, Moreau rugîndu-1 pe Pichegru să nu-l mai aducă pe individul acela bjutal, pe taurul acela fără bun simţ fără conştiinţă.

„In timpul procesului, spunea Napoleon, fermitatea complicilor, faptul că îşi înnobilau cauza

făcînd din ea o chestiune de onoare, şi că la recomandarea avocatului au negat absolut totul, l-au salvat pe Moreau. întrebat dacă întrevederile şi convorbirile ce i se reproşau constituiau o acuzaţie reală, a răspuns *nu.* Dar învingătorul de la Hohenlinden nu era obişnuit să mintă : subit i s-a înroşii: toată faţa. Nici unul din cei prezenţi nu mai puteau fi înşelaţi. A fost totuşi achitat, iar majoritatea complicilor condamnaţi la moarte. Pe mulţi i-am graţiat...

în toiul evenimentelor legate de afacerea Georges, Pichegru şi Moreau s-a ivit şi cealaltă, spunea împăratul, cea a ducelui de Enghien, care a complicat-o în modul cel mai neaşteptat pe prima"...

împăratul s-a referit deseori la acest subiect, ceea o'- mi-a îngăduit să remarc în persoana sa nuanţe caract^n tice foarte pronunţate... în intimitate nu se arăta rk 1 indiferent faţă de soarta nefericitului prinţ, dar cînd m;.: erau prezenţi şi alţii lucrurile se schimbau. Odată, după c mi-a vorbit de tinereţea, şi de soarta nenorocitului, încheiat spunînd : „Şi mai tîrziu am aflat, dragul meu. cu nu vorbea de mine decît cu o oarecare admiraţie ; iată totuşi cum se împarte dreptatea pe lumea aceasta

împăratul privea de obicei această afacere sub două aspecte foarte diferite : cel al dreptului comun sau al justiţiei împămîntenite şi cel al dreptului natural sau al excluderii violenţei. Cînd era numai cu noi. discuta nestîn- jenit şi îndeobşte din punctul de vedere al dreptului comun... conchizînd abil cu dictonul său obişnuit : că s-ar putea să i se reproşeze severitatea, dar nu va putea fi

acuzat că a violat vreodată justiţia, fiindcă deşi s-au răspîndit vorbe rău-voitoare sau de rea-credinţă, calomnii şi minciuni, toate procedurile au fost regulat şi cu stricteţe respectate.

Dar cu străinii împăratul discuta aproape exclusiv din punctul de vedere al dreptului natural şi al înaltelor considerente politice. Se vedea că ar fi suferit mult prea mult coborîndu-se să reliefeze faţă de ei drepturile justiţiei obişnuite ; ar fi lăsat imgresia că se justifică : „Dacă nu aş fi avut de partea mea, împotriva vinovaţilor, legile ţării, le spunea el, în lipsa unei coiidamnări legale mi-ar fi rămas legile drepturilor naturale, cele ale legitimei apărări. El şi ai lui urmăreau în permanenţă un unic scop : să-mi ia viaţa ; eram asaltat din toate părţile şi în fiecare clipă : puşti cu aer comprimat, maşini infernale, comploturi, ambuscade de tot felul. Eram sătul de toate, am profitat de ocazie ca să bag spaima în ei pînă la Londra şi am reuşit. începind de atunci conspiraţiile au încetat... Cînd cineva se încăpăţînează să stîrnească tulburări civile şi să producă comoţii politice, riscă să ajungă el însuşi victima lor. Trebuie să fii prost sau nebun ca să crezi sau s£-ţi închipui că, la urma urmelor, o familie ar avea ciudatul privilegiu de a atenta zilnic la viaţa mea, fără să mi se dea şi mie dreptul să-i răspund : n-ar fi putut pretinde în mod raţional să stea deasupra legilor ca să-1 distrugă pe un altul şi să facă apel la legi ca să-şi apere propria-i existenţă : şansele trebuie să fie egale.

Nu aveam nimic personal cu nici unul dintre ei ; o mare naţiune mă aşezase în fruntea ţării ;

aproape întreaga Europă se pronunţase în favoarea acestei alegeri ; Ia urma urmelor nici sîngele meu nu era noroi ; sosise- vremea să fie ridicat la egalitate cu al lor. Ce s-ar fi în- tîmplat dacă aş fi mers mai departe cu represaliile ? Căci aveam posibilitatea : nu o singură dată aş fi putut dispune de viaţa lor ; mi-au fost oferite capetele lor, de la al primului pînă la al ultimului, şi am respins propunerea cu oroare. Nu pentru că în situaţia în care mă puneau ei aş fi considerat-o injustă ; ci pentru că eram atît de puternic, mă credeam atît de puţin în pericol, încît o socoteam o josnicie şi o laşitate gratuită. Principiul meu fundamental era că în război, ca şi în politică, orice rău, chiar dacă are temei legal, nu este scuzabil decit dacă e absolut necesar : tot ceea ce e dincolo, e crimă"...

Şi conchidea că adevăraţii autori, singurii şi realii mari răspunzători de această sîngeroasă catastrofă, erau afară, adică tocmai autorii, inspiratorii, instigatorii atentatelor puse la cale împotriva primului consul.

Faţă de noi, în intimitate, împăratul spunea că, în interior, greşeala putea fi atribuită excesului de zel al celor din jurul său, sau unor concepţii individuale sau, în sfîrşit, unor intrigi misterioase. Fusese, spunea el, împins pe neaşteptate, a fost luat, ca să ne exprimăm astfel, prin surprindere ; măsurile lui fuseseră aplicate precipitat.

„într-o seară stăteam singur, povestea el, parcă mă văd şi-acum şezînd la masa la care tocmai cinasem, ter- minîndu-mi cafeaua ; vin în fugă la

mine să mă anunţe de un nou complot ; mi se demonstrează cu multă ardoare că a sosit timpul să punem capăt unor atentate atît de oribile ; că a sosit timpul să se dea o lecţie celor care şi-au făcut o obişnuinţă zilnică din a conspira împotriva vieţii mele ; că nu se va termina cu comploturile decît dacă va curge sîngele unuia dintre ei ; că victima trebuia să îie ducele de Enghien fiindcă el putea fi prins asupra faptului întrucît făcea parte din conspiraţia respectivă ; că ar apărut la Strasbourg ; că se credea chiar că venise pînă la Paris ; că în momentul exploziei el trebuia să pătrundă prin est, în timp ce ducele de Berry debarca în vest. Or, ne spunea împăratul, eu nici măcar nu ştiam cine era de fapt acest duce de Enghien ; pe vremea Revoluţiei eram foarte iînăr ; nu am mers deloc la Curte, nu ştiam unde se afla. Mi s-au dat toate lămuririle. Dar dacă aşa stau lucrurile, am spus eu, trebuie să punem mîna pe el şi să dăm ordine în consecinţă. Totul fusese dinainte prevăzut ; documentele erau pregătite, trebuiau doar semnate ; şi soarta prinţului a fost hotărîtă. Era de mai multă vreme la trei leghe de Rin, în statul Bade. Dacă aş fi ştiut mai demult de acest lucru şi dacă i-aş fi cunoscut importanţa, nu aş fi suferit o asemenea vecinătate, iar suspiciunile mele ii-ar fi salvat viaţa.

Nimic mai fals decît zvonurile care au circulat pe vremea aceea în legătură cu opoziţia pe care aş fi întîm- pinat-o sau cu numeroasele solicitări ce-mi fuseseră adresate ; la fel de false erau şi motivele ce mi se atribuiau : aceste motive ar fi putut eventual să existe în minţile sau în concepţia personală ale

actorilor subalterni care şi-au dat concursul ; în ceea ce mă priveşte însă, nu poate fi vorba decît de firea mea impulsivă şi de natura faptului în sine. Desigur, dacă aş fi fost din timp informat despre anumite particularităţi ale opiniilor şi ale firii prinţului şi mai ales dacă aş fi văzut scrisoarea pe care mi-o adresase şi care nu mi-a fost remisă — Dumnezeu ştie din ce motiv — decît după ce el nu mai exista, este foarte sigur că l-aş fi iertat/' Ne era lesne să ne dăm seama că numai inima şi numai firea lui îi dictau împăratului aceste cuvinte, şi numai pentru noi ; că s-ar fi simţit foarte umilit dacă o clipă măcar s-ar fi putut crede că încearcă să se dezvinovăţească pe seama altora, sau că se înjoseşte justificîndu-se ; teama lui în această privinţă sau susceptibilitatea erau atît de mari, încît vorbindu-le străinilor sau dictînd pentru public despre acest subiect, se mărginea să spună că dacă ar fi avut cunoştinţă de scrisoarea prinţului l-ar fi graţiat, avînd în vedere marile avantaje politice pe care le-ar^ fi putut dobîndi astfel...

Napoleon spunea într-altă zi despre acelaşi subiect : „Dacă prin acest trist eveniment am provocat stupoare, cu cîte alte evenimente nu aş fi putut să uimesc lumea şi să produc o profundă impresie asupra tuturor !...

Mi s-au oferit adesea, cerîndu-mi-se cîte un milion de cap, vieţile celor pe care îi înlocuisem pe tron ; despre ei ştiau că sînt concurenţii mei ; de mine credeau că sînt însetat de sîngele lor ; dar chiar dacă firea mea ar fi fost alta şi dacă aş fi fost făcut pentru crimă, pe aceasta aş fi refuzat-o, într-atît mi se părea

de gratuită. Eram atît de puternic, mă simţeam atît de bine consolidat ; iar ei păreau că nu sînt de temut ! Să ne referim numai la epoca de la Tilsit, la cea de la Wagram, la căsătoria mea cu- Marie-Louise, la starea, la atitudinea întregii Europe ! Totuşi, în toiul crizei declanşate de afacerea Georges şi Pichegru, asaltat fiind de asasini, s-a crezut că mă voi **lăsa** tentat, şi mi-a fost reînnoită oferta cu privire la cel pe care opinia publică, în Anglia, dar de asemenea, şi în **Franţa,** îl considera capul acestor maşinaţii. Mă aflam **la** Boulogne, unde venise emisarul lor ; m-am gîndit să încerc eu însumi să mă conving de adevăr şi de contextura propunerii lor ; am ordonat să fie adus în faţa mea. «Ei, bine, domnule», i-am spus cînd l-am văzut. — «Da, vi-1 dăm pentru un milion.» — «Domnule, vă promit două, dar aduceţi-mi-1 viu.» — «Ei, asta n-aş putea garanta», îngăimă omul pe care tonul vocii mele şi felul în care îl privisem în momentul acela l-au zăpăcit rău de tot. — «Mă crezi deci un asasin ? Să ştii domnule că într-adevăr vreau să pedepsesc, vreau să dau un exemplu, dar pentru asta nu am nevoie de o capcană» ; şi l-am alungat, căci chiar şi numai prezenţa lui acolo mi se părea o mare murdărie."

De joi 21 pînă duminică 24

Cu o seară înainte stătusem cu împăratul pînă tîrziu, pînă la unu sau două noaptea ; reîritorcîndu-mă acasă am aflat că primisem o vizită şi că musafirul s-a săturat să mă mai aştepte...

Această *vizită* însemna, nici mai mult nici mai puţin, decît că servitorul pe care mi-1 luase sir Hudson Lowe a revenit pe ascuns şi că, favorizat de întuneric şi cu- noscînd obiceiurile locului, a trecut peste toate obstacolele, a ocolit sentinelele, a escaladat cîteva rîpe ca .să-mi poată spune că, fiind angajat la cineva care pleca peste cîteva zile la Londra, se oferă să-mi îndeplinească orice comision. M-a aşteptat foarte multă vreme în camera mea, dar văzînd că nu mă mai întorc de la împărat a plecat de teamă să nu fie surprins ; a promis însă că va reveni sub pretext că o caută pe sora sa, care era servitoare în aşezarea noastră, sau-uzînd'de aceleaşi mijloace pe care le mai folosise.

A doua zi am considerat că nimic nu e mai urgent decît să-1 informez pe împărat de norocul meu. Ş-a . arătat foarte satisfăcut...

După căderea nopţii, pentru a mă incita parcă şi mai mult, servitorul meu a reapărut, oferindu-mi din nou serviciile sale, fără nici o rezervă. I-am spus că voi profita de ele şi că va putea să acţioneze fără să-şi facă scrupule, deoarece în nici un caz n-am să-1 pun în situaţia de a săvîrşi fapte criminale şi nu îl voi pune deloc în primejdie. La care el a răspuns că nu îi pasă de nimic şi că va lua orice aş vrea să-i dau, prevenindu-mă numai că va reveni negreşit poimîine, să ia ce are de luat, adică duminică, în ajunul probabil al plecării sale.

A doua zi, sîmbătă, prezentîndu-mă la împărat, m-am grăbit să-i fac cunoscută această ultimă împrejurare, insistînd asupra faptului că nu ne mai rămîneau decît douăzeci şi patru de ore ; dar

împăratul mi-a vorbit foarte indiferent de cu totul altceva... Din această cauză am fost toată ziua preocupat, trist, nefericit... cînd o rază de lumină m-a lămurit subit. Oare ce-i pretindeam eu împăratului ? îmi spuneam ; să-1 fac să coboare, pînă la amănunte ce sînt mai prejos de demnitatea lui ?... Nu-i adusesem la cunoştinţă cele întîmplate, nu m-a aprobat, ce voiam mai mult ? Acum era de datoria mea să acţionez...

Trecuseră cîteva luni de cînd reuşisem să transmit faimoasa scrisoare, în chip de răspuns adresat lui sir Hudson Lowe, referitoare la comisarii aliaţilor, primul, singurul document ce fusese expediat pînă în clipa aceea în Europa. Cel care binevoise să-şi asume această sarcină îmi dăduse o bucată mare de satin, mesajul l-am scris pe o fîşie din acest material. îmi mai rămăsese din el
exact cît îmi mai trebuia acum. Aşa că toate mă împingeau spre prăpastia în care aveam să mă prăbuşesc.

De îndată ce s-a luminat de ziuă i-am dat fiului meu, de discreţia căruia eram absolut sigur, restul de satin pe care a scris, muncind toată ziua, scrisoarea mea către prinţul Lucien. Cînd s-a lăsat noaptea tînărul mulatru s-a ţinut de cuvînt. Cum se pricepea oarecum la croitorie a cusut sub ochii mei, în propria-i haină, ceea ce-i dădusem, şi ne-am despărţit...

Dar vai ! veţi vedea că nu vor trece nici douăzeci şi patru de ore şi, sub pretextul acestei scrisori, aveam să fiu ridicat de la Longwood şi împreună cu

toate documentele mele, aveam să ajung în puterea şi la dispoziţia guvernatorului sir Hudson Lowe. Acum, dacă aş fi întrebat cum de am putut să fiu atît de încrezător şi să nu bănuiesc deloc că mi se întinde o cursă, aş răspunde că servitorul meu mi s-a părut un om cinstit, că îl credeam credincios şi apoi nu aveam nici o idee despre ceea ce înseamnă un agent provocator ; era o invenţie nouă a cărei paternitate pot s-o reclame miniştrii englezi din vremea aceea şi care pe urmă a avut mare succes şi pe continent !

EXPULZAREA DIN LONGWOOD

Luni 25 noiembrie 1816

împăratul m-a chemat pe la ora patru ; îşi terminase lucrul şi era foarte mulţumit. „Toată ziua i-am dictat lui Bertrand despre fortificaţii, mi-a spus el, şi de aceea ziua mi-a părut foarte scurtă"...

La puţină vreme după aceea mi s-a spus că un colonel englez, omul lui Sir Hudson Lowe, mă aşteaptă la mine acasă. Am făcut semn celui care îmi adusese înştiinţarea că sînt cu împăratul, care însă, după cîteva minute mi-a spus : „Du-te, dragul meu, şi vezi ce vrea bruta aceea de la dumneata". Şi pe cînd .mă îndepărtam adăugă : *„Şi mai ales vezi să te întorci cît mai repede !"* Iată, pentru mine acestea au fost ultimele cuvinte ale lui Napoleon...

Cel care trimisese să fiu chemat era laşul devotat, omul de încredere al guvernatorului, cu care, de altfel, comunicam destul de des în calitate de interpret. Abia m-a văzut şi, cu o figură nevinovată, cu o voce mieroasă, cu un interes prietenos m-a întrebat cum o mai duc cu sănătatea : era sărutarea lui Iuda... căci atunci cînd m-am aşezat, şi i-am făcut şi lui semn să ia loc pe canapea, profitînd de acest moment, s-a aşezat între mine şi uşă ; şi schimbîndu-şi subit expresia şi felul de a vorbi, m-a anunţat că mă arestează în numele guvernatorului, sir Hudson Lowe, pe baza unui denunţ al servitorului meu, pentru corespondenţă clandestină... ; am fost dus sub o escortă puternică...

Luni 16 decembrie

Au trecut mai bine de douăzeci de zile şi nimic nu anunţa încă vreo schimbare în situaţia noastră îngrozitoare. Sănătatea fiului meu. continua să prezinte simp- tomele cele mai alarmante. A mea se înrăutăţea văzînd cu ochii. Arestul nostru era atît de sever încît nu am putut primi nici o veste de la Longwood ; nu ştiam absolut nimic de felul în care

fusese interpretată întîmplarea mea nenorocită ; aflasem doar că împăratul nu a ieşit deloc din casă in aceste cincisprezece sau optsprezece zile şi că aproape totdeauna a mîncat singur...

Din fericire, guvernatorul a venit să mă readucă el însuşi la viaţă. A sosit azi, înspre seară. Părea foarte preocupat de cele ce avea să-mi spună şi, după un lung preambul, din care îmi er$ foarte greu să ghicesc ceva, m-a informat în cele din urmă că avea o scrisoare pe care situaţia mea îi dădea dreptul să nu mi-o arate ; dar că ştia cit de scumpă îmi era mîna care o scrisese şi ce preţ pun pe părerile exprimate în ea ; că, deci, avea să mi-o arate în ciuda tuturor motivelor personale care i-ar fi dictat să nu procedeze în acest fel. Era o scrisoare din partea împăratului. Mi-au dat lacrimile, atît era de emoţionantă !... Chiar dacă aş fi murit de o mie de ori pentru el, acum eram răsplătit ! ..

Am să transcriu aici numai acele părţi din scrisoare pe care sir Hudson Lowe mi-a permis să le copiez atiinci, şi aşa cum au fost ele* publicate după întoarcerea mea în Europa; pasajele pe care le-a reţinut el le-am trecut în note, în subsolul paginii : împreună însă vor reproduce întregul original.

,,Dragul meu conte Las Cases, inima mea simte din plin aceleaşi sentimente pe care le încercaţi şi dumneavoastră. Smuls de lîngă mine ^cu cincisprezece zile în urmă, sînteţi de atunci închis, ţinut izolat, fără să pot primi şi fără să vă pot trimite vreo veste ; fără să puteţi comunica indiferent cu

cine, fie el englez sau francez ; lipsit chiar de un servitor pe care să vi-1 fi ales personal.

Comportarea dumneavoastră în Sfînta-Elena a fost, ca şi viaţa dumneavoastră, onorabilă şi fără reproş ; ţin să vă spun acest lucru.

Scrisoarea dumneavoastră către una din prietenele din Londra nu conţine nimic reprobabil ; în ea vă descărcaţi sufletul ca între prieteni.

(Aici lipsea jumătate din scrisoare [4])

Tovărăşia dumneavoastră îmi era necesară. Eraţi singurul care vorbea şi înţelegea engleza.

Cîte nopţi nu aţi petrecut alături de mine cînd eram bolnav ! Totuşi, vă sfătuiesc, şi la nevoie vă ordon să cereţi comandantului acestor locuri să vă trimită pe continent ; nu poate să vă refuze deoarece nu aie putere asupra dumneavoastră decît prin actul pe care l-aţi semnat de bună voie. Pentru mine ar fi o mare bucurie să vă ştiu în drum spre ţinuturi mai binecuvîntate.

De îndată ce ajungeţi în Europa, fie că vă duceţi în Anglia, fie că vă reîntoarceţi în patrie, uitaţi de sufe-rinţele pe care v-a silit să le îndura ţi ; ,mîndriţj-vă cu fidelitatea ce mi-aţi dovedit^.o şi cu dragostea pe care v-o port.

Dacă^îi veţi vedea cîndva pe soţia mea şi pe fiul meu, sărutaţi-i ; de doi ani nu mai am despre ei nici o veste directă sau indirectă.

(Aici lipseau trei sau patru rînduri[I].)

Totuşi, consolaţi-vă şi consolaţi-i şi pe prietenii mei. Trupul meu, e adevărat, se află în puterea urii inamicilor mei ; ei nu uită nimic din ceea ce le-ar putea satisface setea de răzbunare, mă omoară cu. încetul : dar providenţa e mult prea dreaptă ca să îngăduie prelungirea acestei situaţii. Insalubritatea acestui climat excesiv, lipsa a tot ceea ce întreţine viaţa, presimt că vor pune în curînd capăt acestei existenţe... '

(Aici lipsesc patru sau cinci rînduri[II].)

Cum totul mă face să cred că nu veţi fi lăsat să mă vedeţi înainte de plecare, primiţi sărutările mele, asigurarea stimei şi prieteniei mele : fiţi fericit !

Longwood, la 11 decembrie 1816

Al dumneavoastră devotat :
Napoleon"

De marţi 17 pînă joi 19

Scrisoarea împăratului era pentru mine o adevărată fericire... ; îmi dădeam seama cu cîtă perspicacitate descoperise exact ceea ce s-a întîmplat şi 'atunci s-a hotărît să-mi scrie în

I „De şase luni se află prin părţile acestea un botanist german care i-a văzut în parcul castelului Schoenbrunn, cu cîteva luni înainte de a pleca. Barbarii l-au împiedicat cu multă grijă să vină şi să-mi dea veşti de la ei !" (n.a.).

II „...ale cărei ultime momente vor fi un act de oprobriu pentru caracterul englez ; şi Europa îl va înfiera încă o dată cu oroare pe acest om viclean şi rău ; adevăraţii englezi îl vor renega, declarîndu-1 breton" (n.a.).

consecinţă... Am aflat mai tîrziu că, orien- tîndu-se după numai cîteva amănunte, îmi scrisese fără să fi aflat de la nimeni care puteau fi cauzele arestării mele !

Şi ce preţ puneam pe această scrisoare ! eu care **l**-am auzit atît de des spunînd că nu le-a scris soţiei, mamei, fraţilor fiindcă toate scrisorile trebuiau să fie deschise şi citite de temnicerii săi. Dar iată că scrisoarea mea fusese deschisă cu consimţămîntul lui şi cu propriile sale mîini ; căci după ce-i fusese trimisă hii sir Hudson Lowe prin ofiţerul de gardă, ea îi fusese returnată de către sir Hudson Lowe cu observaţia că nu putea fi remisă decît după ce va fi fost citită şi numai dacă el considera că acest lucru e acceptabil. I-a fost deci restituită împăratului... ; stătea lungit pe canapea cînd i-a fost remisă cu această nouă obiecţie ; atunci, întinzînd mîinile pe deasupra capului, fără să scoată un cuvînt, a luat-o, i-a rupt sigiliul si a restituit-o imediat, fără să fi-văzut chipul celui ce i-o adusese.

Alt lucru de mare preţ pentru mine : această scrisoare purta semnătura completă şi întreagă a" împăratului şi ştiam cît de neplăcut îi este să semneze ceva în aceste noi împrejurări ; era, cred, pentru prima oară de cînd se £fla pe insulă că îşi punea semnătura, şi era uşor de ghicit, văzînd originalul, cît a ezitat ; căci la început s-a mulţumit să scrie cu propria sa mînă doar data : *Longwood, la 11 decembrie 1816*, terminînd cu parafa sa obişnuită ; apoi se vede că s-a răzgîndit, socotind că e insuficient, şi a adăugat în continuare : *Al dumneavoastră devotat : Napoleon*, repetînd

parafa. în toate acestea se desluşeau^ semnele unei .neplăcute constrîngeri pe care el însuşi şi-o impusese.

Dar cea mai mare satisfacţie interioară pe care mi-a oferit-o această scrisoare a fost bucuria de a-1 fi văzut
intuind ceea ce trebuia eu să fac : *„Vă sfătuiesc*, şi la nevoie vă *ordon* să părăsiţi această insulă îmi scria el; şi s-a văzut că eu fiind încarcerat, izolat de toţi, nepu- tîndu-mă sfătui decît cu mine însumi, exact această hotă- rîse o luasem încă din primele zile de recluziune...

Duminică 29

Azi de dimineaţă a venit un ofiţer şi, în sfîrşit, ne-a spus să ne facem bagajele spre a putea fi transportate pe bord, şi că s-'a hotărît să plecăm în curîncl. Era pentru noi ora eliberării...

Luni 30

■ Amiralul Malcolm mi-a făcut o vizită destul de devreme : venea, spunea el, să mi-1 prezinte pe locotenentul Wright, însărcinat să mă ducă la Cap, pe bricul Griffon... în sfîrşit, am pus piciorul pe bric... Ar trebui poate să închei aici, pentru că iată-mă plecînd din Sfînta- Elena şi de acum înainte n-o să mai pot cita cuvintele împăratului ; totuşi cele ce urmează sînt prea direct legate de el ca să-mi îngădui să nu mai continui...

De marţi 31 decembrie 1816 pînă vineri 17 ianuarie 1817

în ziua de 17, după ce am navigat optsprezece zile, am aruncat ancora pe la orele două după amiază. Căpitanul s-a scuzat foarte politicos pentru faptul că trebuia să rămînem pe bord pînă ce va primi ordine din partea» guvernatorului : aşa sunau dispoziţiile. A revenit şi mi-a adus la cunoştinţă că voi putea coborî poimâine, deoarece locuinţa ce-mi fusese destinată iau putea fi aranjată mai devreme...

Am stat deci două zile în rada de la Cap, care altminteri e foarte frumoasă...

Capitolul al doisprezecelea

ŞEDEREA LA CAPUL BUNEI-SPERANŢE

De duminică 19 ianuarie 1817, pînă marţi 28

Cînd căpitanul s-a reîntors de la guvernator, lord Sommerset, mi-a fost de-aj uns să-i văd expresia fetei ca să-mi dau seama că nu aduce veşti bune. Nu mai era acelaşi om ; se purta cu răceală şi era foarte stînjenit... Am ajuns la concluzia că norul care învăluia Longwood-ul se întindea pînă aici ; aşa că la amiază, cînd am pus piciorul pe pămînt, pe ţărm mă

aştepta ofiţerul însărcinat să mă păzească. Căpitanul bricului n-a vrut, în calitate de veche cunoştinţă, dar sper că şi dintr-o reală simpatie, să mă părăsească înainte de a mă vedea ajuns la locuinţa ce-mi fusese destinată, şi am pornit spre ceea ce mi s-a spus că este vechea cetate sau fortăreaţă. După ce am trecut peste un şir de poduri mobile şi prin nenumărate corpuri de gardă, am ajuns într-o curte interioară sau o curte pentru instrucţie, iar de aici, pe diverse scări şi coridoare am ajuns la locuinţa ce ne fusese indicată. Uşile erau însă încuiate ; zadarnic au tot căutat cheile... După cîteva ore au venit să ne spună că apartamentul nostru este gata pregătit : era format din trei camere, pe care am reuşit să le vedem abia după ce norul de praf din interiorul lor s-a mai risipit : tocmai se măturа în clipa aceea...

Ofiţerul însărcinat cu paza noastră a pus stăpînire pe camera de la intrare în care s-a şi instalat; foarte curînd afară a fost postată o sentinelă şi ni s-a atras atenţia că nu avem voie să comunicăm cu nimeni. Mă găseam literalmente în închisoare...

De miercuri 29 ianuarie, pînă sîmbătâ *5* aprilie

Astăzi, foarte de dimineaţă... o trăsură cu patru cai s-a oprit în faţa porţii ; am pornit la drum şi în mai puţin de trei sferturi de oră am ajuns la Newlands (pă- mînturile tinere), locuinţa de ţară a guvernatorului, care putea fi luată drept o frumoasă casă din Europa. Ne-am bucurat cînd am constatat că au trecut cîţiva ani de cînd şi-a primit numele, căci acum era înconjurată de arbori foarte înalţi, de nenumărate boschete şi de multe livezi în rod...

De duminică 6 aprilie, pînă marţi 19 august

Am plecat de la Newlands pe la amiază şi am ajuns la Tygerberg după ce s-a înnoptat. Noua noastră gazdă, d-1 Baker, născut la Coblentz sau pe undeva pe aproape, ne era ca un compatriot prin origine, prin opiniile şi simpatiile sale. întreaga familie era foarte amabilă şi .alcătuită din cei mai cumsecade oameni din lume... Atunci a început cea de a treia epocă a captivităţii noastre la Cap...

în ciuda distanţei, prietenii noştri continuau să ne procure ziare şi cărţi noi. Atunci am citit lucrarea d-lui Hobhouse, primul, cred, care a scris în mod favorabil despre Napoleon şi a riscat să spună despre el lucruri bune ; cea a doctorului Warden, plină de erori, deşi sînt sigur că a fost scrisă cu cele mai bune intenţii ; in sfîrşlt faimosul *Manuscris din Sfînta-Elena*, care a trezit un mare interes şi a făcut mare vîlvă în Europa. S-a discutat despre el cu multă înflăcărare şi s-au făcut multe supoziţii în legătură cu autenticitatea şi adevărata origine a acestei cărţi ; mi-ar fi însă foarte greu să redau uimirea şi nedumeririle pe care mi le-au provocat mie însumi presupunerile pe care mi le-a sugerat. Cît de tulburat am fost şi cît de surprins, cînd am citit această lucrare în care pagini de real adevăr, ce mi se păreau sustrase din propriile mele secrete, se amestecau cu alte pagini pline cu cele mai triviale erori ! ! ! Găseam pasaje asupra cărora mă opream întrebîndu-mă ' dacă nu visez ; recunoşteam în ele substanţa, uneori chiar fraze din propriile mele însemnări. Îmi aminteam că le-am retranscris la vremea lor aşa cum le-am auzit de la cel ce îmi

vorbea. Ele se găseau chiar în documentele pe care sir Hudson Lowe mi le-a reţinut în Sfînta-Elena...

Primele mele preocupări, de îndată ce am putut dispune de propriile mele acţiuni, au fost consacrate marii cauze care m-a făcut să părăsesc Sfînta-Elena şi m-a adus în Europa... I-am scris mai întîi Mariei-Louise, considerînd că e prima mea datorie şi i-am trimis o scrisoare deschisă în acelaşi plic prin care mă adresam d-lui prinţ de Met- ternich, ministru director al Austriei, apoi m-am adresat celor trei mari suverani aliaţi...

Pe de altă parte, am stabilit ca regulă să-i scriu mare- lui-mareşal o dată pe lună, la zi fixă, ca să obţin indicaţiile necesare spre a mă face cît mai util...

Scrisoarea contelui Bertrand către contele Las Cases

Longwood, la 18 iulie 1818

Am primit la 7 iulie, dragul meu Las Cases, scrisoarea pe care mi-ai făcut onoarea să mi-o adresezi la 15 ianuarie, şi de atunci am mai primit în 13, luna aceasta, cele din 15 februarie, 15 martie şi 15 aprilie pe care le-am adus la cunoştinţă împăratului şi l-au decis pe împărat să-mi spună să vă scriu...

După plegarea dumneavoastră, în anul 1817, situaţia s-a schimbat mult, şi in acest an, 1818, jignirile la adresa împăratului au ajuns de aşa natură încît nu pot fi caracterizate decît ca un atentat la viaţa lui. Le veţi putea judeca şi dumneavoastră în

amănunţime : nu se poate să nu fi citit într-unui din ziarele din martie observaţiile asupra discursului lordului Bathurst; dar de atunci lucrurile s-au înrăutăţit şi mai mult şi ura guvernatorului insulei nu mai cunoaşte margini.

După ce aţi plecat, împăratul a renunţat să mai călărească pentru a evita cursele şî jignirile al căror obiect voiau să-1 facă, punîndu-1 în situaţia de a fi insultat de sentinele. De atunci a trebuit să se priveze chiar şi de plimbări spre a preveni aceleaşi inconveniente. în martie şi aprilie împăratul mai ieşea din cînd în cînd din casă pentru a veni la soţia mea şi, de asemenea, uneori se aşeza la cincizeci de paşi de casă, pe banca pe care o ştiţi^ şi stătea acolo o jumătate de oră sau o oră. Au găsit mijlocul de a-t împiedica să mai facă şi acest lucru şi. de a-l obliga să nu mai iasă din cameră. Ştiau că nu va fi prea greu : ne-au trimis ca grădinar un soldat din regimentul 66 ; mie mi-au trimis un sergent de la întreţinere; şi unul şi celălalt foarte folositori pe lîngă casă, fie pentru a plivi buruienile care puteau să ne năpădească aria (căci în această localitate e imposibil să ai o grădină), să repare casa, care e părăginită şi prinde umezeală după fiecare ploaie. Părea ceva foarte rezonabil. Numai că guvernatorul i-a investit pe aceşti doi soldaţi cu puterea de a opri pe oricine vor ei, chiar la uşa şi sub ferestrele împăratului. Din clipa aceea, el nu a mai ieşit şi iată, sînt mai bine de o sută de zile de cînd nici măcar pe fereastră nu a mai privit.

Clima de aici, lipsa absolută de mişcare, locuinţa proastă i-au afectat sănătatea. Pe la sfîrşitul lui

septembrie 1817 a avut primele simptome ale unei hepatalgii cronice, despre care ştiţi că prin aceste locuri este o boală mortală. Pentru îngrijirea medicală îl avea pe bunul O'Meara, în care ştiţi că avea încredere. în luna aprilie, în momentul *in* care avea mai multă nevoie de acest medic, sir Hudson Lowe 1-a forţat să-şi dea demisia încereînd să-1 impună pe d-1 Baxter, pe care îl cunoaşteţi ; împăratul nu a vrut să mai vadă nici un medic. De la 10 aprilie pînă la 10 mai a fost fără medic ; şi în sfîrşit. comisarii rus şi austriac care erau aici, indignaţi, i-au adus la cunoştinţă guvernatorului că dacă în aceste împrejurări împăratul va muri, ei înşişi n-ar .mai şti ce să spună în cazul cînd în Europa s-ar răspîndi vestea că a fost asasinat. Se pare că acest lucru 1-a convins pe guvernator să-i restituie medicul ; dar d-1 O'Meara e obligat să îndure cele mai felurite neajunsuri. Au încercat să-1 alunge de la masa ofiţerilor din regimentul 66, dar cum aceşti bravi militari nu au voit să fie părtaşi la un act atît de arbitrar, el însuşi a dat ordin, prin colonel, ca medicul să nu mai ia masa cu ofiţerii. A scris la Londra şi probabil că medicul va fi alungat. împăratul nu va ac? cepta un altul ; dacă prinţul regent sau lordul Liverpool nu vor fi informaţi de aceste fapte, va muri aici bolnav, lipsit de asistenţa medicului său. Oricum, împăratul e foarte bolnav ; de două luni se scoală la orele unsprezece şi se culcă iar, pe la două. Acum cîteva zile a avut o criză foarte violentă provocată de mercurul prescris de doctorul O'Méara : medicamentul era indicat pentru durerile

de ficat. Speriindu-se foarte tare de răspunderea pe care o avea, doctorul O'Méara ne-a propus să-i chemăm pe d-1 Baxter şi pe chirurgul de pe *Conquérant.* Aceştia sînt cei mai buni medici de prin partea locului. Dar ştiţi aversiunea pe care împăratul o are faţă de d-1 Baxter, întemeiată pe faptul că acesta e un fost chirurg-major din batalionul italian pe care îl comanda sir Hudson Lowe. De atunci această aversiune a crescut şi mai mult deoarece din luna octombrie 1817 şi pînă în martie 1313 a acceptat să redacteze buletine medicale pline de falsuri, care au indus în eroare guvernul şi Europa. Considera în schimb că poate fi chemat fără nici un inconvenient, deşi îl interesa prea puţin dacă e chemat sau nu, d-1 Stokoe, care într-adevăr a şi venit la Longwood în aceeaşi zi la orele trei după-amiază, dar nu a vrut să intre la împărat pe considerentul că îşi compromite cariera şi riscă să piardă un post cîştigat cu patruzeci de ani de serviciu. Ceea ce, mi s-a părut atît de cxira- ot dinar. încît nici nu voiam să cred. M-am văzut cu el şi mi-a împărtăşit regretele sale : căci e un om foarte demn de respect ; dar situaţia era uşor de explicai : i s-au făcut unele insinuări, ca şi d-lui Cole, bancherul, pe care îl cunoaşteţi, şi pe care, avînd de rezolvat unele chestiuni băneşti, l-am chemat la mine, dar de îndată ce a sosit mi-a declarat că nu poate discuta decît în prezenţa unui ofiţer de ordonanţă, căci altminteri ar fi pierdut. Acelaşi lucru s-a petrecut acum cîteva zile cu d-1 Fowler, sosit din Anglia, cu care aveam de rezolvat un cont de cîteva

sute de lire sterline reprezentînd articole de îmbrăcăminte comandate la Londra. Este adevărat că nu cunoaşteţi situaţia în care ne aflăm acum şi care nu se poate deloc compara cu ceea ce era pe.vremea dumneavoastră. Dar chiar şi atunci era vexatorie, şi îl cunoaşteţi destul de bine pe monarhul nostru încît să interveniţi ca nici o persoană din familia împăratului să nu vină aici. Situaţia umilitoare, vexaţiile şi ura a căror pradă este, i-ar fi absolut de nesuportat dacă ar trebui să le împartă cu mama sau cu vreunul din fraţii săi. Chiar şi contelui de Montholon şi mie, deşi astăzi sîntem singurii oameni pe care îi mai are în preajmă, ne-a spus de mai multe ori să plecăm, să ne sustragem de la un asemenea tratament şi să-1 lăsăm singur ; mi-a spus că agonia lui ar fi mai puţin amară dacă ar şti că nu sîntem şi noi victimele ei. Ştiţi că de multă vreme ofiţerii nu Thai veneau la mine : dar cînd ne întîlneam în drum aveau omenia să mai stea de vorbă cu soţia mea ; li s-a interzis şi acest lucru, nu în scris, ci prin insinuări ; astfel s-a întîmplat că de mai multe ori ofiţerii s-au întors din drum cînd ne-au zărit...

E imposibil ca guvernul britanic să nu fi fost informat de comportarea guvernatorului...

Vă veţi mira că vă vorbesc de comisarii francez, austriac şi rus care sînt aici. Cît timp eraţi dumneavoastră nu i-am văzut niciodată. Nici pînă astăzi nu l-au văzut pe împărat, nici n-au venit pe la noi ; dar noi i-am întîl- nit de cîteva ori pe drumul de incintă, ceea ce e un mod destul de ridicol de a te

vedea cu cineva. Dacă împărate ,nu îi recunoaşte în calitatea lor de comisari, n-a refuzat niciodată să-i primească la el ca pe nişte străini oarecare...

Vă rog deci stăruitor, şi în numele împăratului, să aduceţi la cunoştinţa familiei şi rudelor lui care e starea de lucruri ; să cereţi *imperios* ca nici unul din ei să nu ii sporească suferinţa, venind să o împartă cu el. -

Ne spuneţi că guvernul englez ne-a abonat la *Morning Chronicle.* Cu acest jurnal se întîmplă exact ce s-a în- tîmplat şi cu *Times ;* ni-1 trimit reţinînd numerele pe care vor ei să le reţină. Aşa bunăoară ne-au trimis cîteva numere din iebi'uarie, cîteva din martie, dar le-au reţinut pe cele care le-a convenit lor : să nu ai o colecţie de ziare e mai rău decît dacă nu ai avea nici un ziar...

Am citit această" scrisoare împăratului, care i-a aprobat conţinutul, dar a -găsit că am exprimat prea palid brutalitatea ce se manifestă în conduita adoptată faţă de el... pînă la această oră tratamentul cu calomel nu i^a ameliorat "'starea ficatului şi îi produce alte tulburăm.

Primeşte dragul meu Las Cases asigurarea sentimentelor mele cele mai afectuoase,

Contele Bertrand.

Scrisoarea contelui Bertrand către Eminenţa sa cardinalul Fesch [I]

I "Am considerat că e necesar că inserez aici prezenta scrisoare .pentru că ea prezintă noi detalii despre viata de la Longv/ood şi adaugă cîteva date caracteristice la cele ce s-au spus despre adevărata situaţie de acolo <n.a.).

Monseniore, d-1 Cipriani, majordomul împăratului* a decedat la Longwood în 27 februarie, la orele patru după-amiază. A fost înmormîntat la cimitirul protestant de aici... S-a avut grijă să se treacă în certificatul de deces pe care vi-1 voi trimite, dar căruia îi pot tine loc şi unele pasaje din scrisoarea mea, că a murit în sinul Bisericii apostolice şi romane... Cipriani a murit de o inflamaţie la abdomen. A murit într-o vinere şi în duminica precedentă şi-a făcut serviciul fără să presimtă ce se va întîmpla. Un copil al unui servitor de-al d-lui conte de Montholon a murit la Longwood cu cîteva zile mai înainte ; o cameristă a murit acum cîteva zile de aceeaşi boală. Acesta este efectul climatului nesănătos al insulei în care puţini oameni ajung la bătrîneţe. Bolile de ficat, dizenteria şi inflamaţiile la abdomen fac multe victime printre localnici, dar mai cu seamă printre europeni...

D-1 Pierron, funcţionar, a preluat serviciul de majordom ; dar a fost şi cl bolnav şi, cu toate că este în convalescenţă, sănătatea lui e încă şubredă. Bucătarul e şi el în aceeaşi situaţie. Ar fi deci necesar ca dumneavoastră sau prinţul Eugen să trimiteţi un majordom şi un bucătar francez sau italian, aleşi dintre cei care au mai fost în serviciul împăratului sau dintre cei care ar fi în serviciul familiei sale...

Nu vreau să vă întristez vorbindu-vă despre sănătatea împăratului, care este prea puţin satisfăcătoare. Totuşi, de cînd au început căldurile, starea lui nu s-a mai înrăutăţit. Sper că nu veţi

împărtăşi Doamnei aceste amănunte. Nu acordaţi nici o încredere relatărilor fâlfce care ar putea parveni în Europa. Consideraţi ca o reguli generală şl ca unic adevăr faptul că de douăzeci şi două de luni Împăratul nu a mai ieşit din apartamentul său, doar de cîteva oii şi foarte rar, ca să vină să o vadă pe soţia mea. Nu a mai primit pe nimeni decît pe doi sau trei francezi care se află aici şi pe ambasadorul englez în China-.

O rog pe eminenţa voastră să prezinte respeML'tele mele Doamnei şi persoanelor din familia ei şi să primiţi sentimentele cu care am onoarea de a fi etc.

Contele Bertrand.

...De îndată ce am primit documentele trimise de contele Bertrand, m-am grăbit să trimit după fiecare cîte o copie suveranilor care se aflau la Aix-la-Chapelle. M-am folosit de aceaslă ocazie pentru a-mi reînnoi stăruinţele : îi imploram, să vină în ajutorul ilustrei victime... Oricum însă, congresul s-a ţinut fără ca o singură voce să se fi auzit în favoarea lui Napoleon ; cu acest prilej, ca si în alte ocazii, nu am primit nici un răspuns la nici una din scrisorile mele... Astfel, toate eforturile mele.au fost vane, toate speranţele mele au fost înşelate, toate strădaniile mele au rămas fără rezultat... şi l-au lăşât să moară !...

Mi s-au dat toate asigurările că cineva, după congresul de la Aix-la-Chapelle, avînd posibilitatea să vorbească faţă de împăratul Alexandru despre

îngrozitoarea situaţie a lui Napoleon,,şi sprijinindu-se pe relatările autentice pe care i le-am făcut eu, acest domnitor i-a răspuns ; ,,Nu mai e cazul să credem tot ce debitează el acum în Europa : e un intrigant"...

Intre timp s-a ţinut congresul de la Laybach şi nu m-am putut abţine să nu încerc noi solicitări. Am adresat cîte o nouă scrisoare fiecăruia din cei trei suverani... Şi vai ! abia ajunseseră sub ochii lor Cînd el încetase să mai existe... încetase să mai trăiască, să sufere... Deschizînd *Monitorul* am găsit anunţul fatal... A doua zi am primit o scrisoare din Londra, cu amănunte de circumstanţă şi cu supoziţiile pe care aceste detalii le puteau genera şi care se încheia spunînd : „La 5 mai.[I], spre orele şase seara, chiar în clipa în care bubuitul tunului vestea asfinţitul soarelui, sufletul lui mare a părăsit pămîntul"...

Nu peste mult timp i-am revăzut pe toţi tovarăşii mei de la Longwood ; şi îmbrăţişîndu-ne, nu am putut reprima o dureroasă reflecţie. Noi ne regăseam cu toţii ; dar cel pentru care ne-am dus pe stînca aceea fatală, riumai el rămăsese acolo...

Am citit ultimele lui dorinţe ; în ele am găsit menţionat de trei sau patpj ori numele meu, cu propria iui mînă !... Am fost extrem de emoţionat !...

în sfîrşit, datorită intervenţiei zeloase a unui pair en-. glez, al cărui caracter este dintre cele

I 1821 (n. t.).

mai nobile, am primit documentele ce-mi fuseseră reţinute în Sfînta- Elena şi pe care, în ciuda tuturor legilor, nu mai contam. Ţinînd seama de împrejurările pe care le-am trăit şi de sentimentele pe care ele m-au făcut să le încerc, am considerat că este de datoria mea să contribui, deoarece în acest sens dispuneam de anumite mijloace, la mai buna cunoaştere a celui ce fusese atît de puţin cunoscut ; şi în pofida sănătăţii melc şubrede, m-am apucat de

treabă. Cerul mi-a binecuvîntat străduniile îngăduin- dto-mdr să merg pîhă la.capăt şi, de bine de rău, să termin ceea ce am fericirea să fac în această clipa. Dacă am reuşit *sat* luminez inimile înţelepte şi drepte, dacă am risipit prejudecăţi şi am învins părtinirile, înseamnă că mi-am atins ţelul cel mai scump, cel mai drag : misiunea mea este îndeplinită.

TESTAMENTUL LUI NAPOLEON ^

NAPOLEON

Astăzi} lo aprilie 1821, la LongwuocL în insula Sfinta- Elena. %

Acesta este testamentul meu, sau aeiul ultimei mele voinţe.

1. Mor în credinţa religiei apostolice şi romane, în sinul căreia m-am născut, acum mai bine de cincizeci de ani.

2. Doresc ca cenuşa mea să se odihnească pe malurile Senei, în mijlocul poporului francez pe care l-am iubit a Ut de mult.

3. Totdeauna am avut motive să mă laud cu prea scumpa mea soţie, Marie-Louise ; voi păstra pentru ea pînă în ultima clipă cele mai duioase sentimente ; o rog să vegheze-asupra fiului meu, ca să-l apere de uneltirile care hică îi pîndesc copilăria.

4. îi recomand fiului meu să "nu uite niciodată că s-a născut prinţ francez şi să nu accepte niciodată să

fie un instrument în rnîinile triumvirilor care oprimă popoarele

Europei. Nu trebuie niciodată să lupte împotriva Franţei şi nici să-i facă într-altfel vreun rău ; trebuie să adopte deviza mea : *Totul pentru poporul francez.*

5. Mor prematur, asasinat de oligarhia engleză şi de ucigaşul ei plătit ; poporul englez mă va răzbuna în curînctf

6. Sfîrşitul nefericit al celor două invazii din Franţa, cînd ţara avea încă atîtea resurse, se datorează trădării lui Marmont, Augereau, Talleyrand şi La Fayette. îi iert ; fie ca şi posteritatea franceză să-i ierte ca mine !

7. Le mulţumesc bunei şi minunatei mele mame, cardinalului, fraţilor mei Joseph, Lucien, Jérôme, Pauline, Caroline, Julie, Hor tense, Catarine, Eugène pentru dragostea ce mi-au arătat-o ; îl iert pe Louis pentru pamfletul publicat în 1820 : e plin de aserţiuni false şi de documente falsificate.

8. Reneg *Manuscrisul din Sfînta-Elena* şi alte lucrări publicate sub titlul de *Maxime, Sentinţe* etc. care de şase ani continuă să apară : nu acestea sînt normele după care m-am condus în viaţă. Am dispus să fie arestat şi judecat ducele de Enghien pentru că aşa cereau siguranţa, interesele şi onoarea poporului francez, din moment ce *** [x] întreţinea, potrivit mărturiei lui, şaizeci de asasini la Paris, într-o circumstanţă asemănătoare aş acţiona iarăşi la fel.

II

1. Las moştenire fiului meu casetele, ordinele şi alte obiecte ca argintărie, pat de campanie, arme, şei, pinteni, obiecte de cult din capela mea/cărţi,

lenjerie de corp sau pentru uzul meu, conform inventarului anexat, cotat (A). Doresc ca această săracă moştenire să-i fie dragă, întrucît îi evoca amintirea unui tată despre care universul îi va vorbi.

2. Las moştenire pentru Lady Holland [I] cameea antică pe care papa Pius al Vl-lea mi-a dăruit-o la Tolentino.

3. Las moştenire contelui Montholon două milioane franci ca dovadă a mulţumirii mele faţă de grija filială ce mi-a purtat-o vreme de şase ani, precum şi pentru a-1 despăgubi de pierderile ocazionate de şederea lui în Sfînta-Elena.

4. Las moştenire contelui Bertrand cinci sute de mii franci.

- 5. Las moştenire lui Marchand, prim-valetul* meu de cameră, patru sute de mii franci. Doresc să ia de soţie pe văduva, sora sau fiica unui ofiţer sau soldat din vcchea mea gardă.

6. *Idem*, lui Saint-Denis, o sută de mii franci.

7. *Idem*, lui Novarre (Noverraz), o sută de mii de franci.

8. *Idem*, lui Pieron, o sută de mii franci.

9. *Idem*, lui Archambault, cincizeci de mii franci.

10. *Idem*, lui Coursot, douăzeci şi cinci cie mii franci.

11. Idem, lui Chandelier, douăzeci şi cinci de mii franci.

I Elisabeth Holland a corespondat cu Napoleon, pe vremea cînd acesta se afla în Sfînta-Elena. Soţul ei, fost lord al sigiliului privat în timpul guvernului Fox, a blamat conduita pe care cabinetul englez a adoptat-o faţă de Napoleon (n.t.).

12. Abatelui Vignali, o sută de mii franci. Doresc să-şi clădească o casă lîngă Ponte Nuovo di Rostino.

13. *Idem*, contelui de Las Cases, o sută de mii franci.

14. *Idem*, contelui de Lavalette, o sută de mii franci.

15. *Idem*, chirurgului şef Larrey, o sută de mii franci. El este omul cel mai virtuos din cîţi am cunoscut vreodată.

16. *Idem*, generalului Brayer. o sută de mii franci.

17. *Idem.,* generalului Lefevre-Desnouettes, o sulă de mii franci.

13. *Idem*, generalului Drouot, o sută de mii franci.

19^ *Idem,* generalului Cambronne, o sută de mii franci.

20. *Idem,* copiilor generalului Mouton-Duvernet, o sută de mii franci.

21. *Idem,* copiilor bravului Labedoyere. o sută de mii franci.

22. *Idem*, copiilor generalului Girard, omorît la Ligny.^ o sută de mii franci.

23. *Idem*, copiilor generalului Chartrand, o sută de mii franci.

24. *Idem,* copiilor virtuosului general Travot, o sută de mii franci.

25. *Idem.* generalului Lallemand. cel. virstnic, o sută de mii franci.

26. *Idem,* „contelui Real, o sută de mii fr anci.

27. *Idem*, lui Costa de Bastelica. din Corsica, o sulă de mii franci.

28. *Idem,* generalului Clausel, o sută de mii franci. [1] ' 29. *Idem,* baronului Meneval, o sută de mii franci.

30. *Idem*. lui Arnault, autorul lui *Marius*, o sulă de mii franci.

31. *Idem,* colonelului Marbot, o sută de mii franci. îl îndemn să scrie în continuare, spre a

•m

apăra gloria armatei franceze şi spre a-i demasca pe calomniatori şi apostaţi.

.32. Idem, baronului Bignon, o sută de mii franci. îl îndemn să scrie, istoria diplomaţiei franceze din 1792 pînă in 1815.

33. *Idem*, lui Poggi di Talavo, o sută de mii franci.

34. *Idem*, chirurgului Emmery, o sută de mii franci.

33. Aceste sume vor fi prelevate din cele şase milioane
pe care le-am depus în 1815, la plecarea mea din Paris, şi din dobînda de cinci la sută începînd din iulie 1815. Conturile vor fi lichidate împreună cu bancherul de conţii Montholon, Bertrand şi Marchand.

36. Tot ceea ce acest plasament va produce peste suma de cinci milioane şase sute de mii franci, asupra căreia am dispus mai sus, va fi distribuit ca gratificaţie răniţilor de la Waterloo şi ofiţerilor şi soldaţilor din batalionul de pe insula Elba, pe baza unui stat întocmit de Montholon, Bertrand, Drouot, Cambronne şi chirurgul Larrey.

37. Sumele lăsate moştenire vor fi plătite, în caz de moarte, văduvelor sau copiilor, iar în lipsa acestora vor rămîne colectivităţii.

douăsprezece mjlioane pe an ; 2 — produsul acestui portofoliu ; 3 — mobilierul din palatele mele aşa cum se aflau ele în 1814 ; inclusiv cele de la Roma, Florenţa, To- rino ; întregul mobilier cumpărat din dobînzile de pe veniturile listei civile ; 4 — lichidarea bunurilor mele din regatul Italiei cum ar fi bani, argintărie, bijuterii, mo-

bilier, grajduri ; conturile vor fi făcute de prinţul Eugen şi de intendentul coroanei, Campagnoni.

Napoleon.

(Pagina a doua)

2. Las moştenire domeniul meu privat, jumătate ofiţerilor şi soldaţilor care au mai rămas din armata franceză care a luptat din 1792 pînă în 1815 pentru gloria şi independenţa naţiunii ; jumătate oraşelor şi satelor din Alsacia, Lorena, Franche-Comté, Bourgogne, Île-de-France, Champagne, Forez, Dauphiné care au avut de suferit de pe urma primei sau de pe urma celei de a doua invazii. Din această sumă va fi prelevat un milion pentru oraşul Bricnnc şi un milion pentru oraşul Méry.

îi desemnez pe conţii Montholon, Bertrand şi pe Marchand ca executorii mei testamentari.

Prezentul testament, scris în întregime cu propria mea mînă, este semnat şi sigilat cu stema mea.

î . * Napoleon

(Sigiliu)

BORDEROUL (A) ANEXAT LA TESTAMENTUL MEU

Longwood, insula Sfînta-Elena, azi 15 aprilie 1821

I

1. Obiectele de cult din capela mea di' la Longwood.
2. îl însărcinez pe abatele Vignali să le păstreze şi să Ic înmîneze fiului meu cînd va împlini şaisprezece ani.

1.

1. Armele mele ; adică : sabia mea, cea pe care o purtam la Austerlitz, sabia lui Sobieski, pumnalul meu, spada mea, cuţitul de vînătoare, cele două perechi de pistoale de Versailles.
2. Trusa mea de aur., cca de care m-am servit în dimineaţa bătăliilor de la Ulm, de la'Austerlitz, de la lena, de la Eylau, de la Fricdland. de pe insula Lobau, dc pe Moscova şi de la Montmirail : doresc ca fiul meu să o preţuiască din acest punct do vedere. (Contele Bertrand sc află în posesia ei din 1814).
3. îl însărcinez pe contele ■ Bertrand să aibă grijă de aceste obiecte şi să le păstreze şi să le înmîneze fiului meu cînd va împlini şaisprezece ani.

III

1. Trei mici cutii de aeaju care conţin : prima, treizeci şi trei de tabachere sau bomboniere ; a doua, douăspre-, zece casete cu însemnele imperiale, două mici lunete şi patru casete găsite pe masa lui Ludovic al XVIII-lea, la Tuilerics, în ziua de 20 martie 1815 ; a treia, trei tabachere ornamentate cu medalii dc argint, de care s-a

folosit împăratul precum şi diverse efecte de toaletă, conform inventarelor numerotate I, II. III.

2. Patul meu de campanie, de care m-am folosit în toate campaniile mele.

3. Luneta mea de război.

4. Trusa mea de toaletă, cîte una din toate uniformele mele, o duzină de cămăşi şi cîte un obiect complet din fiecare costum al meu şi în general din tot ce serveşte la toaleta mea.

5. Lavoarul meu.

6. O mică pendulă care e în dormitorul meu de la Longwood.

7. Cele două ceasornice ale mele şi lanţul făcut din părul împărătesei.

8. îl însărcinez pe Marchand, prim-valetul meu de cameră să păstreze aceste obiecte şi să le înmîneze fiului meu cînd va împlini şaisprezece ani.

IV

1. Medalierul meu.

2. Argintăria şi porţelanurile de Sèvres de care m-am servit pe Sfînta-Elena (inventarele B şi C)

3. .11 însărcinez pe contele Montholon să păstreze aceste obiecte şi să le înmîneze fiului meu cînd va împlini şaisprezece ani.

V

1. Cele trei şei ale mele, hamurile şi pintenii de care m-am folosit în Sfînta-Elena.

2. Puştile mele de vînătoare, în număr de cinci.

3. îl însărcinez pe maestrul meu de vînătoare No- verraz să păstreze aceste obiecte şi să le înmîneze fiului meu cînd va împlini şaisprezece ani.

VI

1. Patru sute de volume din biblioteca mea, alese dintre cele de care m-am folosit mai mult.
2. îl însărcinez pe Saint-Denis să le păstreze şi să le înmîneze fiului meu cînd va împlini şaisprezece ani.

Napoleon

INVENTAR (A) j

1. Nici unul din efectele de care m-am servit nu va fi vîndut ; surplusul va fi împărţit între executorii mei testamentari şi fraţii mei.
2. Marchand îmi va păstra părul şi va da să se facă din el o brăţară cu o mică agrafă de aur, spre a fi trimisă împărătesei Marie-Louise, mamei mele şi fiecăruia dintre fraţi, precum şi una mai mare pentru fiul meu.
3. Marchand va trimite o pereche din cataramele mele de pantofi, de aur, prinţului Joseph.
4. O pereche de catarame mici, de aur, pentru jartiere, prinţului Lucien.
5. O agrafă pentru guler, de aur, prinţului Jérôme.

INVENTAR (A)

Inventarul efectelor pe care Marchand le va păstra $pre a le înmîna fiului meu

1. Trusa mea de argint, cea care e pe masa mea. prevăzută cu toate ustensilele, briciul etc.
2. Deşteptătorul meu ; este deşteptătorul lui Frederic al II-lea pe care l-am luat la Potsdam (în cutia nr. III).
3. Cele două ceasornice ale mele, împreună cu lanţul din părul împărătesei, şi cu un lanţ din părul

meu pentru celălalt ceasornic. Marchand îl va comanda la Paris.

4. Cele două sigilii ale mele (unul al Franţei, închis în cutia nr. III)

5. Mica pendulă aur ită care e acuma în camera mea de dormit.

6. Lavoarul meu, cana pentru apă şi postamentul lui.

7. Noptierele mele, cele de care mă serveam în Franţa şi bideul meu de argint aurit.

3. Cele două paturi ale mele de fier, saltelele mele şi cuverturile, dacă se pot păstra în bună stare.

9. Cele trei flacoane de argint pentru rachiu pe care, în campanie, mi le duceau vînătorii mei.

10. Luneta mea din Franţa.

11. Pintenii mei (două perechi).

12. Trei cutii de acaju, numerele I, II, III, conţinînd tabacherele mele şi alte obiecte.

13. O casoletă de argint aurit.

Lenjerie de toaletă : 6 cămăşi ; 6 batiste ; 6 cravate ; 6 prosoape ; 6 perechi de ciorapi de mătase ; 4 gulere negre ; 6 perechi de şosete ; 2 perechi de cerşafuri de batist ; 2 feţe de pernă ; 2 halate ; 2 pantaloni de noapte ; 1 pereche bretele ; 4 pantaloni-vestă de cazimir alb ; 6 eşarfe ; 6 veste de flanel ; 4 indispensabili ; 6 perechi ghetre ; 1 mică cutie plină cu tutun de al meu ; 1 agrafă pentru guler, de aur (închisă în cutia mică nr. III) şi 1 pereche de catarame de jartiere, de aur (închisă în cutia mică nr. III) şi 1 pereche catarame pentru ghete, din aur (inchisă în cutia mică nr. III).

îmbrăcăminte : 1 uniformă de vînător ; 1 *dito* grena- dier ; 1 *dito* gardă naţională ; 2 pălării ; 1

manta gri şi verde ; 1 mantie albastră (cea pe care o avusesem la Ma- rengo) ; 1 haină verde căptuşită cu zibelină ; 2 perechi pantofi ; 2 perechi ghete ; 1 pereche papuci ; 6 centiroane.

Napoleon

INVENTAR (B) Inventarul efectelor pe care le-am lăsat la d-l conte de Turenne

1 sabie a lui Sobieski (din greşeală e trecută pe lista A ; Aceea e sabia pe care împăratul o purta la Abukir şi se află în mîiniie d-lui conte Bertrand) ; 1 mare colier al Legiunii de onoare ; 1 sabie de argint aurit ; 1 spadă de consul ; 1 sabie de fier ; 1 centiron de catifea ; 1 co'Jier al Linii de aur ; 1 mică trusă de oţel ; 1 lampă de argint ; 1 miner de sabie antică ; 1 pălărie Henric al IV-lea şi o tocă, dantelele împăratului; 1 mic medalier ; 2 covoare turceşti ; 2 mantale de catifea stacojie brodată, cu vestă şi pantaloni. . |

1. Dau fiului meu sabia lui Sobieski.
   Idem, colierul Legiunii de onoare.
   Idem, sabia de argint aurit.
   Idem, spada de consul.
   Idem, sabia de fier.
   Idem, colanul Lînii de aur.
   Idem, pălăria Henric al IV-lea şi toca.
   Idem, trusa de aur pentru dinţi, care a rămas la dentist.
2. împărătesei Marie-Louise, dantelele mele.
   Doamnei, lampa de argint.
   Cardinalului, mica trusă de oţel.
   Prinţului Eugen, sfeşnicul de argint aurit.
   Prinţesei Pauline, micul medalier.

Reginei Neapolelui, un mic covor turcesc.
Reginei Hortense, un mic covor turcesc.
Prinţului Jerome, minerul de sabie antică.
Prinţului Joseph, o manta brodată, vestă şi pantaloni.

Napoleon 24 aprilie 1821, Longwood

Acesta este codicilul meu sau actid ultimei mele voinţe.

Din fondurile remise în aur împărătesei Marie-Louise, prea scumpa şi prea iubita mea soţie, la Orleans în 1814, ea rămîne să-mi dea două milioane, de care dispun prin prezentul codicil, ca să-i recompensez pe slujitorii mei cei mai devotaţi, pe Care de altfel îi las sub protecţia scumpei mele Marie-Louise.

1. îi recomand împărătesei să dispună să-i fie restituiţi contelui Bertrand cei treizeci de mii franci repre- zentînd renta pe care o are în ducatul de Parma şi de la Muntele Napoleon din Milano, precum şi dobînzile scadente.

2. îi fac aceeaşi recomandare şi în privinţa ducelui ele Istria, a fiicei lui Duroc şi a altora dintre slujitorii mei care mi-au rămas credincioşi şi care îmi sînt mereu dragi ; ea îi cunoaşte.

t

3. Las moştenire, din cele două milioane mai sus menţionate, trei sute de mii contelui Bertrand, din care el va vărsa o sută de mii franci în casa trezoreriei, spre a fi folosită conform dispoziţiilor mele, pentru datorii de conştiinţă.

4. Las moştenire două sute de mii franci contelui Montholon,. din care el va vărsa o sută de mii franci în casa trezoreriei în acelaşi scop ca mai sus.

5. *Idem,* două sute de mii franci, contelui Las Cases. din care el va vărsa o sută de mii franci în casa trezoreriei în acelaşi scop ca mai sus.

6. *Idem,* lui Marchand, o sută de mii franci, din care va vărsa cincizeci de mii în casă/ în acelaşi scop ca mai sus.

7. Lui Jean-Jerome Levi. primarul din Ajaccio de pe vremea Revoluţiei, văduvei sale. copiilor sau nepoţilor lui, o sută de mii franci,

8. Fiicei lui Duroc, o sută de mii franci.

9. Fiului lui Bessieres, duce de Istria, o sută de mii franci. [v]

10. Generalului Drouot, o sută de mii franci.

11. Contelui Lavalette, o sută de mii franci.

12. *Idem,* o sută de mii franci precum urmează :

Douăzeci şi cinci de mii franci lui Pierron, majordomul meu.

Douăzeci şi cinci de mii franci lui Noverraz, maestrul meu de vînătoare.

Douăzeci şi cinci de mii franci lui Saint-Denis, custodele cărţilor mele.

Douăzeci şi cinci de mii franci lui Santini, fostul .mt uşier.

13. *idem,* o sută de mii franci, precum urmează :

Patruzeci de mii franci lui Planat, ofiţerul meu de ordonanţă.

Douăzeci de mii franci lui Hebert, care în ultimul timp a fost portar la Rambouillet şi a făcut parte din personalul meu în Egipt.

Douăzeci de mii lui Lavigne, care în ultimul timp era portar la unul din grajdurile mele şi care a fost rîndaşul mea în Egipt.

Douăzeci de mii franci lui Jannet-Dervieux, care era rindaş ia grajduri şi a fost în serviciul meu în Egipt.

14. Două sute de mii franci vor fi distribuiţi ca pomană locuitorilor din Brienne-le-Château, care au suferit cel mac mult.

Cei trei sute de mii franci care mai rămîn vor fi distribuiţi ofiţerilor şi soldaţilor din batalionul meu de gardă, de pe insula Elba, care sînt actualmente în viaţa, sau văduvelor sau copiilor lor, proporţional cu salariile, şi potrivii, unui ¿tat ce va fi întocmit de executorii mei testamentari,. mutilaţii sau marii răniţi vor primi dublu. Statele vor fi întocmite de Larrey şi Emmery.

Aqest codicil este scris în întregime cu propria mea mină, este semnat şi sigilat cu stema mea.

Napoleon 24 aprilie, 1821, Longwood

Acesta este codicilul meu sau actul ultimei mele voinţe.

La lichidarea listei mele civile din Italia, care cuprinde bunuri. *c3.* bani, bijuterii, argintărie, îmbrăcăminte, rno- bilier, grajduri şi al căror depozitar este regele în viaţă şi care îmi aparţin, dispun de două milioarle pe care le las moştenire celor mai credincioşi slujitori ai mei. Sper că, fără să aibă ca temei vreun alt motiv, fiul meu Eugen Napoleon le va achita întocmai ; nu va putea să uite de cele patruzeci de milioane franci pe care i-am dat fie în Italia, fie prin partajul succesiunii mamei sale.

1. Din aceste două milioane îi las contelui'Bertrand trei sute de mii franci, din care el va vărsa o sută de mii franci în casa trezoreriei spre

a fi folosiţi, conform dispo- ziţiunilor mele, pentru achitarea unor datorii de conştiinţă.

2. Contelui Montholon, două sute de mii franci, din care va vărsa o sută de mii franci în casă, în acelaşi scop ca mai sus.

3. Contelui Las Cases, două sute de mii franci, din care va vărsa o sută de mii franci îiîi casă, în acelaşi scop ca mai sus.

4. Lui Marchand, o sută de mii franci, din care va vărsa cincizeci de mii franci în casă, în acelaşi scop ca mai sus.

5. Contelui Lavalett.e, o sută de mii franci.

6. Generalului Hogendorf, olandez, aghiotantul meu, refugiat în Brazilia, o sută de mii franci.

7. Aghiotantului meu Corbineau, cincizeci de mii franci.

8. Aghiotantului meu Caffarelli, cincizeci de mii franci.

9. Aghiotantului meu Dejean, cincizeci de mii franci.

10. Lui Percy, chirurg şef la Waterloo, cincizeci de mii
franci.

11. Cincizeci de mii franci precum
urmează : Zece mii de franci lui Pierron,
majordomul meu.
Zece mii de franci lui Saint-Denis. maestrul meu de vînă- toare.
Zece mii lui Noverraz.
Zece mii lui Cursot, intendentul meu.
Zece mii lui Archambault, rîndaşul meu.

12. Baronului Meneval, cincizeci de mii franci.

13. Ducelui de Istria, fiul lui Bessieres. cincizeci de mii franci.

14. Fiicei lui Duro.c, cincizeci de mii franci.

15. Copiilor lui Labedoyere, cincizeci de mii franci.

16. Copiilor lui Mouton-Duvernet, cincizeci de mii franci.

17. Copiilor bravului şi virtuosului general Travot, cincizeci de mii franci.

18. Copiilor lui Chartrand, cincizeci de mii franci.

19. Generalului Cambronne, cincizeci de mii franci.

20. Generalului Lefevre-Desnouette. cincizeci de mii franci.

21. Spre a fi repartizaţi proscrişilor cârc rătăcesc prin ţări străine, francezi sau italieni sau belgieni sau olandezi sau spanioli sau din departamentele de pe Rin. la
dispoziţia executorilor mei testamentari, o sută de mii
franci.

22. Spre a fi repartizaţi mutilaţilor sau marilor răniţi de la Ligny. Waterloo. care mai sînt încă în viaţă, pe baza listelor întocmite de executorii mei testamentari, cărora li se vor alătura Cambronne. Larrey, Percy şi Emmery, li se va da dublul gradului, cvadruplu celor de pe insula Elba, două sute de mii franci.

Acest codicil este scris în întregime cu propria mea mînă, este semnat şi sigilat eu stema mea.

Napoleon

24 aprilie 1821, la Longwood

Acesta este un al treilea codicil la testamentul meu din 15 aprilie

1. Printre diamantele coroanei ce au fost predate se găsesc unele în valoare de cinci pînă la şase sute de mii franci care nu erau ale coroanei 'şi făceau parte din averea mea particulară : vor fi recuperate spre a putea fi îndeplinite dispoziţiile mele testamentare.

2. Aveam din 1815 la bancherul Torlonia din Roma două pînă la trei sute de mii franci în poliţe, proveniţi din veniturile mele de pe insula Elba : domnul de la Perrus^, deşi nu mai era trezorierul meu şi fiind lipsit de caracter, a sustras această sumă ; i se va cere să o restituie. [4]

3. Ii las ducelui de Istria trei sute de mii franci din care numai o sută de mii franci vor fi vărsaţi văduvei dacă ducele moare pînă la data executării testamentului. Doresc, dacă dorinţa mea nu prezintă nici un inconvenient, ca ducele să o ia de soţie pe fiica lui Duroc.

4. îi las ducesei de Friul. fiica lui Duroc, două sute de mii franci ; dacă moare pînă la data executării testamentului, mamei ei nu i se va da nimic.

5. Las generalului Rigaud, cel care a fost proscris, o sută de mii franci.

6. îi las lui Boisnod, comisar ordonator, o sută de mii franci.

7. Las copiilor generalului Letort, omorît în campania din 1815, o sută de mii franci.

8. Aceşti opt sute de mii franci vor fi consideraţi ca adâugîndu-se la articolul 36 al testamentului meu, ceea ce va ridica suma de care dispun prin testamentul meu la şase milioane patru sute de mii franci, fără a fi aici incluse donaţiile făcute prin cel de al doilea codicil.

Acesta e scris cu propria mea mină, este semnat şi sigilat cu stema mea.

Napoleon

(Sigiliu)

Pe dosul paginii : Acesta este al ^treilea codicil al testamentului meu, scris în întregime cu propria mea mînă, este semnat şi sigilat cu stema mea.

Napoleon 24 aprilie 1821, Longwood

Acesta este al patrulea codicil al testamentului meu

Prin dispoziţiile noastre precedente nu ne-am îndeplinit toate obligaţiile, ceea ce ne-a decis să facem acest al patrulea codicil.

1. Ii lăsăm moştenire fiului sau nepotului baronului Dutheil, general locotenent de artilerie, fost senior de Saint-Andre, care a comandat şcoala de la Ausonne înainte de Revoluţie, suma de 100.000 (una sută mii franci) ca dovadă de recunoştinţă pentru grija pe care acest brav general ne-a arătat-o cînd noi eram locotenent şi căpitan sub ordinele lui.

2. *Idem,* fiului sau nepotului generalului Dugommier, care a fost comandantul şef al armatei din Toulon. suma de o sută de mii franci (100.000) ; noi am condus sub ordinele lui acest asediu şi am comandat artileria ; e o dovadă a amintirii ce o păstrăm pentru stima, afecţiunea şl prietenia ce ni le-a acordat acest brav şi intrepid general.

3. *Idem.* Lăsăm o sută de mii franci (100.000) fiului sau nepotului deputatului Gasparin, din Convenţie, reprezentant al poporului pe lîngă armata din Toulon, pentru că a apărat şi a sancţionat cu autoritatea *să* planul elaborat de noi, care a condus la cucerix^ea acestui oraş şi care era contrar celui trimis de Comitetul salvării publice.

Prin protecţia sa. Gasparin ne-a pus la adăpost de persecuţiile ignoranţei statelor majore care comandau armata înainte de sosirea prietenului meu Dugommier.

4. Lăsăm o sută de mii (100.000) franci văduvei, fiului sau nepotului aghiotantului nostru Muiron, ucis lîngă noi la Arcole, în timp ce ne acoperea cu propriul său corp.

5. *Idem* (10.000) zece mii franci subofiţerului Can- tillon, căruia i s-a intentat un proces fiind acuzat de a fi voit să-1 asasineze pe lordul Wellington, şi care a fost declarat nevinovat. Cantillon avea tot atîtea drepturi de a-1 asasina pe acest oligarh, cîte avea şi acesta de a mă trimite să pier pe stînca Sfînta-Elena. Wellington, care a inspirat acest atentat, căuta să-1 justifice în interesul Marii Britanii. Cantillon, dacă într-adevăr l-ar fi asasinat pe lord, ar fi apărat, şi ar fi justificat cu aceleaşi motive, interesele Franţei, încercarea lui de a scăpa lumea de un general care de altfel a violat capitularea Parisului şi prin aceasta s-a făcut răspunzător de sîngele martirilor **Ney,** Labedoyere etc. şi de crima de a fi prădat muzeele, împotriva prevederilor tratatelor.

6. Aceşti 410.000 franci (patru sute zece mii franci) vor fi adăugaţi la cei şase mţjioane patru sute de mii franci asupra cărora am dat dispoziţii şi vor ridica suma pe care o lăsăm moştenire Ja şase milioane opt sute zece mii franci : aceşti patru sute zece mii franci trebuie să fie consideraţi ca făcînd parte din testamentul nostru, articolul 35, şi vor avea întrutotul aceeaşi soartă ca şi celelalte dispoziţii testamentare.

7. Cele nouă mii lire sterline pe care noi le-am dat contelui şi contesei Montholon, trebuie, dacă

au fost onorate, să fie anulate şi trecute în contul sumei pe care le-o lăsăm prin testamentul nostru : dacă nu au fost achitate, biletele noastre vor fi anulata.

tî. în schimbul moştenirii lăsate prin testamentul nostru contelui Montholon, pensia de douăzeci de mii franci acordată soţiei sale este anulată : contele de Montholon este însărcinat să i-o plătească el.

9. Administrarea unei astfel de succesiuni, pînă la totala ei lichidare, reclamă cheltuieli administrative, cheltuieli pentru călătorii, delegaţii, consultaţii, pledoarii şi de aceea cerem ca executorii noştri testamentari să reţină trei la sută din totalul acestor dispoziţii, fie din cele şase milioane opt sute de mii franci, fie asupra sumelor-trecute în coclicilii, fie din cele două sute de milioane franci din domeniul privat.

10. Sumele provenite din aceste reţineri vor fi încredinţate unui trezorier şi cheltuite pe baza unei împuterniciri date de executorii noştri testamentar i.

11. Dacă sumele provenind din reţinerile menţionate nu vor* fi suficiente pentru a acoperi cheltuielile, ele vor fi completate pe seama celor trei executori testamentari şi a trezorierului, fiecare contribuind proporţional cu moştenirea ce i-am lăsat-o prin testamentul nostru şi prin codicilii.

12. Dacă sumele provenind din reţinerile menţionate sînt sub necesităţi, restul va fi împărţit între cei trei executori testamentari şi trezorier, în raport cu moştenirea respectivilor. ,

13. Numim trezorier pe contele Las Cases. şi în lipsa lui, pe fiul său, şi în lipsa lui pe generalul Drouot.

Prezentul codicil este scris în întregime cu propria mea mînă, este semnat şi sigilat cu stema mea.

Napoleon

CUPRINS

Capitolul al nouălea 5 Capitolul al zecelea
Capitolul al unsprezecelea
Expulzarea din Longwood Drumul de la Sfînta-Elena spre Cap Capitolul al doisprezecelea 443
Şederea la Capul Bunei-Speranţe Testamentul lui Napoleon 455

Lector : SORIN *MARCAItMHCU* Tehnoredactor : a II. Clilini
Apărut 19b*7.* Comanda nr*. 0O.JIIM. /iun* tir IIpar
26M.19S*7.* Format ***ii?//« - H^. CVfl ff/»o 10.***

Kno ni>« Combinatul ROLLKIURWI „CHNII Piata flfintoll nr. 1, iiunin^tl Republica KomAni/i

[1] **Chateaubriand (n. t.).**

[1] **Imparţialitatea îmi dictează să fac cunoscut aici că d-1 de î,a Bouillerie se ridică împotriva acestei aserţiuni printr-o aserţiune cu totul contrară (n. a.).**

[1] **Hîrtie-monedă emisă în timpul revoluţiei burgheze ; valoarea ei era acoperită în aşa-numitele „domenii naţionale". După o primă emisiune, în decembrie 1789, în valoare de patru sute milioane, pînă în 1796 au fost puse în circulaţie asignate care se ridicau la patruzeci şi cinci miliarde şi'jumătate, astfel încît în cele «lin urmă s-au devalorizat (n. t.).**

[1] **5 mai 1808 : abdicarea regelui Spaniei, Carol al IV-lea (n. t.).**

[1] Autorul nu precizează cine sînt noii-veniţi şi cînd au sosit. Se poate deduce însă că este vorba de echipajul de pe *Newcastle,* care urma să înlocuiască vasul *Northumberland* rechemat în Anglia (n. t.).

[1] Contesa de Serrant, doamnă de onoare a împărătesei Joséphine (n. t.).

[1] într-adevăr, inul se toarce acum ca şi bumbacul (n. t.).

[3] Abatele de Saint-Réal ; istoric — 1639—1692 (n. t.).

[1] Prietenii d-lui Sieyes, şi sînt numeroşi, s-au supărat din cauza acestei anecdote ; dacă aş ti aflat din timp obiecţiile, m-aş fi hotărît poate s-o las de-o parte. Dar a o suprima acum,^după ce a apărut odată în prima ediţie, ar însemna să-i recunosc "un s<?ns şi o importanţă pe care nu Ie are, căci suma de care era vorba nu aparţinea statului şi d-nii Sieyes şi Ducos aveau în mod incontestabil drepturi asupra ei. Aşa credea şi Napoleon care, ca întotdeauna, lipsit de prejudecăţi şi de idei preconcepute, vorbeşte în altă parte despre d-1 Sieyes în termenii cei mai elogiuşi şi citează mai ales probitatea lui. Nu mai rămîne deci decît hazul
povestirii ; povestire care e într-adevăr foarte nostimă, fie că detaliile sînt, exacte, fie că sînt inventate ; căci prietenii d-lui Sieyes le infirmă ; dar chiar şi in acest caz, cu ce i-ar putea dăuna d-luJ Sieyes ? Importanţa şi celebritatea carierei Iui politice nu l-au înăJţaUoare deasupra ridicolului ? (n. a).

[1] Fondatorul unui circ (n. 1).

[1] Decizii arbitrare prin care regele Franţei putea dispune Siv»" temniţarea oricărui cetăţean (n. t.).

[1] August **(n.** t.).

[1] Cineva care se consideră bine informat mi-â garantat că în această privinţă am făcut o mare eroare, fiindcă d-1 de Calonne n-a plecat în Germania decît atunci cînd emigraţia ajunsese să fie oprită ; adăugind că departe de a o fi creat sau provocat, chiar a blamat-o (n. a.).

[1] Clement Venceslas, episcop de Trêves. Electorul îl - reprezenta pe împăratul romano-germanic (n. t.).

[1] Ca rege al Italiei, în 1805 (n.t).

[1] Contele de Saint-Marsan, fost diplomat şi ministru, mai în- tîi în regatul Sardiniei, apoi în regatul celor două Sicilii (n. t).

[1] Perioada dintre 1715—1723, m timpul minorităţii 3ui Ludovic al XV-lea (n. t).

[1] Ecaterina a Il-a a Rusiei (n. t.).

[1] De obicei trec peste astfel ele amănunte pentru că sînt prea mărunte ; dar ceea ce ani reţinut în această clipă capătă o mare importanţă prin natura morţii şi prin agonia preiungită şi îngrozitoare a nemuritoarei victime, care a sucombat în urma'unor triple chinuri, ale trupului, ale spiritului şi ale inimii. Ar iii suferit mult mai puţin dacă ar ii fost în miinile canibalilor !... Şi la aceste suplicii, la aceste chinuri a fost supus cu sînge rece de către o administraţie barbară cdre a pătat prin acest act istoria unui popor renumit pe bună dreptate pentru sentimentele sale elevate şi pentru simpatia ce o nutreşte faţă de cei nefericiţi !... Dar în acelaşi timp o tristă şi penibilă celebritate se va lega de numele călăilor lui Napoleon. Căci ei vor rămîne mereu sub semnul reprobării tuturor inimilor generoase din toate ţările şi din toate timpurile (n. a.).

* August 1816.

[1] Contele de Segur, membru al Consiliului de Stat, senator şi mare maestru de ceremonii (n. t.).

[1] Doi regi incaşi din secolul al XVI-lea pe care conchistadorii spanioli i-au torturat, aşezlndu-i cu tălpile goale pe jăratec, pentru a afla de la ei locul în care îşi ţineau ascunse comorile (n. t).

[1] După publicarea *Memorialului* mi s-a atras atenţia că e un anacronism, căci Domul Invalizilor a început să fie aurit înaintea campaniei din Rusia. Probabil că minaretele din Cairo şi nu clopotniţele clin Moscova i-au sugerat împăratului această idee ; şi fără îndoială că aşa a vrut să spună ; dar această eroare, într-o conversaţie oarecare, şi fără un scop anume, e lesne de înţeles ;

[1] Memorii pentru a servi la Istoria Franţei din 1815 ***(n. a.).***

[1] D-l locotenent general Durutte, mutilat în această dezastruoasă zi, şi care comanda divizia a 4-a menţionată aici, declară că este fără îndoială o greşeală de număr în dictarea lui Napoleon, sau poate că . este vorba de o inexactitate sau de reavoinţă în raportul ce i-a **fost** prezentat... (n.,a.).

[1] Amiral englez. în 1793 a fost însărcinat să incendieze flota franceză de la Toulon. în 1799 a apărat fortăreaţa Saint-Jean-d'Acre. în timpul imperiului a participat la războiul naval împotriva Franţei (n. t.).

[1] Aniversarea masacrării preoţilor şi a deţinuţilor arestaţi la începutul revoluţiei, în septembrie 1792 (n. t.).

[1] Referinţă la Caro! I al Angliei, din familia Stuart, decapitat în 1649 (n. t.).

[1] Legea salică sau legea francilor salieni este prin excelenţa un cod civil şi penal. O dispoziţie a acestei legi, potrivit căreia femeile nu aveau drept de succesiune asupra pământului, a fost mai tîrziu interpretată în sensul că nu pot urca pe tronul Franţei (a, t).>

[1] N-am vrut să suprim acest rezumat al campaniei din Saxonia, cu toate că acelaşi subiect e tratat şi mai sus. Dacă cineva îl va considera o repetare, un altul îl va privi ca o posibilitate de comparaţie, de verificare ; căci prima relatare este extrasă din documentele publicate în Europa ; în timp ce a doua este dictată în Sfînta-Elena chiar de Napoleon (n. a.).

1. Patruzeci de regimente ele mranterie de cîie 12 batalioane cu 910 oameni fiecare, şi avînd un cs- cadron de cercetaşi cu 360 cai, o baterie cu 8 tunuri, deservită de 280 oameni, o companie de geniu de 150 oameni, un batalion de transporturi militare cu 22 de care şi 210 oanieni ; rotunjind cifrele pe regiment ar fi revenit 12.000 oameni.

Total : 480.000

2. Douăzeci de regimente de cavalerie cu 3.600 oameni ; adică : 8 de cavalerie uşoară, 6 de dragoni,

[4] *Jean Gérard Lacuée* (1774—1805), colonel, unul dintre aghio- tanţii lui Napoleon (n. t.).

[1] Jean-Jacques Rousseau (n. t.).

[1] *Merlin de Douai,* avocat, deputat în Convenţie, apoi membru al Directoratului. Sub Imperiu a fost procuror general la Curtea de Casaţie (n. t.).

[2] *Augias,* rege mitologic al Eladei. Numai Hercule, abătînd cursul unui fluviu, a fost în stare să-i cureţe grajdurile uriaşe in care avea trei mii de boi (n. t),

[1] Tocmai în legătură cu această problemă, Napoleon s-a exprimat astfel : „Prezenţa generalului e indispensabilă : el e capul, el e totul pentru o armată : nu armata romană a supus Galia, ci Caesar ; nu armata cartagineză a făcut să tremure armata republicană la porţile Romei, ci Hannibal ; nu armata macedoneană *a* ajuns pe Indus, ci Alexandru ; nu armata franceză a dus războiul pe Wesser şi Inn, ci Turenne; nu armata prusiană a apărat vreme de şapte ani Prusia, împotriva celor trei mari puteri ale ..Europei, ci Frederic cel Mare *(Memoriile lui Napoleon,* voi. III, pag. 90) (n. a.).

[1] O hotărîre atît de importantă cum era aceea de a abandona, în viitor, Italia, şi auzind-o formulată pentru prima oară în acest fel, fără să fie expuse motivele, fără .să aibă sprijinul unor probe, mărturisesc că n-a avut pentru mine decît greutatea ce li se acodă acelor aserţiuni întîmplătoare la care conduc, şi pe care le scuză înflăcărarea unor conversaţii obi-şnuite. Dar timpul şi expencn-u m-au învăţat că to?,te aserţiunile lui Napoleon, făcute în astfel ele ocazii, comportau un sens real, deplin, literal. Le-am regăsit c-î atare, ori de cîte ori am avut prilejul să le verific ; şi subliniez acest lucru cu scopul ca aceia care ar fi, de asemenea, înclinaţi să ie respingă, să nu procedeze şi ei, la rînclul lor. cu prea mulUi uşurinţă, fără să încerce măcar să caute probe.

Eu, de pildă, găsesc astăzi in paginile dictate de Napoleon generalului Montholon, şi publicate în *Memorii spre a servi la o Istorie a Franţei*, voj. I, pag. 137, o dezvoltare atît de completa, atît de satisfăcătoare a frazei pe care am notat-o în timpul convorbirii, .încît nu pot rezista să nu o retranscriu aici.

„Napoleon, citesc în acele pagini, voia să refacă patria italiană, reunindu-i pe veneţieni, milanezi, piemonlezi, genovezi, toscani, parmesani, modenezi, romani, napolitani, sicilieni, sarzi într-o singură naţiune independentă, mărginită de Alpi, de mările Adriatică, Ionică şi Mediterană : acesta era trofeul nemuritor pe care îl ridica spre proslăvirea gloriei sale. Acest mare şi puternic regat ar fi contracarat pe uscat puterea Casei de Austria ; pe mare, flota lui, reunită cu cea din Toulon, ar fi dominat Me- 'diterana şi ar

fi protejat vechiul drum comercial din Indii, prin Marea Roşie şi Suez. Roma, capitala acestui stat, era cetatea eternă, apărată de cele trei bariere naturale : Alpii, Padul şi Ape- ninii, fiind mai accesibilă decît oricare din cele trei mari insule. Dar Napoleon avea multe obstacole de învins. La consulatul de la Lyon spusese : *Am nevoie de douăzeci de ani ca să refac naţiunea italiană.*

în faţa acestui mare ţel se ridicau trei piedici : 1 — posesiunile pe care le aveau puterile străine ; 2 — patriotismul local; 3 — faptul că papii îşi aveau scaunul la Roma.

Abia au trecut zece ani de la consulatul de la Lyon şi primul obstacol a fost complet înlăturat; nici o putere străină nu mai poseda nimic în Ilalia : ea era sub influenta imediată a împăratului. Nimicirea republicii vcneţiene, a regatului Sardiniei, a marelui duce de Toscana, alipirea la Imperiu a patrimoniului Siînlaiul Petru făcuseră să dispară al doilea obstacol. Asemenea turnătorilor, care avînd de transformat mai multe tunuri de calibru mic într-o singură piesă de patruzeci şi opt, le aruncă într-un furnal ca să le descompună, să le topească, la fel şi micile state, au fost alipite la Austria sau la Franţa, spre a fi transformate în unităţi elementare, spre a-şi pierde suveranii şi pretenţiile, ca să fie pregătite pentru momentul fuziunii. Veneţienii, alipiţi vreme de mai mulţi ani ia Austria, au gustat din plin din amărăciunea dependenţei lor faţă de germani. Cînd aceste popoare au revenit sub dominaţia italiană, nu le mai interesa dacă oraşul lor va fi capitala, dacă guvernul lor va fi mai mult sau mai puţin aristocratic. Aceeaşi revoluţie s-a operat în Piemont, la Genova, la Roma. sfărîmîndu-se de marea mişcare a imperiului francez.

Nu mai existau veneţieni, piemontezi, toscani, toţi locuitorii peninsulei nu mai erau decît italieni : toţi erau gata să creeze marea patrie italiană. Marele ducat de Berg era vacant pentru dinastia ce se afla în acel moment pe tronul din Neapole, Împăratul aştepta cu nerăbdare să i se nască cel de al doilea fiu pentru a-1 duce la Roma, pentru a-l încorona ca rege şi penlru a proclama independenţa frumoasei peninsule, sub regenţa prinţului Eugen../' (n.a.).

[1] *Marmont*, duce de Ragusa (1774—1852), mareşal al Franţei, în 1814 1-a trădat pe Napoleon, (n. t.).

[1] *Baronul de Fain,* prim-secretar al cabinetului ; autor al unor memorii care prezintă cu exactitate realităţile istorice (n. t).

[1] „Această scrisoare este la fel ca şi cele opt sau zece* pe care le-aţi adresat aceleiaşi persoane şi pe care le-aţi expediat nesigilate. Comandantul acestor locuri avînd nedelicateţea de a

căuta cu insistenţă acele expresii încredinţate de dumneavoastră unei scrisori prieteneşti, în ultima vreme v-a făcut din ele o culpă ; v-a ameninţat că vă expulzează din insulă dacă scrisorile dumneavoastră conţin în continuare plîngeri împotriva lui. în felul acesta a violat îndatorirea primordială a funcţiei pe care o ocupă, articolul primordial al instrucţiunilor primite, sentimentul primordial al onoarei ; în felul acesta v-a autorizat să căutaţi mijloacele necesare de a transmite prietenilor destăinuirile dumneavoastră, de a face cunoscută purtarea condamnabilă a acestui comandant. Dar aţi fost .prea naiv. a fost mult prea uşor să vă înşele încrederea ! ! !

Se aştepta un pretext pentru a pune mîna pe documentele dumneavoastră ; dar scrisoarea către persoana din Londra nu putea autoriza o descindere a poliţiei în camera dumneavoastră, deoarece nu era vorba în ea de nici o conspiraţie, de nici un mister, deoarece ea nu»e decît expresia unei inimi nobile şi sincere. Modul ilegal, precipitat 111 care au procedat cu acest prilej poartă pecetea unei uri personale foarte josnice.

în ţările mai puţin civilizate, exilaţii, prizonierii, criminalii chiar sînt protejaţi de legi şi ele către magistraţi **; în** ierarhia administrativă şi juridică, cei ce sînt însărcinaţi cu paza lor au şefi care îi supraveghează. Pe această stîncă, omul care face regulamentele cele mai absurde le aplică el însuşi cu violenţă şi încalcă toate legile : nimeni nu îi temperează pasiunile.

Prinţul regent nu va putea afla niciodată conduita pe care o adoptă în numele lui : a refuzat să-i transmită scrisorile mele; au fost respinse cu furie plîngerile pe care i le adresa contele de Montholon ; mai tîrziu i s-a adus la cunoştinţă contelui Ber- trand că nu va fi primită nici o scrisoare dacă e redactată ca şi cele de pînă acum.

Longwood-ul e înconjurat de un mister pe care ar vrea să-1 facă de nepătruns, pentru a ascunde o purtare criminală care lasă să fie bănuite cele mai criminale intenţii î ! !

Prin zvonuri răspîndite cu abilitate, încearcă să-i înşele pe ofiţeri, pe călători, pe locuitori şi chiar pe agenţii despre care se spune că Austria şi Rusia îi menţin în aceste locuri. Fără îndoială că şi guvernul englez e înşelat în acelaşi fel, prin relatări viclene şi mincinoase.

V-au confiscat documentele, printre care se ştie că există şi unele ce îmi aparţin, fără nici o formalitate; lîngă locuinţa mea, cu

o zarvă si cu o bucurie feroce. Am aflat totul după cîteva clipe ; am privit pe fereastră şi am văzut cum vă ridică ; mi **se** părea că văd băştinaşii din Marea Sudului dansînd în jurul prizonierului ce urmează să fie devorat". (n.a.). <

* Contele* Artois, viitorul Carol ¿il X-lea (n. t.).

III

1. Domeniul meu privat fiind proprietatea mea, de care. după cîte ştiu, nu m-a deposedat nici o lege franceză. situaţia conturilor va fi cerută baronului de Bouil- lerie, care este trezorierul acestei averi ; probabil că ea se ridică la peste două sute milioane franci ; adică : 1 — portofoliul conţinînd economiile pe care le-am făcut timp de paisprezece ani la cheltuielile din lista mea civilă şi care, dacă îmi aduc bine aminte s-au ridicat la peste